

PANDEMİ SÜRECİNDE AİLE OLMAK₂

Editörler

Prof. Dr. Mehmet Bayyığıt
Doç. Dr. Ahmet Ali Çanakcı

Doç. Dr. Mehmet Özkan
Dr. Asem H. A. Abdelghany

PALET YAYINLARI

Kitap Adı
PANDEMİ SÜRECİNDE AİLE OLMAK-2
(e- Kitap)

Editörler

Prof. Dr. Mehmet BAYYİĞİT
Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN
Doç. Dr. Ahmet Ali ÇANAKCI
Dr. Öğr. Üyesi Asem Hamdy Ahmed ABDELGHANY

Dizgi ve Mizanpaj

Dr. Asem H. A. ABDELGHANY

Kapak Tasarımı

Prof. Dr. Mehmet BAYYİĞİT
Dr. Asem H. A. ABDELGHANY

E- ISBN

978-625-7675-94-9

Konya, Aralık 2021

Yayınevi

Palet Yayınları

İletişim Adresi

Palet Yayınları

Mimar Muzaffer Cad. Rampalı Çarşı No: 42 Meram / Konya

Tel. 0332 353 62 27

T.C. Kültür Bakanlığı Yayıncı Sertifikası: 44040

Web:www.paletyayinlari.com.tr

Web

<http://ilahiyatarastirmalari.balikesir.edu.tr>

Bu eserde, 'Kitap Bölümü' olarak yer alan metinlerin tüm sorumluluğu, yazarlarına aittir. Yazılı izin olmaksızın hangi dil ve ortamda olursa olsun materyalin tamamının veya bir bölümünün çoğaltılması ve elektronik ortamlarda yayımlanması yasaktır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

AİLEDE HUKUKİ DURUM

PANDEMİ SÜRECİNDE DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULUNA SORULAN AİLE İLE İLGİLİ SORULARA DAİR BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN 3

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNİN DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI AİLE VE DİNİ REHBERLİK BÜROLARINA ULAŞAN SORULAR ÇERÇEVESİNDE (2019-2020) AİLE HAYATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: BALIKESİR ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN..... 11

COVID-19 SALGIN HASTALIĞININ (PANDEMİ) İLK YILINDA (2020) DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI AİLE VE DİNİ REHBERLİK BÜROLARINA ULAŞAN SORULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ: İZMİR ÖRNEĞİ

Ersin GÖKÇE & Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN 31

KORONAVİRÜS ZAMANINDA AİLE VARLIĞININ KORUNMASINDA KENDİNİ KORUMA (HİFZÜ'N-NEFS) ROLÜNÜ ETKİNLEŞTİRMEK

Dr. Öğr. Üyesi Shawish MURAD 39

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK HAYATA ETKİSİ VE EVDE KALMA DURUMU

YENİ TİP KORONAVİRÜS (COVID-19) KÜRESEL SALGINI BOYUNCA EVDE KALMA, EV VE AİLE

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ 57

COVID-19 DÖNEMİNDE KARİYER GELİŞİMİNDE YAŞANAN SORUNLAR

Dr. Öğr. Üyesi Duygu HİDİROĞLU 79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AİLE VE EĞİTİM

PARENTING THROUGH THE PANDEMIC: EDUCATIONAL ECOSYSTEM VARIANTS OF VALUES TRANSMISSION IN A TIME OF VIRUS

Arniika KUUSISTO & Liam GEARON 91

TÜRKİYE'DE COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİ UZAKTAN EĞİTİM ÇALIŞMALARI

Dr. Mustafa Sarper ALAP 105

AİLE AİDİYETİ: COVID 19 PANDEMİ DÖNEMİNDE EĞİTİME YANSIMALARI YÖNÜYLE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Hüseyin Kasım KOCA 113

KORONAVİRÜS (COVID-19) KÜRESEL SALGIN SÜRECİNİN AİLEDE İLETİŞİM VE DİN-AHLAK-DEĞER EĞİTİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Doç. Dr. Ahmet Ali ÇANAKCI & Prof. Dr. Mehmet BAHÇEKAPILI 129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PANDEMİDE AİLE VE GELECEĞİ

KOVID 19 SALGINININ AİLE HAYATIMIZ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Prof. Dr. Selim ÖZARSLAN 189

PANDEMİ SONRASINDA KUR'AN-I KERİMDEKİ RUM SURESİ 21. AYET IŞIĞINDA AİLE BİLİNCİNİ OLUŞTURMAK

Doç. Dr. Mustafa Naci KULA 199

COVID-19 SONRASINDA AİLE: BİR DÖNÜM NOKTASI MI?

Prof. Dr. Fahri ÇAKI 213

İKİNCİ CİLT

E- ISBN: 978-625-7675-94-9

Konya, Aralık 2021

BİRİNCİ BÖLÜM

AİLEDE HUKUKİ DURUM

İKİNCİ CİLT

E- ISBN: 978-625-7675-94-9

Konya, Aralık 2021

PANDEMİ SÜRECİNDE DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULUNA SORULAN AİLE İLE İLGİLİ SORULARA DAİR BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN

Kocaeli Üniversitesi

GİRİŞ

Bilindiği üzere Din İşleri Yüksek Kurulu Türkiye Cumhuriyetinin Diyanet İşlerine Bağlı en yüksek dini karar ve fetva kurumudur. Kurul Diyanet teşkilatında görev yapmakta olan görevliler ile Üniversitelerden atanan ya da seçilen 16 üyeden oluşmaktadır. Görev ve yetkileri kanunla belirlenmiş olan ve başkanını üyelerinin seçtiği bu kurul görüş ve kararlarında bağımsızdır. Yapılan araştırma ve anketler Türkiye’de en güvenilir fetva kurumunun Din İşleri Yüksek Kurulu olduğunu göstermektedir. Bu yüzden halkımız dini bir konuda bir şeyi merak ettiğinde veya bir problemin doğru cevabını merak ettiğinde ilk etapta aklına gelen bu kurum olmaktadır. Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatında yurt içinde veya Yurt dışında görev yapmakta olan farklı seviyedeki görevlilerin yegane müracaat merkezi Kurul olmaktadır. Bu anlamda görevliler için Kurul karar ve fetvaları bağlayıcı nitelik arz etmektedir.

Din İşleri Yüksek Kuruluna farklı yollarla soru sorabilmektedir. Kurul’a yöneltilen soruları geliş şekline göre üç bölümde ele almak mümkündür:

A. Telefon Yoluyla Gelen Sorular

2013 yılına kadar Kurula telefon yoluyla yüzlerce fetva sorulmakta iken zamanla kurulun bu yoğunluğu kaldıramaması ve müsteftilerin sorularına kısa zamanda cevap verilmesi ve yerel hassasiyetlerin de hesaba katılması gibi gerekçelerle bu tarihten sonra il müftülüklerinde en az vaiz düzeyinde çalışan personelden oluşmak üzere “190 numaralı Dinî Soruları Cevaplandırma Hattı” ihdas edilmiştir. Bu tarihten sonra Kurul’a telefonla gelen soruların sayısı nisbeten azalmakla birlikte soru kalitesinde artışların olduğu gözlemlenmiştir.¹ Ancak yine de telefon yolu Kurul’a fetva sormanın yollarından biri olmaya devam etmektedir.

¹ Dadaş, Mustafa Bülent, “Kuruluşundan Günümüze Din İşleri Yüksek Kurulu’nun Fetva Siyaseti” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 13, Sayı 25-26, 2015, 42-43.

B. Mektup Yoluyla Gelen Sorular

Din İşleri Yüksek Kurulu'na gelen soruların belli bir kısmını da mektup/dilekçe yoluyla Kurul'a ulaşan sorular oluşturmaktadır. Bu soruların bir kısmı halk, bir kısmı müftülükler, bir kısmı Başkanlığın diğer birimleri, diğer bir kısmı da TBMM, mahkemeler ve benzeri resmî kurumlardan yöneltilmektedir. Mektup yoluyla gelen sorular ilgili komisyonlarca değerlendirildikten sonra uzmanlara havale edilmekte, uzman tarafından hazırlanan cevap ilgili komisyon üyelerinin değerlendirmesinden sonra sırasıyla ilgili komisyon başkanından geçerek kurul başkanının imzasıyla müsteftiye gönderilmektedir.

C. Elektronik Posta (E-mail) Yoluyla Gelen Sorular

Özellikle internetin yaygınlaşmasından sonra Kurul'a bu yolla da pek çok soru yöneltilmektedir. Soru sormak isteyenler Diyanet İşleri Başkanlığı'nın resmi internet sayfasından "Dinî sorular" butonu yardımıyla ya da doğrudan ilgili web sayfasına ulaşarak sorusunu sorabilmektedir. Din İşleri Yüksek Kurulu Dinî Soruları Cevaplandırma Platformuna ulaştırılan sorular, yetkili Kurul uzmanı ve yardımcılarınca cevaplanmaktadır.

"Elektronik posta yoluyla gelen soruların cevaplandırılmasında hem gizlilik ve mahremiyet prensiplerine azami derecede dikkat edilmekte hem de muhatabın girdiği veriler çerçevesinde onun eğitim düzeyi, sosyal çevresi ve yaşı göz önünde tutulmaktadır. Soru içeriğinden sıkıntılı bir süreçten geçtiği anlaşılan kişilere cevaba ek olarak ayrıca rehberlik ve irşat niteliğinde yönlendirmeler yapılmakta, böylece kurul bir nevi dinî danışmanlık ve rehberlik görevi de üstlenmiş olmaktadır".²

Din İşleri Yüksek Kurulu'na sorulan soruların sayı ve türü Türkiye'nin ve dünyanın gündemine göre değişiklik arz etmektedir. Sözgelimi ramazan ve kurban bayramlarında bu ibadetlere ilişkin sorular yoğunluk arz ederken farklı zamanlarda da başka tür sorular gündeme gelmektedir. Yine banka kredilerinin düştüğü zamanlarda faiz ve kredi sorularının yoğunlaştığı görülmektedir. Soruların önemli bir kısmı farazi olmayıp yaşanmış belli bir probleme işaret etmektedir. Ancak bunlar yanında farazi sayılabilecek soruların bulunduğu da dikkat çekmektedir. Yine soruların bir kısmı halk arasında yaygın olan hurafelerle ilgili iken bir kısmı da sosyal medyada ve televizyonlarda tartışılan konularla ilgili olabilmektedir.

Kurul'a sorulan soruları genel olarak gözden geçirdiğimizde ibadet ve aile ile ilgili olanların her zaman diğer konulara göre ağırlıklı olduğu söylenebilir.

Bir Yıllık Pandemi Döneminde Sorulan Sorular

Yaklaşık bir yıllık pandemi döneminde aile ile ilgili Din İşleri Yüksek Kurulu'na sorulan sorulara baktığımızda şu durumla karşılaşmaktayız:

Bu dönem içerisinde Din İşleri Yüksek Kurulu'na çeşitli yollarla sorulan sorular şu şekildedir:

Web sorusu: 40831

E-Devlet: 23217

² Dadaş, a.g.m, 43.

Belgenet: 382

Toplam: 64460

Ayrıca müftülöklere Alo fetva hattıyla sorulan sorular ile Din İşleri Yüksek Kuruluna telefonla veya şifahî olarak sorulan sorular bu sayıya dahil değildir. Belgeli olarak sorulan sorular dikkate alındığında sayının oldukça fazla olduğunu söyleyebiliriz. Bazı soruların konuları bakımından mükerrer veya çok yakın olduğu bir gerçektir, ancak soranlar farklı olunca bu durumum benzer problemin yaygın olduğuna da işaret etmektedir.

Sorulan sorulara konuları veya konu yoğunluğu açısından baktığımızda ise şunu görmekteyiz: Müsteftiler aile ile ilgili hemen her şeyi sorabilmektedirler. Mesela bu dönemde boşanma ile ilgili soruların sorulan yollara göre dağılımı şu şekildedir:

Web sorusu: 26

E-Devlet: 17

Belgenet: 34

Toplam: 77

Aile hayatı ile ilgili soruların dökümü ise şöyledir:

Web sorusu: 3189

E-Devlet: 1982

Belgenet: 37

Toplam: 5208

Bazı soru metinlerine ve konularına baktığımız zaman ise özellikle şu hususların sorulduğunu görmekteyiz:

1. Dini boşama ile resmi boşama arasındaki ilişki veya resmi boşamanın dini boşama sayılıp sayılamayacağı. Mahkeme aşamasında olan eşlerin karı-koca hayatı yaşayıp yaşayamayacağı. Dinen boşanan eşlerin resmi nikâhları devam ediyorsa boşanmış sayılıp sayılmayacağı. Mesela ilgili bir soru metni şöyledir: “Eşimle mahkemede resmen boşandık. Ancak eşim ben seni boşamadım diyor. Dinen nikahımız devam ediyor mu?”
2. Nafaka ve özellikle resmen boşanan eşe verilmesi gereken ömür boyu nafaka.
3. Süt kardeşlik, internetten süt annelik.
4. Flört vb. durumlarda günaha girmemek için dini nikâh kıydırmak
5. Evlat edinme.
6. Mehir. Sorulardan biri şöyledir: “Eşim bana şiddet uyguluyor. Mahkemeye başvurdum. Boşanma gerçekleşti. Eşim mehirimi geri istiyor. Vermem gerekiyor mu?”
7. Kızgınlık anında üç talakla boşama
8. Hanımı ve annesi anlaşamıyorsa yani gelin ve kaynana uyuşmazlığı boşanma sebebi olur mu?
9. Alevi bir erkekle sünni bir kız evlenebilir mi? Mesela bu konu ile ilgili ilginç soru metinlerinden biri aynen şöyledir: “Sünni mezhebindenim. Alevi bir erkekle evlilik düşünüyorum. Babam bu konuya çok karşı. Ancak evlenmek istediğim kişi cuma namazını kılıyor, orucunu tutuyor, kurban bayramında kurbanını kesiyor, Hz.

Muhammed (s.a.v) efendimizi peygamber olarak kabul ediyor. Demek istediğim imanun şartlarını yerine getiriyor. Açık açık boy abdesti alıp almadığını dahi sordum, tabiki alıyorum dedi. Yani adı sünni olmuş alevi olmuş önemi var mıdır gerçekten bu konunun? Rabbimin karşısında hepimiz bir değil miyiz? Aynı şekilde inanıyorsak ve iman ediyorsak, caiz değil midir evlenmemiz? Rabbim demiyor mu "zorlaştırmayın, kolaylaştırın" diye... neden insanlar bizim mutluluğumuzu onaylayamıyor... Babam çok çekiniyor, "elalem ne der, Alevi'ye kız verdi derler" diyor. Ben babamın kalbini hoş tutmak tabi ki istiyorum ama karşımdaki kişi gerçekten çok kıymetli biri. İstiyorum ki babam da görsün, tanısin, sevsin onu... Sizden gelecek cevap benim için çok önemli, biraz da olsa babamın kalbini yumuşatabilir belki. Allah razı olsun şimdiden cevapladığınız için. Lütfen bizim için dua edin. Allah'a emanet olun...".

Bir diğer soru ise şöyledir: "Sünni bir kadının ehli sünnet olmayan biriyle evlenmesi kesin olarak yasak mıdır? Bununla ilgili ayet ya da hadis mevcut mudur? Müslüman bir kadının başka dine mensup ya da inanmayan biriyle evlenmesi neden yasaktır. Bununla ilgili de ayet hadis var mıdır? Erkekler için bu durum nasıldır ve neden öyledir?"

10. Bekâret konusu evlenmeye engel mi veya bâkire olmadığı anlaşılan bir kız boşanmalı mıdır?

11. Eşi çalışmasına izin vermeyen bir kadın boşanma davası açabilir mi? Veya kocanın eşinden çalışmamasını isteme hakkı var mı?

12. Eşcinsel birisiyle evlilik caiz mi?

13. Çalışan eşlerin evlilik birliği içerisinde edindiği mallar kimin veya boşanma durumunda bunlar nasıl bölüşülmeli?

14. Kayın valideye ve kayın babaya dinen bakma zorunluluğu var mı?

15. Eşlerden birisinin çocuk istememesi dinen günah mıdır?

16. Dış ülkede oturan biriyle, sosyal medya üzerinden nikâhlanmak geçerli midir?

17. Üniversitede okuyan gençler ailelerinin izni olmadan evlenebilirler mi?

18. Eşim dine imana küfrediyor. Nikahımız düşer mi? Ondan boşanmam günah mıdır?

19. Boşanmadan sonra tazminat talep etmek günah mı? Sorulardan biri şu şekildedir: "Eşimden boşanıyorum. Ama beni çok üzdü. Ondan tazminat talep edeceğim. Doğru mudur?"

20. Gizli nikâh câiz mi? Bir soru metni şöyledir: "Sevdiğim adam başka biriyle evli. Benimle de gittiğimiz camide tanımadığımız iki kişiyi şahit tutarak dini nikah kıydı. Nikahlandığımızı hiçkimse bilmiyor. Aramızda sürtüşmeler oldu. İki kere boşadı. Şimdi geçende üçüncü kere boşadı. Bizim durumumuz nedir?"

21. "S.a ben hanife türkiyeden ve görücü usulüyle ailemin izniyle evlenmek istediğim kişi danimarkada. pandemi sebebiyle türkiyeye gelemiyor ve dini nikah yapamıyoruz.internet üzerinden bir nikah akdi olurmu?"

22. Büyü vb. Konuların da epeyce sorulduğu görülmektedir. Mesela bir soru şöyledir: "Saygıdeğer kıymetli hocalarım Allahın sela hepimizin üzerine olsun. Ben Çanakkalede görev yapan bir askerim. Aslen Kastamonulu olup inançlı bir ailenin çocuğuyum. İzmirde görev yaparken eşimle tanıştım. 2006 yılında nişan oldu. Aileler birbirini hiç istemedi. Eşimin ailesinin inancı çok zayıf 13 yıldır evlerinde birgün ne namaz ne oruç görmedim. Görünmeyen bir el istemesemde sanki beni evliliğe

sürükledi 2007 yılında evlendik. Kavgalar tartışmalar evi terk etmeler hiç eksik olmadı. 2010 yılında oğlum dünyaya geldi. Çocuk için devam eden iğrenç bir evliliğim var. Marmarisde görev yaparken 2012 yılında bir hocaya gittim durumu anlattım. Nişanlıyken ayrılma soğutma büyüü yapıldığını ikimizde birşeyler yedirdiklerini söyledi. Çocuk olduktan beri idir ayrı yatıyoruz. Sabah akşam dilimden beddua düşmüyor. Allah rızası için Muhammed Mustafa aşkına büyü olduğuna bende inanıyorum. Ev kabir azabı gibi geliyor. Tükenmiş durumdayım. Psikolojik olarak tamamen çökmüş durumdayım. Lütfen üzerimde büyü olup olmadığını bilmek istiyorum. Adım Ali annemin adı Gülbahar babamın adı Recep. Eşimin adı Gülnur annesinin adı Meral babasının adı Atila.”.

Bazı İlginç Sorular:

1. Nikahtan önce evleneceği erkeğe bakire olduğunu söyleyerek evlenen, Ancak zifaf gecesinde (zifaf gerçekleşmiştir) bakire olmadığı ortaya çıkan ve bu gerekçe ile erkek tarafın hemen (ilk gecede) boşanan kadına mehir verilir mi?
2. İki eşi olan erkek âhirette hangisi ile beraber olacak?
3. “3 haftalıkken evime aldığım erkek kedim şuan 1 yaşında. Ona baktım besledim büyüttüm kendi evladım bildim. Maddi durumum olmadığı için kısırlaştıramadım. Son bir haftadır kızgınlık dönemindeydi. Arada bir binanın bahçesine çıkartıyordum. Bu akşam yine çıkardım ve başka bir kediyle kavgaya tutuştu. O zarar görmesin diye kucağıma alıp eve götürmek istedim fakat kucağıma aldığım an bana saldırdı. Yüzüm kan içinde kaldı. Acile gittik alnıma kulağıma ve kafama dikiş atıldılar ve bu olaydan sonra biz onu eve almadık. Şuan sokakta ama içim içimi yiyor. Saat şuan gece 3 buçuk oturdum ağlıyorum. Lütfen bana yardım edin sizce onu sokağa bırakmakla doğru mu yaptık?”.
4. “ben Hanefi mezhebine mensup biriyim nişanlım Sünni mezhebine mensup, dini nikahı Hanefi mezhebine göre kıydık acaba Sünni mezhebine göre tekrar nikah kıymamız gerekiyor mu? Teşekkürler”.
5. Eşim beni aldatıyor. İslamda kisas var. Bende onu aldatabilir miyim?
6. “Psikolojim bozuk eşimi denemek için senden boşanmak istiyorum. Ben babamın evine gideceğim gibi sözler söylüyorum. Günaha girer miyim?”
7. “29 yıllık evliyim. Eşim bana birden dokuzaya kadar boşsun dedi. Babamın evine gittim. Daha sonra eşim aileme ve çocuklara bakın bu benim dünya ahiret bacımdır dedi. Şimdi çocuklar tekrar evlenmemizi istiyor. Ancak ben bunu unutamıyorum. Bana bacımdır dediği halde tekrar evlenmemizde sakınca var mı?”.
8. “Kızımı dövdüm. Çok pişmanım. Nasıl tövbe etmeliyim?”, “Bir çocuk yaramazlık yaptığında sözden anlamıyorsa onu dövmek caiz midir?”.
9. “Ben denizciyim 8 yaşında bir kızım var ben ailemden 7 aydır ayrım yedi aydır rahat değilim uykum yok huzursuzum ağlıyorum çünkü ben yokken ailem evde kalamıyorlar kayınımın evinde kalıyorlar kızım okul eğitimini tam alamıyor benim işimin yüzünden Karada iş bakıyorum bulamıyorum çok kötüyüm huzursuzum nasıl yapayım nasıl edeyim gücüm kalmadı sürekli dua ediyorum ne yapayım ben”.
10. “Ben 16yasıma kadar siddet gordum abimden bide ustune cok pis kufurler ediyordu burnumu kirdi anem babam bisey demedi hic ses cikarmadilar yilarca boyle gitti ruhsal skntilarim arti surekli sinir krizi geciriyorum surekli agliyorum artik

psikolojik siddet uyguluyor ane baba da onu haklı buluyor bende daha sinirlenip onlarla kavga ediyorum sozlerini dinlemiyorum onlarda zaten yilardir kufur edip bedua ediyorlar bana ve kendilerine napacgmi bilmiyorum evlenip gidemiyorum cunku kimse yok zaten surekli evdeym telefonum yok hapsolmusum buraya keske gitsem de ne benim ne onların ahireti daha fazla yanmasa çok ağlıyorum hiç geçmiyor acım".³

Sorularla İlgili Bazı Genel Değerlendirmeler:

Din İşleri Yüksek Kurulu'na sorulan soruları farklı açılardan değerlendirmek ve bu sorular yoluyla halkın bilgi özellikle de dini bilgi seviyesi, yaşadığı ailevi problemler, bunların çeşitleri ve boyutları, soruların gerçeği yansıtır yansıtmadığı yani farazi olup olmadığı, iyi niyetli ve samimi olup olmadığı gibi hususlar hakkında fikir edinmek mümkündür. Bu sorular yoluyla önemli sosyolojik, psikolojik ve dini veriler elde etmek mümkündür. Ancak bunların herbiri müstakil araştırmayı ve detaylı analizi gerektirdiği için biz burada sadece önemli gördüğümüz bazı konular üzerinde durmak istiyoruz.

1. Soruların farazi-Gerçek Olma Durumu

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, soruyu soran müstefti bazen başına gelmediği halde, bazen merak saikiyle, bazen başkasının başına gelen bir meselenin hükmünü öğrenmek bazen de hiç olmamış ancak olması muhtemel bir olayla ilgili fetva sorabilmektedir. Müftü için yüzyüze sorulan ve olmuş olaylar için fetva vermekle olmamış farazi olaylar için fetva verme arasında kısmî farklılıklar olabilir. Yine problemini bizzat anlatan müstefti ile sosyal medya üzerinden ya da başkası vasıtasıyla soran müstefti arasında da fark vardır. Bu açıdan baktığımız zaman Kurul'a sorulan fetvaların genel olarak yaşanmış olayların bir tezahürü olduğu ve birinci şahıslar tarafından sorulduğu tahmin edilmektedir. Soruların kurgusu, üslubu ve ayrıntıları bunu göstermektedir. Özellikle mahrem sayılabilecek soruları isim vermeden sosyal medya üzerinden sormak daha kolay olduğundan müsteftiler genelde bizzat müftülüğe veya ilgili makama gitmek yerine sosyal medya yolunu tercih etmektedirler. Soruların farazi olmayıp vakıadan kaynaklandığının göstergelerinden birisi soruyu soranın dini bilgi seviyesinden de anlaşılmaktadır.

2. Soruların Halkın Dini Bilgi Seviyesine İşaret Etmesi

Soruların en azından bir kısmı ilgili konuda soruyu soranın dolayısıyla da halkın dini bilgi seviyesine işaret etmekte veya bu konuda bir fikir vermektedir. Mesela, bazı sorular soruyu soranın mezhepler konusunda yeteri kadar bilgisinin olmadığını hatta yanlış bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Mesela, kendisinin sünni olduğunu ve Hanefi birisiyle evlenmek istediğini sünni birisinin Hanefi birisiyle evlenmesinin caiz olup olmadığını soran bir kimse Hanefiliğin de Sünnilik içerisinde olduğunu bilmediği gibi, aslında Hanefiliğin de Sünniliğin de ne olduğunu tam olarak bilmediğini göstermektedir. Yine boşama şekli ve sayısı ile ilgili olarak sorulan sorular, evlilik hayatıyla ilgili hurafe boyutundaki sorular halkın bilgi seviyesini ve kulaktan dolma bilgilere sahip olduğuna işaret etmektedir.

³ Sorular olduğu gibi imlasına, üslup ve ifadesine dokunmadan nakledilmiştir.

3. Soruların İşaret Ettiği Bazı Sosyo-psikolojik Gerçekler

Sorular, halkımızın evlilik ve aile hayatına dair yaşadığı pek çok problemi gözler önüne sermektedir. Bu problemlerin başında aile hayatının bilinçsizlik ve bilgi eksikliği başta olmak üzere pek çok sebepten dolayı sağlıklı olarak yürümediği ve gittikçe çözülmeye doğru gittiğidir. Toplumda kadın ve erkek rolleri arasındaki değişme veya aynileşme de ciddi problemlere yol açmaktadır. Geleneksel aile yapımızda kocanın nafakadan, evin geçiminden sorumlu olması dolayısıyla evlilik birliğinin reisi olması anlayışının yapılan kanuni düzenlemelerin de etkisiyle değişmesi toplumsal yapının en azından bazı bölgeler itibarıyla buna uygun olmaması sebebiyle ciddi aile problemlerine sebep olduğu anlaşılmaktadır. Her iki eşin de çalışıyor olması, ancak bazı kocaların bunun yanında bir de ev işlerinde tam anlamıyla ev hanımı rolü beklemeleri bu problemleri artırmaktadır.

Bazı kocaların veya ailelerin anne-baba ile oturma ısrarı ve şartı, yine yaşanan şehir dışına çıkmamakta ısrar etme de aile hayatına dair problemleri artırmaktadır.

a. Soruların Hukuk Dualizminin Doğurduğu Sorunlara İşaret Etmesi

Evlenme, nikâh akdi ve özellikle boşanma ile ilgili soruların önemli bir kısmı medeni kanun ile fıkıh arasında müsteftilerin ikilem yaşadığını ve zaman zaman çıkmazlara girdiklerini göstermektedir. İmam nikâhı ile evlenen eşlerin boşanma konusunda yaşadıkları problemler, resmen evli olduğu halde aynı zamanda dini nikâh yaptırmış olan eşlerin mahkeme tarafından boşandıkları halde kocanın dinen boşamadığını söylemesi, hakim kararıyla boşamanın dinen de geçerli olup olmadığı, kaç talak hakkını götürdüğü, remi nikâhı olmadığı halde nişan aşamasında dini nikâh yaptıranların dini-hukuki durumu, boşandıkları zaman ortaya çıkan dini-hukuki sorunlar, mahkemenin boşanan kadın lehine ömür boyu nafakaya hükmetmesinin dinen geçerli ve helal olup olmadığı gibi pek çok problem sorulara yansımıştır.

b. Soruların Din-Hukuk Ayırımına İşaret Etmesi

Özellikle nikâhın mahiyeti, boşanmanın dine mi yoksa meri hukuka göre mi olacağı gibi konularda yaşanan problemlerin ve çıkmazların sorulara yansıdığı görülmektedir. Hukuka göre yapılan bir işlemin dini, dine göre yapılan işlemin ise hukuki boyutu aile hayatını olumsuz yönde etkileyen problemler arasında zikredilebilir. Mesela hukuken boşanan eşlerin dinen de boşanmış sayılıp sayılmayacağı, kadının ev işlerini yapma mecburiyetinin olup olmaması, kocasının anne-babasına bakma zorunluluğunun bulunup bulunmaması gibi hususlar örnek olarak zikredilebilir.

c. Soruların Dindarlık Seviyesine İşaret Etmesi

Soruların önemli bir bölümü soru soranların dolayısıyla halkımızın bu konudaki dini bilgi seviyesine de ışık tutmaktadır. Sorulardan anlaşıldığı kadarıyla genel olarak evlenme, evlenme hükümleri, boşanma ve boşanma prosedürü ve boşanmanın sonuçları, mehir, iddet gibi konularda çok ciddi bilgi eksiklikleri bulunmaktadır. Ayrıca ilginç olarak tespit edilen bazı sorularda olduğu gibi, mezhep konusunda da önemli bilgi eksikliklerinin olduğu anlaşılmaktadır.

d. Soruların Psikolojik Sorunlara İşaret Etmesi

Sorular toplumda ve aile özelinde ciddi psikolojik rahatsızlıkların olduğuna işaret etmektedir. Bu da aile kurulurken dikkat edilmesi gereken asgari şartlara zaman zaman riayet edilmediğini veya küçük sorunların iyi rehberlere müracaat edilmediği için büyütüldüğünü göstermektedir.

e. Soruların Ehil olmayanların Cahilce Fetva Vermesine İşaret Etmesi

Özellikle bazı soruların ehline değil de fetvaya ehil olmayan ya da sağlam dini bilgisi olmayan kimselere sorulduğu, onların da bilgisizce bazen de hurafeye dayalı olarak fetva verdiği anlaşılmaktadır. Sonuçta insanların bir de Din İşleri Kurulu'na müracaat etmesi aslında önemli görülmektedir. Zira bu yolla yanlış bilgiyi düzeltme imkânına kavuşmaktadırlar.

SONUÇ

Bu sorular incelendiğinde, doğrudan pandemi ile ilgili fazla soru yoksa da, hemen hemen her türlü çaresizlik için Din İşleri Yüksek Kurulu'na müracaat edildiği görülmektedir. Soruların sadece dini içerikli olmaması, ekonomik, psikolojik ve kültürel pekçok alanı ilgilendirmesi bunu göstermektedir. Bazı müsteftilerin her çareye başvurup sonunda bir de din âlimlerine müracaat etmeyi denediği anlaşılmaktadır.

Her zaman olduğu gibi bu sorular muvacehesinde halkımızın hocaya baştan sorması gerekenleri problem büyüdüktan sonra sorması ciddi problemlere yol açabilmektedir.

Sorular üzerinden yapılan gözlemlerde karşımıza çıkan en önemli sorunlardan biri de ehil olmayan kimselerin verdikleri fetvalardır. Bu fetvalar insanları hem dinden hem de dindarlardan soğutmakta ve aralarına mesafe koymalarına yol açmaktadır.

Bazı müsteftilerin üzerlerine düşeni yapmadan sırf hocanın cevabı ile her şeyin hallolacağı inancında oldukları anlaşılmaktadır. Bazen de bizzat müracaat edilerek görüşülmesi gereken önemli aile meselelerinin mail veya sms yoluyla çözülebileceği düşünülmektedir.

Durum ne olursa olsun, pandemi döneminde doğrudan bu süreçle ilişki kurulan fazla soru bulunmasa bile, gerek soruların konusunda gerek sorulma üslubunda ve beklenen sonuçta bir takım problemler olsa da, bütün bu sorular Din İşleri Yüksek Kurulu'nun ve dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'nın halkımız nezdinde güvenilir bir kurum olduğuna ve bu kurumdan her türlü derdi için çare beklediğine işaret etmektedir.

İKİNCİ CİLT

E- ISBN: 978-625-7675-94-9

Konya, Aralık 2021

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNİN DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI AİLE VE DİNİ REHBERLİK BÜROLARINA ULAŞAN SORULAR ÇERÇEVESİNDE (2019-2020) AİLE HAYATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: BALIKESİR ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN

Balıkesir Üniversitesi

GİRİŞ

Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19) ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde Aralık ayının sonlarında ateş, öksürük, nefes darlığı gibi solunum yolu hastalığı belirtilerinin ortaya çıktığı bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüstür. COVID-19 Salgını, başlangıçta bu bölgedeki deniz ürünleri ve hayvan pazarında bulunanlarda tespit edilmiş, ardından insandan insana bulaşarak Çin Halk Cumhuriyeti'nin diğer eyaletlerine ve dünya ülkelerine yayılmıştır.

60 yaş üstü, ciddi kronik tıbbi rahatsızlıkları olanlar, kalp hastalığı, hipertansiyon, diyabet, kronik solunum yolu hastalığı, kanser gibi rahatsızlıkları olanların bu hastalıktan daha fazla etkilendiği belirtilmektedir. Akut solunum yolu enfeksiyonlarının genel bulaşma riskini azaltmak için önerilen temel ilkeler, COVID-19 Salgın hastalığından korunmak için de önerilmektedir. El temizliği, hasta insanlarla temastan kaçınma, mesafe (en az 1 m), öksürme veya hapsirme sırasında burnun ve ağzın tek kullanımlık kâğıt mendil ile örtülmesi, kâğıt mendilin bulunmadığı durumlarda ise dirsek içinin kullanılması, kalabalık yerlere girilmemesi veya tıbbi maske kullanılması, enfeksiyonlar açısından yüksek riskli alanlardan kaçınılması, seyahat sonrası 14 gün içinde herhangi bir solunum yolu semptomu olursa maske takılarak en yakın sağlık kuruluşuna başvurulması gibi öneriler bunlar arasındadır.¹ Bu önlemlerin yanında COVID-19 pandemisiyle mücadele etmek amacıyla hastalığa karşı geliştirilen COVID-19 aşının insanların tamamına, büyükten küçüğe tüm yaş gruplarına uygulanması önerilmektedir. Bu kapsamda ülkemizde hastalığa maruz kalma, hastalığı ağır geçirme ve bulaştırma riskleri ile hastalığın toplumsal yaşamın işleyişi üzerindeki olumsuz etkisi değerlendirilerek COVID-19 aşısı uygulanacak

¹ Bk. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html> (Erişim Tarihi: 07.12.2021)

gruplar belirlenmiş ve sırasıyla uygulamaya sokulmuştur.² Aşılama ile ilgili verilerin sürekli güncellendiği ülkemizde 08 Aralık 2021, Çarşamba günü saat 19.00 itibariyle 18 yaş ve üstündeki 56.445.351 (%90.94) kişi birinci doz, 50.780.761 (%81.81) kişi ikinci doz, 12.489.939 kişi ise üçüncü doz aşı olmuşlardır. Birinci, ikinci ve üçüncü doz aşı uygulananların toplamı ise 121.276.848'dir.³

COVID-19, 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi (küresel salgın) olarak kabul edilmiştir. Antarktika haricinde bütün kıtalarda gözlenen COVID-19 pandemisi, 15 Kasım 2020 itibariyle 53,7 milyon vaka ve 1,3 milyon ölüm sayısına ulaşmıştır.⁴ 08.12.2021 tarihi itibariyle Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi COVID-19 Dünya haritasına göre, dünyada toplam 267.244.972 Covid-19 tanısı konulmuş bunlardan 131.473.367'si iyileşmiş 5.273.641'i vefat etmiştir. Ülkemizde ise 8.945.939 tanı konulmuş, bunlardan 8.484.185'i iyileşmiş 78.177'si vefat etmiştir.⁵ Dünyada ve ülkemizde hala yaygın ve etkin olarak devam eden bu salgın başta insan hayatı ve sağlığı olmak üzere, dini, sosyal, kültürel, eğitim-öğretim, ekonomik, siyasal açılardan etkili olmuş ve olmaya devam etmektedir.⁶ Bu salgının etkilediği en önemli kurumlardan biri de ailedir.

Aile tarihten günümüze gerek dinlerde gerekse eski kültür ve medeniyetlerde sosyal ve dinî bir kurum olarak var olagelmıştır. Aile ilgili konular önceki dönemlerde örf, âdet ve geleneklerle, hukuk biliminin ortaya çıkmasıyla birlikte hukukun bir dalı olarak düzenlemelere konu olmuştur. Aile kurumuyla ilgili yasal düzenlemeler günümüz Türk hukukunda 08.12. 2001 tarihli Türk Medeni Kanununun ikinci bölümünde yer almaktadır.⁷ Aile kurumuna İslam dininde de önem verilmiş, insanların aile kurmaları çeşitli âyet ve hadislerle teşvik edilmiştir. Zira aile, hem kişinin huzur bulduğu bir ortam, hem neslin devamı için bir vesile, hem de kişiyi dince günah sayılan çeşitli kötülüklerden alıkoyan bir vasıta olarak görülmüştür.⁸ Kur'an-ı Kerim'de "İçinizden kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi O'nun varlığının belgelerindendir. Bunda düşünen insanlar için dersler vardır"⁹ ayeti ve Hz. Peygamber'in "Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimi uygulamazsa benden değildir. Evleniniz, ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar ederim..."¹⁰ hadisi ile

² Bk. <https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77706/covid-19-asisi-ulusal-uygulama-stratejisi.html> (Erişim Tarihi: 07.12.2021)

³ <https://covid19asi.saglik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 09.12.2021)

⁴ Ahmet Görkem Er, COVID-19: Epidemiyoloji, *Covid-19 Pandemi Raporu (20 Mart-20 Kasım 2020)*, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Editörler: Editörler: Prof. Dr. Arzu Topeli İskit, Prof. Dr. Mine Durusu Tanrıöver, Prof. Dr. Ömrüm Uzun, Ankara, Hacettepe İç Hastalıkları Derneği, 2021 , s. 23.

⁵ <https://corona.cbddo.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 08.12.2021)

⁶ bk. Ahmet Ali Çanakcı, *Pandemi Sürecinde İlahiyat Öğrencilerine Göre Arapça Öğretimi*, (Konya: Palet Yayınları, 2021).

⁷ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf> (Erişim Tarihi: 08.12.2021).

⁸ Mehmet Akif Aydın, "Aile", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/ 199. (196-200.); Halil İbrahim Acar, *İslam Aile Hukuku*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 181.

⁹ er-Rûm 30/21; Diğer ayetler için bk. el-Araf 7/189; en-Nahl 16/72.

¹⁰ İbn Mâce, "Nikâh", 1.

aile kurumu teşvik edilmiştir. Zaman içinde aile, “münâkehât” başlığı ile İslam hukukunun ayrı bir dalı haline gelmiş, ailenin kuruluş öncesi yapılan görüşme ve nişan gibi aşamaları, nikâh akdi gibi kuruluşu, aile meydana geldikten sonra eşlerin birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları ve talak, muhâlaa gibi evliliği sona erdiren konular söz konusu başlıkta ele alınmıştır.¹¹

Bu çalışmada COVID-19 Pandemi sürecinin aile hayatı üzerindeki etkileri Balıkesir ili özelinde vatandaşların Balıkesir İl ve İlçe Müftülüklerine bağlı Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına sordukları sorular çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır.

Aile ve Dini Rehberlik Büroları (ADRB), kuruluş amacı İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek olan¹² Diyanet İşleri Başkanlığı’nın (DİB) hizmet birimleridir. Bu birimler, dini konularla ilgili karşılaştıkları problemlerin çözümü konusunda sorularına cevap arayan veya danışmak isteyen insanların taleplerine bizzat cevap vermek, ayrıca gerekli olan durumlarda onları sağlık, hukuk ve güvenlik birimleri gibi uygun kurumlara yönlendirmek amacıyla kurulmuştur. İl müftülükleri bünyesinde 2003 yılından itibaren bir dinî danışma ve rehberlik birimi olarak hizmet veren bu birimler 633 sayılı Kanun ile Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliğine dayanılarak hazırlanan ve 10.01.2019 tarihli ve 8150 sayılı Başkanlık onayı ile yürürlüğe giren Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dinî Rehberlik Büro Veya Merkezleri Çalışma Yönergesine uygun olarak görev yapmaktadırlar. Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün resmi web sayfasında ifade edildiğine göre Aile ve Dini Rehberlik Büroları 2017 yılı itibarıyla 81 İl ve 293 İlçe Müftülüğüne bağlı olarak hizmet vermektedir. Bürolarda 1457’si kadın, 721’i de erkek olmak üzere toplam 2178 personel görev yapmaktadır.¹³ Aile ve Dini Rehberlik Büroları bugün itibarıyla Balıkesir’de kuruluş tarihlerine göre İl Müftülüğü (2006) başta olmak üzere Susurluk (2012), Bandırma (2014), Dursunbey (2015), Edremit (2019), Burhaniye (2021) ve Gönen (2021) İlçe Müftülükleri bünyesinde hizmet vermektedir.

Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Aile ve Dini Rehberlik Büroları ve buralara yöneltilen sorular üzerine çeşitli ilmi çalışmalar yapılmıştır.¹⁴ Bu çalışma da Balıkesir İl ve ilçe Müftülükleri Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına sorulan sorular çerçevesinde COVID-19 pandemi sürecinin aile hayatı üzerindeki etkilerini araştırmak üzere hazırlanan bir bilimsel araştırma kapsamında yapılmıştır. 2019 (pandemi öncesi)

¹¹ Mehmet Selim Aslan, *Ana Hatlarıyla İslam Aile Hukuku*, (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 21.

¹² <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf> (Erişim tarihi: 07.12. 2021).

¹³ <https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/detay/99/aile-ve-dini-rehberlik-b%C3%BCrolar%C4%B1> (Erişim tarihi: 07.12. 2021).

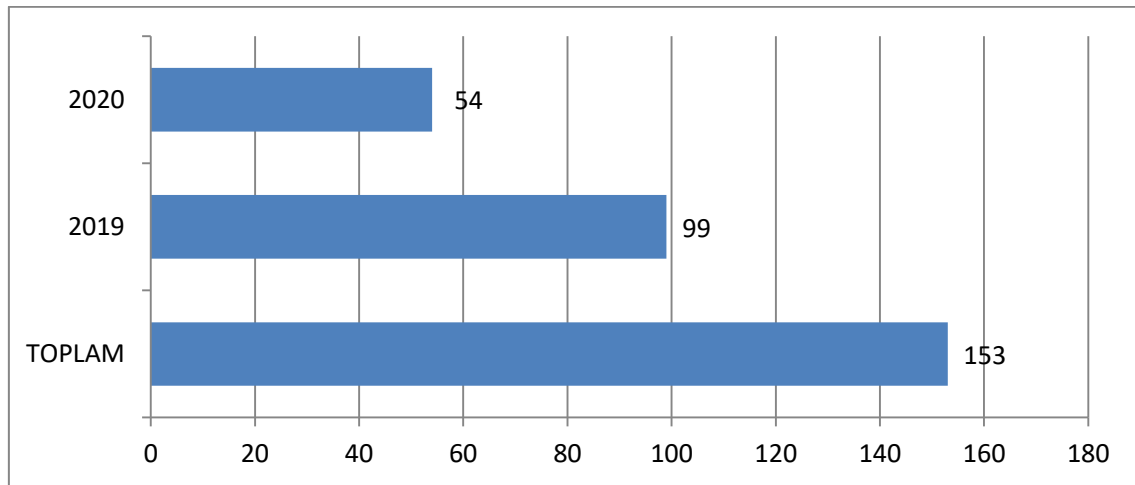
¹⁴ Bazıları için bk. Sema Karagöz, *Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020). Salih Aybey, “Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına Gelen Soruların Analiz Ve Değerlendirilmesi (Ege Bölgesi Örneği)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi*, Isparta, 2015; Yasemin Angın, *Aile ve Dini Rehberlik Bürosu Görevlilerinin Karşılaştıkları Psikososyal Sorunlara, Yaklaşımlarının Dini Danışmanlık Ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi*, , Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2016; Necla Yılmaz, *Aile İrşat Ve Rehberlik Bürolarında Yapılan Dini Danışmanlık - Çorum Örneği -*, Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2012.

ve 2020 (pandeminin ilk yılı) yıllarının esas alındığı araştırma, Balıkesir İl Müftülüğünce erişim izni verilen 2019'a ait 99 ve 2020 yılına ait 54 olmak üzere toplam 153 soru üzerinden gerçekleştirilmiştir. Söz konusu sorular; öncelikle yıl, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim, meslek, danışma şekli ve görüşme sayısı dikkate alınarak mukayeseli olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Ardından konularına göre ana ve alt başlıklar halinde sınıflandırılarak grafikler haline getirilmiş, pandemi sürecinin aile üzerindeki etkisi ve ailede meydana gelen değişim tespit edilmeye çalışılmıştır. Sorularla ilgili istatistiki değerlendirmeler yedi ana başlık ve yirmi dokuz alt başlıkta yapılmıştır. Bunlar; aile ana başlığında ailede sağlık ve zaman, akrabalarla ilişkiler, eşlerin hak ve sorumlulukları, aile içi iletişim, eşler arası iletişim ve ekonomik problemler/miras konuları, evlilik-nikâh-boşanma ana başlığında evlilik öncesi ve nişanlılık dönemi sorunları, nikâh, küçük yaşta zorla evlilik, aldatma/zina ve boşanma/boşanma sonrası sorunlar ile ilgili konular, çocuk ana başlığında çocuk eğitimi, ebeveyn ve çocuk iletişimi anne-babaya karşı sorumluluklar ve çocuk hakları konuları, genç ana başlığında gençlik dönemi inanç problemleri ve ergenlik dönemi problemleri, sağlık ve cinsellik ana başlığında psikolojik problemler, çocuk sahibi olma yöntemleri, aile içi cinsel problemler, farklı cinsel tercihler, aile planlaması ve kürtaj konuları, kadın ana başlığında kadına yönelik şiddet, İslam'da kadın hakları, evlat edinme ve fıkhi meseleler, psiko-sosyal durumlar ana başlığında ise, batıl inanç-sihir-büyü ve intihar konularıdır.

1. Araştırma Yapılan Aile ve Dini Rehberlik Bürosuna Yapılan Başvuruların Olgusal Özellikleri

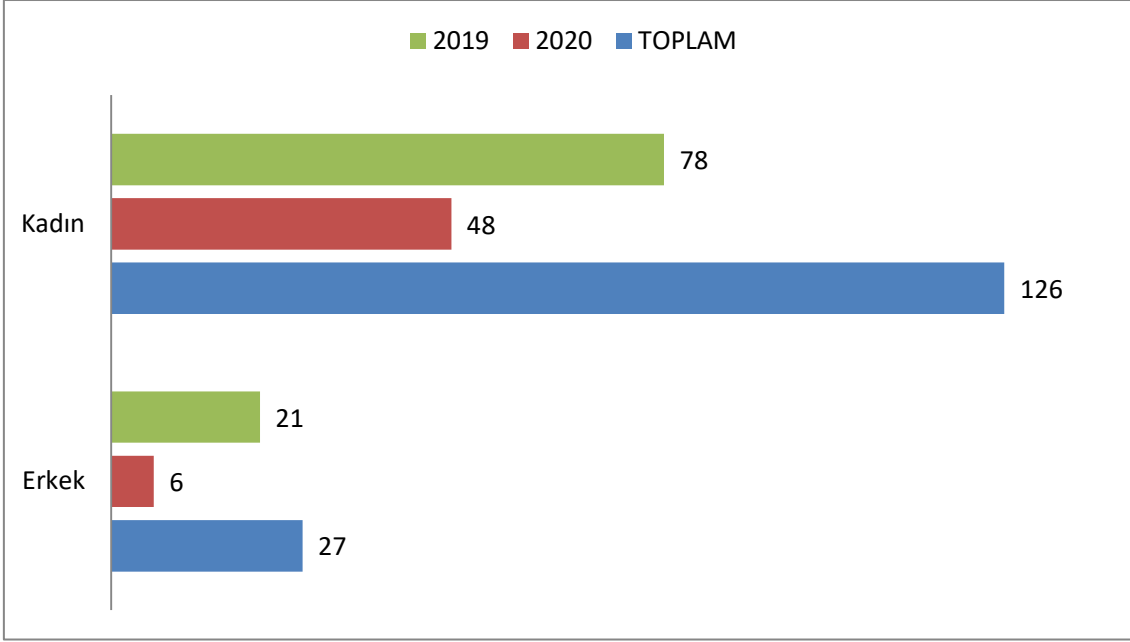
Bu başlıkta Balıkesir İl ve İlçe Müftülükleri ADRB'lerine başvuruda bulunan kişilerin yıl, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, meslek durumu, danışma şekli ve görüşme sayılarına göre istatistiksel verilere yer verilerek kısa analizlerde bulunulacaktır. Analiz ve değerlendirmeler yapılırken her yılın kendi başvuru sayıları dikkate alınacaktır.

Grafik 1. ADRB'lere Başvuruların Yıllara Göre Dağılımı

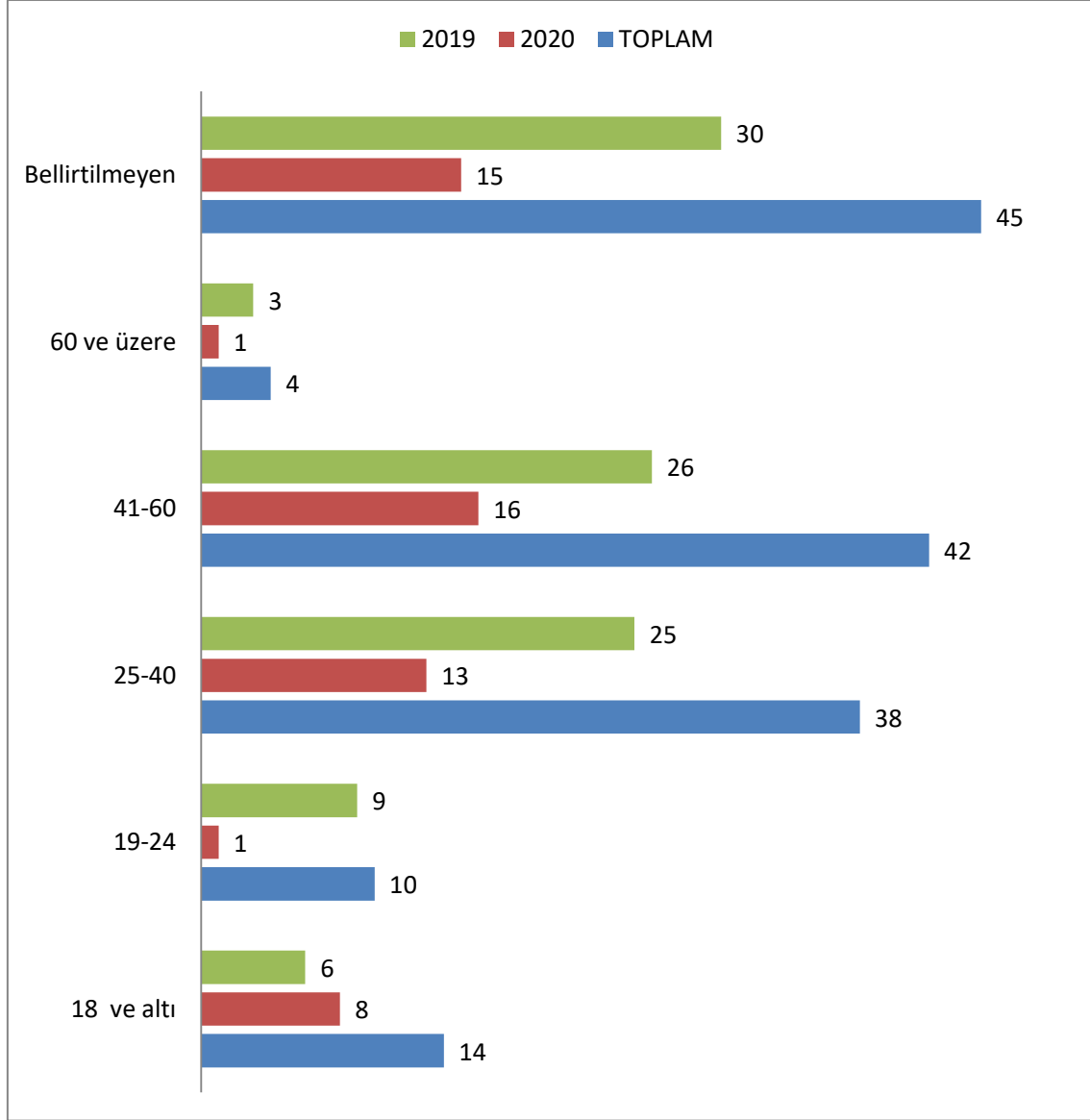
ADRB'ye başvuranların sayısı 2019'da 99, 2020'de 54 olmak üzere toplam 153'tür.

Grafik 2. ADRB'lere Başvuranların Cinsiyete Göre Dağılımı

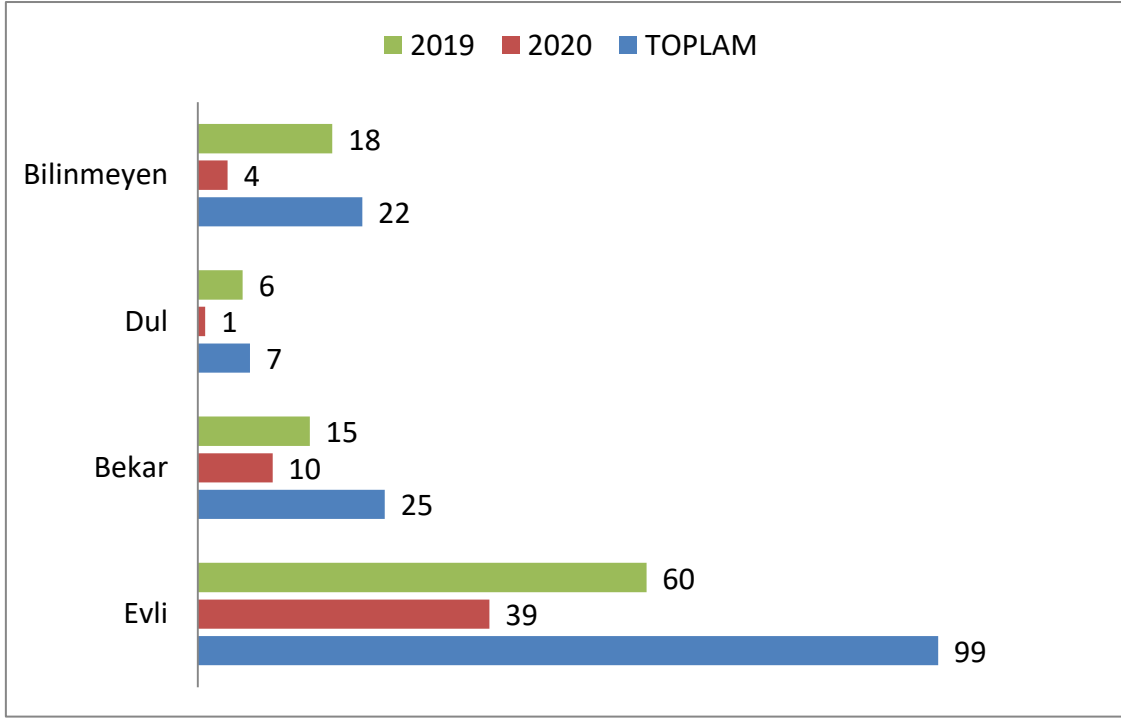
ADRB'ye her iki yılda toplamda 126 (%82,35) kadın, 27 (%17,64) erkek başvurmuştur. Kadınlar erkeklerin yaklaşık dört katını oluşturmaktadır. 2019 da kadınlar erkeklerin dört katını oluştururken pandeminin ilk yılı olan 2020'de bu oran sekiz katına çıkmıştır.

Grafik 3. ADRB'lere Başvuranların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

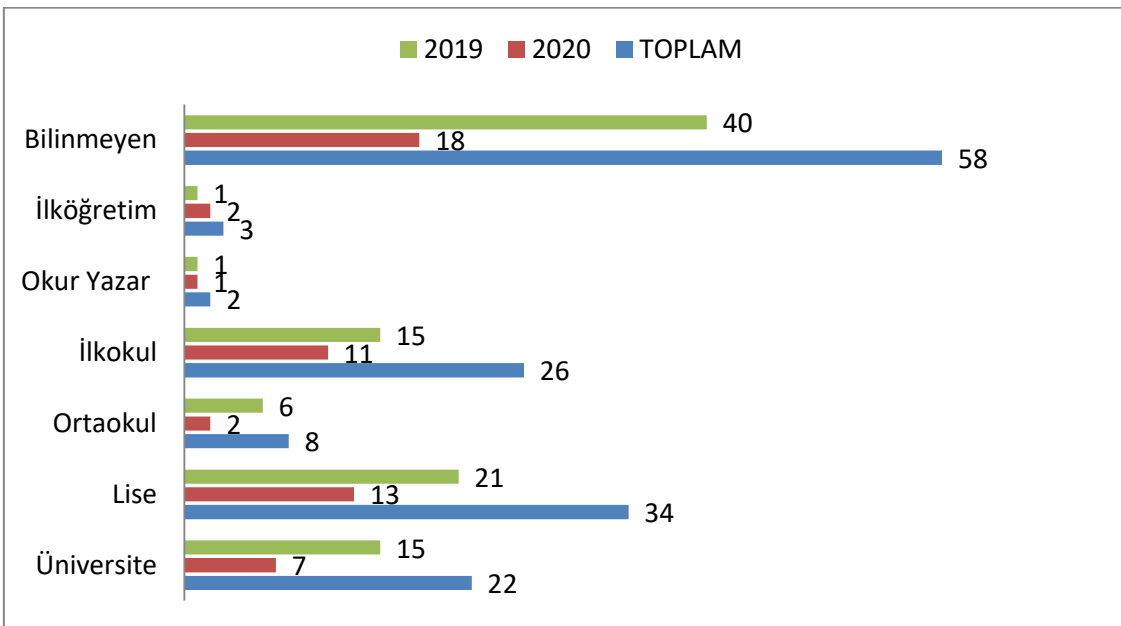
ADRB'lere başvuranların yaş durumu her iki yılda toplamda 18 yaş ve altında 14 (%9,15), 18-24 yaş grubunda 10 (%6,53), 25-40 yaş grubunda 38 (%24,83), 41-60 yaş grubunda 42 (%27,45), 60 ve üzerinde ise 4(%2,61)'tür. Başvuruda bulunanların 45'i (%29,41) ise yaşını belirtmemiştir. Buna göre en çok başvuru, sırasıyla yaşını belirtmeyenlerle, 41-60 ve 24-50 yaş gruplarında olmuştur. En az başvuru ise 60 ve üzeri yaş grubunda olmuştur. Bu tabloda en dikkat çeken husus, "18 yaş ve altı" yaş grubunda 2020 yılında artış olması, 19-24 yaş grubunda ise aynı yılda düşüş olmasıdır.

Grafik 4. ADRB'lere Başvuranların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı

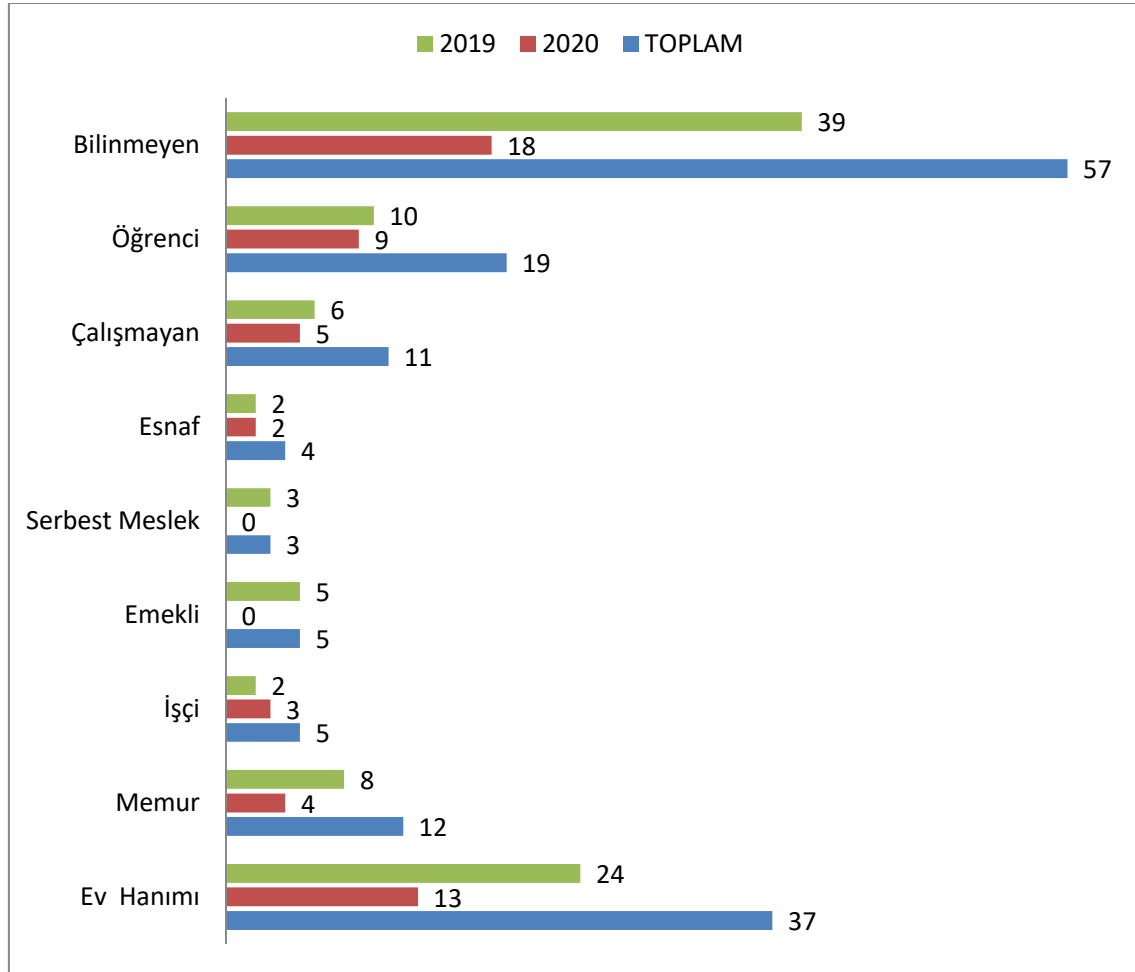
ADRB'lere başvuranların her iki yılda da toplamda 99'unun (%64,70) evli, 25'inin (%16,33) bekâr, 7'sinin (%4,57) dul olduğu, 22'sinin (%14,37) ise medeni durumunu belirtmediği görülmektedir. 2020 yılında Medeni durumunu bildirmeyenler ile dul sayısında belirgin bir düşüş gözlenirken bekâr ve evlilerin sayısında nisbi artışlar söz konusu olmuştur.

Grafik 5. ADRB'lere Başvuranların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

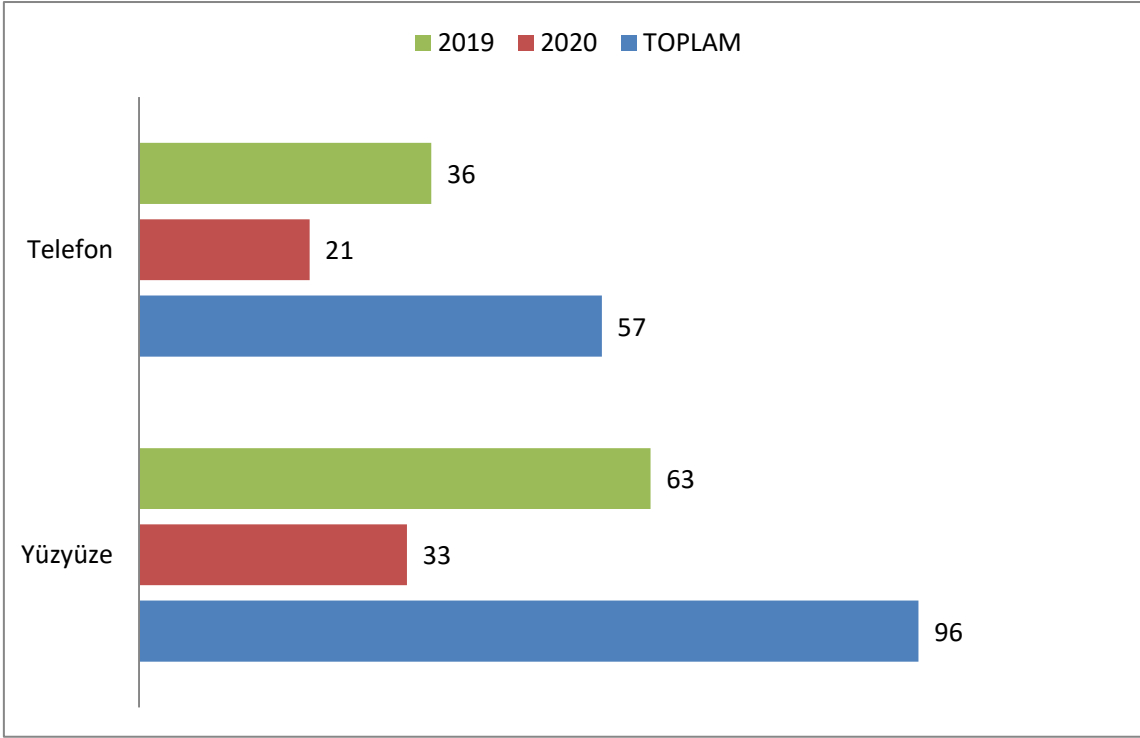
ADRB'lere başvuranların her iki yılda da toplamda 58'inin (%37,90) eğitim durumunu belirtmediği, 34'ünün (%22,22) lise mezunu, 26'sının (%16,99) ilkokul mezunu, 22'sinin (%14,37) üniversite mezunu, 8'inin (%5,27) ortaokul mezunu, 3'ünün (%1,96) ilköğretim mezunu olduğu görülmektedir. Okur-yazar olduğunu söyleyenlerin sayısı ise 2 (%1,30)'dir. 2020 yılında ilköğretim mezunu olanlarda nisbi bir artış, ortaokul mezunlarında ise düşüş gözlenmektedir.

Grafik 6. ADRB'lere Başvuranların Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

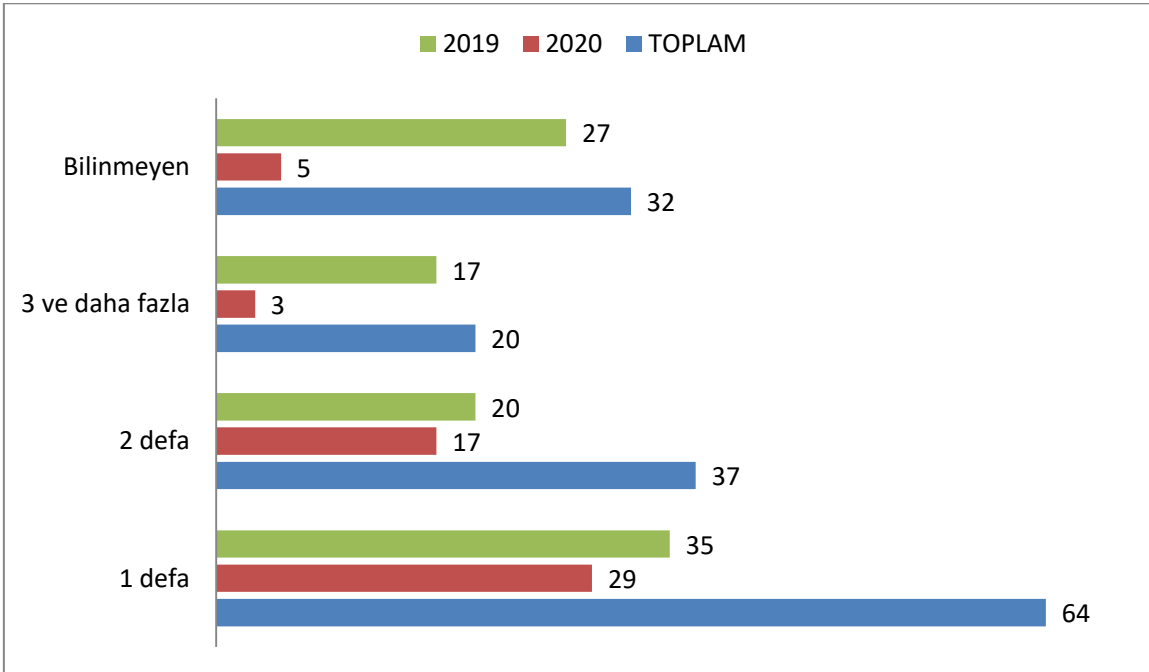
ADRB'lere başvuranlar içinde mesleğini belirtmeyenlerin sayısı 57 (%37,25)'dir. En yüksek oranı teşkil eden bu grubu, 37 (%24,18) kişiyle ev hanımları, 19 (%12,41) kişiyle öğrenciler, 12 (%7,84) kişiyle memurlar, 5'er kişiyle işçi ve emekliler (%6,52), 4 (%2,61) kişiyle esnaf takip etmektedir. Çalışmadığını belirtenlerin sayısı ise 11 (%7,18)'dir. 2020'de serbest meslek ve emeklilerde hiç başvuru olmadığı işçilerde ise artış olduğu görülmektedir.

Grafik 7. ADRB'lere Başvuranların Danışma Şekillerine Göre Dağılımı

ADRB'ye başvuranların her iki yılda da toplamda 96'sının (%62,74)) yüz yüze görüşmeyi, 57'si (%37,25) ise telefonla görüşmeyi tercih etmiştir. Her iki yılda da yüz yüze görüşmedeki artış diğerinin iki katına yakındır.

Grafik 8. ADRB'lere Başvuranların Görüşme Sayılarına Göre Dağılımı

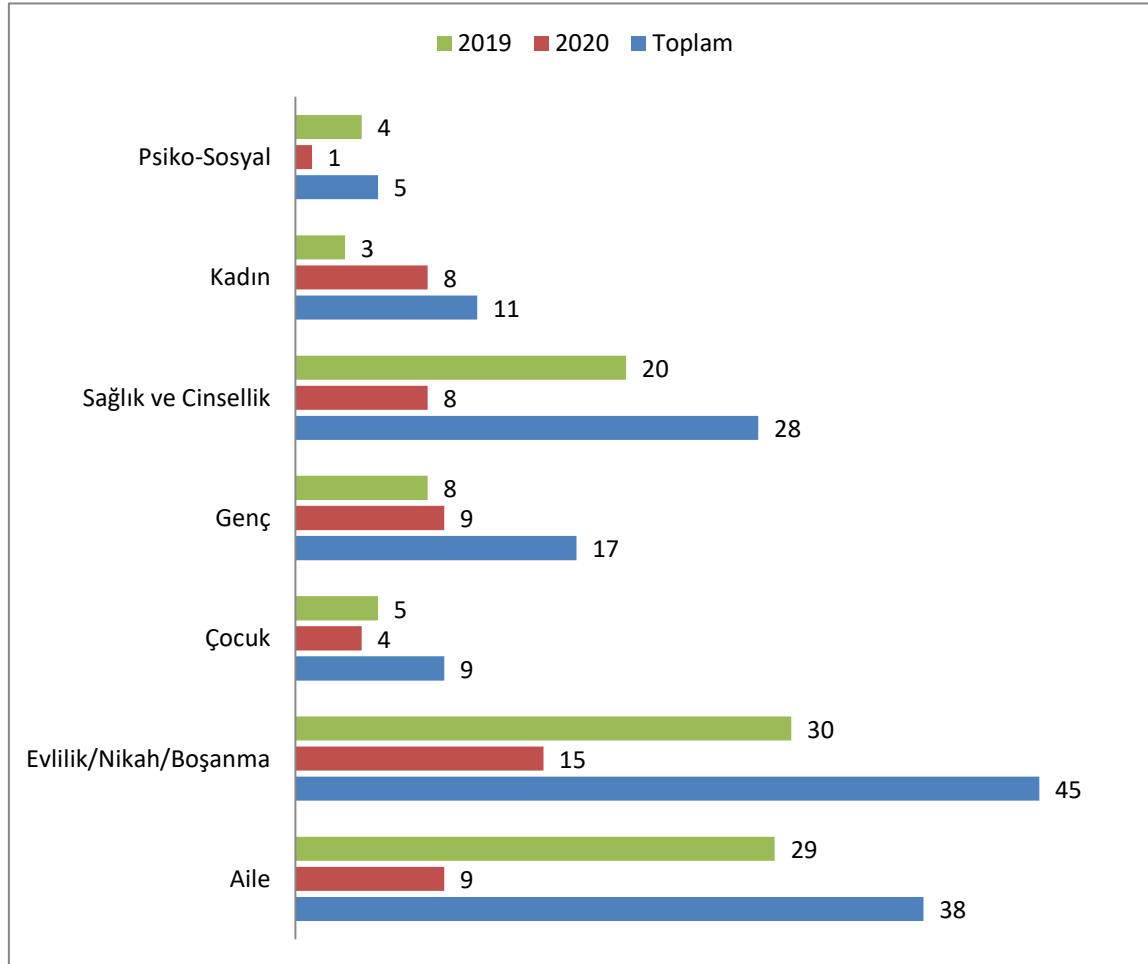

ADRB'lere sadece bir defa başvuranlar 64 (%41,83) kişiyle çoğunluğu oluşturmaktadır. İki defa başvuranları sayısı 37 (%24,18), üç defa başvuranların sayısı 20 (%13,07)'dir. Bilinmeyenlerin sayısı ise 32 (%20,91)'dir. Her iki yılda da ilk defa başvuranların sayısı daha fazladır. Bununla birlikte 2020 yılında ilk defa başvuranlar ile (2019'da %35 iken 2020'de %53'e) iki defa başvuranlarda (2019'da %20 iken 2020'de %31'e) yükseliş olmuştur. Diğer görüşme sayıları ise 2020 yılında 2019'a oranla daha düşüktür.

2. Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına Gelen Soruların Analizi ve Değerlendirilmesi

Bu başlıkta ADRB'lere sorulan sorular, büyük ölçüde kişisel kartekslerdeki düzenlemeye uygun olarak ana ve alt konularına göre grafiklerle analiz edilmeye çalışılmış ardından kısa değerlendirmelere yer verilmiştir.

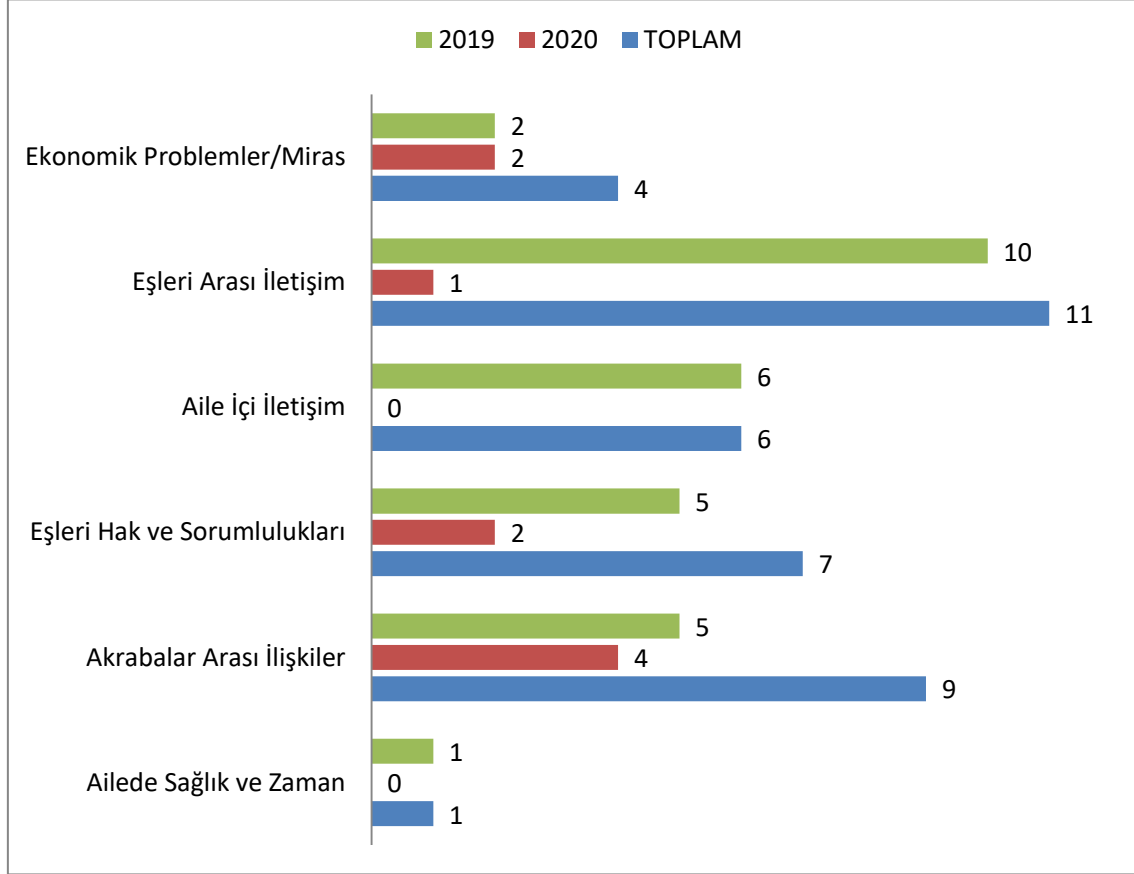
Grafik 9. ADRB'lere Gelen Soruların Ana Konularına Göre Dağılımı

ADRB'lere en çok başvuru alan ana konular, sırasıyla 45 başvuruyla (%29,41) evlilik/nikah/boşanma, 38 başvuruyla (%24,83) aile, 28 başvuruyla (%18,30) sağlık ve cinsellik, 17 başvuruyla (%11,11) genç, 11 başvuruyla (%7,18) kadın, 9 başvuruyla (%5,88) çocuk ve 5 başvuruyla (%3,26) psiko-sosyal durumlardır. Başvuruların aile ve

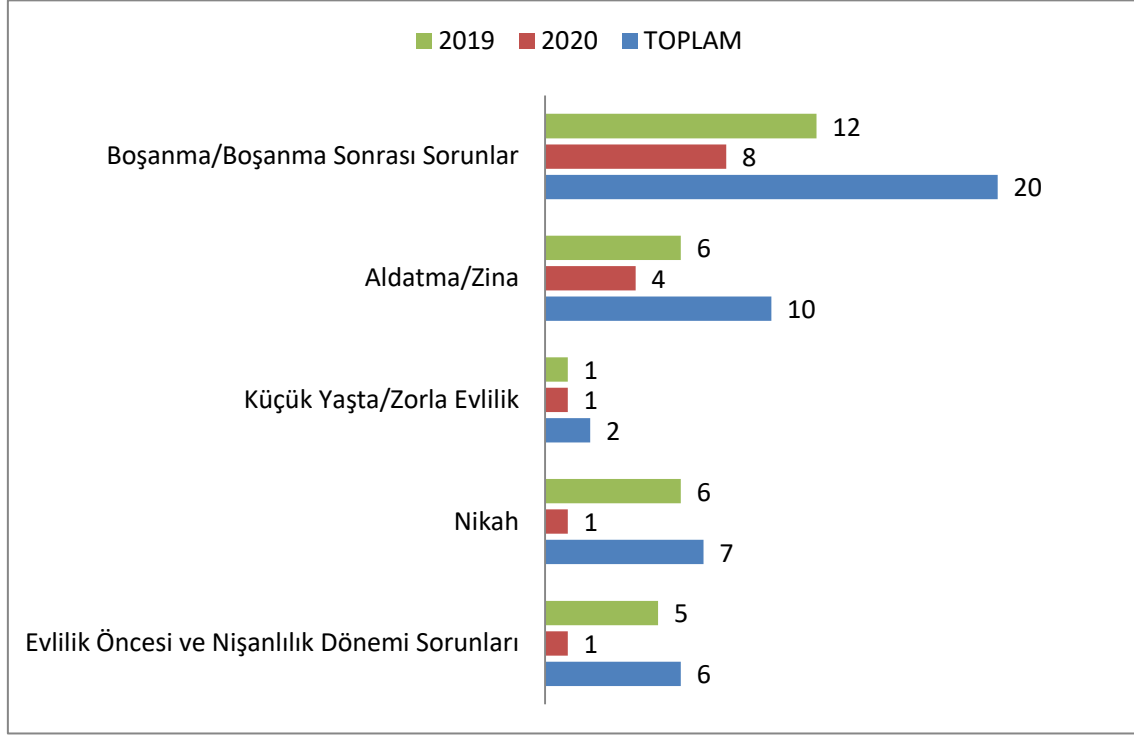
evlenme-nikâh-boşanma başlıklarında yoğunlaştığı görülmektedir. 2020 yılında genç, kadın ve çocuk konularındaki başvurularda artış olduğu görülmektedir.

Grafik 10. Aile ile İlgili Soruların Alt Konulara Göre Dağılımı

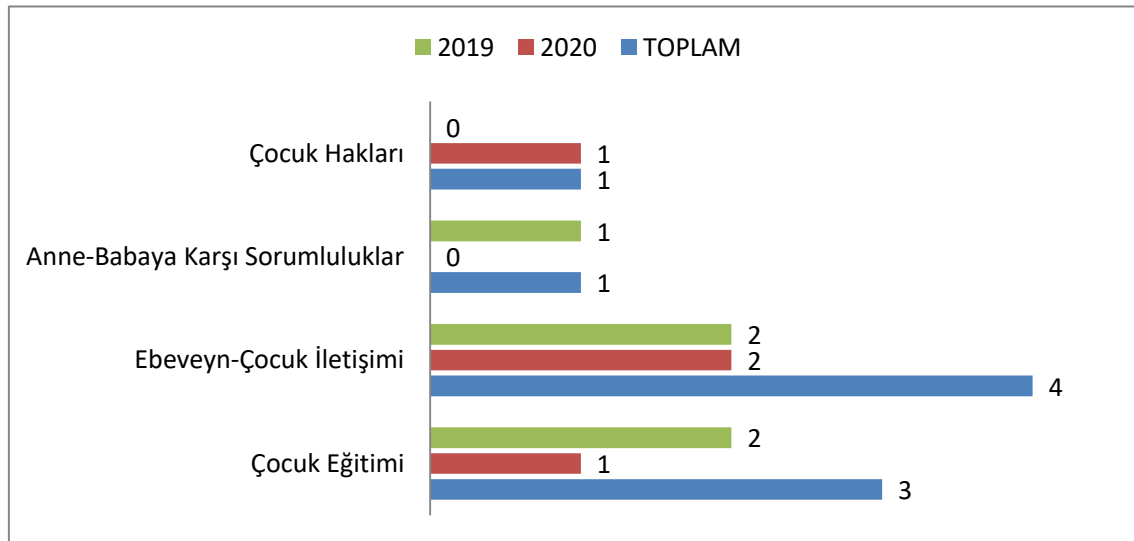
ADRB'lere her iki yıl toplamında yapılan aile ilgili 38 (%24,83) başvurunun 11'i (%7,18) eşler arası iletişim, 9'u (5.88) akrabalar arası ilişkiler, 7'si (%4.57) eşlerin hak ve sorumlulukları, 6'sı (%3.92) aile içi iletişim, 4'ü (%2,61) ekonomik problemler ve miras, 1'i de (%0.65) ailede sağlık ve zaman konusundadır. Ekonomik problemler ve miras başlığında yıllara göre değişiklik gözlenmezken eşler arası iletişim, aile içi iletişim ve ailede sağlık ve zaman konusundaki sorularda 2020 yılında azalmalar söz konusu olmuştur.

Grafik 11. Evlilik/Nikâh/Boşanma ile İlgili Soruların Alt Konulara Göre Dağılımı

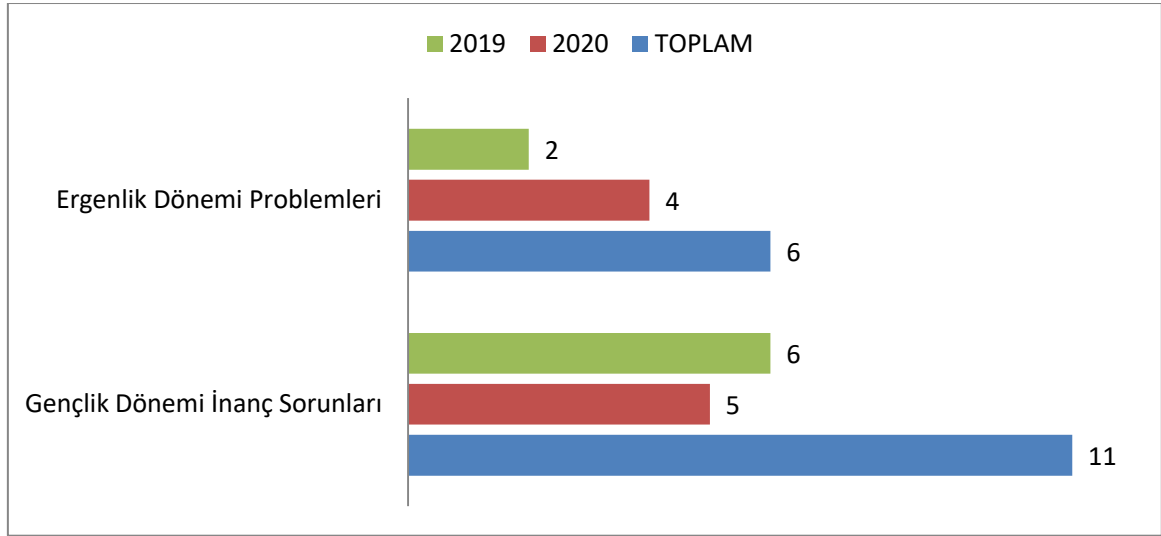
ADRB'lere göre her iki yılda yapılan evlilik/nikâh/boşanma ile ilgili 45 başvurunun (%29,41) 20'si (%13,07) boşanma ve boşanma sonrası sorunlar, 10'u (%6,53) aldatma ve zina, 7'si (%4,57) nikâh, 6'sı (%3,97) evlilik öncesi ve nişanlılık dönemi sorunlar, 2'si de (%1,30) küçük yaşta ve zorla evlilik hakkındadır. Boşanma, aldatma ve zina konularının öne çıktığı bu grafiğe göre 2020 yılında evlilik öncesi ve nişanlılık dönemi problemleriyle nikâh konusundaki başvurularda azalma olmuştur.

Grafik 12. Çocuk ile İlgili Soruların Alt Konulara Göre Dağılımı

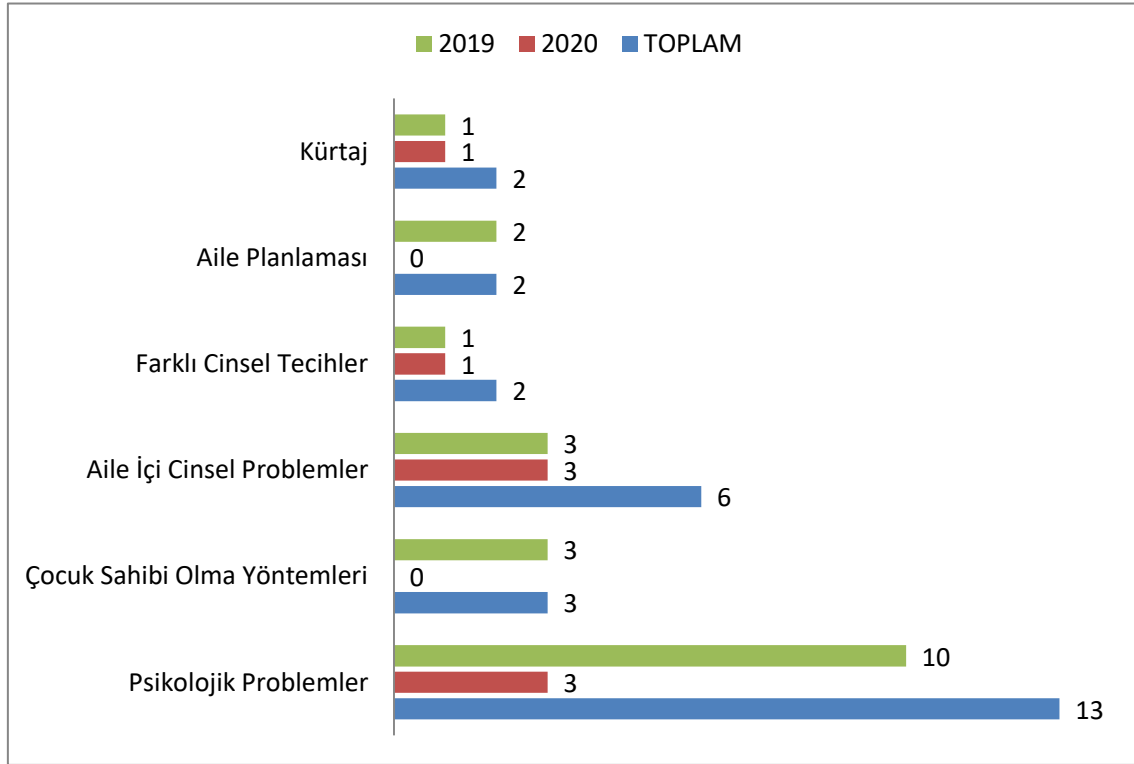
ADRB'lere göre çocuk başlığında yapılan 9 (%5,88) başvurunun 4'ü (%2,61) ebeveyn çocuk iletişimi, 3'ü (%1,96) çocuk eğitimi, 1'er soru da çocuk hakları ve anne babaya karşı sorumluluklar (%1,30) hakkındadır. Her iki yılda da ebeveyn-çocuk ilişkisi ve çocuk eğitimi konusunda yoğunlaşma olurken 2019 yılında çocuk hakları konusunda hiç soru gelmemiş, 2020'de sadece bir soru sorulmuştur. Aynı şekilde 2019'da bir soru sorulurken 2020 yılında hiç soru sorulmamıştır.

Grafik 13. Genç ile İlgili Soruların Alt Konulara Göre Dağılımı

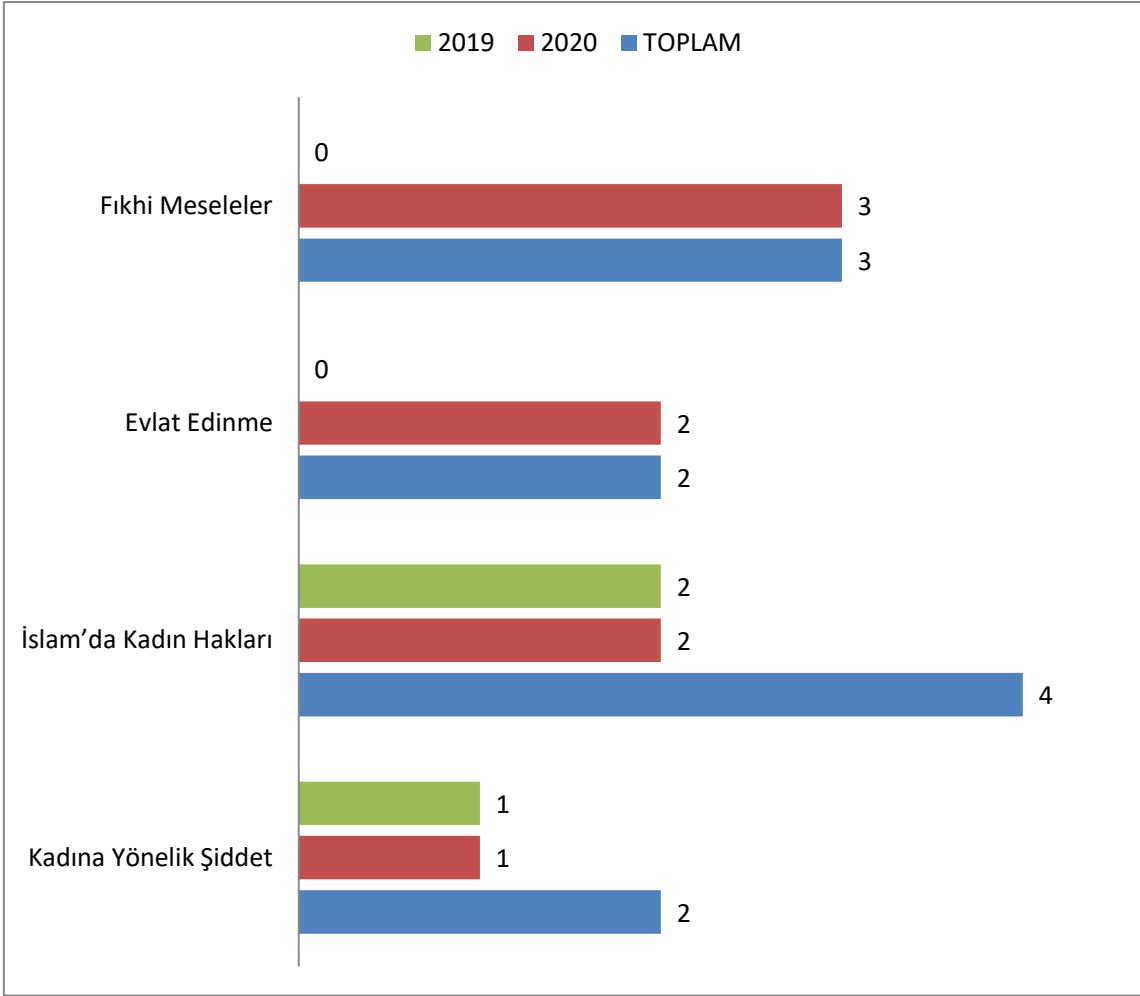
ADRB'lere göre her iki yılda genç ile ilgili 17 (%11,11) başvurunun 11'i (%7,81) gençlik dönemi inanç sorunları, 6'sı (%3,92) ise ergenlik dönemi problemleriyle ilgilidir. 2020'de ergenlik dönemi problemlerinin bir önceki yıla göre iki kat arttığı görülmektedir.

Grafik 14. Sağlık ve Cinsellik ile İlgili Soruların Alt Konulara Göre Dağılımı

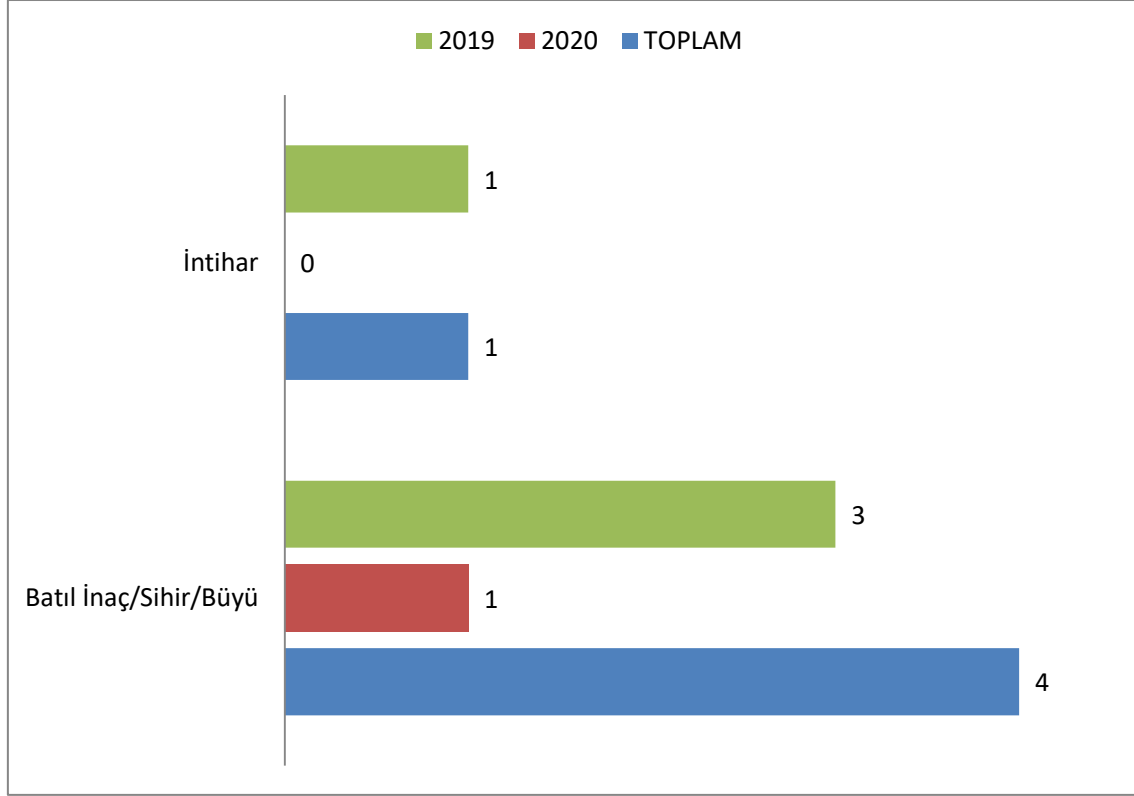
ADRB'lere göre her iki yılda sağlık ve cinsellik alanında yapılan 28 (%18,30) başvurunun 13'ü (%46,43) psikolojik problemler, 6'sı (%21,43) aile içi cinsel problemler, 3'ü (%10,71) çocuk sahibi olma yöntemleri, 2'ser başvuru ile kürtaj (%7,14), aile planlaması (%7,14) ve farklı cinsel tercihler (%7,14) ile ilgilidir. Kürtaj, farklı cinsel tercihler, aile içi cinsel problemler konusunda yıllara göre bir değişim olmazken, 2020 yılında psikolojik problemler göreceli olarak azalmış aile planlaması ve çocuk sahibi olma yöntemleri konularında başvuru olmamıştır.

Grafik 15. Kadın ile İlgili Soruların Alt Konulara Göre Dağılımı

ADRB'lere her iki yılda da kadın ile ilgili 11 (%7,18) başvurudan 4'ü (%2.61) İslam'da kadın hakları, 3'ü (%1.96) fikhî meseleler, 2'ser başvuru da evlat edinme (%1.30) ve kadına şiddet (%1.30) konularındadır. En çok soru İslam'da kadın hakları konusunda sorulmuş, bunu fıkhi meseleler takip etmiştir. Fıkhi meseleler, evlat edinme, İslam'da kadın hakları ve kadına yönelik şiddet konularında yıllara göre bir değişim olmamıştır. Fıkhi meseleler ve evlat edinme konularında 2019'da hiç soru gelmezken 2020'de birincisinden 3, ikincisinden ise 2 soru sorulmuştur.

Grafik 16. Psiko-Sosyal Durumlar ile İlgili Soruların Alt Konulara Göre Dağılımı

ADRB'lere göre her iki yılda da psiko-sosyal durumlar ile ilgili 5 (%3,26) başvurunun 4'ü (%2,61) batıl inanç-sihir ve büyü, 1'i de (%0,65) intihar konusuyla ilgilidir. Bu başlıkta en çok soru batıl inanç/sihir/büyü konularında gelirken ikinci sırayı intihar almıştır. 2020'de intiharla ilgili herhangi bir soru sorulmamış, inanç/büyü/sihir konularında ise aynı yıl belirgin bir azalma söz konusu olmuştur.

3. Sonuç

Diyanet İşleri Başkanlığı Balıkesir İl Müftülüğü Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına 2019 ve 2020 yıllarında (pandemi öncesi ve başlangıcı) sorulan sorular çerçevesinde COVID-19 salgın hastalığının aile hayatı üzerine etkisinin araştırıldığı bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

COVID-19 Pandemisinden önce 2019 yılında ve pandeminin ilk yılı olan 2020 yılında Balıkesir İl Müftülüğü Aile ve Dini Danışmanlık Bürosuna 126 (%82,35) kadın ve 27 (%17,64) erkek başvurmuştur. Bu başvurularda 2019'da kadınların sayısı erkeklerin dört katını oluştururken 2020'de bu oran sekiz kat artmıştır.

Yaş gruplarına göre en fazla başvuru, yaşını belirtmeyenlerle, 41-60 ve 24-50 yaş gruplarında meydana gelmiştir. En az başvuru ise 60 ve üzeri yaş grubunda olmuştur. Bu değerlendirmede dikkat çeken husus, 2020 yılında "18 yaş ve altı" yaş grubunda artış, 19-24 yaş grubunda ise düşüş olmasıdır.

Medeni durumları açısından bakıldığında en çok başvuruda bulunanların evli kişiler oldukları görülmektedir. 2020 yılında medeni durumunu bildirmeyenler ile dul

sayısında belirgin bir düşüş gözlenirken bekâr ve evlilerin sayısında nisbi artışlar söz konusu olmuştur.

Eğitim durumuna göre değerlendirildiğinde başvuruların çoğunu eğitim durumunu belirtmeyenlerin oluşturduğu, bunları da ilkokul, lise ve üniversite mezunlarının takip ettiği anlaşılmaktadır. 2020 yılında ilköğretim mezunu olanlarda nisbi bir artış, ortaokul mezunlarında ise düşüş gözlenmektedir.

Başvuruda bulunanların büyük bir bölümü mesleğini belirtmemiştir. Bunu sırasıyla ev hanımları ve öğrenciler takip etmektedir. 2020’de serbest meslek ve emeklilerde başvuru olmadığı işçilerde ise artış olduğu görülmektedir.

Başvuruda bulunanların çoğu yüz yüze görüşmeyi tercih etmiştir. Her iki yılda da yüz yüze görüşmedeki artış telefonla görüşme sayısının iki katına yakındır.

İlk defa başvuranların sayısı diğerlerine oranla daha yüksektir. Bu durum her iki yıl için de geçerlidir. Bununla birlikte 2020 yılında ilk ve iki defa başvuranların sayısında artış olmuştur. Diğer görüşme sayıları ise 2020 yılında 2019’a oranla daha düşüktür.

Başvuruda bulunan ana konular nicelik (kemiye) açısından sırasıyla evlilik/nikâh/boşanma, aile, sağlık ve cinsellik, genç, kadın, çocuk ve psiko-sosyal durumlardır. Başvuruların aile ve evlenme-nikâh-boşanma başlıklarında yoğunlaştığı görülmektedir. 2020 yılında genç, kadın ve çocuk konularındaki başvurularda artış olduğu görülmektedir.

Aile ilgili başvurularda eşler arası iletişim problemlerinin öne çıktığı görülmektedir. Ekonomik problemler ve miras başlığında yıllara göre değişiklik gözlenmezken eşler arası iletişim, aile içi iletişim ve ailede sağlık ve zaman konusundaki sorularda 2020 yılında azalma söz konusu olmuştur.

Evlilik/nikâh/boşanma ile ilgili başvurularda yoğunluk görülmektedir. Boşanma, aldatma ve zina konularının öne çıktığı bu değerlendirmeye göre 2020 yılında evlilik öncesi ve nişanlılık dönemi problemleriyle nikâh konusundaki başvurularda azalma olmuştur.

Çocuk başlığında ebeveyn çocuk iletişimi ve çocuk eğitimi konusu daha öne çıkmıştır. 2019 yılında çocuk hakları konusunda hiç soru sorulmamış, 2020’de sadece bir soru sorulmuştur. Aynı şekilde 2019’da bir soru sorulurken 2020 yılında hiç soru sorulmamıştır.

Genç ile ilgili soruların çoğu ise gençlik dönemi inanç sorunlarını oluşturmaktadır. Ergenlik dönemi problemlerinin 2020’de bir önceki yıla göre iki kat arttığı görülmektedir.

Sağlık ve Cinsellik alanında yapılan başvurunun çoğu psikolojik problemler ile aile içi cinsel problemlerdir. Bu grupta kürtaj, farklı cinsel tercihler ve aile içi cinsel problemler konusunda yıllara göre bir değişim yoktur. 2020 yılında psikolojik problemler göreceli olarak azalmış aile planlaması ve çocuk sahibi olma yöntemleri konularında başvuru olmamıştır.

Kadın konusundaki başvurular, İslam’da kadın hakları, fikhî meseleler, evlat edinme ve kadına şiddet konularında yoğunlaşmıştır. En çok soru İslam’da kadın hakları konusunda gelmiş, bunu fıkhi meseleler takip etmiştir. Fıkhi meseleler, evlat edinme, İslam’da kadın hakları ve kadına yönelik şiddet konularında yıllara göre bir değişim olmamıştır. Fıkhi meseller ve evlat edinme konularında 2019’da hiç soru gelmezken 2020’de birincisinden 3, ikincisinden ise 2 soru sorulmuştur.

Psiko-sosyal durumlar ile ilgili sorular, batıl inanç, sihir, büyü ve intiharla ilgilidir. Bu başlıkta en çok soru batı inanç/sihir/büyü konularında gelirken ikinci sırayı intihar almıştır. 2020’de intiharla ilgili herhangi bir soru gelmemiş, inanç/büyü/sihir konularında ise aynı yıl belirgin bir azalma söz konusu olmuştur.

2020’de salgın hastalıklar (Pandemi) ile ilgili iki soru gelmiştir. Bunlardan biri, salgın hastalıkların Allah’ın insanlara bir cezası olup olmadığı ile ilgili, diğeri ise Covid-19 sebebiyle anne-babamızın elini öpememenin bir vebal olup olmayacağı ile ilgilidir.

Sonuç olarak, 2019 ve 2020 yıllarında Balıkesir İl ve İlçe Müftülükleri Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına ulaşan sorulardan anlaşıldığına göre yukarıda da görüldüğü üzere pek çok alanda çok sayıda sorun mevcut olsa da bunların içinde aile ile ilgili en büyük sorunun nikâh ve boşanma konularında temerküz ettiği görülmektedir. Özellikle dini nikâh/resmi nikâh düalizmi, boşanmak isteyip boşanamama, boşanma eşiğine gelmiş olmak fakat boşanmak istememek, boşanma ve boşanma sonrası meseleler bu konudaki sorunları oluşturmaktadır. Diğer bir önemli sorun, eşler arasında özellikle erkeklerde aldatma ve zinanın artmaya başlamış olmasıdır. Bu durum aynı zamanda aile içi kavganın, geçimsizliğin ve boşanmanın en önemli sebebinin oluşturmaktadır. Mehir ve nafaka konusu da ailede geçimsizliği ve boşanmaya kadar giden süreci tetiklemektedir.

Söz konusu sorunların çözümünde evlenecek bireylere aile kurmadan önce nişanlanma, evlenme, nikâh ve boşanma konularında ilgili resmi kurum ve kuruluşlar aracılığıyla ciddi anlamda örgün veya yaygın eğitim kapsamında eğitimler verilmesi önem arz etmektedir. Bu eğitimlerde bireyin hayatı boyunca sahip olması gereken doğruluk, sadakat, sorumluluk, diğergamlık gibi ahlaki erdemlerin eşler arasında da kaçınılmaz bir gereklilik olduğu vurgulanmalıdır. Ekonomik durumu iyi olmayan ya da pandemi dönemi gibi özel dönemlerde ekonomik sıkıntı içine düşen ailelere ekonomik destek sağlanması onlara geçimlerini sağlayacak oranda katkı sağlanması hem toplumsal sorumluluğun hem de sosyal devlet anlayışının bir gereğidir. Her ne kadar bu, gerek devlet gerekse ekonomik durumu iyi olanların vatandaşlar tarafından imkânlar ölçüsünde yapıyorsa da bunun tüm ihtiyaç sahibi aileleri kapsayacak şekilde yaygınlaştırılması gerekmektedir. İslam’ın mali imkânı olan (zengin) Müslümanların, mallarının bir kısmından ihtiyaç sahiplerine vermeleri anlamına gelen zekât, fitre, tasadduk, infak gibi ibadetlerin ifası da sürece katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

Acar, Halil İbrahim *İslam Aile Hukuku*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.

ADRB Kişisel Karteks. (2019). Balıkesir.

ADRB Kişisel Karteks. (2020). Balıkesir.

Angın, Yasemin. *Aile Ve Dini Rehberlik Bürosu Görevlilerinin Karşılaştıkları Psikososyal Sorunlara, Yaklaşımlarının Dini Danışmanlık Ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Aslan, Mehmet Selim. *Ana Hatlarıyla İslam Aile Hukuku*, Bursa: Emin Yayınları, 2020.

- Aybey, Salih. *Diyanet İşleri Başkanlığı Aile Ve Dini Rehberlik Bürolarına Gelen Soruların Analiz Ve Değerlendirilmesi (Ege Bölgesi Örneği)*. Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Aydın, Mehmet Akif “Aile”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2/196-200. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çanakcı, Ahmet Ali *Pandemi Sürecinde İlahiyat Öğrencilerine Göre Arapça Öğretimi*. Konya: Palet Yayınları, 2021.
- Er, Ahmet Görkem. “COVID-19: Epidemiyoloji”, *Covid-19 Pandemi Raporu (20 Mart-20 Kasım 2020)*, Editörler: Editörler: Prof. Dr. Arzu Topeli İskit, Prof. Dr. Mine Durusu Tanrıöver, Prof. Dr. Ömrüm Uzun, Ankara: Hacettepe İç Hastalıkları Derneği, 2021.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh. es-Sünen. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Karagöz, Sema. *Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Necla Yılmaz, *Aile İrşat Ve Rehberlik Bürolarında Yapılan Dini Danışmanlık -Çorum Örneği-*, Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html> (Erişim Tarihi: 07.12.2021)
- <https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77706/covid-19-asisi-ulusal-uygulama-stratejisi.html> (Erişim Tarihi: 07.12.2021)
- <https://covid19asi.saglik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 09.12.2021)
- <https://corona.cbddo.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 08.12.2021)
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf> (Erişim Tarihi: 08.12.2021).
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf> (Erişim tarihi: 07.12. 2021).
- <https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/detay/99/aile-ve-dini-rehberlik-b%C3%BCrolar%C4%B1> (Erişim tarihi: 07.12. 2021).

İKİNCİ CİLT

E- ISBN: 978-625-7675-94-9

Konya, Aralık 2021

COVID-19 SALGIN HASTALIĞININ (PANDEMİ) İLK YILINDA (2020) DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI AİLE VE DİNİ REHBERLİK BÜROLARINA ULAŞAN SORULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ: İZMİR ÖRNEĞİ

Ersin GÖKÇE

Balıkesir Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi

Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN

Balıkesir Üniversitesi

GİRİŞ

Aile toplumun en küçük yapı taşıdır. İlk eğitimin temellerinin atıldığı, İslam'ın insana ve aileye dair ahkâmının öğrenildiği ve tecrübe edildiği, kişilik ve karakterlerin şekillendiği kutsal bir müessesedir. İslam dini de aileye büyük önem vermiş birçok ayet ve hadislerde insanların aile kurmalarını teşvik etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de "İçinizden kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi O'nun varlığının belgelerindendir. Bunda düşünen insanlar için dersler vardır"¹ ayeti ile Hz. Peygamber'in "Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimi uygulamazsa benden değildir. Evleniniz, ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar ederim..."² hadisi bu konuda örnek olarak verilebilir.

İlk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde Aralık ayının sonlarında ateş, öksürük, nefes darlığı gibi solunum yolu hastalık belirtilerinin ortaya çıktığı bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan ve 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi (küresel salgın) olarak kabul edilen COVID-19 başta insan hayatı ve sağlığı olmak üzere, dini, sosyal, kültürel, eğitim öğretim, ekonomik, siyasal açılardan etkili olmuş ve olmaya devam etmektedir.³ Bu salgının etkilediği en önemli kurumlardan biri de ailedir.

Bu çalışmada COVID-19 Salgın hastalığının (pandemi) ilk yılı olan 2020'de İzmir İl ve İlçe Müftülükleri bünyesinde dini danışmanlık hizmeti veren Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına gelen ve kayıt altına alınan soruların değerlendirilmesi yapılmıştır. Aile ve Dini Rehberlik Büroları, kuruluş amacı İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları

¹ er-Rûm 30/21; Diğer ayetler için bk. el-Araf 7/189; en-Nahl 16/72.

² İbn Mâce, "Nikâh", 1.

³ <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html> (Erişim Tarihi: 07.12.2021)
<https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77706/covid-19-asisi-ulusal-uygulama-stratejisi.html>
(Erişim Tarihi: 07.12.2021)

ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek olan (Madde:1)⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hizmet birimleridir. Bu birimler, dini konularla ilgili karşılaştıkları problemlerin çözümü konusunda sorularına cevap arayan veya danışmak isteyen insanların taleplerine bizzat cevap vermek, ayrıca gerekli olan durumlarda onları sağlık, hukuk ve güvenlik birimleri gibi uygun kurumlara yönlendirmek amacıyla kurulmuştur. İl Müftülükleri bünyesinde 2003 yılından itibaren bir dinî danışma ve rehberlik birimi olarak hizmet veren bu birimler, 633 sayılı Kanun ile Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliğine dayanılarak hazırlanan ve 10.01.2019 tarihli ve 8150 sayılı Başkanlık onayı ile yürürlüğe giren Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dinî Rehberlik Büro veya Merkezleri, Çalışma Yönergesine uygun olarak görev yapmaktadırlar.

Bu çalışmada 2020 Yılı içerisinde İzmir İli ve İlçelerindeki Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına gelen soruların ana ve alt konuları istatistiksel olarak ele alınarak, yüzdelik dağılımı belirtilmiş, Pandemi ilan edilen söz konusu bu süre zarfında ailenin nasıl etkilendiği ve ne tür olumsuzluklar ve problemler yaşadığı sorular çerçevesinde değerlendirilmiştir.

İzmir İlinde Karaburun İlçesi hariç, İl Müftülüğündeki büro ile birlikte toplamda 30 adet Aile ve Dini Rehberlik Bürosu, Müftülükler bünyesinde faaliyet göstermektedir. İl Müftülüğündeki büroda görevli bulunan personel İl Koordinatörü İlçe Müftülüklerindeki bürolarda görevli personel ise İlçe Koordinatörü ismiyle görev ifa etmektedirler. Koordinatörler öncelikle Vaiz unvanlarında görev yapan personel arasından seçilmekte olup, Vaiz bulunmayan ilçelerde ise Din Hizmetleri Uzmanları Koordinatör olarak görev almaktadır.

1. AİLE VE DİNİ REHBERLİK BÜROLARINA ULAŞAN SORULARIN KONULARINA GÖRE DAĞILIMI

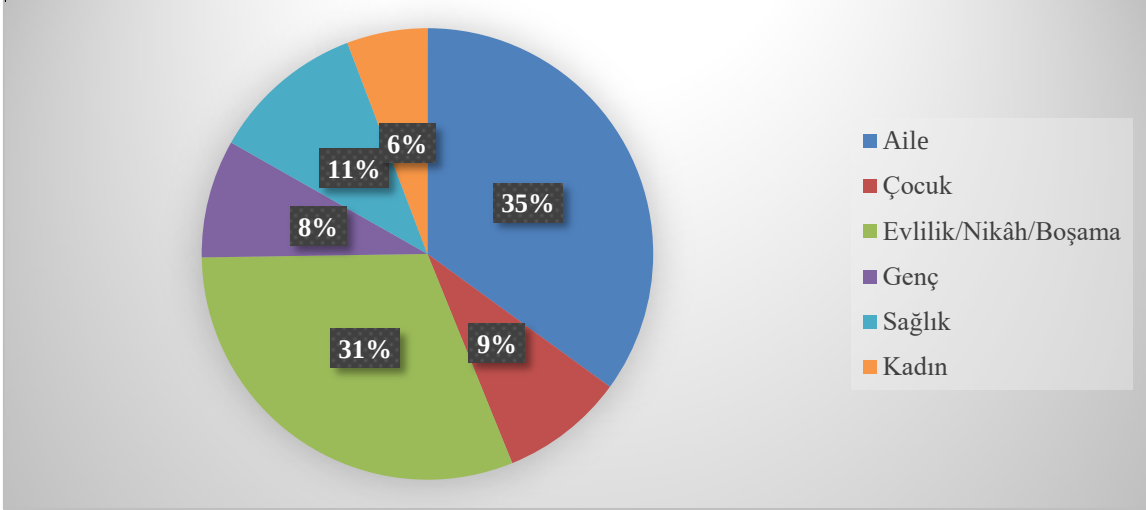
Bu başlık altında 2020 yılı içerisinde İzmir ili ve ilçelerinde bulunan müftülük bünyesindeki ADRB'lere farklı kanallarla (telefon, e-posta, yüz yüze) sorulan ve kayıt altına alınmış soruların ana ve alt konularına dair istatistiki bilgilere yer verilecektir.

Araştırma neticesinde görülmüştür ki 2020 Yılında farklı konularda olmak üzere toplamada 1525 adet soru ulaşılmıştır. Bürolardaki görevliler vatandaşların kafalarında soru işareti oluşan, dinle bağdaştırdığı soruları büyük bir titizlikle cevaplayarak fetva vermektedirler. İçinden çıkamadıkları soruları, Diyanet İşleri Başkanlığı merkez teşkilatı içerisinde bulunan Din İşleri Yüksek Kurulu'na yönlendirmektedirler.

1.1. ADRB'lere Ulaşan Soruların Ana Konularına Göre Dağılımı

ADRB'lere gelen soruların ana konularına göre yüzdelik dağılımları grafik 1 deki şekliyle oluşmuştur.

⁴ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf> (Erişim tarihi: 07.12. 2021).

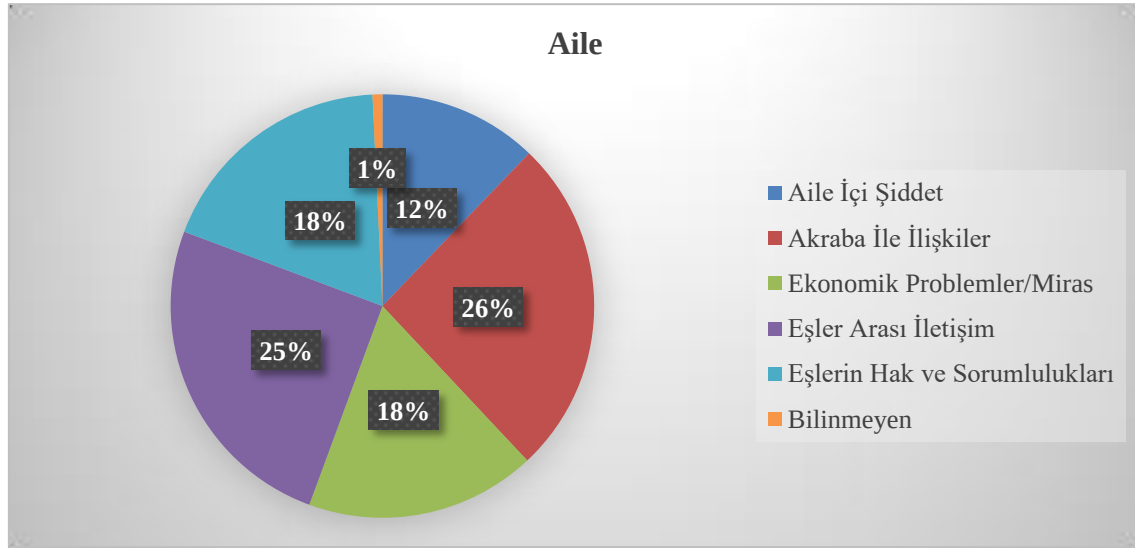

Grafik 1 ADRB'lere Ulaşan Soruların Ana Konularına Göre Dağılımı

Ana konular Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sınıflandırdığı şekilde Aile, Çocuk, Evlilik/Nikâh/Boşama, Genç, Kadın, Sağlık olmak üzere 6 başlıktan oluşmaktadır. Grafikte de görüldüğü gibi, en fazla sorunun geldiği konu % 35'le "aile" konusunda olmuştur. Akabinde şu şekilde sıralanmıştır; % 31'le "Evlilik/Nikâh/Boşama", % 11'le "Sağlık", % 9'la "Çocuk", % 8'le "Genç", % 6 ile "Kadın" konularından oluşmaktadır. Bu yönüyle bürolar, aile ve aile bireyleri ile ilgili dinî içerikli sorunlarının çözümüne katkı sağlamak, amacıyla kurulmuş olsa da il ve ilçe müftülüğü bünyesinde olmaları sebebiyle toplumun her kesiminden insanların değişik sorularına cevap vererek din hizmeti sunmaktadır. (DİB, ADRB, Çalışma Yönergesi, 2015)

1.2. Aile İle İlgili Ulaşan Soruların Alt Konularına Göre Dağılımı

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sisteminde insanların "Aile" başlığı altında sordukları soruların alt başlıklara göre yüzdelik dilimleri grafik 2 deki şekilde tespit edilmiştir.

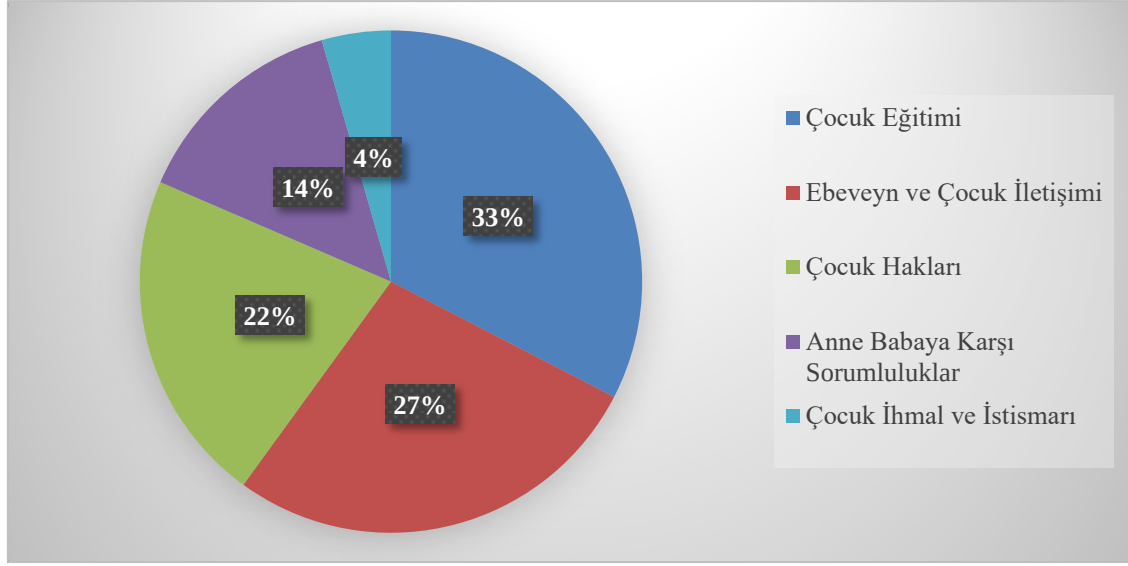

Grafik 2 ADRB'lere Ulaşan Aile İle İlgili Soruların Alt Konularına Göre Dağılımı

Aile başlığı altında toplamda 534 adet soruya cevap aranmıştır. Grafikten de anlaşılacağı üzere soruların % 26'sı "Akraba İle İlişkiler", % 25'i "Eşler Arası İletişim", % 18'u "Eşlerin Hak ve Sorumlulukları", % 18'i "Ekonomik Problemler/Miras", % 12'si "Aile İçi Şiddet" başlıklarından oluşmaktadır. Araştırmamız neticesinde geriye kalan 4 adet soru ise her hangi bir başlık altında kayıt yapılmadığından, % 1 ile "Bilinmeyen" başlığı altında istatistiki değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

1.3. Çocuk İle İlgili Ulaşan Soruların Alt Konularına Göre Dağılımı

Soruyu soran kişilerin "Çocuk" başlığı altında sordukları soruların alt başlıkları yüzdelik dilimler halinde grafik 3 deki şekilde belirtilmiştir.

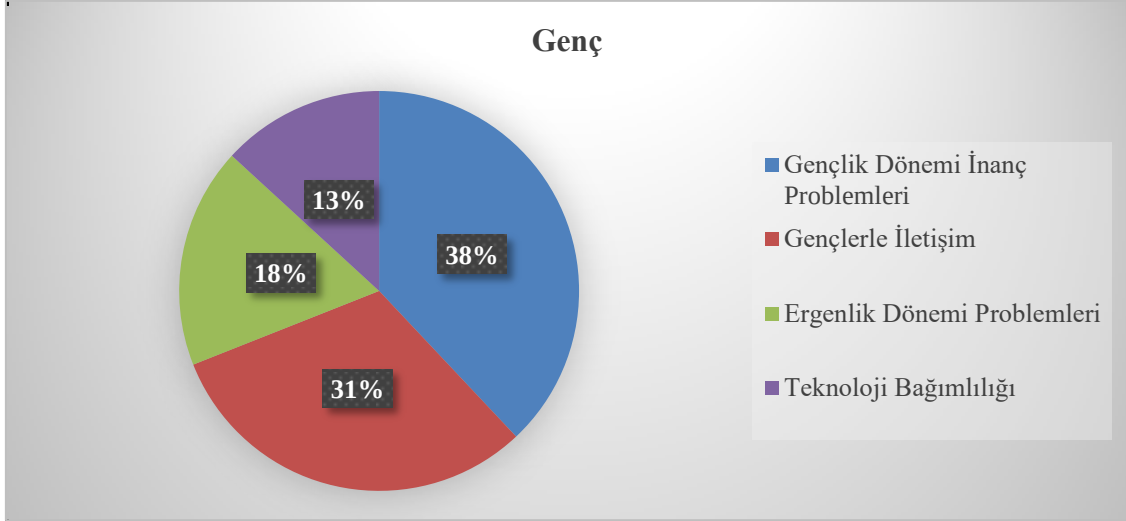

Grafik 3 ADRB'lere Ulaşan Çocuk İle İlgili Soruların Alt Konularına Göre Dağılımı

Çocuk Başlığı 5 alt başlıktan ibarettir. Gelen soruların% 33'ü "Çocuk Eğitimi", % 27'si "Ebeveyn ve Çocuk İletişimi", % 22'si "Çocuk Hakları", % 14'ü "Anne Babaya Karşı Sorumluluklar", % 4'ü ise "Çocuk İhmal ve İstismarı" dır.

1.4. Genç İle İlgili Ulaşan Soruların Alt Konulara Göre Dağılımı

Genç konusundaki araştırmamız sonucunda söz konusu bürolara toplamda 129 adet soru geldiği tespit edilmiştir. "Genç" konusundaki yüzdelik dağılım grafik 4'te belirtildiği şekilde oluşmuştur.

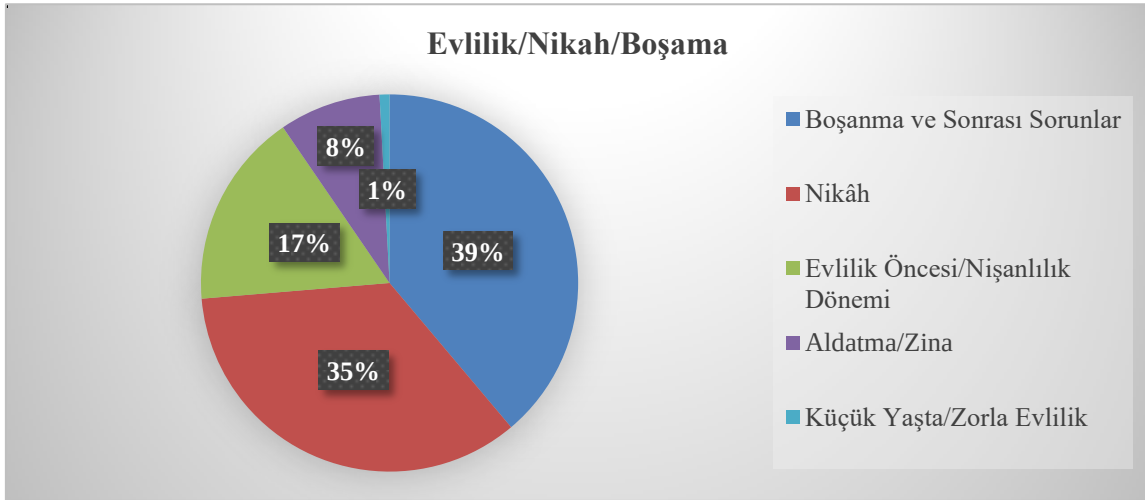

Grafik 4 ADRB'lere Ulaşan Genç İle İlgili Soruların Alt Konularına Göre Dağılımı

Grafikten çıkan sonuç şudur; Sorulan fetvaların % 38'i "Gençlik Dönemi İnanç Problemleri", % 31'i "Gençlerle İletişim", % 18'i "Ergenlik Dönemi Problemleri", % 13'ü ise "Teknoloji Bağımlılığı" konusunda olmuştur.

1.5. Evlilik/Nikâh/Boşama İle İlgili Ulaşan Soruların Alt Konularına Göre Dağılımı

Evlilik/Nikâh/Boşama konusunda toplamda 471 adet soru tespit edilmiştir. Aile konusundan sonra en fazla soruya cevap aranan konu başlığı olmuştur. Söz konusu konuya dair istatistiki bilgilere grafik 5'te yer verilmiştir.

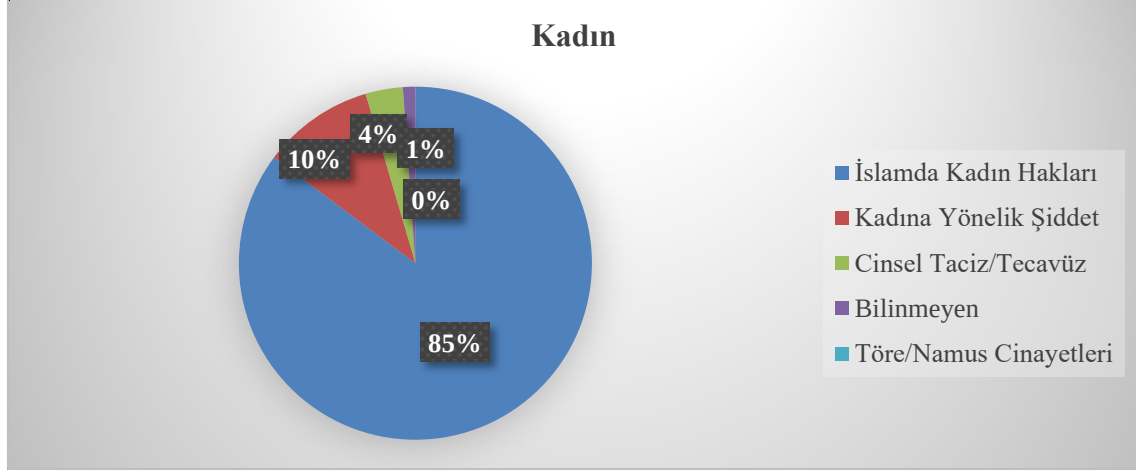

Grafik 5 ADRB'lere Ulaşan Evlilik/Nikâh/Boşama İle İlgili Soruların Alt Konularına Göre Dağılımı

Evlilik/Nikâh/Boşama konusu Diyanet İşleri Başkanlığı sisteminde 5 alt başlığa bölünmüş ve bu konuların soru dağılım dilimleri; % 39'u "Boşanma ve Boşanma Sonrası Sorunlar", % 35'i "Nikâh", % 17'si "Evlilik Öncesi/Nişanlılık Dönemi", % 8'u Aldatma/Zina", % 1'i ise "Küçük Yaşta/Zorla Evlilik" konularından oluşmaktadır.

1.6. Kadın İle İlgili Ulaşan Soruların Alt Konularına Göre Dağılımı

Kadın konusunda 88 adet soru Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına ulaşmıştır. Kadın ile alakalı soruların soruların hangi alt başlıklarda toplandığına dair yüzdelik dilim grafik 6 da gösterilmiştir.

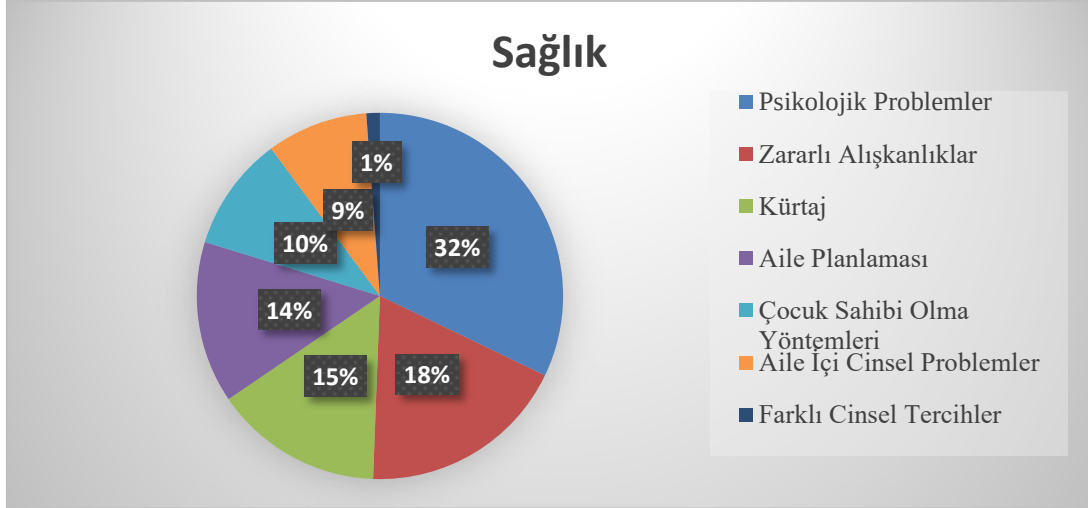

Grafik 6 ADRB'lere Ulaşan Kadın İle İlgili Soruların Alt Konularına Göre Dağılımı

Gelen soruların % 85'i "İslam da Kadın Hakları" başlığı altındadır. Görüldüğü üzere bu başlık altında gelen sorular, Kadın ana başlığı altındaki soruların tamamına yakınına oluşturmuştur. Soruların içeriği de incelendiğinde, soruyu soran kişilerin çoğunluğunun kadınlar olduğu göze çarpmaktadır. Akabinde % 10 ile "Kadına Yönelik Şiddet", % 4 ile "Cinsel Taciz/Tecavüz" konuları oluşturmaktadır. Yapılan incelemede 1 adet soru her hangi bir başlıkla ilişkilendirilmediği için "Bilinmeyen" başlığı altında sıralamaya tabi tutulmuştur. Şu da dikkatimizi çekmiştir ki 2020 Yılı içerisinde bürolara "Töre/Namus Cinayetleri" konusunda hiç soru gelmemiştir.

1.7. Sağlık İle İlgili Ulaşan Soruların Alt Konularına Göre Dağılımı

2020 Yılı Pandemi yılı olduğundan sağlık ile ilgili sorular da önem arz etmektedir. Soruların içeriği incelendiğinde koronavirüs/coronavirüs/COVID-19 ile ilgili sorular da göze çarpmaktadır. İnsanların virüsten psikolojik olarak olumsuz etkilendiği, bunaldığı ve bir takım sağlıkla alakalı sorularına dini çözüm ve fetva aradığı tespit edilmiştir. Sağlıkla ilgili konuların yüzdelik dilimleri grafik 7'te gösterilmiştir.

Grafik 7 ADRB'lere Ulaşan Sağlık ile İlgili Soruların Alt Konularına Göre Dağılımı

Grafikten de anlaşıldığı üzere gelen soruların % 32'si "Psikolojik Problemler", % 18'i "Zararlı Alışkanlıklar", % 15'i "Kürtaj", % 14'ü "Aile Planlaması", % 10'u "Çocuk Sahibi Olma Yöntemleri", % 9'u "Aile İçi Cinsel Problemler" ve % 1'i ise "Farklı Cinsel Tercihler" konularından oluşmaktadır.

Sonuç

İzmir ili ve ilçelerinde bulunan Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına gelen farklı konulardaki soruların güncel fıkhi sorunlar açısından incelenmesi ve İslam aile hukuku açısından tahlili seminerin ana problemini oluşturmaktadır. 2020 Yılı içerisinde söz konusu bürolara ulaşan 1525 dini-fıkhi soru ana ve alt başlıklarına göre sınıflandırılmıştır. 534 soru "aile", 471 soru "evlilik/nikâh/boşama", 168 soru "sağlık", 135 soru "çocuk", 129 soru "genç", 88 soru ise "kadın" başlıklarında sorulduğu görülmüştür.

Bu çalışmayla İzmir özelinde kişilerin güncel dini-fıkhi problemleri ortaya konulmuş ve sorulara ilişkin cevabi açıklamalara yer verilmiştir. Çalışma sonucunda Salgının ilk aylarında bürolara gelen sorulardan yola çıkılarak, toplumun dini-fıkhi bilgi seviyesi tespit edilmiş, sorular konu başlıkları altında kategorize edilerek, grafikler üzerinde yüzdelik dilimleri gösterilmiştir.

İncelemelerimiz sonucunda;

1. Evliliğin sağlam temeller üzerine kurulamadığı,
2. Bireylerin evlilik/nikâh/boşamaya dair yeterli düzeyde dini ve hukuki bilgilerinin olmadığı,
3. Resmi nikâhı olmayanın dini nikâhlarının hiçbir din görevlisi tarafından kıyılmayacağından habersiz oldukları,
4. Dinen meşru sayılmayan ve günah olan fiillere dikkat etmeyerek, arzu, istek ve heveslerine uyarak, evlilik bağı sarstıkları tespit edilmiştir.

Yukarıda maddeler halinde yer verdiğimiz sorunlara, şu çözüm önerilerini getirmek yerinde bir tespit olacaktır;

1. Karı-koca olmayı düşünen kişilerin duygularının yanı sıra, büyüklerin tecrübesine de yer vermesinin, evliliği sağlam temeller üzerine inşa edebileceği,
2. Problemsiz ailenin olamayacağı, bu sebeple kişilerin kontrollü ve sabırlı olması gerektiği,
3. Eş adaylarının evlenmeden önce birbirlerini iyice tanıması ve İslam'daki evliliğin nasıl olması gerektiği bilgisinin kişilere aktarılması,
4. Nişanlı çiftlere dini-resmi nikâh ayırımının ve bilgisinin verilmesi,
5. Kişilerin evliliklerini mutluluk ve süreklilik üzerine kurması ve süreklilik arz eden mutluluğu tesis edebilmek için, ahlaki ve hukuki esaslara uyulmasının elzem olduğu,
6. Olağanüstü ve kriz dönemlerinde görev alacak, ortaya çıkan dini ve hukuki soru ve sorunlara tek elden ve en kısa sürede cevap vererek sonuca bağlayacak bir kurul oluşturulmasının isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Çalışmada ele aldığımız sorunlara, İslam aile hukuku bağlamında çözümler getirilmiştir. Yine gerek klasik fıkıh ve fetva kitaplarında, gerek İlahiyat fakültelerinde yapılan lisansüstü çalışmalar, makaleler, kongreler, çalıştaylar, sempozyumlar ile gerekse de Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulunun söz konusu meselelere verdiği fetvalardan yola çıkılarak, çözümler aranmıştır.

KAYNAKÇA

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf> (Erişim tarihi: 07.12. 2021)

<https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html> (Erişim Tarihi: 07.12.2021)

<https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77706/covid-19-asisi-ulusal-uygulama-stratejisi.html> (Erişim Tarihi: 07.12.2021)

ADRB Kişisel Karteks. (2020). İzmir.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh. es-Sünen. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

DİB, ADRB, Çalışma Yönergesi. (2015). (E.14480), 1.

İKİNCİ CİLT

E- ISBN: 978-625-7675-94-9

Konya, Aralık 2021

تفعيل دور مقصد حفظ النفس في الحفاظ على كيان الأسرة في زمن كورونا

KORONAVİRÜS ZAMANINDA AİLE VARLIĞININ KORUNMASINDA KENDİNİ KORUMA (HIFZÜ'N-NEFS) ROLÜNÜ ETKİNLEŞTİRMEK

Dr. Öğr. Üyesi Shawish MURAD

Hakkari Üniversitesi

المقدمة

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على المبعوث رحمة للعالمين، وعلى آله وصحبه ومن تبعهم بإحسان إلى يوم الدين.
أما بعد:

لقد اشتملت الشريعة الإسلامية وفقهها على عوامل مرونتها وصلاحتها لكل زمان ومكان، فهي عامة؛ لأنها أرسلت إلى الناس كافة، فقال سبحانه: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا﴾ [سبأ: 28/34]، لم تختص بمكان دون مكان أو بزمان دون زمان، ولا بقوم دون آخرين، وهي شاملة لكل مناحي الحياة، لذلك فكلما تطورت أمور الحياة ومسائله، جاءت الشريعة الإسلامية بحلول لها، ولما يطرأ عليها من أحوال وأوضاع.

فما طرأ على المجتمع في الزمن الحاضر، حالة انتشار مرض كورونا الذي جاء عاماً وفرض نفسه كوباء أصاب المجتمعات كلها فأثرت في نواحي الحياة الاجتماعية والاقتصادية والسياسية والدينية والدنيوية، وغيّرت الكثير من ملامح الحياة، وفرضت على علماء الشريعة الإسلامية دراسة أمور كثيرة لبيان أحكام استجدت واستحدثت مع ظهور هذا الوباء أو في التعامل معه، واستأثرت الفقهاء بالنصيب الأكبر من هذه الدراسة، فوضع بعضهم قواعد وضوابط فقهية للتعامل مع هذا الوباء، وسعى آخرون إلى إيجاد الأحكام لكثير من هذه المسائل بناء على الأدلة الشرعية، وراح غيرهم يجد الحلول والإجراءات الاحترازية من الوقاية من الإصابة بهذا المرض بناء على منهج الشرع في التعامل مع الأوبئة.

ولما كانت الأسرة هي اللبنة الأولى للمجتمع وهي مكونة من عدة أفراد يعيشون في ظل بيت واحد، فكانت لحماية الأسرة وبيان الأحكام التي تختص بها في ظل انتشار هذا الوباء، من أهم المسائل التي استجدت ولا بدّ من بيان حكمها، رأيت أن تناولها بالبحث والبيان من خلال تفعيل دور مقصد حفظ النفس في الحفاظ على كيان الأسرة في زمن انتشار كورونا، لما علم من الدين أن "صون النفس والأجسام والمنافع والأعضاء والأموال والأعراض عن الأسباب المفسدة واجب"¹، وقد قال الله- تعالى: ﴿وَلَا تَلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾ [البقرة: 195/2].

أهداف البحث:

¹ القرافي، أحمد بن إدريس بن عبد الرحمن، *الفروقي*، عالم الكتب، بيروت، بدون ط، ت، 4 / 237.

1. معرفة الأحكام الفقهية للمسائل التي تتعلق بالأسرة في ظل انتشار فيروس كورونا.
2. تفعيل دور مقصد حفظ النفس- وهو من مقاصد الشرعية الخمسة- لبناء الأحكام المتعلقة بالأسرة عليه.
3. معرفة أهمية تفعيل المقاصد الشرعية في بناء الأحكام عليها- بالتطبيق العملي- ولا سيما المستجدة منها.

أهمية البحث:

1. جمع الأحكام الفقهية المتعلقة بالأسرة في زمن انتشار فيروس كورونا.
2. ربط الأحكام الفقهية بمقاصد الشرعية.
3. إفراد الأسرة بالأحكام الفقهية التي تتعلق بالحفاظ على كيانها خلال انتشار وباء كورونا.

منهج البحث:

سلك الباحث في هذا البحث المنهج العلمي المتبع في دراسة المسائل الفقهية من خلال:

1. جمع المادة العلمية من مصادرها. وتوثيق المعلومات، وعزو الآيات إلى سورها، وتخريج الأحاديث من مصادرها.
2. بيان أهمية كل مسألة وحكمها في العموم.
3. بيان حكم المسائل المستجدة بناء على أقرب المسائل التي يمكن بنائها عليها مما تكلم في حقها الفقهاء المذاهب الأربعة قديماً، بذكر أقوالهم، ثم اختيار الراجح منها لبناء حكم كل مسألة بما يحقق مقصد حفظ النفس ويحمي الأسرة من الهلاك.
4. ذكر خاتمة تضمنت خلاصة البحث ونتائجه.
5. تذييل البحث بفهرس للمصادر والمراجع.

وقد سار البحث على النحو الآتي، فما كان صواباً فمن الله وتوفيقه لي، وما كان دون ذلك فاستغفر الله منه:

التعريف بفيروس كورونا

فيروس كورونا مجموعة واسعة من الفيروسات تسبب المرض للإنسان والحيوان، وتحدث للإنسان أمراض تنفسية تختلف حدتها ما بين شخص وآخر فقد تكون على شكل نزلات البرد الشائعة أو أشد منها كمتلازمة الشرق الأوسط التنفسية (ميرس) أو المتلازمة الحادة الوخيمة (سارس) وسببت أخيراً فيروس كورونا مرض كوفيد-19. وتحول إلى جائحة أثرت على معظم بلدان العالم. ويعرف مرض فيروس كورونا بأنه مرض معدٍ يسببه فيروس كورونا المكتشف حديثاً².

وعرفت الندوة الفقهية الطبية الثانية للمجمع الفقهاء الإسلامي الدولي بأن: "مرض الفيروس التاجي 2019 المعروف اختصاراً بكوفيدو-19 هو التهاب في الجهاز التنفسي بسبب فيروس تاجي جديد، وقد أعلنت منظمة الصحة العالمية رسمياً أن هذا الوباء جائحة عالمية في 11 مارس 2020م. ويُظن أن الفيروس حيواني المنشأ في الأصل، ولكن الحيوان الخازن غير معروف حتى الآن بشكل مؤكد، وهناك شبهات حول الخفاش وأكل النمل، وأما انتقاله من إنسان لآخر فقد ثبت أنه واسع الانتشار، وتتراوح العدوى بين حامل الفيروس من دون أعراض إلى أعراض شديدة، تشمل الحمى والسعال وضيق التنفس (في الحالات المتوسطة إلى الشديدة)؛ قد يتطور المرض خلال أسبوع أو أكثر من معتدل إلى حاد³.

² منظمة الصحة العالمية، *مرض فيروس كورونا*، تاريخ الوصول : 05 /03 /2021م، الموقع: <https://www.who.int/ar/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/q-a-coronaviruses>

³ منظمة التعاون الإسلامي، توصيات الندوة الطبية الفقهية الثانية للمجمع الفقهاء الإسلامي الدولي، بعنوان: "فيروس كورونا المستجد (كوفيدو-19) وما يتعلق به من معالجات طبية وأحكام شرعية"، المنعقد في: 16 أبريل 2020م، جدة، السعودية، ص 3-4.

مقاصد الشريعة في الحفاظ على النفس البشرية

توخت الشريعة الإسلامية في تشريع أحكامها كل ما فيه صلاح الإنسان في دنياه وآخرته، وقصدت من تشريعها لتلك الأحكام خمس مقاصد هي: حفظ الدين والنفس والعقل والنسل والمال، وهذه المقاصد تسمى الكليات الخمس أو الضروريات الخمس أو غيرها من المسميات التي تبين أنها سُلِّمَ من الأولويات التي رعتها الشريعة وحافظت عليها عند تشريعها للأحكام، وهي في مجموعها ترجع إلى أن الشريعة الإسلامية بُنيت على جلب المصالح للعباد ودفع المفاسد عنهم كما ذهب إلى ذلك بعض المحققين⁴، ثم إن مقاصد الشريعة الإسلامية على ثلاث مراتب: فهي إما أن تكون ضرورية أو حاجية أو تحسينية، فالضرورية هي أصل غيرها من الحاجية والتحسينية، فاختلال الضروري يؤدي إلى اختلال الحاجي والتحسيني، وهاتان الأخيرتان مكملتان ومتممتان للضروري، فالمقاصد الضرورية مقدمة وسابقة على المقاصد الحاجية والمقاصد الحاجية مقدمة وسابقة على المقاصد التحسينية، والضروريات خمس يجب التوازن في الحفاظ على ترتيبها فحفظ الدين أهمها ثم تأتي حفظ النفس ثم حفظ العقل ثم حفظ النسل ثم حفظ المال⁵، ثم إن حفظ الدين يتم ويتحقق بالحفاظ على بقية الضروريات وعدم التعارض بينها، لأنها تكمل بعضها البعض، ولا يقدم حفظ النفس على حفظ الدين، وحفظ العقل لا يقدم على حفظ النفس وهكذا.

إن حفظ النفس يُعدُّ الضرورية الثانية من الضروريات الخمس، فبالحفاظ عليه تكتمل جميع معاني الحماية والرعاية والحفظ للنفس الإنسانية، وتتحقق سلامتها وكرامتها وعزتها وشرفها، وهناك تشريعات كثيرة تبين مدى اهتمام الشريعة الإسلامية بالحفاظ على النفس، فمثلاً حرمت الشريعة قتل النفس بغير حق في قوله سبحانه: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ﴾ [الإسراء/33]، فالحفاظ على النفس البشرية مقصد مهم تحافظ الشريعة على النفس من أية عادية تهلكها وتذهب بها، وهذا واضح وضوح الشمس في الآية الكريمة الآتية إذ جعل إحياء نفس واحدة كإحياء الناس جميعاً، فقال سبحانه: ﴿مَنْ أَجَلُ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا﴾ [المائدة/32].

وفيما يأتي نسعى إلى تفعيل دور مقاصد الشريعة في الحفاظ على النفس الإنسانية فيما تخص الأسرة من الأحكام في زمن كورونا، والبحث فيها من خلال الموازنة بين مراتب مقاصد الشريعة الضرورية والحاجية والتحسينية ضمن المقاصد الخمس ومكانة مقصد حفظ النفس منها، نبدأ بـ:

الأحكام الفقهية المتعلقة بالأسرة في زمن كورونا

1. حكم ترك الجمعة والجماعة والاجتماعات العامة في زمن انتشار وباء كورونا

صلاة الجمعة واجبة على الذكر المكلف بشروطها، ودل على هذا الحكم كل من الكتاب في قوله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ [الجمعة/62] و[9] والسنة قول رسول الله - صلى الله عليه وسلم -: "الجمعة حق واجب على كل مسلم في جماعة إلا أربعة: عبد مملوك، أو امرأة، أو صبي، أو مريض"⁶، والإجماع، قال الكاساني: "الجمعة فرض لا يسع تركها ويكفر جاحدها والدليل على فرضية الجمعة الكتاب والسنة وإجماع الأمة"⁷. وصلاة الجماعة اختلف في حكمها الفقهاء فهي ما بين كونها فرض كفاية أو سنة مؤكدة أو

⁴ ابن عبد السلام، أبو محمد عز الدين عبد العزيز بن عبد السلام بن أبي القاسم، **قواعد الأحكام في مصالح الأناس**، ت: طه سعد، مكتبة الكليات الأزهرية، القاهرة، 1991م، 2/ 189.

⁵ الأمدي، أبو الحسن علي بن أبي علي بن محمد، **الإحكام في أصول الأحكام**، ت: عبد الرزاق عفيفي، المكتب الإسلامي، بيروت، بدون ط، ت، 3/ 274.

⁶ أبو داود، سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد، **سنن أبي داود**، ت: محمد محيي الدين عبد الحميد، المكتبة العصرية، بيروت، بدون ط، ت، باب الجمعة للملوك والمرأة، 1/ 280، برقم: 1067.

⁷ الكاساني، أبو بكر بن مسعود بن أحمد، **بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع**، دار الكتب العلمية، بيروت، 2ط، 1986م، 1/ 256.

واجبة⁸. أما الاجتماعات الاجتماعية العامة فهي مهما ارتفعت شأنها فإنها لا تصل في أهميتها إلى أهمية صلاة الجمعة من جهة حكمها، فإن حكمها دائر بين أحكام الشرعية الخمسة من الوجوب أو الندب أو الإباحة أو الكراهة أو التحريم.

لما كان حضور الجمع والجماعات في زمن كورونا من أسباب تفشي الفيروس وانتشاره وإهلاك الأنفس؛ فإن تفعيل دور المقصد الثاني من مقاصد الشريعة وهو حفظ النفس وذلك بمراعاة هذا المقصد من جانب عدم أي مراعاة ما يدرأ عنها الاختلال الواقع أو المتوقع عنها، يدعو إلى جواز إيقاف حضور مثل هذه الاجتماعات إذا رأى أولياء الأمر في البلاد الإسلامية ذلك بشرط أن يكون هذا الإيقاف مؤقتاً وحسب الضرورة والحاجة الداعية إلى ذلك؛ فالضرورات تقدر بقدرها، قال الماوردي عند ذكره للعذر العام الذي يُترك به الجماعة: "الخوف العام من متغلب غير مأمون على نفس أو مال"⁹، وقال المرداوي: "ويعذر في ترك الجمعة والجماعة المريض بلا نزاع، ويعذر أيضاً في تركهما لخوف حدوث المرض"¹⁰، وهذا إذا كان في إقبال المرض وشدته، أما عند ضعف المرض وإدباره فلا يمنع المصلون من حضور المساجد بشرط التزامهم بالقواعد الصحية كترك المسافة الاجتماعية بين المصلين ولبس الأقنعة وإحضار مصليات شخصية وغيرها من التدابير الوقائية؛ لزوال المانع عندئذ.

وفي زمن إيقاف الصلاة في المساجد جماعة، يشرع إقامة الصلوات الخمس في البيوت جماعة لما ثبت في الشرع من "أن النبي - صلى الله عليه وسلم كما قال أنس - قام فصلى وصفت واليتيم وراءه والعجوز من ورائنا، فصلى لنا رسول الله - صلى الله عليه وسلم - ركعتين، ثم انصرف"¹¹، وعن ابن عمر أن رسول الله - صلى الله عليه وسلم - كان يأمر المؤذن، إذا كانت ليلة باردة، أو ذات مطر في السفر، أن يقول: "ألا صلوا في رحالكم"¹²؛ ولأن الشريعة الإسلامية منعت كل ما يؤدي إلى إزهاق النفس، فقد قال سبحانه وتعالى: ﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ [البقرة/195]، وسد لذريعة انتشار هذا المرض بين المصلين في مسجد واحد، وتحقيقاً للأمر الوارد في السنة بشأن الاحتراز من العدوى كما جاء في الحديث: "فر من المجذوم فرارك من الأسد"¹³، ولا سيما أن الشريعة أباحت الصلاة في المنازل عند وجود أضرار أخف من ذلك أو عند عدم قدرة الإنسان لحضور مثل هذه الجماعات، فمثلاً من تلك الأسباب ما ذكره النووي عندما ذكر ما يسقط الجماعة: "منها: أن يكون مُرَضّاً لمريض يخاف ضياعه، فإن كان له غيره يتعهد له لكنه يتعلق قلبه به فوجهان حكاها جماعة منهم صاحب البيان، أحدهما: أنه عذر؛ لأن مشقة تركه أعظم من مشقة المطر، ولأنه يذهب خشوعه"¹⁴. إذاً فتعلق القلب بمريض يمرضه الإنسان من الأسباب الداعية إلى ترك الجماعة، فتركها لخوف انتشار مرض كورونا والإصابة به أولى من هذا السبب.

2. الاكتفاء بالطرق الممكنة في إيصال حق صلة الرحم لذوي الأرحام زمن انتشار كورونا

⁸ هي عند الحنفية والمالكية سنة مؤكدة وعند الشافعية في الأصح فرض كفاية وعند الحنابلة واجبة وجوب عين: الزحيلي، وهبة بن مصطفى، **الفقه الإسلامي وأدلته**، دار الفكر، دمشق، ط4، بدون ت، 2/ 1167-1169.

⁹ الماوردي، علي بن محمد بن محمد بن حبيب، **الحاوي الكبير**، ت: علي معوض وعادل الموجود، دار الكتب العلمية، بيروت، ط1، 1999م، 2/ 304.

¹⁰ المرداوي، أبو السحن علي بن سليمان بن أحمد، **الإنصاف في معرفة الراجح من الخلاف**، ت: عبد الله بن عبد المحسن التركي، دار هجر، القاهرة، ط1، 1995م، 4/ 464.

¹¹ البخاري، **صحيح البخاري**، باب الصلاة على الحصر، 86/1، برقم: 380؛ ومسلم، **صحيح مسلم**، باب جواز الجماعة في النافلة، 1/ 457، برقم: 658.

¹² مسلم، **صحيح مسلم**، باب الصلاة في الرحال في المطر، 1/ 484، برقم: 697.

¹³ أحمد، أبو عبد الله بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد، **مسند الإمام أحمد بن حنبل**، ت: شعيب الأرنؤوط وعادل مرشد، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط1، 2001م، مسند أبي هريرة، 15/ 449، برقم: 9722.

¹⁴ النووي، يحيى بن شرف، **المجموع**، دار الفكر، بيروت، 4/ 205.

قضى ربنا سبحانه وتعالى أن نُبِرَ الوالدين فقال: ﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا﴾ [الإسراء 23/17]، وأن نصل الأرحام فقال: ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾ [النساء 4/1]، وذلك بزيارتهم وتفقد أحوالهم ومساعدتهم وكل ما يدخل تحت البر والصلة من أنواع الواجبات الشرعية تُجاههم، لكن عند أمر الحاكم بالدخول في الحجر المفروض بسبب وباء كورونا ومنعاً من الإصابة بهذا الفيروس، فإن على الناس امتثال طاعة الحاكم أو الجهات المختصة بهذا الشأن، ولتتخذ مثل هذه الزيارات، يكلف المرء بما يستطيع من أنواع البر والصلة بهم بالطرق الميسورة، وحسب الطاقة، كالاتصال بهم أو إرسال الرسائل والهدايا إليهم وغير ذلك من الطرق الممكنة؛ حفاظاً على النفس والأرواح من الهلاك، وحفاظاً على صحة الإنسان التي أمر المسلم بالمحافظة عليها بقدر المستطاع من الأمراض¹⁵، فقد جاء في الحديث: "يا عباد الله تداووا، فإن الله لم يضع داءً إلا وضع له دواءً إلى داءٍ واحداً، قالوا: يا رسول الله، وما هو؟ قال: الهرم"¹⁶، وتفعيلاً لدور المقصد الشرعي بالحفاظ على النفس الإنسانية بجلب المصلحة لها ودرء المفسدة عنها من كل ما يضرها أو يهلكها مما أمر الشارع به، وقد قال العز بن عبد السلام: "إذا اجتمعت مصالح ومفاسد فإن أمكن تحصيل المصالح ودرء المفاسد فعلنا ذلك امتثالاً لأمر الله تعالى فيهما لقوله سبحانه وتعالى: ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ﴾ [التغابن 64/16]، وإن تعذر الدرء والتحصيل فإن كانت المفسدة أعظم من المصلحة درأنا المفسدة ولا نبالي بفوات المصلحة، قال الله تعالى: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْمِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَّفْعِهِمَا﴾ [البقرة 2/219]، حرهما لأن مفسدتهما أكبر من منفعتيهما"¹⁷. ففي زيارة الأقارب والوالدين مصلحة دينية في صلة الرحم التي أمر الله -تعالى- بها، ولكن فيها مفسدة في زمن كورونا وهو احتمال وقوع العدوى وهلاك الأنفس، فتدفع المصلحة بالمفسدة ويمنع من زيارة الأقارب، ويجمع فيما عدا ذلك بين المصلحة والمفسدة في جزئية الاكتفاء بالوسائل الممكنة كالمراسلة والاتصال وغيرها.

3. اعتداد المرأة المعتدة في غير بيت الزوجية في زمن انتشار وباء كورونا

ذهب الفقهاء إلى وجوب اعتداد المرأة في بيت الزوجية حين وفاة زوجها¹⁸، واستدلوا على ذلك بقوله تعالى: ﴿وَالَّذِينَ يَتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ [البقرة 2/240]، ويقول الله تعالى: ﴿لَا تَخْرُجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ﴾ [الطلاق 1/65]، وبأحاديث منها: حديث أم حبيبة قالت سمعت رسول الله -صلى الله عليه وسلم- يقول: "لا يحل لامرأة تؤمن بالله واليوم الآخر، تحد على ميت فوق ثلاث ليال إلا على زوج أربعة أشهر وعشراً"¹⁹، قال النووي: "فيه دليل على وجوب الإحداد على المعتدة من وفاة زوجها وهو مجمع عليه في الجملة وإن اختلفوا في تفصيله"²⁰. وحديث: "امكثي في بيتك حتى

¹⁵ انظر: توصيات مجمع الفقه التابع لمنظمة التعاون الإسلامي في ندوته باسم: "فيروس كورونا المستجد وما يتعلق به من معالجات

طبية وأحكام شرعية"، بتاريخ: 2020/04/20م، تاريخ الوصول: 2021/03/20م، الموقع: https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=23343&t_ref=13985&lan=ar

¹⁶ الترمذي، محمد بن عيسى بن سورة بن موسى، سنن الترمذي، ت: بشار معروف، دار الغرب الإسلامي، بيروت، 1998م، باب ما جاء في الدواء والحث عليه، 3/ 451، برقم: 2038.

¹⁷ العز بن عبد السلام، أبو محمد عز الدين بن عبد العزيز بن عبد السلام، قواعد الأحكام في مصالح الأنعام، ت: طه سعد، مكتبة الكليات الأزهرية، القاهرة، ط2، 1991م،

¹⁸ بداماد أفندي، عبد الرحمن بن محمد بن سليمان، مجمع الأنهر في شرح ملتقى الأنهر، دار إحياء التراث العربي، بيروت، 1/ 473؛ والصاوي، أحمد بن محمد الخلواتي، بلغة السالك لأقرب المسالك، دار المعارف، بيروت، 2/ 687؛ والنووي، المجموع، 18/ 171؛ وابن قدامة، عبد الله بن أحمد بن محمد، المغني، مكتبة القاهرة، القاهرة، 1968م، 8/ 169.

¹⁹ البخاري، صحيح البخاري، باب إحداد المرأة على غير زوجها، 2/ 78، برقم: 1281.

²⁰ النووي، أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف، المنهاج شرح صحيح مسلم، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ط2/ 1392هـ، 10/ 112.

يبلغ الكتاب أجله²¹، وحديث أنه لما استشهد رجال بأحدٍ قال نساء هؤلاء الرجال يا رسول الله إنا نستوحش في بيوتنا فنبيت عند احدنا؟ فأذن لهم رسول الله - صلى الله عليه وسلم - أن يتحدثوا عند إحداهن فإن كان وقت النوم تأوي كل امرأة إلى بيتها²² دلت هذه الأحاديث وغيرها على أن المعتدة يتعين عليها المبيت في منزلها الذي وجبت فيه عدتها، وليس لها المبيت في غيره مهما قرب من منزلها.

إن اضطرت المعتدة للخروج لعذر أو لضرر يصيبها جاز لها الانتقال من بيتها الذي وجبت فيه العدة إلى غيره، - وقالت الشافعية تنتقل إلى أقرب موضع من الموضع الذي وجبت فيه العدة، - كأن يخرجها الورثة أو تتأذى منهم أذى شديداً أو كانت مسكونة ببيت بالأجرة وليس لها ما تدفع به الأجرة، أو إن خافت على نفسها أو مالها أو خافت من هدم أو حرق، هذا حكم متفق عليه بين الفقهاء، ثم إنها لا تخرج من البيت الذي انتقلت إليه إلا بعذر لأنه يأخذ حكم البيت الأول²³.

بناء على ما سبق: إن تعذر على المعتدة الاعتداد في بيت الزوجية بسبب الحظر المفروض بسبب انتشار وباء كورونا؛ كأن كانت في بيت أخيها أو أبيها؛ وطالت مدة الحظر، فإنها لا تكلف بالخروج إلى بيت الزوجية، وتقاس عند ذلك على المرأة التي كانت في غير بيت زوجها وقد انقطعت بها السبل ولم تستطع الرجوع إلى بيتها، بعد أن تسعى في إيجاد طريقة وحسب طاقتها وما في وسعها للرجوع إلى بيت الزوجية والاعتداد فيه، فإن لم تستطع بقيت في ذلك البيت لا تخرج حتى تنقضي عدتها؛ لأنه يأخذ حكم البيت الأول؛ ذلك لما هو معروف من الإنسان لا يكلف من العمل إلا بما في وسعه وطاقته، لقوله تعالى: ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾ [البقرة/286].

4. الالتزام بالتعليمات الصادرة من مراكز الصحة

فالالتزام بهذه التعليمات الصحية من قبل المؤسسات المختصة في الدول كحظر التجول في أيام معينة أو أماكن معينة أو ارتداء أقنعة ومنع المصافحة والمعانقة وغيرها من الإجراءات الصحية، واجب شرعي كما هو واجب صحي؛ لأنه فيها حفظ للنفس، وسد لذريعة انتشار وباء كورونا، والتفريط بعدم الالتزام بهذه التعليمات يسبب مخاطر جمة على الإنسان وأسرته ومجتمعه، فمثل هذه الالتزامات التي قد تفرضها الحكومات وأولياء أمور المسلمين أيام الوباء كانت معرفة في الماضي وليست من البدع المستحدثة، فكان المرضى ربما عزلهم السلطان في مكان ناءٍ عن الناس، والتزم لهم بالأرزاق وما يكفيهم مدة عزلهم وإبعادهم، وقد كان يقضي عليهم بالسجن لمن لا يلتزم بذلك؛ فقد جاء في كتاب المنتقى شرح الموطأ: "قال أصبغ: ليس على مرضى الحواضر أن يخرجوا منها إلى ناحية بقضاء يحكم به عليهم، ولكن إن جرى عليهم الإمام من الرزق ما يكفيهم منعوا من مخاطبة الناس بلزوم بيوتهم، أو بالسجن إن شاء، وقال ابن حبيب وابن عبد الحكم: يحكم عليهم بالسجن إذا كثروا أحب إليّ وهذا الذي عليه الناس"²⁴؛ لذا ينصح مجمع الفقه الإسلامي التابع لمنظمة التعاون الإسلامي في صدد معالجة الأوبئة بالعزلة في مكان مناسب والابتعاد عن الناس، وقال: "ويجوز للدول والحكومات فرض التقييدات على الحرية الفردية بما يحقق المصلحة، سواء من حيث منع الدخول إلى المدن والخروج منها، وحظر التجول أو الحجر على أحياء محددة، أو منع من السفر، أو المنع من التعامل بالنقود الورقية والمعدنية وفرض الإجراءات اللازمة للتعامل بها، وتعليق الأعمال والدراسة وإغلاق

²¹ أبو داود، سنن أبي داود، باب في المتوفى عنها تنتقل، 2/ 291، برقم: 2300؛ والترمذي، سنن الترمذي، باب ما جاء أين تعتد المتوفى عنها زوجها، 2/ 500، برقم: 1204.

²² عبد الرزاق، أبو بكر عبد الرزاق بن همام بن نافع الصنعاني، مصنف، ت: حبيب الرحمن الأعظمي، المكتب الإسلامي، بيروت، ط2، 1403هـ، باب أين تعتد المتوفى عنها زوجها، 7/ 35، برقم: 12077.

²³ الزيلعي، عثمان بن علي بن محجن، تبیین الحقائق شرح كنز الدقائق، المطبعة الكبرى الأميرية، القاهرة، ط1، 1313هـ، 3/ 37؛ والصاوي، أحمد بن محمد، بلغة السالك لأقرب المسالك، مكتبة مصطفى البابي الحلبي، القاهرة، ط1، 1952م، 1/ 503؛ والنووي، أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف، المجموع شرح المذهب، دار الفكر، بيروت، بدون ط، ت، 18/ 174؛ والبهوتي، منصور بن يونس بن صلاح الدين، كشاف القناع عن متن الإقناع، دار الكتب العلمية، بيروت، بدون ط، ت، 5/ 430.

²⁴ الباجي، أبو الوليد سليمان بن خلف بن سعد بن أيوب، المنتقى شرح الموطأ، مطبعة السعادة، القاهرة، ط1، 1332هـ، 7/ 266.

الأسواق، كما أنه يجب الالتزام بقرارات الدول والحكومات بما يسمى بالتباعد الاجتماعي، ونحو ذلك مما من شأنه المساعدة على تطويق الفيروس ومنع انتشاره؛ لأن تصرفات الإمام منوط بالمصلحة، عملاً بالقاعدة الشرعية التي تنص على أن تصرف الإمام على الرعية منوط بالمصلحة²⁵.

هذا من طرف، ومن طرف آخر يجب على الدولة في مقابل التزام الأفراد بالتعاليم الصادرة منها في زمن كورونا، بأن تتلزم ما فيه صلاح المجتمع والأفراد من خلال إجراء دراسات في اختيار الأصلح لأبنائها من خلال موازنة بين الضروريات والحاجيات والتحسينات التي تفرضها وتحمل الناس على الالتزام بها، و" هذا يستلزم أن يُقدّر المتخصصون المصالح والمفاسد عند تعارض الضروريات العامة وأولويات الفرد الضرورية، فينظر أيهما أعظم مفسدة ثم أيهما له بدل يعوّضه جزئياً أو كلياً إذا جاز تركه أو إهداره بناءً على ما ذكر، وهو ما يقتضي موازنة دقيقة بين المصالح والمفاسد أو التكلفة والعائد في مكافحة كورونا وقاية وعلاجاً²⁶، كأن تفرض الحجر في الأيام والأماكن التي قد تزداد نسبة الإصابة بفيروس كورونا وتقل منها في الأيام والأماكن التي قد تخفف نسبة الإصابة فيها، وكذلك في منع الدولة المصلين من حضور الجمع والجماعات عند توقع انتقال عدوى كورونا إلى أفراد آخرين عند ارتفاع وإقبال الفيروس، والسماح لهم بحضورها عند الأمن وعند تخفيف نسب الإصابة مع الأخذ بالاحتياط، وغيرها من الإجراءات؛ للحفاظ على الدين والنفس والموازنة بينها من خلال سُلّم الأولويات (الضرورات الخمس).

5. منع المرأة المصابة بمرض كورونا بإرضاع وليدها

الرضاع حق من حقوق الطفل المشروعة باتفاق الفقهاء، قال الله تعالى: ﴿وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّ الرِّضَاعَةَ﴾ [البقرة/233] فحق الطفل في الإرضاع معتبر ومحفوظ²⁷، وثبت أن فيروس كورونا يتم نقله من خلال التواصل المباشر عن طريق ذرات الجهاز التنفسي، أما نقل المرض من الأم المصابة بفيروس كورونا إلى جنينها أو طفلها فغير معرفة إلى الآن²⁸. ولكن مما أصبح معروف أنه يجب عزل مرضى المصابين بفيروس كورونا بسبب الخوف من نقلهم للعدوى، ومن باب الاحتياط وتوقي الحذر في مثل هذه المواقف؛ لذا يجب عزل المرأة المصابة بمرض كورونا وإبعادها عن ولدها الرضيع، حتى تتماثل للشفاء؛ لأن هذا من طرق المحافظة على النفس الإنسانية، وما لا يتم الواجب به فهو واجب، وامتناعاً لنهي النبي - صلى الله عليه وسلم - حيث قال: " لا يوردن ممرض على مصح"²⁹. فهذا النهي من باب اجتناب الأسباب التي خلقها الله - تعالى - وجعلها من أسباب الهلاك، والإنسان مأمور بانتقاء أسباب الهلاك والبلاء إذا كان في عافية منها³⁰؛ فحفاظاً على حياة الطفل لا بد من توقف الأم المصابة من إرضاع وليدها.

²⁵ نورة بنت عبد الله المطلق، **المنهج الشرعي في التعامل مع الأوبئة**، مجلة الجمعية الفقهية السعودية، الجمعية الفقهية السعودية، جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، العدد: 51، جزء الأول، ذو القعدة، 2020م، ص104.

²⁶ عبد الجواد حردان، **ضوابط مكافحة كورونا بين الضروريات والأولويات والكفايات**، أبحاث المؤتمر الدولي: العالم في ظل أزمة كورونا إشكاليات وحلول، الواقع ما بين 30 - 31 مايو 2020م، التابع للمنتدى العربي التركي للتبادل اللغوي في جامعة جيسون، ط1، 2020م، ص74.

²⁷ عبد المجيد بن عبد العزيز الدهيشي، **فقه الأسرة: الرضاع**، مقال على موقع الألوكة، تاريخ الوصول إليه: 20 / 04 / 2021م، موقع إلكتروني، رابط الموقع: <https://www.alukah.net/sharia/0/59732/>

²⁸ موقع: دليل المسلم الفقهي للتعامل مع فيروس كورونا المستجد، تاريخ الوصول إلى الموقع: 20 / 04 / 2021م، رابط الموقع: <https://makkah.org.sa/nawazel/ar>

²⁹ البخاري، محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة، **صحيح البخاري**، ت: محمد زهير الناصر، دار طوق النجاة، بيروت، ط1، 1422هـ، باب لا هامة، 7 / 138، برقم: 5770.

³⁰ الزرقاني، محمد بن عبد الباقي بن يوسف، **شرح الزرقاني على موطأ الإمام مالك**، ت: طع سعد، مكتبة الثقافة الدينية، القاهرة، ط1، 2003م، 4 / 528.

6. منع أفراد الأسرة من السفر خارج البلدة زمن انتشار مرض كورونا

لقد جاء في السنة النبوية النهي عن الخروج من البلدة أو القرية التي وقع فيها مرض الطاعون ففي حديث أسامة- رضي الله عنه- قال: قال رسول الله- صلى الله عليه وسلم-: "الطاعون رجس أرسل على طائفة من بني إسرائيل، أو على من كان قبلكم، فإذا سمعتم به بأرض فلا تقدموا عليه، وإذا وقع بأرض، وأنتم بها فلا تخرجوا فراراً منه"³¹، فكان من كمال التحرز نهيه صلى الله عليه وسلم عن الدخول إلى أرض فيها هذا البلاء، أو الخروج منها بعد وقوعها فيه؛ وذلك لأن دخوله بها فيه تعريض نفسه لهذا البلاء، وفي هذا مخالفة للشرع والعقل، وفي الاجتناب والابتعاد عن دخول تلك الأرض حماية عن المكان والزمان والهواء المؤذية التي أمر الله سبحانه باجتنابها³². فإذا كان حكم الدخول والخروج في أرض الوباء معلل، والعلة هي خشية انتشار المرض، فينسحب هذا الحكم على كل سبب يكون علة لانتشار المرض، قال ابن حجر في معنى الفرار من المجذوم: "أن الأمر بالفرار من المجذوم ليس من باب العدوى في شيء، بل هو لأمر طبيعي وهو انتقال الداء من جسد لجسد بواسطة الملامسة، والمخالطة وشم الرائحة ولذلك يقع في كثير من الأمراض في العادة انتقال الداء من المريض إلى الصحيح بكثرة المخالطة"³³.

دل هذا الحديث والأحاديث السابقة على منع دخول أي إنسان إلى المناطق التي تنتشر فيها الأوبئة، والاختلاط بساكنيها، وأيضاً يمنع خروج أهل تلك المناطق إلى المناطق الأخرى، فقد يكون الشخص حاملاً للمرض ولا تظهر عليه الآثار، ففي هذا حرز له ولغيره من الهلاك والإصابة، وقد أصبح من المعروف أن السفر من بلد إلى بلد آخر في ظل انتشار فيروس كورونا من أهم أسباب انتشاره، ولهذا اتخذت كثير من الدول قرارات في منع سكانها من السفر داخل وخارج البلاد حتى لا يختلط الأصحاء بالمرضى فيزداد عددهم ويكثر نسبهم، ولهذا يُمنع أي فرد من أفراد الأسرة الواحدة السفر من بلده إلى بلدة أو أرض أخرى، في زمن انتشار مرض كورونا، ولا سيما إن منعت الدولة وأولياء أمورهم من السفر في مثل هذا الوقت؛ حفاظاً للفرد على نفسه وأسرته من المرض والهلاك، فقد يكون له مصلحة في سفره ذلك، ولكن مفسدة أصابته وإصابة غيره وهلاكه وهلاكهم تربو على تلك المصلحة، فتقدم درء المفسدة على جلب المصلحة، ويؤمر بالحفاظ على نفسه وعلى غيره ويمنع من السفر حتى يزول المانع وترجع المصلحة.

7. حق المعاشرة الجنسية في زمن كورونا

من مقاصد الزواج إعفاف الزوجين بالآخر عن الميل الجنسي المحرم، وتحقيق الإشباع بينهما، حيث أشار القرآن الكريم إلى هذا المقصد بقوله تعالى: ﴿يَسَاوُكُمُ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ﴾ [البقرة/223]، وقال: ﴿هُنَّ لِيَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِيَاسٌ لَهُنَّ﴾ [البقرة/187] فقد أباح الإسلام إشباع هذه الرغبة لكن ضمن إطار شرعي، وتحت سقف واحد من خلال الزواج، فالاضطراب الجنسي يدمر المجتمعات ويجلب غضب الله، فالذين يروون غرائزهم عن طريق الحرام لا يحسنون أن يعيشوا في جو الأسرة ولا يألّفون ما فيه من سكينه وقناعة، ويترك فيهم شعوراً يسبب عنه عاهات خلقية مستديمة، ولهذا حرم الإسلام الزنا وحفظ الأعراض من خلال الحفاظ على كيان الأسرة³⁴، فحق المعاشرة الجنسية فيما بين الزوج والزوجة سار في أي وقت أو أي مكان ضمن ضوابط الشرع وآدابه، إلا ما حرمه الشرع من عدم مقاربة المرأة في أيام معينة وحالات مستثناة، كأن كانت في الحيض أو النفاس أو في صوم فرض أو كانت مريضة، أو كان الرجل مريضاً أو غير قادراً، فحق الوطء للزوج على زوجته مقرر باتفاق الفقهاء لا يصح أن تمتنع عنه المرأة إلا بسبب شرعي- كما سبق-، وهذا الحق للمرأة أيضاً على زوجها على رأي

³¹ البخاري، صحيح البخاري، باب حديث الغار، 4/ 175، برقم: 3473.

³² ابن قيم الجوزية، محمد بن أبي بكر بن أيوب بن سعد، زاد المعاد في هدي خير العباد، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط7، 1994م، 4/

39.

³³ ابن حجر، أبو الفضل أحمد بن علي، فتح الباري شرح صحيح البخاري، دار المعرفة، بيروت، ط1، 1379هـ، 10/ 160.

³⁴ محمد الغزالي، حقوق الإنسان بين تعاليم الإسلام وإعلان الأمم المتحدة، دار نهضة، القاهرة، ط4، 2005م، 2/ 127.

جمهور الفقهاء إلا عند الشافعية قالوا: بعدم وجوب الوطء على الزوج؛ لأنه حق للزوج فلا يجب عليه كسائر حقوقه، وإن كان الأولى وجوبها عليه- على رأي جمهور الفقهاء-؛ ليحصل لها العفاف واللذة المباحة وتكف النظر عن الحرام، وقد حدد الفقهاء هذا الواجب على الزوج عند القدرة على الوطء بأن لا يكون مريضاً أو زماً أو غائباً لطلب رزق حلال وما شابهه³⁵.

إن من الأسباب التي يحق لكلا الزوجين الامتناع عن المعاشرة الجنسية عند وجود سبب يمنع هذا الاتصال، ومن الأسباب التي أُسْتُجِدَّت في زمن انتشار فيروس كورونا إصابة أحد الزوجين بهذا المرض أو الظن الغالب على أنه مصاب به، فهنا على الزوجين التوقف لبعض الوقت عن ممارسة هذا الحق حتى يتبين لهما أنهما خاليين من أي مرض معدٍ ومنه كورونا؛ حفاظاً على كيان الأسرة بأكملها من انتقال المرض إليهم، بل على المجتمع أجمع؛ وهذا من باب ما قاله الفقهاء في حديث الطاعون السابق أنه دال على أن على المرء توقي المكاره قبل وقوعها وتجنب الأشياء المخوفة قبل هجومها، وأن يصبر ويترك الجزع بعد نزولها³⁶. فلنا أن نقول: لا بد من القول إن العائلة والالتزام بأداب الإسلام في ظل تعايش أفراد الأسرة الواحدة دون سلك طرق ملتوية خارج نطاق العلاقة بين الزوجيين من أهم السبل في المحافظة على صحة الإنسان من الإصابة بكثير من الفيروسات وعلى رأسها كورونا؛ لذلك جاءت هذه الأحكام محافظة لإنسان من كل ما يهدده في دينه ونفسه وعقله وماله وعرضه.

8. حكم الإخلال بعدم العدل في المبيت بين الزوجات بسبب الحظر المفروض في زمن كورونا

أباحَت الشريعة الإسلامية للرجل التعدد في الزواج، قال الله- تعالى:- ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي النِّتَامِ فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا﴾ [النساء 3/4] فقد أباح نص هذه الآية التعدد، وهو أن يتزوج الرجل واحدة أو اثنتين أو ثلاثاً أو أربعاً، ولا يحل له الزيادة على أربع مجتمعات، وإلى هذا ذهب جميع أهل السنة والجماعة، وقد اشترطت الشريعة لإباحة هذا التعدد شرطين أساسيين هما: القدرة على الإنفاق عليهن، وتوفير العدل بينهما، وقرر الفقهاء أن على الرجل أن يعدل بين زوجاته في النفقة والكسوة والمبيت وحسن المعاشرة وغيرها من الأمور المادية مما هو في استطاعة الرجل وقدرته³⁷، لكن قد يطرأ عارض على الزوج يمنعه من القسم في المبيت وغيره بين زوجاته كأن يكون عند إحدى زوجاته وتقرض الدولة أو الدول فيما بينها الحظر الصحي بسبب انتشار مرض كورونا، عندها ربما بات عند إحدى زوجاته، فهنا يرد سؤال مفاده هل يجب على الرجل قضاء هذا الحق لمن لم يبيت عندها؟

تنبني هذه المسألة على مسألة الدخول على الزوجة الثانية في غير نوبتها، وحق الزوجة الأولى في القضاء لها في المبيت؛ فقد اتفق الفقهاء على أن الزوج عليه أن يوفي كل زوجة من زوجاته قسمها دون نقص أو تأخير؛ فهي من العدل الواجب عليه في القسم بينهما، واختلفوا في خروجه من نوبة إحداهن والدخول على الأخرى وقضاء ذلك اليوم لمن لها القسمة، وفي الراجح من قولي الفقهاء أنه لو دخل الزوج على من ليس لها نوبتها لضرورة أو حاجة فلا يجب عليه القضاء لصاحبة النوبة؛ وذلك لحديث عائشة- رضي الله عنها- قالت: "يا ابن أخي كان رسول الله- صلى الله عليه وسلم- لا يفضل بعضنا على بعض في القسم، من مكثه عندنا، وكان قل يوم إلا وهو يطوف علينا جميعاً، فيدنو من كل امرأة من غير مسيس، حتى يبلغ إلى التي هو يومها فيبيت عندها"³⁸، ولكن لو دخل في غير ضرورة أو حاجة وأطال المقام قضى ذلك اليوم لصاحبة النوبة³⁹. وينبني على هذا الحكم أنه لو بات الرجل بسبب الحظر المفروض في زمن كورونا عند إحدى زوجاته- حفاظاً على نفسه من

³⁵ البليهد، خالد بن سعود، **حق الزوجة في الاستمتاع الجنسي**، موقع صيد الفوائد، تاريخ الوصول إليه: 2021/04/26م، رابط الموقع:

<http://www.saaaid.net/Doat/binbulihed/f/363.htm>

³⁶ ابن بطال، أبو الحسن علي بن خلف بن عبد الملك، **شرح صحيح البخاري**، ت: ياسر إبراهيم، مكتبة الرشد، الرياض، 2، 2003م،

423 / 9.

³⁷ الزحيلي، وهبة بن مصطفى، **الفقه الإسلامي وأدلته**، دار الفكر، دمشق، 4، 1995م، 9 / 6667 - 66670.

³⁸ أبو داود، **سنن أبي داود**، باب في القسم بين النساء، 2 / 242، برقم: 2135.

³⁹ وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، **الموسوعة الفقهية الكويتية**، دار الصنفة، القاهرة، ط1، 1427هـ، 33 / 195-197.

الهلاك أو على عائلته- لم يجب عليه القضاء ذلك اليوم؛ لأنها داخلية في حالة الضرورة أو الحاجة، ولكن للضرورة قدرها فمتى ما تيسر الأمر وانتهى الحظر فلا يحل له المقام عند إحداهن دون الأخرى.

9. حكم تداءي الفرد المصاب من العائلة بمرض كورونا وحججه عن غيره

إن مداواة الفرد المصاب بمرض كورونا من العائلة الواحدة يجب عليه ذلك إن خشي أن يصاب به بقية أفراد العائلة، وإلا فالتدائي مشروع في حقه يستحب له ذلك؛ فالتدائي في أصله على الإباحة، وقد جاء الأمر بالتدائي في أحاديث كثيرة؛ لما فيه من جلب للمصلحة ودفع للمفسدة، منها: حديث أبو الدرداء - رضي الله عنه - قال: قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم -: "إن الله أنزل الداء والدواء، وجعل لكل داء دواء فتداؤوا، ولا تتداؤوا بحرام"⁴⁰، والتدائي من باب حفظ النفس الإنسانية وإنقاذها من الهلاك؛ وقد حرصت الشريعة الإسلامية الحفاظ على نفس الإنسانية ووقايتها مما يؤدي بها إلى المهالك، وأكدت أن اتخاذ أسباب الوقاية والعلاج شيء لا يتنافى مع الإيمان، فحصول العدوى أمر ثابت في السنة، فمما ورد فيها قول النبي - صلى الله عليه وسلم -: "لا يوردن ممرض على مصح"⁴¹، ومن ذلك أيضاً قوله: "فر من المجذوم كما تفر من الأسد"⁴² وذلك لتجنب انتقال العدوى وانتشارها في المجتمع، أما نهيه صلى الله عليه وسلم من مخالطة المجذوم ففيه بيان أن هذا الأمر من الأسباب التي أجرى الله عز وجل العادة بأنها تقضي إلى مسبباتها، ففي نهيه عن مخالطة المصاب بمرض معدٍ إثبات للأسباب، وفي مخالطته للمصاب بها إشارة إلى أن تلك الأمراض لا تفعل من تلقائها؛ بل الله عز وجل هو الذي إن شاء سلبها فلا تؤثر شيئاً، وإن شاء أبقاها فأثرت⁴³.

إن أصل الحجر الصحي في الشريعة الإسلامية وتعاليمه أمر واضح ومقرر للأمراض الوبائية، وهناك أحاديث ونصوص من السنة النبوية - إضافة لم مر - تبين ذلك وتقرره منها: حديث أسامة بن زيد - رضي الله عنه - عن النبي - صلى الله عليه وسلم - قال: "إذا سمعتم بالطاعون بأرض فلا تدخلوها، وإذا وقع بأرض وأنتم بها فلا تخرجوا منها"⁴⁴ ففي هذا الحديث توجيه من النبي الكريم إلى الأمة أن يلتزموا بإجراءات الوقائية في امتثالهم بعدم الدخول في الأرض أو البلدة التي فيها الطاعون - وباء ذلك العصر -، وأما نهيه عن الخروج منها بمجرد أن وصل لهم خبر وجوده في تلك الأرض فيعد - إن صح القول - حجراً صحيحاً بمفهومه العام؛ لكي لا ينتشر منها إلى غيرها من البلاد.

ومنها أيضاً: حديث عمرو بن الشريد عن أبيه قال: كان في وفد ثقيف رجل مجذوم، فأرسل إليه النبي - صلى الله عليه وسلم - "إنا قد بايعناك فارجع"⁴⁵؛ وقد جاء هذا الأمر من النبي - صلى الله عليه وسلم - إلى ذلك الرجل وقاية وحذراً من أن ينتقل مرضه إلى غيره من الناس من باب الاحتياط والوقاية من انتقال العدوى.

ومنها: حديث فروة بن مسيك، قال: قلت: يا رسول الله أرض عندنا يقال لها: أبين، هي أرض ريفنا وميرتنا، وهي وبئة، أو قال: وبأؤها شديد، فقال النبي - صلى الله عليه وسلم -: "دعها عنك، فإن من القرف التلث"⁴⁶، والقرف هو مدانة الوباء، والوباء كل بلاء أو مكروه إذا عم، أي: أن من قارب متلفاً يتلث، ومعناه: إن كان هواء تلك البلدة - أبين - غير موافقاً لكم

⁴⁰ أبو داود، سنن أبي داود، باب في الأدوية المكروهة، 4 / 7، برقم: 3874.

⁴¹ البخاري، صحيح البخاري، باب لا هامة، 7 / 138، برقم: 5770.

⁴² البخاري، صحيح البخاري، باب الصلاة على الحسير، 86/1، برقم: 380؛ ومسلم، صحيح مسلم، باب جواز الجماعة في النافلة، 1 / 457، برقم: 658.

⁴³ كنعان، أحمد محمد، الموسوعة الطبية الفقهية، دار النفائس، بيروت، ط1، 2000م، ص 702-704.

⁴⁴ البخاري، صحيح البخاري، باب ما يذكر في الطاعون، 7 / 130، برقم: 5728.

⁴⁵ مسلم، صحيح مسلم، باب اجتتاب المجذوم ونحوه، 4 / 1752، برقم: 2231.

⁴⁶ أبو داود، سنن أبي داود، باب في الطيرة، 4 / 19، برقم: 3923.

فاتركوها⁴⁷، فكان هذا التوجيه النبوي الكريم بمنع دخول أرض أبيين وحجره؛ إذ قد يؤدي الوباء الذي فيه إلى الإصابة بذلك المرض وهذا هو عين الحذر من الإصابة على من أصاب بمرض كورونا وعدم الدخول عليه إلا بعد اتخاذ الأسباب الوقائية المادية والمعنوية. ولهذا نرى أن العلم الطب الحديث يقرر أن أفضل طريقة للحد من الأمراض المعدية المسببة للأوبئة في المجتمعات هو الحجر على المصابين وعزلهم وتحديد حركاتهم، لتقليل من فرص انتشار الوباء⁴⁸.

9. حكم انتقال الولاية على النكاح بسبب الحظر المفروض في زمن كورونا

من المسائل التي تتعلق بالأسرة وتفعيل دور مقصد حفظ النفس للحفاظ عليها، مسألة انتقال الولاية على النكاح من الولي القريب الغائب إلى الولي البعيد الحاضر بسبب الحظر المفروض في زمن كورونا، فمن المعلوم أنه لا بد في عقد النكاح من حضور ولي المرأة ليقوم بتزويجها من خاطبها، لكن لو أن ولي المرأة الأقرب كان غائباً بسبب الحظر المفروض في زمن كورونا ووليها الأبعد حاضراً، فهل يحل للولي الأبعد عقد النكاح أم لا بد من انتظار حضور الولي الأقرب؟

اختلف الفقهاء في حكم انتقال ولاية النكاح من الولي الأقرب الغائب إلى الولي الأبعد الحاضر، فذهب الحنفية إلى أنه يصح تزويج الأبعد عند غياب الأقرب غيبة منقطعة، وقالت المالكية: إن فقد الولي المجرى أو أُسِرَ انتقلت الولاية إلى الأبعد منه، وقال الشافعية: لو غاب الولي الأقرب نسباً أو ولاءً إلى مرحلتين ولا وكيل له بالبلد أو دون مسافة القصر زوج المرأة سلطان بلدها أو نائبه، فإن غاب الولي دون مرحلتين لا تزوج المرأة إلا بإذنه في الأصح لقصر المسافة، وقال الحنابلة: إن غاب الولي غيبة منقطعة زوج الولي الأبعد، وإن كان أسيراً أو محبوساً في مسافة قريبة لا تمكن مراجعته أو تتعذر فلا يُبعد تزوج المرأة⁴⁹. إذن يبنى على ما سبق أنه: لو أن الولي القريب حبسه الحظر - بسبب مرض كورونا - ولم يمكن مراجعته أو تعسرت كأن لم يمكن الاتصال به عبر الوسائل التواصل الممكنة وطال غيبته وخشي فوات الكفو صح انتقال الولاية للأبعد.

10. هل حمل فيروس كورونا أو الإصابة به يُعدان من العيوب التي يُفسخ بها النكاح؟

للتزويج الحق في طلب فسخ النكاح من القاضي عند وجود عيب فيهما أو في أحدهما، ولم يعلم به قبل العقد؛ للضرر الواقع عليهما، واختلف الفقهاء في أنواع العيوب التي يجوز بسببها الفرقة بين الزوجين بين موسع ومضيق، فمن العيوب الأمراض المعدية والعيوب المنفرة والعيوب التي تمنع الوطء⁵⁰، ولقد عللت الحنفية فسخ النكاح بالعيوب التي يفسخ بها بأن المقصد من النكاح هو قضاء الشهوة وشرعاً النسل وهذه العيوب تمنعها⁵¹، والمالكية عللو بأن هذه العيوب تؤثر في المعنى المقصود بالنكاح ويمنع الانتاذ واستيفاء الاستمتاع⁵²، والشافعية عللو بأن المقصد من النكاح هو الوطء، والامساك بالمعروف لا يكون بغير الوطء، فإذا تعذر عليه الإمسك بالمعروف من هذا الوجه تعين عليه التسريح بالإحسان⁵³، وعللت الحنابلة الفسخ بهذه العيوب؛ لأنها تمنع الاستمتاع المقصود بالنكاح⁵⁴، ومرض كورونا من الأمراض المعدية، ولكنه قصير الأمد، ولا سيما إن

47 المظهري، الحسين بن محمود بن الحسن، *المفاتيح في شرح المصابيح*، ت: نور الدين طالب، دار النوادر، وزارة الأوقاف الكويتية، الكويت، ط1، 2012م، 5/ 96.

48 منظمة الصحة العالمية، *الاعتبارات المتعلقة بالحجر الصحي لمخاطبي حالات كوفيد-19*، تاريخ الوصول: 15/05/2021م، الموقع: [https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/333901/WHO-2019-nCoV-](https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/333901/WHO-2019-nCoV-IHR_Quarantine-2020.3-ara.pdf)

[IHR_Quarantine-2020.3-ara.pdf](https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/333901/WHO-2019-nCoV-IHR_Quarantine-2020.3-ara.pdf)

49 وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، *الموسوعة الفقهية الكويتية*، 41/ 280-283.

50 الزحيلي، *الفقه الإسلامي وأدلته*، 9/ 7049-7052.

51 السرخسي، محمد بن أحمد بن أبي سهل، *المبسوط*، دار المعرفة، بيروت، ط1، 1993م، 5/ 96.

52 القاضي عبد الوهاب، أبو محمد عبد الوهاب بن علي بن نصر، *المعونة على مذهب عالم المدينة*، ت: حميش عبد الحق، المكتبة التجارية، مكة المكرمة، بدون ط، ت، 1/ 770.

53 النووي، *المجموع*، 16/ 279.

54 ابن قدامة، *المغني*، 7/ 185.

التزم صاحبه العزلة، وتلقى العناية الطبية فالغالب السلامة منه بإذن الله- تعالى-، إذن فلا يعد حمل فيروس كورونا ولا الإصابة به من العيوب التي يصح بها فسخ النكاح⁵⁵؛ لأن هذا المرض لا يمنع أصل الاستمتاع والوطء فالمقصود بالنكاح أصل الاستمتاع، ولكنه متوقف إلى وقت يسير حتى يزول المرض وينتهي مفعول الفيروس، فيعود الرجل والمرأة قادرين على تحقيق المقصد من النكاح، فإذا تحقق ذلك لم يجز فسخ النكاح به، وقد سبق قولنا أنه يجب على المصاب بهذا الفيروس أن يبتعد عن المعاشرة الجنسية وأن يعزل نفسه، وأن يلتزم بالإجراءات الوقائية الصادرة عن الجهات الصحية المعنية بهذا الأمر؛ لمنع انتقال هذا الفيروس إلى زوجه وبقية أفراد الأسرة، حفاظاً على النفس من أي ضرر أو هلاك يصيبها، وتفعيلاً للقاعدة القائلة: "لا ضرر ولا ضرار".

خاتمة

بعد الغوص في غمار مصادر ومراجع هذا البحث وبعد التحقيق والتدقيق في دراسة هذه المسائل فقد توصل البحث إلى النتائج التالية:

1. مرض كورونا من الأمراض المعدية وهو جائحة وبائية عالمية كما أقرتها المنظمات العالمية، وحفظ النفس هو المقصد الثاني من مقاصد الشرع، وما ذكر في البحث من الأحكام اعتمدت على تفعيل هذا المقصد فيها.
2. يجوز إيقاف حضور الجمع والجمعة والجماعات إيقافاً مؤقتاً وحسب الضرورة والحاجة الداعية إلى ذلك في زمن انتشار وإقبال مرض كورونا وشدته، ويشرع عندها إقامة الصلوات جماعة في البيوت، سداً لذريعة انتشار هذا المرض بين المصلين واحتراراً من العدوى وحفاظاً على النفس من الهلاك.
3. يكتفى بالطرق الممكنة في إيصال حق صلة الرحم لذوي الأرحام زمن انتشار كورونا؛ حفاظاً على أرواح الناس وأنفسهم من الهلاك وإبعاد الضرر عن الأسرة والمجتمع وامتثال طاعة أولي الأمر من الحكام.
4. إذا تعذر على المرأة المعتدة الاعتداد في بيت الزوجية بسبب الحظر المفروض بسبب انتشار فيروس كورونا، تعتد في البيت الذي هي فيه ولا تخرج منه حتى تنقضي عدتها ويأخذ هذا البيت حكم بيت الزوجية.
5. الالتزام بالتعليمات الصادرة من مراكز الصحة المتخصصة في الدول بشأن فيروس كورونا واجب شرعي كما هو واجب صحي.
6. يجب عزل المرأة المصابة بمرض كورونا ومنعها من إرضاع وليدها حتى تتماثل للشفاء، ويمنع أي فرد من أفراد الأسرة السفر من بلده إلى بلد آخر فيه هذا الوباء، حتى تخلو من المرض.
7. يحق لكلا الزوجين الامتناع عن المعاشرة الجنسية عند إصابة الطرف الآخر بمرض كورونا أو عند الظن بالغالب أنه مصاب به، حتى يزول المانع ويتمثل للشفاء، وعند ضرورة مبيت الرجل في بيت الزوجة التي ليست نوبتها لا يجب عليه القضاء ذلك اليوم لبقيتهن بسبب الحظر المفروض في زمن كورونا.
8. التداوي مشروع في أصله، ولكن يجب عند إصابة فرد من أفراد الأسرة الواحدة بمرض كورونا إن خشي انتقاله إلى بقية الأفراد؛ وحجره عنهم، ولا يعد إصابة أحد الزوجين بفيروس كورونا أو حمله من العيوب التي يحق بها فسخ النكاح.

⁵⁵ موقع النوازل الفقهية، دليل المسلم الفقهي للتعامل مع فيروس كورونا المستجد (كوفيد-19)، تاريخ الوصول إليه: 09/ 05/ 2021م، رابط الموقع: <https://makkah.org.sa/nawazel/ar>.

المصادر والمراجع

- ابن بطل، أبو الحسن علي بن خلف بن عبد الملك، **شرح صحيح البخاري**، ت: ياسر إبراهيم، مكتبة الرشد، الرياض، ط2، 2003م.
- ابن حجر، أبو الفضل أحمد بن علي، **فتح الباري شرح صحيح البخاري**، دار المعرفة، بيروت، ط1، 1379هـ.
- ابن عبد السلام، أبو محمد عز الدين عبد العزيز بن عبد السلام بن أبي القاسم، **قواعد الأحكام في مصالح الأناس**، ت: طه سعد، مكتبة الكليات الأزهرية، القاهرة، 1991م.
- ابن قدامة، عبد الله بن أحمد بن محمد، **المغني**، مكتبة القاهرة، القاهرة، 1968م.
- ابن قيم الجوزية، محمد بن أبي بكر بن أيوب بن سعد، **زاد المعاد في هدي خير العباد**، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط7، 1994م.
- أبو داود، سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد، **سنن أبي داود**، ت: محمد محيي الدين عبد الحميد، المكتبة العصرية، بيروت، بدون ط، ت.
- أحمد، أبو عبد الله بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد، **مسند الإمام أحمد بن حنبل**، ت: شعيب الأرنؤوط وعادل مرشد، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط1، 2001م.
- الآمدي، أبو الحسن علي بن أبي علي بن محمد، **الإحكام في أصول الأحكام**، ت: عبد الرزاق عفيفي، المكتب الإسلامي، بيروت، بدون ط، ت.
- الباجي، أبو الوليد سليمان بن خلف بن سعد بن أيوب، **المنتقى شرح الموطأ**، مطبعة السعادة، القاهرة، ط1، 1332هـ.
- البخاري، محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة، **صحيح البخاري**، ت: محمد زهير الناصر، دار طوق النجاة، بيروت، ط1، 1422هـ.
- بداماد أفندي، عبد الرحمن بن محمد بن سليمان، **مجمع الأنهر في شرح ملتقى الأنهر**، دار إحياء التراث العربي، بيروت.
- البليهد، خالد بن سعود، **حق الزوجة في الاستمتاع الجنسي**، موقع صيد الفوائد، تاريخ الوصل إليه: 2021/04/26م، رابط الموقع: <http://www.saaaid.net/Doat/binbulihed/f/363.htm>
- البهوتي، منصور بن يونس بن صلاح الدين، **كشف القناع عن متن الإقناع**، دار الكتب العلمية، بيروت، بدون ط، ت.
- الترمذي، محمد بن عيسى بن سورة بن موسى، **سنن الترمذي**، ت: بشار معروف، دار الغرب الإسلامي، بيروت، 1998م.
- الزحيلي، وهبة بن مصطفى، **الفقه الإسلامي وأدلته**، دار الفكر، دمشق، ط4، 1995م.
- الزرقاني، محمد بن عبد الباقي بن يوسف، **شرح الزرقاني على موطأ الإمام مالك**، ت: طه سعد، مكتبة الثقافة الدينية، القاهرة، ط1، 2003م.
- الزيلي، عثمان بن علي بن محجن، **تبيين الحقائق شرح كنز الدقائق**، المطبعة الكبرى الأميرية، القاهرة، ط1، 1313هـ.
- السرخسي، محمد بن أحمد بن أبي سهل، **المبسوط**، دار المعرفة، بيروت، ط1، 1993م.
- الساوي، أحمد بن محمد، **بلغت السالك لأقرب المسالك**، مكتبة مصطفى البابي الحلبي، القاهرة، ط1، 1952م.
- عبد الجواد حردان، **ضوابط مكافحة كورونا بين الضروريات والأولويات والكفايات**، أبحاث المؤتمر الدولي: العالم في ظل أزمة كورونا إشكاليات وحلول، الواقع ما بين 30-31 مايو 2020م، التابع للمنتدى العربي التركي للتبادل اللغوي في جامعة جيسون، ط1، 2020م.

عبد الرزاق، أبو بكر عبد الرزاق بن همام بن نافع الصنعاني، **المصنف**، ت: حبيب الرحمن الأعظمي، المكتب الإسلامي، بيروت، ط2، 1403هـ.

عبد المجيد بن عبد العزيز الدهيشي، **فقه الأسرة: الرضاع**، مقال على موقع الألوكة، تاريخ الوصول إليه: 20/ 04/ 2021م، موقع إلكتروني، رابط الموقع: <https://www.alukah.net/sharia/0/59732>

العز بن عبد السلام، أبو محمد عز الدين بن عبد العزيز بن عبد السلام، **قواعد الأحكام في مصالح الأناس**، ت: طه سعد، مكتبة الكليات الأزهرية، القاهرة، ط2، 1991م.

القرافي، أحمد بن إدريس بن عبد الرحمن، **الفروق**، عالم الكتب، بيروت، بدون ط، ت.

القاضي عبد الوهاب، أبو محمد عبد الوهاب بن علي بن نصر، **المعونة على مذهب عالم المدينة**، ت: حميش عبد الحق، المكتبة التجارية، مكة المكرمة، بدون ط، ت.

الكاساني، أبو بكر بن مسعود بن أحمد، **بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع**، دار الكتب العلمية، بيروت، ط2، 1986م.

كنعان، أحمد محمد، **الموسوعة الطبية الفقهية**، دار النفائس، بيروت، ط1، 2000م.

الماوردي، علي بن محمد بن محمد بن حبيب، **الحاوي الكبير**، ت: علي معوض وعادل الموجود، دار الكتب العلمية، بيروت، ط1، 1999م.

محمد الغزالي، **حقوق الإنسان بين تعاليم الإسلام وإعلان الأمم المتحدة**، دار نهضة، القاهرة، ط4، 2005م.

المرداوي، أبو السحن علي بن سليمان بن أحمد، **الإنصاف في معرفة الراجح من الخلاف**، ت: عبد الله بن عبد المحسن التركي، دار هجر، القاهرة، ط1، 1995م.

المظهري، الحسين بن محمود بن الحسن، **المفاتيح في شرح المصابيح**، ت: نور الدين طالب، دار النوادر، وزارة الأوقاف الكويتية، الكويت، ط1، 2012م.

منظمة التعاون الإسلامي، توصيات الندوة الطبية الفقهية الثانية لمجمع الفقه الإسلامي الدولي، بعنوان: "فيروس كورونا المستجد (كوفيد-19) وما يتعلق به من معالجات طبية وأحكام شرعية"، المنعقد في: 16 أبريل 2020م، جدة، السعودية، تاريخ الوصول: 20/ 03/ 2021م، الموقع: https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=23343&t_ref=13985&lan=ar

منظمة الصحة العالمية، **الاعتبارات المتعلقة بالحجر الصحي لمخالطي حالات كوفيد-19**، تاريخ الوصول: 15/05/ 2021م، الموقع: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/333901/WHO-2019-nCoV-IHR_Quarantine-2020.3-ara.pdf

منظمة الصحة العالمية، **مرض فيروس كورونا**، تاريخ الوصول: 05/ 03/ 2021م، الموقع: <https://www.who.int/ar/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/q-a-coronaviruses>

موقع النوازل الفقهية، **دليل المسلم الفقهي للتعامل مع فيروس كورونا المستجد (كوفيد-19)**، تاريخ الوصول إليه: 09/ 05/ 2021م، رابط الموقع: <https://makkah.org.sa/nawazel/ar>

نورة بنت عبد الله المطلق، **المنهج الشرعي في التعامل مع الأوبئة**، مجلة الجمعية الفقهية السعودية، الجمعية الفقهية السعودية، جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، العدد: 51، جزء الأول، ذو القعدة، 2020م.

النووي، أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف، **المجموع شرح المذهب**، دار الفكر، بيروت، بدون ط، ت.

النووي، أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف، *المنهاج شرح صحيح مسلم*، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ط2/1392هـ.

وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، *الموسوعة الفقهية الكويتية*، دار الصفوة، القاهرة، ط1، 1427هـ.

İKİNCİ CİLT

E- ISBN: 978-625-7675-94-9

Konya, Aralık 2021

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK HAYATA ETKİSİ

VE

EVDE KALMA DURUMU

İKİNCİ CİLT

E- ISBN: 978-625-7675-94-9

Konya, Aralık 2021

YENİ TİP KORONAVİRÜS (COVID-19) KÜRESEL SALGINI BOYUNCA

EVDE KALMA, EV VE AİLE

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

GİRİŞ

Toplum karmaşık insan etkileşimleri bütünüdür. Bu karmaşık bütün, içinde olağan ile olağanüstü durumların eş zamanlı ve art zamanlı olarak iç içe yaşandığı bir olguyu ifade eder. Elbette toplumda kimi zaman olağan durum hakim olurken kimi zaman olağanüstü durum hakim olur. Fakat olağanüstü durum nispeten daha az görülür, görüldüğünde de çok etkili olur. Nitekim Covid-19 küresel salgını için bunun geçerli olduğu söylenebilir. İnsanlık, yirmi birinci asrın ilk çeyreğinde Aralık 2019'da bütün dünyada hızla etkisini gösteren yeni tip Koronavirüs olarak nitelendirilen Covid-19 küresel salgın felaketiyle karşılaştığında, küresel ölçekte büyük bir şok, bunalım, travma, kriz ve olağanüstü durumla yüzyüze geldiğini anladı.

Tarihte daha önce meydana gelen salgınlardan, mesela M.Ö. 430-426 yılları arasında Atina'da meydana gelen veba salgını, altıncı yüzyılda Roma İmparatoru Jüstinyen'in hükümdarlığı zamanında (527-565) kendini gösteren Jüstinyen Vebası, yedinci Asırda Şam bölgesinde ortaya çıkan Amvas Vebası, on dördüncü yüzyılda Çin ve Orta Asya'dan başlayıp Avrupa'ya yayılan ve Avrupa'da büyük yıkıma yol açan Kara Veba (Martin 2011), on beşinci yüzyılda Amerika'da çiçek hastalığı, 1652 yılı civarında Sofya'da veba salgını (Evliya Çelebi, 1999: 230-231), İngiltere'de 1665 yılında meydana gelen büyük veba salgını, on sekizinci yüzyılın sonu ile on dokuzuncu yüzyılın başında Haiti'de ortaya çıkan Sarıhumma salgını, 1817-1823 Kolera salgını, 1855'de Çin'in Yunnan kentinde başlayıp yayılan veba salgını, Afrika'da 1888-1897 yılları arasında sığır vebası virüsü, 1918-19 İspanyol Gribi, yirminci yüzyılda kendini gösteren AIDS ve HIV gibi salgınlar, yirimi birinci yüzyılın başlarında insanlığın maruz kaldığı Sars (2002-2003), Domuz Gribi (2009-2010), Mers (2012-2014), ve Ebola (2013-2016) gibi salgınlardan büyüklüğü, hızı ve ürkütücülüğü itibarıyla farklı özellikler taşıyan Covid-19 küresel salgını, bir hastalık ve sağlık krizi olmanın çok ötesinde bireysel ve toplumsal etkileriyle bütün dünyayı çepeçevre kuşatmıştır.

Tesirleri bakımından Covid-19 salgını BM'in Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanının açıklamasında dile getirildiği gibi sağlık krizinin çok ötesine geçen bir hastalıktır.¹ Bu salgın, insanî, ekonomik, toplumsal, kültürel, dinî vd. boyutlarda kendini ağır bir şekilde gösteren bir krizdir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından bir pandemi olarak karakterize edilen yeni tip koronavirüs hastalığı, tabiatı gereği doğrudan doğruya birey ve toplumlara, toplumsal ilişkilere saldıran, insanlara acı veren, toplumsal hayatları altüst eden, insanlarda *travmalar* meydana getiren, toplumsal yaşamın bütün veçhelerinde ve uluslararası ilişkilerde olağanüsü şartlarla *mücbir sebep* durumu hasıl eden toplumsal bir buhrandır.

Covid-19 küresel salgını, hakikaten büyük bir felaket, musibet ve afet olarak insanların başına korkunç bir belayı, zor zamanları, olağanüstü durumları musallat eden bir hastalıktır. Bu anlamda salgın, bazı kapitalist küresel güçlerin küreselleşme sürecinde yapmak istedikleri dünya toplumunun, hastalıkta, hastalıkla mücadelede, korkuda, panikte, strese bütün dünyayı birleştirmek ve benzeştirmek suretiyle kurulmuş oldu. Salgın, mevcut dünya sistemini sarsmaktadır, belki de bütün dünyayı *hızlandırıcı etkisiyle* kalıcı değişimlerle karşı karşıya getirecek veya kalıcı değişimlerin hızlıca gerçekleşmesine sebebiyet verecektir. Bu salgınla birlikte devletler, siyaset, siyasal gruplar, iktidarlar, medya, uluslararası kurum ve örgütler, dev şirketler, devlet-dışı organizasyonlar veya sivil toplum kuruluşları, sosyolojiler, ekonomiler, aileler vs. her zamankinden farklı şekillerde algılanabilir, tanımlanabilir duruma gelmektedirler.

“Evde kal, sağlıklı kal”, “Hayat eve sığar” gibi sloganların hayatın neredeyse bütün boyutlarında güçlü bir şekilde tezahür etmesine çalışıldığı salgın sürecinde evde kalmak ve mümkün olduğunca sokağa, meydanlara, kamusal alanlara çıkmamak, neredeyse bütün dünyada insanlara salgın afetiyle mücadele etmede ve sağlıklı olarak bu süreci atlatmada temel bir çözüm yolu ve strateji olarak sunuldu. Salgın döneminde sosyal hayatın mezkur sloganlar ve anlam dünyası ile şekillendirildiği söylenebilir. *Ev*, salgınla mücadele kapsamında alınan tedbir, karar ve uygulamalarda anahtar kavram ve konumda yerini aldı. Aile de buna göre içinde ve etrafında yeni durumların ortaya çıktığı bir grup ve kurum haline geldi.² Nitekim bu çalışma da salgın bağlamında ev ve aileyi konu edinmektedir.

Yazarın daha önce “Covid-19 Küresel Salgın Sürecinde Ev ve Aile”³ başlığıyla yayımladığı makaleyi genişleterek hazırladığı bu çalışmada, Covid-19 salgınının yol açtığı yeni durumdan hareketle salgın sürecinde evde kalma durumuyla pandemi sonrası aile kurumunun halini anlamayı amaçlamaktadır. Çalışma, nitel bir yaklaşımla büyük ölçüde ev ve aile hakkındaki yazılı kaynaklara başvurmak suretiyle yürütülmüştür. Araştırmacı, salgın sürecinde içinde yaşadığı toplumsal evreni hem ikamet ettiği Ankara’da hem de yazılı ve görsel medya üzerinden Türkiye’de ve

¹ BM., “The Social Impact of COVID-19”, (Erişim: 06.04.2020).

<https://www.un.org/development/desa/dspd/2020/04/social-impact-of-covid-19/>.

² Bkz.Ejder Okumuş, “Afetleri Çok Yönlü Okumanın Önemi”, *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar*, Ed. Ejder Okumuş (Ankara: Eskiye Yayınları, 2020), 13-16.

³ Ejder Okumuş, “Covid-19 Küresel Salgın Sürecinde Ev ve Aile”, *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2021), 89-117.

dünyanın diğer ülkelerinde yaptığı yoğun gözlemlerle ev ve aile üzerine araştırmasına odaklanmıştır.

1.Genel Olarak Küresel Salgının Toplumsal Etki Durumu: Olağanüstü Durum Sosyolojisi

Toplum; olağan, normal, rutin durumlarla salgın hastalık gibi afetlerin veya başka olayların yol açtığı olağanüstü durumları, anormallikleri, rutin dışlıkları, patolojileri veya kriz şartlarını birlikte içinde barındıran bir sosyaliteyi, sosyal ilişkiler mecmuasını, hayatı, insan birlikteliğini ihtiva eden etkileşimler ağıdır. Biraz farklı kelimelerle ifade etmek gerekirse, toplum hayatı rutin ve olağan durum ile değişimin, normal ile anormalin, istikrar ile istikrarsızlığın veya krizin, sıradanlıkla sıra dışılığın, eski ile yeninin, gelenek ile modernin, olağan ile olağanüstü veya olağandışılığın, kurallılıkla kurlsızlık veya anomi ve yabancılaşmanın, uyum ile sapma ve kaymanın, bütünleşme ile parçalanmanın, birlik olmakla ayrılmanın, barış ile savaş veya çatışmanın birlikte gerçeklik bulduğu etkileşimler ağını ifade eden bir insan birlikteliğidir.

Küresel ölçekte büyük travma ve olağanüstülüklerle sebebiyet veren Covid-19 salgınıyla toplumun rutin dışı durumlarına tanıklık edilmektedir. Hiç şüphesiz rutin dışı durumun kendi içinde de bir takım normal, rutin boyutlar varlığını sürdürmektedir. Fakat genel olarak sosyal hayat gidişatına bakıldığında, salgın sürecinde insanlar üzerinde kendini ağır bir şekilde hissettiren sıra dışılığın öne çıktığı görülmektedir. Bu tür olağanüstü durum veya zamanlarda insanlar, rutin, gündelik hayat akışlarında hissettikleri, düşündükleri ve davrandıkları gibi davranmazlar. Çünkü şartlar, zamanın içeriği veya ruhu değişiklik göstermektedir. Bu gibi durumlarda insanlar az veya çok yeni *işsel süreçlere* girer, az veya çok kaygı, şok, sarsıntı, gerilim gibi yeni *psikolojik vetirelere* dahil olur, yeni toplumsal etkileşimlere girerler.⁴

Pandemi sürecinde genel olarak toplumda meydana gelen olağanüstü durumlar sosyolojisine aile de dahildir. Bu pandemik süreçte aile sosyolojisinde de olağanüstü durumlar söz konusudur. Covid-19 salgını aile hayatında gözle görülür olağanüstülüklerle yol açtı. Bütün toplumun karşı karşıya geldiği olağanüstü durumların yükünü en çok aile omuzlamıştır.

2.Evde Kalma

Küresel salgının en önemli olağanüstü boyutlarından biri, hatta en etkilisi, evde kalma olarak tespit edilebilir. Girişte de bahsedildiği gibi Covid-19 salgın sürecinin en önemli boyutu evde kalma ve dolayısıyla ev ile aile olmuştur.⁵

Bu salgın sürecinde ev ve aile, rutin ev ve aile hayatından farklı bir hale dönüştü. Ev mesela ekonominin de mühim bir unsuru haline geldi. Elbette bu durum, salgın öncesi bütün dünyada gerçekleşmeye başlayan, hatta bazı ülkelerde gerçekleşen bir olaydır; bazı ülkelerde salgın bu süreci hızlandırırken, bazı ülkelerde de işyeri ve çalışma ofisi

⁴ Ejder Okumuş, "Olağanüstü Zamanlarda Din: Küresel Covid-19 Örneği", *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar*, Ed. Ejder Okumuş (Ankara: Eskiye Yayınları, 2020), 173 vd.

⁵ Okumuş, "Afetleri Çok Yönlü Okumanın Önemi", 15-16.

evden ayrı olan konumundan bu süreç içinde çıkıp evin içine girdi, evin bir parçası haline geldi. Salgın sürecinde birçok iş insanı, çalışan evini işyeri ve ofis olarak kullanmaya başladı. Bu anlamda da ev salgınla birlikte ekonomik bir merkez üssü haline geldi. Ev aynı zamanda eğitim merkezi oldu, okul haline geldi. Öğrenciler, öğretmenler, öğretim elemanları, okul müdürleri, anabilim dalı başkanları, bölüm başkanları, dekanlar ve rektörler için eğitimin yönetildiği ve uygulandığı bir mekân konumunu aldı. Ev boş zamanları değerlendirme mekânı haline de geldi. Birçok insan, vaktinin büyük çoğunluğunu evde geçirirken, zorunlu işlerini ve görevlerini yaptıktan sonra arta kalan zamanlarını da çeşitli stratejiler üreterek evde aile ortamında örneğin kitap okuyarak, spor yaparak, aile bireyleriyle çeşitli oyunlar oynayarak, sinema filmleri izleyerek, sanat ve edebiyatla ilgilenerek, müzikle meşgul olarak değerlendirebilmektedirler.⁶

Covid-19 zorlu olağanüstü sınav sürecinde eve kapanmak, evde uzun süre zaman geçirmek, aileyle her zamankine göre çok daha fazla bir arada olmak söz konusudur. Bu hal aile içinde tahammülü, özeni, sabrı gerektirir. Anne, Baba, çocuklar tarafından sabredilmez, bu ev süreci iyi yönetilmezse, aile salgın sürecinde sorun üreten, özellikle eşler arasında uyuşmazlıklara yol açan, hatta boşanmaları tetikleyen problemler yumağı haline gelebilir. Ayrıca aile içinde evde kalan gençleri yönetmek, yaş durumlarının karakteristik özelliklerinden dolayı çok zordur. Yaşlıların durumu da farklı açılardan buna benzerlikler taşır.⁷

Küresel salgın, toplumsal hayatta olağanüstü durumlar sosyolojisine yol açtı. İnsanlar salgın sürecinde toplumsal olarak inşa edilen gündelik hayat gerçekliğinin rutininin dışına çıktılar ve yeni bir gündelik hayat gerçekliği sürecine girdiler. Bu demektir ki insanlar, gündelik hayatlarında pandemiyle belirlenen yeni bir bilgiyle hareket etmektedirler. Toplumsal olarak inşa olunan gündelik hayat gerçekliğinin salgınla yeniden kurulduğundan bahsedilebilir. Buna bağlı olarak insanlar yeni gündelik hayat gerçekliği içinde ona uygun bilgi sistemlerine tabi olurlar.⁸ Evde kalma sürecinde ailenin gündelik rutin hayatında da ciddi değişiklikler kendini göstermiş ve aile hayatının normal sürecindeki bilgi sisteminde doğal olarak bazı farklılaşmalar ortaya çıkmıştır.

Aile hayatında salgın sürecinde alınan tedbirler kapsamında gelen değişikliklerin teknik anlamda ne tür değişimlere yol açacağı, önemli bir konudur. Salgınla birlikte ev sosyolojisi ne gibi değişimlere konu olacaktır? Ailede fırsat ve imkânlar mı öne çıkacak yoksa tehditler ve kısıtlılıklar mı? Mesela eşler arasında huzur ve mutluluğun artması, daha fazla yakınlaşma ve samimiyet veya tam tersine huzursuzluklar, gerginlik ve gerilimler, ailenin yönetiminde stres ve benzeri problemler, ebeveyn ile çocuklar arasında çeşitli sorunlar bu noktada akla gelen hususlardır.⁹

⁶ Ejder Okumuş, "Yeni Tip Koronavirüs Öneğinde Afetlerin Toplumsal Etkileri", *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar*, Ed. Ejder Okumuş (Ankara: Eskiye Yayınları, 2020), 75-76.

⁷ Okumuş, "Yeni Tip Koronavirüs Öneğinde Afetlerin Toplumsal Etkileri", 76-77.

⁸ Gündelik hayat gerçekliği ile bilgi arasındaki ilişki hakkında bkz. Peter L. Berger – Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality* (Great Britain: Allen Lane The Penguin Press, 1967).

⁹ Ejder Okumuş, "Yeni Tip Koronavirüs Öneğinde Afetlerin Toplumsal Etkileri", 75-82.

3.Küresel Salgın Sürecinde Evde Kalma, Ailede İletişim, Sosyalleşme ve Bağlılıkta Yoğunlaşma

Salgın sürecinde karantinanın tabiatı gereği *evde kalmaya* bağlı olarak aile içi *iletişimin* güçlendiği söylenebilir. Aile bireyleri evde kalma sürecinde her zamankinden daha fazla iletişim ve etkileşim haline girmişlerdir.

Salgın boyunca ailede daha yoğun bir iletişimin bulunması durumu evin kendi içinde bazı düzenlemeleri de getirebilmektedir. Mesela daha fazla iletişim kendi içinde iletişimsizliğe de alan açmaktadır. Gerek salgınının olası bulaşma riskine karşı gerekse internet, sosyal medya vs. gibi araçlarla vakit geçirme arzusuna bağlı olarak aile bireyleri ayı ayrı odalara çekilebilmektedir.

Ailede iletişimde yoğunlaşma ayrıca aile bireyleri arasında duygusal yakınlaşma sağlayabileceği gibi uzaklaşma da getirebilir. Fazla bir arada kalma bazı aile bireylerinde mutluluğa, daha iyi geçinmeye yol açarken bazılarında öfkeye, huzursuzluğa, geçimsizliğe yol açabilir. Bunun boyutlarını zaman gösterecektir.

Salgınla birlikte ev aile bireylerinin daha yoğun vakit geçirdikleri yer haline gelmiştir. Buna bağlı olarak aile hayatında çocuklar, gençler, yetişkinler ve yaşlılar yeni bir mekan ve zaman zemininde yeni ilişkilere girişmişlerdir. Denilebilir ki salgında aile, *sosyalleşme*de daha da güçlü bir merkez haline gelmiştir.¹⁰ Bunun için salgın boyunca diğer zamanlara kıyasla çok daha fazla olan evde kalma durumuna bakm. ak yeterlidir. Evde kalmaya bağlı olarak aile bireyleri arasında daha fazla ve sıkı görüşme, buluşma, oturup kalkma, sohbet etme, yemek yeme gibi durumlar olduğu söylenebilir.

Covid-19 küresel salgının yol açtığı afet durumunda evde kalma sürecinde evde ve aile içinde, ev ve aile sosyolojisinde dikkat çekici gelişmeler yaşanmaktadır. Adeta ev ve aile *yeniden* kurulmakta ve yapılanmaktadır. Ev içi ilişkiler farklı şekillenmektedir. Aile bireyleri arasında her zamanki *sosyalleşme usulleri* değişmektedir. Ev içinde dahi bazı *izolasyon* durumları ortaya çıkmaktadır. Salgın zamanlarında “evde kal, sağlıklı kal” ve “hayat eve sığar!” gibi sloganlarla evde kalma uygulamasıyla bir yandan da evin belki de yeniden keşfedilmesi de söz konusu olmaktadır. Ev, her zamanki sembolik ve sosyolojik anlamlarından belli düzeylerde farklılaşmaktadır. Aile bireyleri, evde yeni bir topluluk tesis etmekte, yeni bir dünya kurma imkânı elde etmektedirler. Aile sanki doğal bir dinî topluluk, *kutsal* veya *seküler maneviyat* yapısına evrilmektedir.¹¹

Pandemiyle gelen olağanüstü şartların, ailede *bağlılığın düzeyini* arttırdığı söylenebilir, Bu bağlılık artışında Türkiye bağlamında din ve dindarlığın etkisi de gözlemlenmektedir.¹² Evde kalmaya bağlı olarak aile bireylerinin daha sıkı ve yoğun iletişime geçmeleri ve sosyalleşme sürecinin ailede yoğunlaşması ile aile bireylerinin

¹⁰ Bkz. Muhammed Yamaç, “Religious and Social Impacts in Turkey During the Coronavirus Pandemic”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1 (2021), 70 vd.

¹¹ Okumuş, “Afetleri Çok Yönlü Okumanın Önemi”, 26.

¹² Mehmet Bekir Gültekin, “Covid-19 Pandemisi Sürecinde Din Görevlileri-Cami-Cemaat İlişkileri (Ankara/Yenimahalle Örneği)”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 4 / 2 (December 2020), 131-164; Yamaç, “Religious and Social Impacts in Turkey During the Coronavirus Pandemic”, 74-75 vd.

bağlılık düzeylerinin yükselmesi anlamlıdır. Bu bağlılık, ailede aidiyet duygusunun güçlenmesini de beraberinde getirmektedir.

4. Olağanüstü Süreçte Zorluklarla Başetme Aktörü Olarak Aile

Afet veya felaketlerin sebep olduğu veya ortaya çıkardığı olağanüstü durumlara ve boyutları ile sonuçlarına yakından bakıldığında, onların bazen toplum veya bazı toplumsal aktör ve gruplar için bir *kötülük problemi* olarak anlam kazandığı görülür. İnsanlar, olağanüstü durum bizatihi iyi kabul edilsin, kötü kabul edilsin, sonuçta toplum, onunla başa çıkmak, onu atlatmak, izah etmek, olağanüstü şartlar altında yaşamayı öğrenmek için bazı *mana arayışlarına*, *anlamlandırma* ve *meşrulaştırmalara*, teodiseye gitme veya başvurma ihtiyacı hisseder, bu noktada stratejiler geliştirir, bazı araçlara başvurma yoluna giderler.¹³

Belirtmek gerekir ki insanların başlarına gelen afet veya felaketler ve onların ortaya çıkardığı toplumsal kargaşa, gerilim ve düzensizliklerin din veya İlâhî adâlet açısından meşrûlaştırılıp anlamlandırılması, toplumsal yaşamın belirgin hususiyetleri arasında yer alır Toplum, dinî meşrûlaştırmayla düzensizlik ve kötülükleri açıklayarak bir yere yerleştirir. Şu halde düzensizliklerin, olağanüstü zamanlarda yaşanan sıra dışılıkların, örneğin Covid-19 salgınının ve onun yol açtığı problemlerin dinî meşrûlaştırmayla izah edilmesi olarak teodise, insan toplumsallığının, insanın toplumsal hayatının en açık yönlerindendir.¹⁴ Anlaşılmaktadır ki teodiselerde önemli olan inanan insanlara anlam kazandırması, yaşadıklarının, başına gelenlerin, sözgelimi, ölüm, fakirlik, yaralanma, depresyon, sel gibi tecrübelerinin mânasını vermesidir.¹⁵

Sonuçta olağanüstü durumların toplumda yol açtığı kötülükleri veya olumsuzlukları, düzensizlikleri izah etmede, anlamlandırmada, iç dünyamızda ve dış dünyamızdaki düzenlilik içinde geçerli ve haklı kılmada, Allah'ın adaleti, bilgisi ve kudreti temelinde açıklamada din, meşrûlaştırım boyutuyla çok önemli roller oynamaktadır. Dinî meşrûlaştırmalar, kimi zamanlarda olağanüstü durumlarda, örneğin büyük depremlerde, büyük/köklü değişimlerde, sosyal ve ekonomik krizlerde dindarlığın artışında, mesela namaz kılma oranının yükselişinde, camiye gidip cemaatle namaz kılma oranında nisbî artışta da etkili olabilmektedirler.¹⁶

Evde kalmanın ve ailenin yeni durumlarında kötülük problemi olarak Covid-19 salgınının yol açtığı olumsuzluklarla baş etmede de bizzat aile kurumunun kendisi çok yönlü işlevlere sahip olduğu gibi ailenin bu işlevleri göstermesinde de din çok etkili bir işlevsellik ortaya koymaktadır.

¹³ Bkz. Jeffrey Burton Russel, *Şeytan, Antikiteden İlkel Hristiyanlığa Kötülük*, Çev. Nuri Plümer (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1999); Ejder Okumuş, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Maarif Mektepleri, 2018); Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Theodise* (Ankara: Vadi Yayınları, 1997); Meredith B. McGuire, *Religion: The Social Context*. Belmont (California: Wadsworth Publishing Company, 1987); Keith A. Roberts, *Religion in Sociological Perspective*, 2. Baskı (California: Wadsworth Publishing Company 1990), 181-182; Okumuş, "Olağanüstü Zamanlarda Din: Küresel Covid-19 Örneği", 179-188.

¹⁴ Peter L. Berger, *The Sacred Canopy* (Garden City: Doubleday, 1967).

¹⁵ McGuire, *Religion: The Social Context*, 29; Ejder Okumuş, *Dinin Meşrulaştırma Gücü* (İstanbul: Ark Kitapları, 2005).

¹⁶ Okumuş, "Olağanüstü Zamanlarda Din: Küresel Covid-19 Örneği", 179-188.

5. Aile Bireylerinin Sorumluluk Dağılımı ve İş Yükünde Değişiklikler

Salgınla birlikte karantina gereği evde daha fazla kalmaya veya vakit geçirmeye bağlı olarak aile bireylerinden bir kısmının sorumluluk alanı genişlemiş veya büyümüş, bir kısmınınki azalmıştır. Bazı ailelerde bireylerin rollerinde değişimler gözlenmiştir. Ayrıca kadınların iş yükü artmıştır. Evde fazla zaman geçirme, evin daha çok kullanımını beraberinde getirmiş; bu da daha fazla mutfak işlerine, çamaşır işlerine, temizliğe yönelmeyi zorunlu hale getirmiştir. Bu işlerde de Türkiye’de en çok kadınlar rol üstlenmişlerdir. Bu durum bazı ailelerde erkeklerin de temizlik işlerinde her zamankinden daha fazla zaman harcamalarına yol açmıştır.

Salgın sürecinde işsiz kalmaya veya gelirlerde düşmeye bağlı olarak evin çalışma mekanı haline getirilmesi söz konusu olmuşsa, o durumda ailede babanın ve diğer aile bireylerinin görev ve sorumluluk alanlarında da artışlar veya zorlaşmalar olabilir.

Evde fazla kalma, evin masraflarında artış da getirmiştir. Mesela su ve elektrik daha fazla tüketildiği için ister istemez bunlar için ödenen ücretler de her zamankine göre artmıştır. Ayrıca yeme içme masrafları artmıştır. İnsanlar, daha önce dışarda nispeten daha ucuza yemek yemeyi tercih ederlerken evde kalma sürecinde daha fazla yeme içmeye yönelmelerine paralel olarak fazla harcama yapmaktadırlar. Gerçi bazı ailelerde de tersine evde daha az yeme içme masrafı olduğu da gözlemlenmektedir. Fakat salgın sürecinde ailede genel olarak tüketimin arttığı söylenebilir.

Evde kalma eğitimde de aile bireylerinin başta ebeveynler olmak üzere sorumluluklarını arttırmıştır. Özellikle okul öncesi ilkokul, ortaokul ve lise eğitimine devam eden çocukları olan ailelerde ebeveynler ve yetişkin bireyler, çocukların eğitim süreçlerine çeşitli şekillerde dahil olmak suretiyle sorumluluk üstlenmişlerdir.

6. Ailede Eğitim

Salgın sürecinde evin bir eğitim merkezi haline gelmesine bağlı olarak aile hayatında eğitim eksenli önemli değişimler ve yeni durumlar gözlemlenmektedir ve bu durum devam etmektedir. Salgın afeti ve kriziyle birlikte *eğitim*, mesela Türkiye’de olduğu gibi *dijitalleşmekte*, dijital ve sanal ortamlardan yürütülmekte, uzaktan eğitime evrilmektedir. Dolayısıyla eğitim de internet üzerinden daha çok ev içinde aile ortamında yapılmaktadır. Bunun eğitim ve eğitimin aktörleri üzerinde bırakacağı etkiler büyüktür. Yüz yüze eğitimin etkili boyutlarını uzaktan ve de internetle eğitimde sahip olmak mümkün değildir. Ayrıca internetle eğitim, devlet eğitimini, öğretmenleri, görünen ve görünmeyen eğitim kadrolarını, eğitim araçlarını evin içine aileye yerleştirmekte, bütün aile az veya çok normal örgün eğitimden oldukça farklı bir şekilde eğitimin bir parçası olmaktadır.¹⁷

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de bireylerin çoğunun sadece boş zamanlarını, spor ve eğlence zamanlarını evlerinde geçirmesine ilaveten hem aileler hem de çocuklar eğitimlerini evlerinden çevrimiçi veya sanal yollarla sürdürmek zorunda kalmışlardır. Türkiye’de ilk Covid-19 vakalarının ilan edilmesinden hemen sonra çevrimiçi uzaktan eğitime geçilerek okullar ve üniversitelerdeki örgün eğitime ara verilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı’nın 2019 raporlarına göre, Türkiye’de örgün eğitim

¹⁷ Okumuş, “Afetleri Çok Yönlü Okumanın Önemi”, 26-27.

için ilköğretim ve liseye giden öğrenci sayısı 17,749,876 iken, üniversite öğrenci sayısı da 7,740,502 olarak belirtilmiştir. Türkiye'de toplamda yaklaşık 25 milyon öğrenci eğitime devam etmektedir. Bu birçok ülkenin nüfusunun üzerindedir ve ev ve ailede getireceği değişikliklere dikkatle bakmayı gerekli kılmaktadır. Buna ek olarak, 22 Mart 2020'den sonra 65 yaşın üzerindeki vatandaşların ve 03 Nisan 2020'den sonra 20 yaşın altındaki vatandaşların evlerini terk etmeleri yasaklandı. Bu düzenlemeler, özellikle okul ve üniversite çağındaki insanlara uygulandığında, Türk toplumunun hareketliliğini önemli ölçüde etkilediği, azalttığı ve eve kanallı ettiği söylenebilir. Bu durumda evler artık okul hayatı olanlar için okul, eğitim merkezi, sınıf, ödevlerini yapacakları yerler veya çevrimiçi kurslara katıldıkları mekânlar haline döndü. Ancak bu dönüşümün her zaman aynı olması da mümkün değildir. Evde yaşayanlar için internetin ve bilgisayarın olup olmaması ve uygun/özel bir odanın olup olmaması da ev sakinlerinin hangi boyutlarda evin geçirdiği bu işlevsel değişimi tecrübe etmelerinde oldukça önemlidir.¹⁸

Salgın sürecinde ev ve ailenin okul haline gelmesinin ve eğitimin en önemli unsuru ve mekanı olarak anlam kazanmasının iyi olup olmadığını zaman gösterecektir.

7.Evde Kalma, Ev ve Ailenin Yaşam Alanı Haline gelmesi

Salgın boyunca karantina uygulamalarından dolayı evde kalmanın yoğunlaşmasıyla birlikte ev mekansal değişikliğe uğradı ve ailenin yaşam alanı ve kurumu haline gelmesine sebep oldu. Türkiye'de ilk Covid-19 vakalarıyla birlikte insanların çoğu tarafından evler daha aktif olarak kullanılan mekanlar oldu. Evin iş yeri haline gelmesi, spor alanı ve boş zamanları değerlendirme makeni olarak işlev görmeye başlaması, daha çok yemek pişirilen ve yenilen bir yer olması, internetin daha yoğun kullanıldığı bir mekana dönüşmesi gibi durumlardan dolayı salgın sürecinde evin önemli değişimlere uğradığı ve ailenin de buna bağlı olarak yaşam alanı olarak hizmet verdiği söylenebilir.¹⁹

8.Ailede Din

Covid-19 salgınının yol açtığı olağanüstü durumlarda genel sosyoloji gibi din sosyolojisi de olağanüstü durumlara bağlı olarak şekillenir. Bu durum ailede din için de geçerlidir.²⁰

Küresel salgın sürecinde din aile boyutunda dikkat çekici boyutlarda kendini göstermektedir. Bilhassa pandeminin sebep olduğu mücbir durumların, aile dindarlığının artmasında etkili olduğunun örnekleri söz konusudur.²¹ Daha ileri araştırmalarla salgının ailede dindarlığın artmasına mı yoksa zayıflamasına mı yol açtığı veya hangi durumlarda dindarlığı canlanmasına hangi durumlarda zayıflamasına neden olduğu gibi noktalar aydınlığa kavuşturulabilir. Felaket zamanlarında insanların dindarlık düzeylerinde dikkate değer değişimler

¹⁸ Yahya Aydın, "Türkiye Özelinde Covid-19'un Evin İşlevi Üzerindeki Etkisi", *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar*, Ed. Ejder Okumuş (Ankara: Eskiye Yayınları, 2020), 518-519.

¹⁹ Aydın, "Türkiye Özelinde Covid-19'un Evin İşlevi Üzerindeki Etkisi", 522.

²⁰ Okumuş, "Olağanüstü Zamanlarda Din: Küresel Covid-19 Örneği", 177-179.

²¹ Bkz. Yamaç, "Religious and Social Impacts in Turkey During the Coronavirus Pandemic", 74-75 vd.

gerçekleşebilir; canlanma olabileceği gibi zayıflama veya düşme de olabilir. Her iki durumun olduğuna dair araştırmalar olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada Covid-19 küresel salgın afetinin dindarlığı ne kadar ve nasıl etkilediği üzerine kesin bir şey söylemek için henüz erken olduğu açıktır. Aynı şekilde salgın sürecinde sosyolojik anlamda *dindarlığın yeni durumlarından*, örneğin *bireysel ve özel bazı dindarlıklardan* bahsedilebilip bahsedilemeyeceği gibi hususlar gözlemlenmeye ve tartışılmaya değerdir.²²

Karantina uygulamalarına bağlı olarak gerçekleşen dini sınırlamalardan dolayı evde kalma artmış ve evde dini hayatta canlanma meydana gelmiştir. Ayrıca genel olarak pandemic olağanüstü şartlardan dolayı da evin anlamı değişmiş, ev hayat alanı olarak birçok açıdan daha anlamlı bir mekan haline gelmiş, buna bağlı olarak aile hayatında dini anlamda önemli farklılaşmalar ortaya çıkmıştır.

Özet olarak salgın sürecinde din boyutunda yaşananlar, salgın sonrasında genelde toplumda özelde ailede *yeni normal zamanlarda* bazı *yeni normal dini durumların* olacağını göstermektedir.²³

Salgın sürecinde evde kalmadaki yoğunlaşmaya bağlı olarak ev ve aile içinde bir tür *özel dindarlık biçimleri* meydana gelebilir. Evlerde cemaatle namazlarda yeni durumlar olmaktadır. Bazı evlerde ve ailelerde dini sohbetler, dualar, bazı ritüeller artmıştır. Bu ve benzeri durumlar, salgın ortaya çıktığı günden beri alınan karar ve yapılan uygulamalarla kendini gösteren dinî durumdan hareketle salgının dinî boyuta tezahürleri bağlamında akla gelmektedirler.

Gerçekten de ev ve aile sosyolojisinde genel anlamda bir değişiklik olduğu gibi din planında da değişiklikler olmaktadır. Dindarlığının belli bir bölümünde cami önemli bir yer teşkil eden kişi, camiye gidemediğinde, özel bir kısıtlama veya engellemeyle karşılaşmazsa, camide yaptıklarını evinde ailesinin gözü önünde yapama yoluna gitmektedir. Birçok insan, evinde mümkünse eşi, çocukları veya kardeşleriyle birlikte cemaat halinde namazlarını kılmaktadır. Evinde namaz kılan bir tek kendisi ise tek başına ibadetlerini yerine getirmektedir. Cuma namazını cemaatle kılmak farz olduğu için evinde tek başına veya cemaatle öğle namazı kılmaktadır.²⁴

Covid-19 salgını örneğinde belki de en çok üzerinde durulması gereken kurum ailedir. Çünkü sosyal mesafe kuralı ve izolasyon süreçlerinde en çok vakit geçirilen yer ev ve ailedir. Aile, bireylerinin zorunlu olarak birlikte en çok vakit geçirdikleri bir sosyolojiye dönüşmüştür. Elbette salgın öncesinde de aile birçok kişi için en çok vakit geçirilen yerdi, ama bu vakit geçirme uzun süre hiç ara vermeden olmuyordu, insanlar istediklerinde evden dışarı çıkabiliyor ve sonra tekrar gelebiliyorlardı. Fakat salgın sürecinde uzun süre hiç ara vermeden, evden çıkmadan bir arada kalmak durumun kaldılar. Ev ve ailede dikkati çeken en önemli hususlardan biri de din ve dinî hayattır. Evde din, salgın sürecinde değişiklikler gösterdi. Camiye gidemeyen ve orada cemaatle ibadetlerini yerine getiremeyen birçok insan evinde ya bireysel olarak ya da cemaatle yani aile bireylerini, eşini, oğlunu, kızını, babasını, annesini, torunlarını

²² Bkz. Okumuş, “Yeni Tip Koronavirüs Öneğinde Afetlerin Toplumsal Etkileri”.

²³ Okumuş, “Afetleri Çok Yönlü Okumanın Önemi”, 34-44.

²⁴ Okumuş, “Yeni Tip Koronavirüs Öneğinde Afetlerin Toplumsal Etkileri”, 103-104.

yanına alarak ibadetlerini ifa etmeye başladı. Bu, ailede dinî hayatı daha bir hareketlendirdi. Ayrıca aile, yapısı gereği bir maneviyat, hatta dindarlık üreten bir topluluktur. Aile bireyleri, bir arada iken salgın psikolojisinin de etkisiyle maneviyata ve dine yönelebilirler. Denilebilir ki salgın gibi olağanüstü zamanlarda yeni aile dindarlıkları gelişebilir. Kuşkusuz ailenin dinî hayattaki durumu, yapılacak daha ileri çalışmalar ortaya koyacaktır.²⁵

Türkiye’de camilerin söz konusu durumundan dolayı ailelerden evlerini veya evlerinin bir bölümünü aynı zamanda mescid haline getirenler oldu. Evde cemaatle daha çok namaz kılınmaya başladı. Bazı apartmanlarda veya özel mekânlarda, evlerde sınırlı sayıda bir cemaatle Cuma namazları kılanlar da söz konusudur. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kararı ve uygulamasıyla her hafta değişik camilerde sınırlı sayıda insanla Cuma namazları kılındığını da belirtmek gerek.

Kur’an kursları salgın afeti sonlanıncaya kadar kapandı. İnternet ortamında kısmen uzaktan eğitim verilmektedir. Kur’an kurslarına ara verilmesinden dolayı evlerde aile ortamında Kur’an eğitimi başlatanlar oldu. Bu manada ev, okul veya Kur’an kursu oldu.²⁶

Gerçekten de ev ve aile sosyolojisinde genel anlamda bir değişiklik olduğu gibi din planında da değişiklikler olmaktadır. Dindarlığının belli bir bölümünde cami önemli bir yer teşkil eden kişi, camiye gidemediğinde, özel bir kısıtlama veya engellemeyle karşılaşmazsa, camide yaptıklarını evinde ailesinin gözü önünde yapma yoluna gitmektedir. Birçok insan, evinde mümkünse eşi, çocukları veya kardeşleriyle birlikte cemaat halinde namazlarını kılmaktadır. Evinde namaz kılan bir tek kendisi ise tek başına ibadetlerini yerine getirmektedir. Cuma namazını cemaatle kılmak farz olduğu için evinde tek başına veya cemaatle öğle namazı kılmaktadır. Hatta Cuma namazı olup olmayacağından bağımsız olarak Cuma namazını ifa etme tatminini, duygusunu yaşamak için evde, apartmanda veya işyerinde tanıdıklarıyla bir araya gelerek Cuma Namazını kılmaktadırlar. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığının her hafta farklı bir camide sosyal mesafe kuralına uyarak az sayıda bir cemaatle Cuma namazı kılma uygulaması da söz konusu tatmin ve tabii ki topluma böyle önemli bir ibadetin hiç olmazsa sembolik anlamda da olsa inkıtaya uğramadığının gösterilmesi anlamında zikre değerlidir. Bazı kişiler Diyanet’in bu uygulamasını örnek alarak kendi özel mekânlarında Cuma namazı kılma yoluna gitmektedirler.

Evde namazın dışında toplu dualar, Kur’an okumalar, hatim yapmalar da artmaya başladı. Hele Ramazan ayında teravih namazlarının bireysel olarak ve cemaatle kılınması, aile fertlerinin hep birlikte hatim yapması gibi durumlar da evde dindarlık konusunda yeni noktalar içermektedir.

İnsanların camide yapamadıklarını evlerine taşıması, hem evlerin içindeki bireyleri hem de komşuları çeşitli düzeylerde etkilemektedir. Evde namaz kılan kişi, diğerlerine de namaza konu kılmaktadır. Diğer aile üyelerinden bir kısmı veya tamamı kişinin evdeki dinî davranışlarından, örneğin namazından olumlu etkilenebileceği gibi

²⁵ Okumuş, “Olağanüstü Zamanlarda Din: Küresel Covid-19 Örneği”, 196.

²⁶ Okumuş, “Yeni Tip Koronavirüs Öneğinde Afetlerin Toplumsal Etkileri”, 90.

olumsuz da etkilenebilir. Bu durumların her biri ev içinde farklı aile ilişki ve etkileşimlerine yol açmaktadır. Aynı durum komşulara da yansiyabilir.

Bütün bunlardan *bireysel dindarlıkların* ve aile de dahil bir takım *özel dindarlıkların*, farklı bir *aile dindarlığı* üretilip üretmeyeceği düşünmeye değerdir. Aile içinde din planında ortaya konulanlar salgından sonra kalıcı hale gelebilir. Kalıcı hale gelirse, acaba bu durum camide cemaatle ibadetleri etkileyebilir, mesela cemaate katılmada azalmaya yol açabilir veya tam tersine özlemle artmaya yol açabilir. Bunların tamamının olması mümkündür. Bunu tam olarak anlamak ve görmek için salgın sürecini ve salgın sonrasını gözlemlemek gerekmektedir.

Ailede özel dindarlık çerçevesinde önemli bir husus da salgın afetiyle baş etmek adına alınan tedbirlerle ortaya çıkan yeni iletişim tarzları, yeni beden sosyolojileri ve yeni hayat durumlarının getirdiği yeni ev sosyolojisi ve aile hayatıdır. Salgın sürecinde insanlar, özellikle de yaşlılar evde ve dolayısıyla aile bireyleriyle daha fazla bir arada bulunmak, daha fazla vakit geçirmek zorunda kaldılar. Bu durum, bazı bireylerde aileyi yeniden keşfetmeyi, ailede mutlu olmayı, aileyle bütünleşmeyi, evin huzuruna ermeyi, evde aile üyeleriyle dinginleşmeyi beraberinde getirdi. Böyle bir durum, ailenin yapısı ve tabiatı gereği inanan ve dindarlık düzeyi nispeten yüksek kimselerin bir tür dine yönelmelerine ve maneviyatla buluşmalarına sebep olabilir. Dindar insanlar için bu normaldir ve beklenebilir.²⁷

Evde kalmayla gelen yeni aile durumunda ailenin tabiatına uygun bir şekilde aile içinde cemaatsel durumların gelişmesinden ayrıca bahsedilmelidir. Yeni ev ortamında aile bireylerinde dine ve maneviyata yönelimin işaretleri görülmeye başladı. Aile içinde dinî eğitim, Kur'an eğitimi, Kur'an tilaveti, cemaatle namaz, dua gibi hususlar, önceki rutin zamanlara göre artmış ve yoğunlaşmış görünmektedir.²⁸

Salgın sürecinde evde kalmaya bağlı olarak bir tür *cemaatleşme* meydana geldiği ve *aile cemaati* denilebilecek bir yapının ortaya çıktığı söylenebilir.

Salgın sürecinde evde kalma ve aile üyeleri birlikteliğinin arması, inanmayan veya inansa da din ve dindarlık ile arası iyi olmayan kimselerde *seküler nitelikli bir dinsellik ve maneviyat* oluşmasına yol açabilir. Bu kişiler için ev ve aile bir tür *seküler maneviyat* alanı haline gelebilir. Belirtmek gerekir ki bu seküler maneviyat, bir süre sonra dinî maneviyata da evrilebilir. Seküler olarak kaldığında da zaten bir süre sonra kendi içinde bir kutsallık ve dinîlik, hatta belki bir tür dindarlık halini alabilir.²⁹

9.Evde Kalma ve İşyeri Haline Gelen Evde Aile

Covid-19 salgını ile beraber dünyada ve Türkiye'deki evlerin ofis ve işyeri olarak kullanımı hızlanmış ve daha yaygın hale gelmiştir. Gerek resmi gerekse sivil birçok kuruluş çalışanı veya işyeri sahibi karantina zamanlarında işlerini evden yürütmeye başlamıştır. Salgın boyunca bunun somut örnekleri Türkiye'de izlenmiştir.³⁰

²⁷ Okumuş, "Yeni Tip Koronavirüs Öneğinde Afetlerin Toplumsal Etkileri", 103-105.

²⁸ Okumuş, "Yeni Tip Koronavirüs Öneğinde Afetlerin Toplumsal Etkileri", 108-109.

²⁹ Okumuş, "Yeni Tip Koronavirüs Öneğinde Afetlerin Toplumsal Etkileri", 105, 109.

³⁰ Aydın, "Türkiye Özelinde Covid-19'un Evin İşlevi Üzerindeki Etkisi", 515-518.

Evde kalmayla birlikte evin işyeri ve homeofis haline gelmesinin aile içinde ve ekonomide çeşitli sonuçlarının olduğu ve daha sonra daha fazla olacağı aşikardır. Öncelikle aile içi ilişkiler ve iş yükünde değişiklikler olacaktır. Duruma göre bazı aileler daha çok gelir elde edecek, bazıları ise daha az.

Şu da belirtilmelidir ki evde kalma, bazı kişiler ve aileler için yoksullaşma anlamına da gelir. Çünkü herkes işini eve taşıyacak durumda değildir. Hatta bazı kişiler işten çıkarılmışlardır. Bundan dolayı bu tür ailelerde yoksulluk durumu ortaya çıkmıştır.

10.İnternet, Sanal Dünya, Dijitalleşme, Sosyal Medya ve Aile

Bu salgın afetinin toplumsal tezahürlerinden biri de boş zamanları geçirmek, alışveriş yapmak, reklam ve tanıtım işleri yapmak, ticaret yapmak, öğrenci olarak veya öğretmen olarak eğitim faaliyetine katılmak, resmi toplantılar yapmak, konferans, panel, sempozyum veya kongre gibi dinî, fikrî ve ilmî programlar icra etmek ve bunlara iştirak etmek, makale ve kitap okumak, gazete okumak, sosyal medya üzerinde iletişimde ve haberleşmede bulunmak gibi amaçlarla internet kullanımına yoğun ilgi olmasıdır.³¹ Yüz yüze yapılamayan okul öncesi, ilk ve ortaöğretim, üniversite lisans ve lisansüstü düzeylerinde eğitim, internet üzerinden Skype, Zoom, Instagram, Google Meeting gibi programlar veya daha farklı programlar aracılığıyla yapılmaktadır. Esasen sadece eğitim konusu bu noktada ayrıca ele alınması gereken geniş bir konudur.

Covid-19 sürecinde çeşitli düşünceler etrafından internette buluşan ve canlı sohbet edenlerin durumu da önemlidir. Özellikle üniversite öğretim elemanlarının zorunlu eğitimin dışında internetle bilimsel programlar düzenleyerek ve mesela bu programlarda 20, 30, 50, 60, 80, hatta 100 ve daha fazla kişiden oluşan gruplar halinde buluşarak bu salgın sürecini kendileri için fırsata dönüştürme çabaları dikkat çekicidir. Yine çeşitli kadın gruplarının, meslek örgütü mensuplarının, ekonomik aktörlerin, devlet dışı organizasyon üyelerinin, medya mensuplarının internet üzerinden bir araya gelip programlar yapmaları da önemli bir durum olarak görülmektedir.

Anlaşılmaktadır ki Covid-19 salgınının en önemli boyutlarından biri, internetin ve sanal alemin hayatımızdaki yerinin daha belirleyici hale gelmesidir. Önceden de elbette internet hayatta çok önemli bir pozisyondaydı, fakat bu salgın sürecinin hızlandırıcı etkisiyle *internette yeni bir aşamaya* geçildiğini göstermektedir.³²

Salgın sürecinde internet, sanal dünya, dijital süreçler ve sosyal medya borbardımanına maruz kalan aile, sosyal medyanın olumlu kazanımlarına sahip olmanın tam tersine can yakıcı, aşırı meşgul edici, uykusuz bırakıcı, bağımlılık yapıcı etkilerine daha fazla muhatap oldu. Bu, belki genel olarak toplumda böyle oldu,³³ fakat

³¹ Bkz. Muhammed Yamaç, “Küresel Covid-19 Salgınının Sosyal Medyada Dini Tezahürleri”, *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar*, Ed. Ejder Okumuş (Ankara: Eskiyei Yayınları, 2020), 561-581.

³² Ejder Okumuş, “Yeni Tip Koronavirüs Öneğinde Afetlerin Toplumsal Etkileri”, *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar*, Ed. Ejder Okumuş (Ankara: Eskiyei Yayınları, 2020), 109.

³³ Bkz. Nevfel Boz, “Salgın Zamanı İletişim ve Toplumsal Direnç”, *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar*, Ed. Ejder Okumuş (Ankara: Eskiyei Yayınları, 2020), 483-504.

ailenin söz konusu durumla karşılaşması üzerinden toplum da sosyal medyadan daha fazla olumsuz etkilenmeye maruz kaldı.

11.Boş Zaman Mekanı Haline Gelen Ev ve Aile

Covid-19 salgınının evde getirdiği gözle görülebilir önemli farklılıklardan biri, evin boş zamanları değerlendirme mekanı haline getirilmesidir. Bazı evlerde salgın sürecinde aile bireyleri örneğin evin bir odasını veya salonunu spor salonu haline getirmişlerdir. Bu ayrılan yerlerde fizik hareketleri, yürüyüş gibi spor aktiviteleri yapmaktadırlar. Yine boş zaman mekanı haline gelen evde aile bireyleri çeşitli eğlenceler, oyunlar vd. ile zamanlarını değerlendirmektedirler.

12.Evde Çocuk, Genç, Yaşlılar

Covid-19 salgını küresel bir pandemi olarak toplumsal hayatı derinden etkilemekte, bütün toplumları kuşatmaktadır; fakat belki de en çok yaşlıları etkilemektedir. Yaşlılar bu salgından psikolojik ve sosyolojik düzlemde bu salgından belki de en çok etkilenen toplumsal grubu oluşturmaktadır. Koronavirüsten en çok etkilenen ve ölüme maruz kalan yaşlılar olduğundan toplumun ailede ve aile dışında, toplumsal hayatın bütün alanlarında yaşlıların hayatında, ilişkilerinde önemli değişimler gerçekleşmektedir. Alınan tedbirlerle yaşlılar, diğer yaş gruplarından daha çok ev içinde zaman geçirmek durumunda kalmaktadırlar. Bu yaşlılar için çekilmesi çok zor bir durumdur.

Şüphesiz benzer bir durum 20 yaş altı gençler, hatta çocuklar için de söz konusudur. Bu kısıtlama durumu gençler ve çocuklar için çekilecek türden değildir. Tabii ki salgından korunmak amacıyla bu kısıtlamalar getirilmektedir; fakat bu mücbir sebep, son tahlilde söz konusu zorluklardan bahsetmeye engel değildir. Gençlerin yaş özellikleri gereği kapalı ortamlarda uzun süre kalmaya zor dayanabilecekleri bir gerçektir. Özellikle meskenlerinde veya dairelerinin bulunduğu binalarda bahçe, balkon gibi açık alan olmayan gençler için durum gerçekten daha zor hale gelmektedir.

Yaşlıların ve gençlerin bu kısıtlı zamanları aşmalarında ailenin ve yakın komşuların desteklerinin önemi büyük olsa gerektir. Fakat Batı ülkelerinin bir kısmında salgının başlangıç zamanlarında afeti hafife alan yaklaşımlar düşünüldüğünde, ayrıca yaşlı bakım merkezleri ve huzurevlerinde kalan yaşlıların ihmal edilmesi gibi durumlara bakıldığında, bazı devletlerin yaşlıları bilhassa da ekonomik kaygılarla gözden çıkarıp çıkarmadığı sorusunun akla geldiğini de belirtmek gerek.

Yaşlıların kısıtlılık durumu bazı toplumlarda, mesela Türkiye’de onlara karşı bazı küçük istisnalar dışında ilgiyi, sevgiyi, saygıyı, özlemi arttıracığa benzemektedir. Yapılan haber ve gözlemlerden böyle bir sonuç çıkarılabilir.³⁴

13.Evde Dikkat Çekici İşlevsel Değişim

Evin normal zamanlardaki insan gerçekliği düzlemindeki anlamı ve işlevsel boyutları, olağanüstü durumlarda yeni anlamlar ve işlevsel boyutlar kazanmaktadır. Bu demektir ki pandemic sürecinde ailenin de mekansal ve zamansal boyutunda merkezi önemi bulunan evde anlamsal ve işlevsel değişim söz konusudur.

³⁴ Okumuş, “Yeni Tip Koronavirüs Öneğinde Afetlerin Toplumsal Etkileri”, 88-89.

Öncelikle belirtmek gerekirse, zamanın şartlarına göre birçok toplumda aile yapısında önemli değişimler gözlenmiş ve gözlenmeye devam edilmektedir. Mesela Türkiye’de 1960’lardan, özellikle de 1980’lerden itibaren ev noktasında kayda değer değişiklikler vaki olmuştur. Evin büyüklüğü, iç mimari yapısı, estetik boyutu vd. planında önemli değişiklikler kendini göstermiştir.³⁵ Ayrıca aynı mekânın farklı insan grupları için farklı anlamları vardır ve bu durumun zamanla değişimi de mümkündür.³⁶ Şunu da belirtmek gerekir ki evin işlevine dair çeşitli yaklaşımlar söz konusudur.³⁷ Mesela evi duygusal bağlanma ve aidiyet duygusunu öne çıkararak açıklayanlar olduğu gibi³⁸ yalnızlığı, şiddeti, fiziksel ve zihinsel sağlık problemlerini öne çıkararak izah etmeye çalışanlar da söz konusudur. Eve ve ev içindeki aile bireylerinin durumuna daha farklı şekillerde yaklaşanlar da vardır.³⁹ Sonuçta neresinden bakılırsa, o taraf bakımından bir yaklaşım getirilebilir.⁴⁰

Evin işlevlerini belirleyen hususlar söz konusu evin işlevselliği hususunda dikkatle gözlemlenmesi ve incelenmesi gereken hususlardır. Mesela evin mimari yapısı, iç dizaynı, odaların dizilişi, salonun büyüklüğü veya küçüklüğü, tuvaletlerin durumu, tavanın yüksekliği, evin müstakil mi yoksa apartman dairesi mi oluşu, küçük aile mi yoksa büyük aile mi oluşu, aile bireylerinin cinsiyet ve yaş durumları, eğitim durumları gibi noktalar bu bağlamda önemlidirler.

Salgın sürecinde evin ofis veya çalışma mekânı olarak kullanılmaya başlanması, alışveriş merkezlerinin ve diğer bazı yerlerin kapatılması ve de kamusal alanların önemli mekanlarının yasaklanması dolayısıyla evin yaşam alanı haline gelmesi, evin eğitim merkezi haline gelmesi, dini mekan merkezi haline gelmesi, boş zamanları değerlendirme mekânı olarak işlevselleştirilmesi, spor alanı olması gibi çok önemli bir anlamsal ve işlevsel değişim gözlemlenmektedir.⁴¹

Pandemi sürecinde ev bağlamında en önemli hususlardan biri de, evin konumlanmasındaki değişimdir. Salgınla birlikte ekonomik gücü olan pek çok aile apartman dairesinden müstakil eve taşındı. Bu müstakil evlerin bir kısmı bahçeli, bir kısmı bahçesizdir; fakat özellikle sakin yerlerde, şehrin periferisinde veya çevre boyutlarında konumlanmışlardır. Ayrıca balkonsuz dairelerden balkonlu dairelere, çok kalabalık apartmanlardan az kalabalık apartmanlara taşınanlar da olmuştur.

14.Salgınla Değişen Beden Sosyolojisinin Ailede Tezahürleri

İnsanın toplumsal varlık olarak toplumda yer alması, beden ve bedenler arası etkileşimler hakkında birçok hususu içeren boyutları işaretlemektedir. Bedenin insanın

³⁵ Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikaları*, 16. Baskı (Ankara: İmge Kitapevi, 2017).

³⁶ Hohn Urry, *Consuming Places* (London: Routledge, 1995); Doreen Massey, *For Space* (London: Sage, 2005).

³⁷ Ronald, *The Ideology of Home Ownership: Homeowner Societies and the Role of Housing*.

³⁸ J. Willem Duyvendak, *The Politics of Home. Nostalgia and Belonging in Western Europe and the United States* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011).

³⁹ Dowling ve Mee, Robyn Dowling - Kathleen Mee, “Home and Home Making in Contemporary Australia”, *Housing Theory and Society*, 24/3 (2007), 161–165.

⁴⁰ Yahya Aydın, “Türkiye Özelinde Covid-19’un Evin İşlevi Üzerindeki Etkisi”, 513-514.

⁴¹ Bkz. Aydın, “Türkiye Özelinde Covid-19’un Evin İşlevi Üzerindeki Etkisi”, 511-525.

insan olarak görünme vasıtası olduğu düşünülürse, insanı insan olarak konumlandırmanın da onun bedeni olduğu anlaşılır. Toplumsal bir varlık olarak insan, bedenle toplum sahnesine çıkar. Toplumsal ilişkiler, insan bedenlerinin toplumsal sahnede yer alışıyla gerçeklik kazanırlar. Bedenlerin topluma arzı veya toplum sahnesinde yer alışı ise, oldukça karmaşık bir süreçtir. Canlı dil olan bedenin, gündelik hayatta, sosyal iletişimde, iktidar ilişkilerinde, sınıfsal ilişkilerde vs. oldukça etkili olduğu ve de istenildiği oranda bedenin sahibi ve toplum tarafından, toplumun farklı aktörleri tarafından etki altına alınabildiği söylenebilir.

Bir iletişim dili veya aracı, hatta mekânı olarak beden, çevresini etkilemek ve diğer insanlara mesaj vermek için görece küçük ve büyük müdahalelere maruz bırakılabilmektedir. Bu müdahale, bizzat beden sahibinin kendisi tarafından yapılabildiği gibi, başka aktörler tarafından da yapılabilir.⁴² Konuya neresinden bakarsak bakalım, bedenin kendisi, sosyal hayatta önemli bir yere sahiptir ve son çözümlemede beden, toplum içinde sürekli müdahalelerle karşı karşıya kalabilmektedir.⁴³ Nitekim afet söz konusu olduğunda da bedenler müdahalelere, müdahaleler kapsamında baskı ve yönlendirmelere maruz kalmaktadır. Bu müdahaleler bazen bedenlerin ve dolayısıyla insanların ve toplumun lehine olurken bazen de aleyhine olabilmektedir.

Toplumsal kriz ve afet durumlarında ortaya çıkan olağanüstü şartlardan insanların zihinleri, ruhları, düşünceleri, inançları yanında bedenleri de etkilenir. Bedenlerin etkilenmesi, doğrudan toplumsal ilişkilere yansır. Bedenler, olağanüstü durumlar sosyolojisinin getirdiği zor durumlardan doğrudan etkilendiği gibi bu durumlara, krizlere, afetlere karşı geliştirilen mücadeleler ve alınan tedbirler aracılığıyla getirilen kısıtlama, sınırlandırma veya yasaklamalar ya da yönlendirmelerle dolaylı olarak da etkilenebilir. Nitekim yeni tip Koronavirüs salgını çerçevesinde de bu durum açıkça görülebilir. Covid-19 salgını küresel ölçekte insanlığı birçok açıdan, birçok düzlemde, birçok yönden etkileyen bir salgın hastalık afeti olarak toplumda beden sosyolojisini alt üst etmekte veya yeniden şekillendirmektedir. Bu salgın, doğrudan insan bedenine yönelik yıkıcı bir hastalıktır. Hızlı yayılması, bedenden bedene yakınlaşmayla, temasla, bir arada bulunmakla toplumda yaygınlaşması, seyahatlerle sınırları aşarak bütün insanlığa, bütün toplumlara bulaşması, bedenlerin toplumda kendilerini farklı bir şekilde konumlandırmalarına yol açmaktadır. Bu da bedenler üzerine psikoloji, sosyoloji, ekonomi, iletişim, siyaset ve sağlık ekseninde düşünmeyi ve tahliller yapmayı gerekli hale getirmektedir.

Salgın afetiyle birlikte değişen bedensel durumların tezahürleri, ailede, sağlıkta, eğitimde, siyasette, ekonomide, dinde vs. gözlemlenmektedir. Bedenler adeta yeniden tanımlanmakta, hatta sağlık eksenli yaklaşımla kayıt altına alınmakta, mühürlenip

⁴² Ejder Okumuş, "Bedene Müdahalenin Sosyolojisi", *Beden Sosyolojisi*, Ed. Kadir Canatan (İstanbul: Açılım Yayınları, 2011), 45-66.

⁴³ John O'neil, *The Communicative Body Studies in Communicative Philosophy, Politics, and Sociology* (Evanston: Northwestern University Press, 1989); Arthur W. Frank, "For a Sociology of the Body: An Analytical Review", *The Body: Social Process and Cultural Theory*, Ed. Mike Featherstone - Mike Hepworth - Bryan S. Turner (London: Sage Publications, 1991), 36-102; Okumuş, "Bedene Müdahalenin Sosyolojisi", 45-66.

damgalanmakta ve bedensel mahremiyetler sağlık adına kamusallaştırılmakta, alenileştirilmektedir. Gözetleyiciler, denetleyiciler, bunu fırsata çevirmeye çalışarak bedenlere hükmetmek için yeni araç ve yollar üretmektedirler. Ayrıca salgın sürecinde bedenleri modern tıp, kontrolü altına aldı. Sosyal ilişkiler sağlık ve tıp ekseninde kurulmaktadır. İnsanı nesne olarak gören modern tıbbın iktidar alanı salgın sınavı boyunca daha da arttı. Bedenlere müdahaleler, sağlık gerekçesiyle doktorlar ve diğer sağlık çalışanları devreye sokulup istihdam edilerek, çeşitli ilaçlar, aşılar ve yöntemler denenerek daha da genişletilmekte ve derinleştirilmektedir. Bu açıdan da beden sosyolojisinde önemli değişiklikler meydana geldiği söylenebilir. Bu gerçeklik tam olarak *bedene yeni bir müdahale sosyolojisi*dir.⁴⁴

Beden sosyolojisinin ailedeki tezahürlerine salgın süreci çerçevesinde ev ve aile hayatındaki değişikliklerle ilgili olarak bakıldığında evde kalmanın aile bireylerinin beden sosyolojilerinde dikakate değer yeni durumlar ortaya çıkardığı anlaşılabılır.

Salgına karşı alınan tedbirler kapsamında bedenler evde kalmakla karşı karşıya kaldılar. Bu durumda aile iletişim ve etkileşimde yeni bedensel durumlar kendini gösterdi. Bu yeni boyutta bedenlere kısıtlama veya sınırlandırmalar geldiği gibi yeni imkânlar da gelmektedir. Evde ve aile bireyleriyle birlikte daha fazla olma imkânı ve dolayısıyla ailede, dışardakine oranla daha yakın ve daha samimi *bedensel konumlanma* fırsatı verilmektedir.

15.Evliliklerin Özelleşmesi ve Ertelenmesi

Salgın sürecindeki karantina şartlarından dolayı evliliklerini ertelemeyenler evlenme merasimlerini, sözgelimi nişanlarını, nikahlarını veya düğünlerini dar alanda, daha çok aile bireylerinin ve çok yakın görülen kişilerin katılımıyla gerçekleştirmişlerdir. Bu *evliliklerin özelleşmesi* olarak adlandırılabilir. Salgın daha da önemlisi birçok kişinin evliliğini ertelemesine yol açmıştır. Nikah başvurularının, nikah törenlerinin ve düğün merasimlerinin azalmasından bu anlaşılabilmektedir. TÜİK rakamları da bunu doğrulamaktadır.⁴⁵ Bu ertelemelerin, toplumda salgın sonrası aile hayatını ne kadar etkileyeceği, evlilikleri ve aile kurmaları azaltıp azaltmayacağı önemli bir noktadır. Bunu zaman gösterecektir.

Salgın sonrasında evliliklerde artış olması durumunda toplumda borçlananların, özellikle bankalardan kredi çekenlerin sayısı da artacaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki evliliklerin normalleşmesine veya artmasına paralel olarak evlenen kişilerle ailelerinin harcamalarından dolayı toplumda ekonomik açıdan yararlı durumlar ortaya çıkabilir; zira bu durumda önemli miktarda bir para dolaşıma girecektir.

⁴⁴ Okumuş, “Yeni Tip Koronavirüs Öneğinde Afetlerin Toplumsal Etkileri”, 84-88; Bryan S. Turner, “The Government of the Body: Medical Regimens and the Rationalization of Diet”, *British Journal of Sociology*, 33/2 (1982), 252-269; Bryan S. Turner, *The Body and Society, Explorations in Social Theory* (Oxford: Basil Blackwell, 1984); Bryan S. Turner, *Tıbbî Güç ve Toplumsal Bilgi*, Çev. Ümit Tatlıcan (İstanbul: Sentez Yayınları, 1984).

⁴⁵ TÜİK, “Evllenme ve Boşanma İstatistikleri, 2020.” (erişim: 25/02/2021). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evllenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2020-37211>

16.Boşanmalarda Artma veya Azalma Durumu

Salgın sürecinde ailede yoğun iletişim ve sosyalleşmeye bağlı olarak meydana gelen olumsuz ilişki durumlarından ve ortaya çıkan yeni sorunlardan dolayı boşanmalar artmış olabilir mi? Ailede iletişimde yoğunlaşma bazen geçimsizliklere yol açabilir. Geçimsizliklere çözüm üretilememesi durumunda ise boşanmalar artar. Bu durumu salgın boyunca bazı ailelerde görmek mümkün olmuştur.

Salgın sürecinde boşanmaların arttığını söylemek için elimizde net bir istatistiki gösterge yoktur. Bazı aylarda evliliklerde de boşanmalarda da ciddi azalmalar görülürken, bazı aylarda artışlar görülmektedir. Bundan dolayı boşanmaların arttığını söylemek için biraz daha beklemeye ihtiyaç vardır. Hatta TÜİK'in verilerine göre Türkiye'de 2019'a göre 2020 yılında evliliklerde de boşanmalarda da azalma olmuştur. Bu rakamlar esas alındığında evliliklere oranla boşanmalarda daha fazla düşüş görülmüştür.⁴⁶ TÜİK'in açıkladığı istatistiklere göre evlenen çiftlerin sayısı 2019 yılında 542 bin 314 iken 2020 yılında %10,1 azalarak 487 bin 270 oldu. Bin nüfus başına düşen evlenme sayısını ifade eden kaba evlenme hızı 2020 yılında binde 5,84 olarak gerçekleşti. Boşanan çiftlerin sayısı 2019 yılında 156 bin 587 iken 2020 yılında %13,8 azalarak 135 bin 22 oldu. Bin nüfus başına düşen boşanma sayısını ifade eden kaba boşanma hızı 2020 yılında binde 1,62 olarak gerçekleşti.

17.Toplumsal Sermaye Kurumu Olarak Ailenin Salgın Sürecinde Artan Önemi

Toplumsal sermaye kavramsallaştırması, güven, güvene dayalı toplumsal düzen kurma, maddi ve manevi anlamda güçlenme, kalkınma, üretme, refaha erişme ve huzuru yakalama temelinde topluma, toplumsal hayata, toplumsal münasebetlere verilen ana kaynak değerini ifade eder. Anlaşıldığı kadarıyla toplumsal hayatın güven, kalkınma, üretme, refaha erişme ve huzuru elde etme temelinde ikame edilmesi, toplumsal sermayeye göndermede bulunur.⁴⁷ Anlaşılmaktadır ki toplumsal sermaye, toplumsal hayatın çok önemli bazı boyutlarını ihtiva eden bir kavramsallaştırmadır.

Aile bir toplumsal sermaye kurumudur. Salgın sürecinde ailenin bir *toplumsal sermaye* kurumu olarak daha fazla anlam kazanma yönünde seyrettiği söylenebilir. Bu bağlamda bazı aileler, ailenin toplum için çok önemli olduğunu daha fazla fark ettiklerini belirtmişlerdir. Genel olarak da aile, salgın sürecinde evde kalmaya da bağlı olarak bütün toplumlarda daha fazla gündem gelmek itibarıyla doğal olarak önemi de en fazla konuşulan ve değerlendirilen noktalardandır.

18.Mühim Bir Fırsat Mekanı Olarak Ev ve Aile

Salgınla ev daha önemli bir fırsat mekanı olmuştur. Covid-19 küresel salgınıyla birlikte ev ve ailenin toplumda merkezi pozisyon almasına bağlı olarak ev, bazı birey ve aileler

⁴⁶ TÜİK, "Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2020."

⁴⁷ Bkz. Pierre Bourdieu, "Sermaye Biçimleri", *Sosyal Sermaye*, der. M. M. Şahin-Ahmet Zeki Ünal (İstanbul: Değişim Yayınları, 2010), 45-75; Pierre Bourdieu, "Ökonomisches Kapital, Kulturelles Kapital, Soziales Kapital", *Soziale Ungleichheiten*, ed. Reinhard Kreckel (Göttingen, 1983), 183-198; Jonathan Temple, "Growth Effect of Education on Social Capital in the OECD Countries", <http://www.oecd.org/education/innovation-education/1825293.pdf>. (Erişim tarihi: 11.07.2018); Coleman 1988; James S. Coleman, "Social Capital in the Creation of Human Capital", *American Journal of Sociology*, Ek 94, (1988), 95-120.

için önemli bir fırsat mekanı haline dönüşmüş ve aile de bir fırsat kurumu haline gelmiştir. Bu çerçevede görüşülen aile bireyleri, kendilerine bu yönde sorulan sorulara söz konusu fırsata atıfta bulunarak cevap vermeyi tercih etmişlerdir. Eve kapanmanın ve evde aileyle daha fazla vakit geçirmenin bir takım handikapları ve dezavantajları da olabilecektir; fakat bu noktada ev ve ailenin fırsat haline gelmesindeki ehemmiyet kendini göstermektedir.

Gerçekten de salgın sürecinde bazı insanlar, bilinçli bir şekilde yeni bir ev ve aile sosyolojisi kurabilmek için çaba harcamışlardır. Nitekim aile içinde daha önce yapamadıklarını yapabilmenin yollarını aramış, aile bireyleriyle olmanın zevkine ermeye çalışmışlardır. Geçici bir süreyle de olsa eşinin ve çocuklarının yanında daha düzenli yaşama fırsatı yakaladıklarını düşünmüşlerdir. Ebeveynler, her zamankinden farklı olarak çocuklarıyla ve birbirleriyle daha kaliteli zaman geçirmeye, özellikle çocuklarına ayıramadığı zamanı telafi etme fırsatı yakaladıklarını düşünmüşlerdir.⁴⁸

19.Küresel Salgın Sonrası Aile

Salgın sürecinde ev ve ailede ortaya çıkan yeni durumların kalıcı hale gelip gelmeyeceği ve bu yeni durumların ayrıca başka boyutlarda ne gibi etkiler göstereceği, Covid-19'un etkileri bağlamında önemle üzerinde durulan konular arasındadır.

Salgın sonrası yeni normalleşmeyle kendini gösteren yeni durumlar, salgın boyunca kazanılan alışkanlıkların kalıcı olmasını sağlayabilir mi sağlayamaz mı? Muhtemelen yetişkinler, bir tür fabrika ayarlarına geri dönme eğiliminde olacaklardır; fakat çocuklar ve gençler salgın boyunca edindikleri alışkanlıkları sürdürebilirler. Çünkü onların fabrika ayarları salgın sürecinde oluştu.

Son tahlilde salgın sürecinde ev ve ailede meydana gelen değişiklikler, ailenin daha fazla kıymetlenmesine ve güçlenmesine hizmet edecek şekilde de seyredebilir, tersi bir şekilde de seyredebilir. Bu, biraz da toplumun ve aile bireylerinin alacakları tutum ve verecekleri kararlara bağlı olarak değişiklik gösterecektir. Şu da ifade edilmelidir ki ailenin durumunun salgın sonrası süreç boyutunda nasıl olacağının belirlenmesinde aile, siyaset, ekonomi, sağlık, küresel etkileşimler vd. de etkili olacaktır.

Küresel koronavirüs salgını sonrası ev ve aile yapısındaki değişikliklerin kalıcı hale gelip gelmemesi noktasında ehemmiyetle işaret edilmesi gereken bir husus da ev ve ailede salgın zamanında ortaya çıkan yeni durumların salgınla ilişki durumunun düzeyidir. Bu bağlamda şu soru anlamlıdır: Salgın boyunca ev ve ailede meydana gelen yeni durumlar, diğer toplumsal durumlarda olduğu gibi acaba salgının ana etken olduğu ve yol açtığı durumlar mı yoksa zaten alt yapısı salgın öncesinde oluşmaya başlayan ve oluşumunda farklı etkenlerin rol oynadığı bir değişim sürecinin yol açtığı durumlar mıdır? Bunu tespit etmek için daha ileri çalışmalar yapılması gerektiği açıktır. Fakat ailede meydana gelen ve bir kısmı salgın sonrası yeni normalleşme sürecinde kalıcı hale gelecek değişikliklerde, salgının yol açtığı olağanüstü şartlar ve kriz durumlarının etkisi göz ardı edilemez. Denilebilir ki ev ve aile üzerinde, salgının yol açtığı olağanüstü şartlar ve kriz durumlarının bazı düzeyleri oluşturan bazı düzeyleri ise hızlandırıcı etkilerde bulunmuştur.

⁴⁸ Bkz. Okumuş, "Yeni Tip Koronavirüs Öneğinde Afetlerin Toplumsal Etkileri", 80.

SONUÇ

Yeni tip koronavirüs (Covid-19) küresel salgını sürecinde evde kalma, ev ve ailenin ele alındığı bu çalışmadan elde edilen bulgular çerçevesinde şu noktalar ortaya konulabilir:

1. Covid 19 küresel salgın sürecinde kendini gösteren olağanüstü durumdan olumlu ve olumsuz olarak en çok etkilenen mekan ev, kurum ise ailedir. Salgın sürecinde genel olarak toplumda gündelik hayat gerçekliğinde kendini gösteren değişim, ev ve ailede de etkisini göstermiş, evde ve ailede önemli değişimlerin gerçekleşmesini sağlayacak gelişmeler olmuştur.
2. Salgının en önemli olağanüstü boyutlarından biri, hatta en etkili, evde kalma olarak tespit edilebilir.
3. Ev, salgın sürecinde aile içi iletişimin yoğunlaştığı, aile bağlarının ve sosyalleşmenin güçlendiği bir mekan haline gelmiştir.
4. Ev ve aile salgın sürecinde kötülük problemi olarak salgınla ve salgının yol açtığı zorluklarla başetmede temel mekan ve kurum olmuştur.
5. Salgın sürecinde ev eğitim merkezi olmuş ve aile bireyleri ebeveynler başta olmak üzere eğitimin bir parçası haline gelmişlerdir.
6. Ev yaşam alanı haline gelmiş ve bununla da ilişkili olarak boş zamanları değerlendirme mekanı olmuştur.
7. Ev, din açısından da önemli bir konum almıştır. Olağanüstü karantina şartlarından dolayı mescid ve cami gibi kamusal mabetlere gidemeyen insanlar evlerinde bireysel ve cemaatle ibadetlerini yapmaya yönelmişlerdir. Bu durumda aile dini vecibelerini evde yapmanın yanı sıra her zamankinden farklı olarak cemaatle namaz kılma, Kur'an dersleri yapma, dini sohbetler tertip etme gibi durumlara dahil olmuşlardır. Ayrıca evde dijital dindarlıklar daha da artmıştır.
8. Ailede dinde önemli değişimler çerçevesinde yeni bir takım dine yönelme ve bağlanmalarla dindarlıklar kendini göstermiştir.
9. Ev salgın sürecinde internet merkezi haline gelmiş ve aile bireyleri internetle her zamankinden daha fazla vakit geçirmeye başlamıştır. Evin içinde ailede sosyal medya daha etkin hale gelmiştir. Ailes sanal sosyalleşmenin daha fazla parçası olmuştur. Aile, dijital dünyanın önemli bir parçası haline gelmiştir.
10. Ev, iş toplantılarının, bilimsel toplantıların, dini sohbetlerin, taziyelerin aileye taşındığı mekan haline gelmiştir.
11. Ev çocuklar, gençler ve yaşlılar için en çok vakit geçirilen mekan haline gelmiştir. Bu da bu aile bireyleri için yeni stratejiler üretme anlamına gelir.
12. Salgın sürecinde bazı aileler genişlerken bazıları daralmıştır. Bazı aileler salgına karşı tedbir olsun diye bölünürken bazıları da bunu bir fırsata çevirmek adına üyelerini birleştirmek suretiyle genişlemişlerdir.
13. Ev çalışma ofisi haline gelmiştir. Bu da ailenin ekonomik merkez haline gelmesinde etkili olmuştur.
14. Müstakil evler ve balkonlu evler daha tercih edilir hale gelmiştir. Bazı aileler müstakil ve bahçeli evlere taşınırken bazıları evlerinde balkon yoksa balkon yaptı veya balkonlu evlere taşınmışlardır. Balkon aynı zamanda evin toplumsala, kamusala açılan boyutu olmuştur.

15. Evde ve ailede belirtilen değişimlerin salgın sonrası süreçte ev ve ailede bazı kalıcı ve yeni durumların ortaya çıkmasına yol açması muhtemeldir. Ev anlayışı, evin odaları ve diğer kısımlarıyla yeniden dizayn edilmesi, geniş evde oturmayı tercih etme, çok kalabalık apartmanlardan ziyade daire sayısı az apartmanları tercih etme, balkonlu, bahçeli ve müstakil evlere yönelme gibi durumlarla kendini gösterecek şekilde değişecektir.
16. Aile toplumsal hayat için daha merkezi bir konumda olacak, ev özellikle çocuklar ve gençler için daha fazla vakit geçirilen mekan haline gelecektir. Bunun olumlu ve olumsuz yönlerini birlikte düşünmek gerek. Örneğin evin ve ailenin güçlenmesi olumlu, fakat bu hareketsizliğe, bireylerin topluma katılmalarının azalmasına yol açarsa bu da olumsuz bir durum olacaktır.
17. Bu süreçten sonra toplumda ev ve ailenin değerinin artması muhtemeldir. Bu da evliliklerin değerini arttırabilir.

KAYNAKÇA

- Aydın, Yahya. "Türkiye Özelinde Kovid-19'un Evin İşlevi Üzerindeki Etkisi". *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar*. Ed. Ejder Okumuş. 511-527. Ankara: Eskiye Yayınları, 2020.
- Berger, Peter L. (1967). *The Sacred Canopy*. Garden City: Doubleday.
- Berger, Peter L. - Luckmann, Thomas. *The Social Construction of Reality*. Great Britain: Allen Lane The Penguin Press, 1967.
- BM (2020). The Social Impact of COVID-19. <https://www.un.org/development/desa/dspd/2020/04/social-impact-of-covid-19/> (Erişim: 06.04.2020).
- Bourdieu, Pierre. "Sermaye Biçimleri". *Sosyal Sermaye*. Der. M. M. Şahin, Ahmet Zeki Ünal. 45-75, İstanbul: Değişim Yayınları, 2010.
- Bourdieu, Pierre. "Ökonomisches Kapital, Kulturelles Kapital, Soziales Kapital". *Soziale Ungleichheiten*. Ed. Reinhard Kreckel. 183-198. Göttingen, 1983.
- Boz, Nevfel. "Salgın Zamanı İletişim ve Toplumsal Direnç". *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar*. Ed. Ejder Okumuş. 483-510. Ankara: Eskiye Yayınları, 2020.
- Coleman, James S. "Social Capital in the Creation of Human Capital". *American Journal of Sociology*. Ek 94 (1988), 95-120.
- Çelik, Celaeddin. "Bir Teodise Olarak Din ve Küresel Krizleri Anlamlandırmak: Ekolojiden Virüs Salgınına Talihsizliğin Yeni Formları". *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar*. Ed. Ejder Okumuş. 207-242. Ankara: Eskiye Yayınları, 2020.
- Dowling, Robyn - Mee, Kathleen. "Home and Home Making in Contemporary Australia". *Housing Theory and Society*. 24/3 (2007), 161-165.
- Duyvendak, J. Willem. *The Politics of Home. Nostalgia and Belonging in Western Europe and the United States*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.
- Frank, Arthur W. "For a Sociology of the Body: An Analytical Review". *The Body: Social Process and Cultural Theory*. Ed. Mike Featherstone - Mike Hepworth - Bryan S. Turner. 36-102. London: Sage Publications, 1991.
- Gültekin, Mehmet Bekir. "Covid-19 Pandemisi Sürecinde Din Görevlileri-Cami-Cemaat İlişkileri (Ankara/Yenimahalle Örneği)". *Kocaeli İlahiyat Dergisi*. 4/2 (2020), 131-164.
- Keleş, Ruşen. *Kentleşme Politikaları*. 16. Baskı. Ankara: İmge Kitapevi, 2017.
- Mallett, Shelley. "Understanding Home: A critical Review of the Literature". *The Sociological Review*. 52 /1 (2004), 62-89.
- Massey, Doreen. *For Space*. London: Sage, 2005.

- McGuire, Meredith B. (1987). *Religion: The Social Context*. Belmont, California: Wadsworth Publishing Company.
- Okumuş, Ejder. *Dinin Meşrulaştırma Gücü*. İstanbul: Ark Kitapları, 2005.
- Okumuş, Ejder. "Bedene Müdahalenin Sosyolojisi". *Beden Sosyolojisi*. Ed. Kadir Canatan. 45-66. İstanbul: Açılım Yayınları, 2011.
- Okumuş Ejder. *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*. 5. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Okumuş, Ejder. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Maarif Mektepleri, 2018.
- Okumuş, Ejder. "Afetleri Çok Yönlü Okumanın Önemi". *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar*. Ed. Ejder Okumuş. 13-50. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2020.
- Okumuş, Ejder. "Yeni Tip Koronavirüs Öneğinde Afetlerin Toplumsal Etkileri". *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar*. Ed. Ejder Okumuş. 71-115. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2020.
- Okumuş, Ejder. "Olağanüstü Zamanlarda Din: Küresel Kovid-19 Örneği". *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar*. Ed. Ejder Okumuş. 173-206. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2020.
- Okumuş, Ejder. "Covid-19 Küresel Salgın Sürecinde Ev ve Aile". *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*. 6 (2021), 89-117.
- O'neil, John. *The Communicative Body Studies in Communicative Philosophy, Politics, and Sociology*. Evanston: Northwestern University Press, 1989.
- Roberts, Keith A. (1990). *Religion in Sociological Perspective*. 2. bs. California: Wadsworth Publishing Company.
- Ronald, Richard. *The Ideology of Home Ownership: Homeowner Societies and the Role of Housing*. New York: Palgrave Macmillan 2008.
- Russel, Jeffrey Burton (1999). *Şeytan, Antikiteden İlkel Hristiyanlığa Kötülük*. Çev. Nuri Plümer. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Saunders, Peter. *A Nation of Home Owners*. London: Unwin Hyman, 1990.
- Turner, Bryan S. The Government of the Body: Medical Regimens and the Rationalization of Diet, *British Journal of Sociology*. 33/2 (1982), 252-269.
- Turner, Bryan S. *The Body and Society, Explorations in Social Theory*. Oxford: Basil Blackwell, 1984.
- Turner, Bryan S. *Tıbbî Güç ve Toplumsal Bilgi*. Çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: Sentez Yayınları, 1984.
- TÜİK, "Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2020." (erişim: 25/02/2021). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2020-37211>
- Urry, Hohn. *Consuming Places*. London: Routledge, 1995.
- Mallett, Shelley. "Understanding Home: A critical Review of the Literature". *The Sociological Review*. 52 /1 (2004), 62-89
- Massey, Doreen. *For Space*. London: Sage, 2005.
- Temple, Jonathan. "Growth Effect of Education on Social Capital in the OECD Countries". <http://www.oecd.org/education/innovation-education/1825293.pdf>. (Erişim tarihi: 11.07.2018).
- Yamaç, Muhammed. "Küresel Covid-19 Salgınının Sosyal Medyada Dini Tezahürleri". *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar*, Ed. Ejder Okumuş. 561-584. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2020.
- Yamaç, Muhammed. "Religious and Social Impacts in Turkey During the Coronavirus Pandemic". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8/1 (2021), 65-84.
- Yapıcı, Asım. "Kovid-19 Küresel Salgınına Dinî ve Din Dışı Yüklemeler: Tanrı'nın Gazabı Mı, İnsanın Suçu Mu?". *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar*. Ed. Ejder Okumuş. 117-172. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2020.
- Yaran, Cafer Sadık. *Kötülük ve Theodise*. Ankara: Vadi Yayınları, 1997.

İKİNCİ CİLT

E- ISBN: 978-625-7675-94-9

Konya, Aralık 2021

COVID-19 DÖNEMİNDE KARIYER GELİŞİMİNDE YAŞANAN SORUNLAR

Dr. Öğr. Üyesi Duygu HİDİROĞLU

Mersin Üniversitesi

GİRİŞ

Çalışanların işletmelerde uzun vadede istekli biçimde çalışabilmeleri için gereken motivasyonu sağlamada neler yapılabilir? Örneğin, kariyer basamaklarını aldıkları terfilerle hızla tırmanmak ya da yaptıkları işlerde görünür olup başarılarının tüm örgüt içinde hatta işletme dışında da düzenlenecek başarı törenleri ile herkes tarafından bilinmesi çalışanlar için tek başına motivasyon kaynağı olmada yeterli olabilmektedir. Aslında bireyler bireysel beklentilerini çalışma ortamından karşılayabildiklerinde ve gereken tatmini iş ortamlarında sağlayabildiklerinde; örgüte olan aidiyetleri hızla gelişir ve bulundukları işletmeyi sahiplenirler. Günümüzde artık işletmeler yaşayan birer canlı organizma olarak kabul edilmekte ve örgüt içi sistemlerin aynı bir insan vücudunda bulunan biyolojik sistemler gibi canlı dinamik yapıda oldukları bilinmektedir. Örgütlerin canlı dinamik birer örgütsel yapı olarak nitelendirilmelerinin ise yegane sebebi örgütün temel yapı taşı olan insan faktörüdür. Dolayısıyla bir işletmenin başarılı olması isteniyorsa tüm mekanik faktör ve sistemlerden önce insan faktörüne odaklanılması ve önem verilmesi gerekmektedir. İnsan ise son dönemde artık maddi tatminlerden çok manevi tatminlerle motive olmakta yani kariyerlerinde elde ettikleri başarılarının takdir görmesini eskiye oranla daha fazla dikkate almaktadır. Yeni mezunlardan oluşan genç nesil bir arayış içindedir, iş ilanlarının kriterlerini ve açık pozisyona sahip firmayı değerlendirirken sadece onlara sağlayacağı maddi koşullar ve çalışma koşullarının konforuyla ilgilenmemekte; işe kabul edildikten bir süre sonra bütün imkanlarından önce kariyer yaşamlarında ilerleyebilmelerine imkan tanıyan bir kariyer yolculuğu yapabilecek derecede girecekleri pozisyonun önu açık mı öngörmeye çalışmaktadırlar. Yani kısaca artık yeni nesil çalışmaktan ve üretmekten korkmamakta, gerektiğinde üzerine seve seve fazla yük almakta fakat bu özveride bulunduklarında kendilerini takdir eden yöneticilerin olduğu yaptıkları işlerin ve bulundukları firmanın onların adeta motivasyon kaynağı olabileceği iş ilanları ile ilgilenmektedirler.

Son dönemde iş hayatında değişen taleplere hızla cevap verebilen işletmelerin örgüt süreçlerini dış çevreye hızla adapte etme kabiliyetine sahip dinamik işletmeler olduğu göz önüne alınırsa, örgüt süreçlerinde olduğu gibi insan kaynakları departmanının da

sürdürdüğü faaliyetlerde dış çevreden gelen beklentileri karşılayabilmek adına işletmelerin hızla değişime ayak uydurması gerekmektedir. İşletmelerde insan faktörünün önemi artık işletmelerde yadsınamaz derecede artmış ve dolayısıyla gerek işe alım süreçlerinde, gerek çalışan sadakati sağlama ve çalışanların performanslarını ölçme, değerlendirme ve ödüllendirme süreçlerinde daha hassas, adil ve şeffaf insan kaynakları politikaları geliştirilmesi ve uygulanmasının önemi de aynı ölçüde artmıştır.

Ayrıca, insan kaynakları departmanının yürüttüğü faaliyetlerde verimliliği arttırmak ve zamandan tasarruf etmek için de gelişen çevre şartlarına hızla uyum göstermek gerekmektedir. Zaman işletmelerin maliyetlerini ciddi ölçüde etkileyen bir faktördür. Süreçlerde zamandan tasarruf sağlamak işletmelerin diğer rakip işletmelerle rekabetinde onlara güç kazandıran önemli bir etkidir. Yani, düzenli ve etkin işleyen bir işe alım süreci ve insan kaynakları faaliyetlerinin zaman yönetimi işletmelere rekabet avantajı sağlamaktadır.

Diğer yandan, iyi yapılandırılmış bir bireysel kariyer planlaması ile bir çalışan insan kaynaklarının yürüttüğü faaliyetlere bireysel olarak olumlu katkılar sağlayabilmektedir. Örneğin eğer bir çalışan bireysel yetenek ve becerilerini bulunduğu örgütün ihtiyaç ve beklentilerine göre geliştirmeyi hedefler ve bunun için çabalarsa, bir yandan kariyer hayatına bireysel bir katkı sağlarken bir yandan da insan kaynakları süreçlerinin işleyişindeki etkinliğe de olumlu katkısı olacaktır. Bireylerin işletmeye olan aidiyet duygularını geliştirmenin önemi işte tam olarak bu noktada ortaya çıkmaktadır. Eğer birey kendini o işletmeye ait hissederse kendi çıkarları ile işletme çıkarlarını bir tutmakta ve kendi gelişimi için bir şeyler yaparken bunun işletmeye de olumlu etkisi olmaktadır. Bunun tam tersi de mümkün olabilmektedir. Yani birey işletmenin süreçlerine destek olurken ve işletme misyonunu gerçekleştirmeye kendini adarken bir yandan bilinçli ya da farkında olmadan kendi bireysel gelişimine ve dolayısıyla kariyer gelişimine de önemli katkılar sağlamaktadır.

Kariyer geliştirme hedefleri öncelerde sadece işletmelerin insan kaynakları departmanının çalışanların görev tanımlarına göre düzenlediği hedefler olarak kabul görmekteyken, artık çalışanlar bireysel olarak daha iyi pozisyona geldiklerinde kapasitelerini arttırmak adına kararlarlar alarak çeşitli dil kursları ve sertifika programlarına katılmaktadırlar. İşletmeler ise çalışanların son dönemdeki bu gelişim taleplerine cevap verebilmek adına eskiye oranla daha yenilikçi politikalarla eğitim planlamaları yapmakta ve çalışanlarının gelişimine katkı sunmaktadırlar. Böylelikle hem çalışanlar hem işletme kazanmaktadır. Fakat dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır. Kariyer geliştirme hedefleri desteklenen çalışanların eğer işletmelerine yeterli bağlılıkları yoksa, yapılan yatırımlar bir anda boşa gidebilir ve çalışanlar aniden daha iyi bir pozisyon için işletmelerindeki pozisyonlarını bırakabilirler. Böyle durumlarda ise işletmenin insan kaynakları faaliyetleri ile ilgili katlandığı maliyetler gözle görülür derecede artış gösterebilmektedir.

Bu bölümde ilk olarak kariyer kavramından bahsedilecektir. Daha sonra kariyer evreleri tartışılacaktır. daha sonra kariyer yönetimi ve kariyer gelişimi ele alınacaktır. Devam eden kısımda ise COVID-19 döneminde kariyer gelişiminde yaşanan sorunlar ele alınarak çalışma sona erdirilecektir.

1.KARİYER KAVRAMI VE KARİYER EVRELERİ

Kariyer kavramı sosyal bilimlerde uzun süredir araştırılan ve sürekli yeniliklerle güncelleme gerektiren; insan kaynakları alanında önemli bir kavramdır. Kariyer bir bireyin çalıştığı işinden elde ettiği gelir, bulunduğu mesleki statü vb. konularla ilgili meslek durumunun ve seçiminin derinlemesine incelendiği bir kavramdır. Kariyer kavramı ilk dönemlerde sadece çalışan için yapılan işin çıktısının kendi bireysel ihtiyaçlarına ve işletme ile ekonomiye sağladığı faydanın bütününe ele alan sınırlı bir bakış açısına sahip bir kavram iken; günümüzde kariyer denilince akla kariyer ile ilişkili birçok disipline ait farklı kavram gelmektedir. Son günlerde bu ortaya çıkan yeni bakış açısıyla ele alınan kariyer kavramına ise çok yönlü kariyer adı verilmiştir (Resick, Baltes ve Shantz, 2007).

Bu yeni kariyer kavramı olan çok yönlü kariyer kavramı işletme örgüt içinde dikey yapılandırmayı güçlendirmek yerine yatay yapılandırmanın güçlendirilmesi gerekliliğini savunmaktadır. Ayrıca, örgüt içi yatay büyümenin işletmelerin çevresel şartlara uyumunu sağlamada ve örgüt içi rekabet ortamı oluşturarak daha mükemmel ürün ve hizmeti elde etmeye katkı sağlamada uygulanması gereken örgüt içi en doğru strateji olduğunu önermektedir (Baruch, 2004). Çünkü işletmede çok yönlü kariyer bakış açısıyla geliştirilecek stratejiler sayesinde; yatay büyümenin olduğu bir örgüt ortamında çalışanlar rekabet ederken hem işletme menfaatlerini sağlamış olacak hem de bireysel becerilerini geliştirerek kariyer hedeflerine kolayca ulaşırken; terfi, prim ve çeşitli ödüller gibi ekstra imkanlar elde etmiş olacaklardır (Wise ve Millward, 2005).

Kariyer hiçbir zaman kesinlikle tamamlanabilen bir kavram değildir. Kariyer kavramı içinde sürekli yenilenme, farklılaşma, keşfedilme süreçlerini barındıran bir kavramdır (Rosenbaum, 1979). Bireyin çevresi, yaşı, cinsiyeti gibi demografik özellikleri, edindiği eğitim, iş vb. tecrübeler gibi birçok dinamik kariyerinde nasıl bir yol haritasına sahip olacağını belirler ve bu şekillendirme hali hiç bitmez. İnsan yaşadığı müddetçe çeşitli koşullar kariyer yolunu yönlendirmeye devam edecektir. Birçok kişinin kariyer yolları incelenerek bazı birbirine yakın dönemlerde benzer şekilde kariyerde derin sapmalar olduğu gözlenmiştir ve bu dönemlere göre bir kısım araştırmacılar kariyer sürecini evrelere ayırmıştır (Bakioglu, Hacifazlioglu ve Ozcan, 2010). Söz konusu bu evreler 5 evreden oluşmaktadır. Bunlar;

- Bireysel Keşif Evresi,
- Kariyer Planlama Evresi,
- Kariyer Orta Evresi,
- Kariyerin Son Evresi ve
- Kariyerde Azalma Evresidir.

1.1. Bireysel Keşif Evresi (0–25 yaş):

Kariyer sürecine ilk kez başlayan bireyler ilk olarak kendilerini keşfetme yolculuğuna çıkmaktadırlar. Kişinin kendini tanımasına imkan tanıyan bu evrede neleri yaparken hoşlandığı, nelerden zevk almadığı, nelerin onu motive edebildiği vb. kişi kendi ile ilgili birçok sorunun cevabını arar (Vermunt ve Endedijk, 2011). Hiçbir zaman kişi bu

soruların cevabını tam anlamıyla bulamayacak olsa da, bu evrede birey en azından hayat boyu bu cevapları aramanın gerekliliği bilincine ulaşır.

1.2. Kariyer Planlama Evresi (26–35 yaş):

Bu kariyer hayatına ait en mekanik ve teknik evredir. Kişi bu evrede eğitimler alarak vb. faaliyetlere kendine kariyer olarak çizdiği yol haritasını uygulamaya koyulmaktadır. Bu yol haritası ise onu en sonunda gereken eforu sarf ettiğinde bir şekilde hedeflediği mesleğe ya da istediği iş pozisyonuna başarıyla ulaştıracaktır (Magnuson ve Starr, 2000).

1.3. Kariyer Orta Evresi (36–50 yaş):

Bu evre kişilerin kariyer hayatlarında en dinamik olduğu evredir. Artık yol haritası kişiyi tam olarak istediği ya da istediğine yakın bir iş pozisyonuna ulaştırmış ve bilgi ve becerilerini bulunduğu statüde bireysel olarak bir görev tanımı çerçevesinde hareket ederek uygulamaya başlamıştır. Artık kişinin hedeflediği en temel şey saygınlık kazanma, bilinirliğinin artması vb. kendini gerçekleştirme ihtiyaçların yerine getirmektir (Spurk ve Straub, 2020). Bireyler bu dönemde fazla sorumluluktan kaçınmazlar ve işlerinde oldukça özverili davranırlar; yani beklenenden de öte üstün performans gösterirler. Eğer oldukları pozisyonda belli bir süreden sonra özveri gösterdikleri halde ilerleyemeyeceklerini ya da yeterli saygınlığı kazanamayacaklarına inanırlarsa ve en önemlisi bulundukları işletmeye kendilerini yeterince ait hissetmiyorlarsa; farklı işletmelerde bu beklentilerini karşılayabileceklerine inandıkları yeni iş pozisyonlarına bakmaya başlarlar (Lindstrom ve Benz, 2002).

1.4. Kariyerin Son Evresi (50–65 yaş):

Bir kişinin kariyer hayatının en uzun aşamasıdır. Kişi eski dinamizmini kaybetmiş ve kendini geliştirmeyi ve yenilenmeyi vakit kaybı olarak görmeye başlamıştır. Kişi bu evrede daha çok var olan bilgi ve becerileri ile yetinerek ve tabi başarılı tecrübelerinin de gücünü arkasına alarak olduğu pozisyonda çalışmaya devam eder. Bir önceki evrede bahsedildiği gibi kişi artık farklı firmalarda yeni pozisyonlar arayışında değil olduğu yerde işini sonlandırmaya karar verene dek çalışmayı hayal eder (Vermunt ve Endedijk, 2011). Yeni iş, pozisyon ya da yeni bir firma bir önceki evrede olduğu gibi kişiyi heyecanlandırmaz aksine yeni şeyler öğrenmek ve beceri kazanmak bu kişinin gözünü korkutur ya da yeniliğe zaman ayırmayı gereksiz görür; yeterince istekli değildir.

1.5. Kariyerde Azalma Evresi:

Bu evre bir bakıma bireyin emeklilik evresidir. Birey için oldukça durağan bir evredir. Birey gelişime kapalıdır ve öğrenmeye arzu duymaz. Fakat istisnai olarak az sayıda da olsa emeklilik evresine gelmiş bazı kişiler bu evrede kendilerine yeni kariyer yol haritaları çizer ve o heyecanın kendilerini yaşam gücü vereceğine inanırlar. Böyle kişiler üretmeyi seven ve üretmenin hazzını yaşayan kişilerdir (Bakioglu, Hacifazlioglu ve Ozcan, 2010). Her yaşta ve koşulda az da olsa fayda sağlayacak bir işte çalışarak işe yarar hissetme duygusu, bu kişileri hayata bağlayan yegane itici güç; bir dinamodur. Bu kişiler çalışmayı ve yeni kariyer hedefleri belirlemeyi mecburiyet olarak görmezler aksine, çalışmak bu kişilere yaşam sevinci vermektedir.

1. KARIYER YÖNETİMİ VE KARIYER GELİŞİMİ

Kariyer yönetimi; sadece geçmiş deneyimler değil, geleceğin vizyonu ile de yakından ilgili bir kavramdır. İnsanlara kendileri ile ilgili fikirleri sorulduğunda; yani ne yapmaktan zevk aldıkları, hangi işlerde iyi oldukları ve onlara göre iş hayatının mı yoksa günlük yaşamın mı daha ön planda olması gerektiği vb. sorular sorulduğunda birçoğu bu sorular sorulana dek bunları hiç düşünmediklerini fark etmektedir ve bu sorulara bir yanıt bulmakta zorlanmaktadır. Bu durumda, aslında kişiler kariyerleri hakkında kararlar alırken ve belirli bir meslekte karar kılarken, çalışacakları işletmelerde gelecekte kendileri için anlamlı ve tatmin edici deneyimler yaşamış olacaklar mı ya da o pozisyonda çalışmak onlara fırsatlar sunacak mı neredeyse hiç düşünmezler. Çoğu kişinin yaptığı şey uzun vadeli düşünmekten çok kısa vade de elde edecekleri maddi kazanç ya da prim, ödül, teşvik sistemleri gibi ek finansal fırsatların olup olmayacağı konusudur. Kariyer yönetimi tam da bu noktada kişileri uzun vadeli düşünmeye yönlendirmekte ve çeşitli planlamalar ve mantıksal tahminlerle geleceği daha öngörülebilir kılarak uzun vadede kişilerin kariyerleri ile ilgili belirsizlikleri azaltmaya yardımcı olmaktadır (Callanan ve Greenhaus, 2008).

2. COVID-19 DÖNEMİNDE KARIYER GELİŞİMİNDE YAŞANAN SORUNLAR

Önemli araştırmaların yer aldığı en güncel kaynaklardan elde edilen bulgular ışığında; COVID-19 döneminde kariyer gelişiminde işletmelerde yaşanan ve en sık karşılaşılan 5 sorun tespit edilmiştir. Bu sorunlar bireylerin performansında azalma sorunu, işverenin gözünde değer kaybetme sorunu, işverenin işten çıkarması sorunu, bireylerde psikolojik sorunlar ve kariyerde engellenme sorunudur (Guan, Deng ve Zhou, 2020). Detaylı literatür taraması sonucu COVID-19 döneminde kariyer gelişiminde işletmelerde en sık karşılaşılan sorunların; bireylerin kariyerlerinin son evrelerinde sıklıkla karşılaştığı sorunlar olduğu tespit edilmiştir (Rudolph ve Zacher, 2020).

3.1. Bireylerin Performansında Azalma Sorunu

Kariyer gelişiminde bireyler ne ölçüde ciddi başarılar da elde etseler, maalesef kariyer döneminin ortalarından itibaren bu bireylerin performansında yavaş yavaş azalmalar meydana gelmektedir. Performansta kontrol edilemeyen şekilde azalmanın yaşanması ise aslında insanın doğası gereğidir. Zaman içinde insanın biyolojik bir canlı olmasından kaynaklı her ne kadar bilgi ve tecrübe seviyesi geçmiş dönemlere kıyasla en üst seviyelere ulaşmış olsa da; beceri ve yeteneklerinde insan kayıplar yaşamaya başlamaktadır.

Bu beceri kaybı genellikle bireylerin biyolojik olarak bedenlerinin yıpranmasından kaynaklı olsa da bazı durumlarda, yaşlılıktan öte bireylerin bulundukları işletmelerdeki iç süreçlerde yaşanan problem ve aksaklık gibi olumsuzluklardan da kaynaklanabilmektedir.

Performansında düşüşler meydana gelen çalışanların bireysel olarak moral ve motivasyonlarında da inişler yaşanmaktadır. Eğer motivasyonlarında düşüş yaşanan çalışanlar, işletme içinde kritik pozisyonlarda görev alıyorsa bu durum firma performansını da önemli ölçüde olumsuz etkileyecektir. Böyle bir durumun ciddi sonuçlar doğurmasının önüne geçmek için ise, günümüzde işletmeler belirli

periyotlarda çalışanlarına çeşitli sorular yönelttikleri anketler uygulamaktadırlar (Parola, 2020). Böylelikle çalışanlarının iş motivasyonlarını ölçerek, performanslarında meydana gelmesi muhtemel düşüşler daha oluşmadan ve olası olumsuzluklar krize dönmeden önüne geçebilmektedirler.

3.2. İşverenin Gözünde Değer Kaybetme Sorunu

İşverenin gözünde değer kaybetme sorunu, genellikle az önce bahsedilen bireylerin performansında meydana gelen azalmalar nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu değer kaybetme durumu ise kısa vadede gelişmez. Uzun vadede performansı düşen bireylerin üst üste işletmeye mal oldukları ciddi olumsuz sonuçlar neticesinde ortaya çıkar.

İşletmeler genellikle bireylerin özellikle yaşlarından kaynaklı performanslarında azalmalar yaşanması durumunu fark ettiklerinde; onları hemen gözden çıkarıp işletmede görevlerine son vermek yerine; performanslarını optimum seviyeye geri yükseltebilmek adına, onları çeşitli yöntemlerle teşvik etmeye çabalamaktadırlar. Fakat bu teşvik etme sürecinde eğer söz konusu bu çalışanların performansında herhangi bir olumlu değişim gözlenmezse, bu çalışanların yüzünden meydana gelen olası hasarlar ve istenmedik sorunlar işletmelere ciddi maddi kayıplar yaşatarak zarar vermeye başlamaktadır (Lee, Yao-Ping Peng, Wang, Hung ve Jong, 2021). Dolayısıyla bu durum işletmelerin zaman içinde o çalışanlardan vazgeçme eğilimi göstermelerine neden olmaktadır.

Vazgeçme eğilimi sonrası ise performansı düşen çalışanlar için o işletmede geçireceği en kötü günler başlamaktadır. Çünkü kariyerinin son evresine gelen çalışan aslında en yüksek kademeyi gelmeyi ve şirket içinde en çok itibar göreceği dönemi yaşamayı hayal etmektedir. Fakat gözden düştüğü için artık bu hayallerine bulunduğu örgüt içinde ulaşması neredeyse imkânsızdır. Fakat o çalışan bunun farkında bile değildir. İşletmelerin böyle gözden çıkardığı çalışanlara uyguladıkları belirli bir işten çıkarma politikası ve açık bir ifade bulunmamaktadır. Genellikle uzun yıllar boyunca biriken yüksek miktarlarda tazminatı ödemekten kaçınan şirketler, bu çalışanların kendi rızalarıyla işlerinden ayrılmalrı için deneyecekleri bütün yıldırma politikalarını çalışanlar üzerinde denerler. Bu çalışanlar pozisyonlarından bir üst kademeye geçmeyi hedeflerken aksine onlardan bir alt pozisyonda çalışmalarının istenmesi ya da oldukları pozisyonda sürekli kalacaklarına dair sinyallerin verilerek asla terfi ettirilmeyeceklerinin hissettirilmesi ile onların bir süre sonra kendiliğinden işlerinden ayrılmayı istemeleri sağlanmaktadır.

İşverenin gözünde değer kaybetme sorunu çoğunlukla bireylerde kendine güvenmeme, stres, yorgunluk, kaygı bozuklukları, sinirsel ve akli bir takım ciddi problemleri de beraberinde getirmektedir (Ransing, Adiukwu, Pereira-Sanchez, Ramalho, Orsolini, Teixeira ve Kundadak, 2020). Aynı sorun işletmelerde ise büyük maddi kayıplar yaşama riski doğurmakta ve işletme süreçlerinde zaman kayıplarının yaşanmasına neden olmaktadır.

3.3. İşverenin İşten Çıkarması Sorunu

Bir önceki kısımda işverenin gözünde değer kaybetme sorunu sonrasında, genellikle işletmelerde ilk olarak çalışanların bir takım şirket içi etik olmayan yıldırma

politikalarına maruz bırakılarak işten kendi rızalarıyla ayrılmalarının sağlanmaya çalışıldığına değinilmiştir. Bu yıldırma politikaları neticesinde işten kendi rızasıyla ayrılmayan çalışanlara ise şirketlerin daha fazla zarar yaşamamaları için uyguladıkları tek politika vardır. O da performansı düşen çalışanların şirket tarafından işten çıkarılmasıdır. İşte performansı düşen çalışanların da kariyerleri boyunca belki de en büyük korkuları olan şirket tarafından işten çıkarılmak; bireylerin belki de telafisi mümkün olmayan büyük sıkıntılar yaşamalarına sebep olmaktadır. Eğer işten çıkarılan bireyler çalışmaya devam etmelerini zorunlu kılacak kötü bir ekonomik duruma sahiplerse, onların bulundukları firma tarafından işten çıkarılmaları; başka firmalarda yeni pozisyonlara başvuruda bulunurken önlerinde ciddi bir engel teşkil edecektir. Yeni başvuruda bulunacakları firmalar; bu çıkarılma durumundan dolayı daha ilk aşamada bu çalışanlara önyargılı davranacaklar ve bu bireylerin o pozisyonadaki işi almaları oldukça güçleşecektir.

3.4.Bireylerde Psikolojik Sorunlar

Özellikle salgın dönemi gibi beklenmedik gelişmelerin ve yoğun belirsizliklerin yaşandığı son dönemde birçok kişi çeşitli psikolojik sorunlar yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde iş ortamında sosyal mesafe kuralları ve hijyen zorunluluğu gibi yaptırımlar ve benzeri birçok yeni uygulamaya uyum göstermeye çabalayan çoğu çalışan bir yandan görevlerini yerine getirmeye çalışmakta bir yandan ise sağlıklarını korumaya özen göstermek zorunda kalmışlardır.

İş yaşamındaki hareketlilik ve değişkenliğin doğası gereği insanlarda zaman zaman stres ve benzeri kaygılar baş göstermektedir. Bir ihale sonucunu beklerken, verilen yeni görevlere uyum göstermeye çabalarken ya da beklenen performansı göstermede başarı yakalamak için çırpınırken farkında olmadan bireylerin bilinçaltında çeşitli birikimler oluşmaktadır. Bu birikimler neticesinde ise çoğu çalışanda mental bir takım rahatsızlıklar ortaya çıkmaktadır (Ransing et al., 2020). Kimileri aşırı düzen ve planlamaya takıntılı hale gelmekte, kimileri kaygı bozuklukları yaşamakta ve kimileri ise son dönemde en yaygın olarak görülen psikolojik sorun panik atak yaşamaktadır.

Stres ve psikolojik sorunlar sadece olumsuz durumlarda baş göstermek zorunda değildir. Bazı ani terfiler ve terfi olurken şehir ya da departman değişiklikleri gibi olumlu gelişmelerde kişilerde stresi tetiklemektedir. Alınan ani terfi haberinin çalışanlar üzerinde görünen en yaygın oluşturduğu etkilerden biride; bu terfi ile artan sorumluluklardır. Ani terfi haberi aşırı sorumlulukları yerine getirememeye endişesi ile kişi üzerinde beklenmedik bir stres kaynağı oluşturabilmektedir.

Duygu durumlarını istedikleri biçimde kontrol edemeyen ve hisleri arasında denge kuramayan çalışanlar kariyer hedeflerini gerçekleştirme sürecinin bütününde sürekli üzerlerinde baskı hissetmektedirler. Özellikle salgın dönemine benzer kriz dönemlerinde kariyer gelişimleri hakkında fikir dahi yürütemeyen ve birçok belirsizlik içinde işletmeler tek tek çalışanların işine son verirken her gün sıra kendisine gelecek mi bekleyişleriyle yaşayan kişilerde en sık rastlanan psikolojik sorun ise kaygı bozukluğudur (Ransing et al., 2020). Bunun yanı sıra eğer kişide kronik bir takım sağlık sorunları varsa ve o kişi uzaktan çalışma imkanına sahip olmayıp her gün

çalışma ortamına eskisi gibi gelmek zorundaysa bu sağlık sorunlarına panik atak sorunu gibi bir yeni sorunun daha eklenmesi kuvvetle muhtemel olmaktadır.

3.5. Kariyerde Engellenme Sorunu

Bireyler kariyer evrelerinin çeşitli süreçlerinde engellenmelerle karşılaşabilmektedirler. Bireylerin kariyer süreçlerinin çeşitli aşamalarında engellenmeleri; bireylerin verimliliğinde ve performanslarında düşüslere sebebiyet verebilmektedir. Bireylerin özverili biçimde istenen performansı göstermeleri ve hatta beklenenden de öte olumlu performans çıktılarını ulaşabilmeleri bireylerin gelişime açık olmaları ve oldukları şirketin kendi gelişimlerini desteklediğine inanmaları ile yakından ilişkilidir.

Bireyin iş tanımlarını yerine getirmesinin yanı sıra şirketin ondan kişisel gelişme kaydetmesini de istemesi, hem şirket hem çalışanlar üzerinde olumlu etkilere sahiptir. Bulunduğu şirketin birey olarak kendini önemseydiğini ve bireysel gelişimine katkı sunduğunu gören çalışan örgüte aidiyet duygusu geliştirecek ve samimiyetler şirket için elinden gelen bütün çabayı gösterecektir. Ayrıca örgüte bağlı olan bir çalışan kolay kolay o şirketten ayrılmak istemeyeceğinden, şirkette personel devir hızı da olumlu etkilenecek ve işten ayırma maliyetleri düşecektir. İnsan kaynakları departman giderleri düşen şirket bu alana ayıracağı finansal kaynağı iyi bir kaynak dağıtım politikası ile daha faydalı çıktılar elde edebileceği çeşitli yatırım alanlarında kullanabilecektir. Bunun yanı sıra üstün performans gösteren çalışanlar şirket performansının da artmasına neden olacaktır. Şirket yöneticileri çalışanların ihtiyaç ve beklentileri ile ilgili gerçek bilgileri edindiğinde kariyerde engellenme sorununun önüne geçmek daha kolay olacaktır.

4. TARTIŞMA

Önemli araştırmaların yer aldığı en güncel kaynaklardan elde edilen bulgular ışığında; COVID-19 döneminde kariyer gelişiminde işletmelerde yaşanan ve en sık karşılaşılan 5 sorun tespit edilmiştir. Bu sorunlar bireylerin performansında azalma sorunu, işverenin gözünde değer kaybetme sorunu, işverenin işten çıkarması sorunu, bireylerde psikolojik sorunlar ve kariyerde engellenme sorunudur. Tüm bu sorunlar ve sorunlara yönelik öneriler detaylıca ele alınmış olsa da, her önerinin temelinde tek bir ortak nokta bulunmaktadır. Bu ortak nokta ise sağlıklı örgütsel iletişimdir. Bir işletmede örgüt üyeleri arasında sağlanan örgütsel iletişim ne kadar hızlı ve kesintisiz olursa, firma ve çalışan performansı o kadar üst seviyede olacak ve kariyer gelişim sorunları ile karşılaşma ihtimali ise o ölçüde azalacaktır.

Detaylı literatür taraması sonucu COVID-19 döneminde kariyer gelişiminde işletmelerde en sık karşılaşılan sorunların; bireylerin kariyerlerinin son evrelerinde sıklıkla karşılaştığı sorunlar olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada bu sorunların ne olduğu detaylıca açıklanmış, neden ortaya çıktığından bahsedilmiş ve çözümlerine yönelik birtakım önerilerde bulunulmuştur. Özetle giriş kısmında belirtildiği üzere, bu çalışmanın amacı doğrultusunda hem akademik literatüre katkı hem de iş hayatında COVID-19 salgın dönemiyle işletmelerde ortaya çıkan yeni kariyer yönetimi ve gelişimi sorunlarına yönelik çözüm önerileri sunduğu söylenebilmektedir.

SONUÇ

Kariyer kavramı iş hayatında hem bireysel hem kurumsal ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken ve bireylerin ve kurumların performansları üzerinde en çok etkiye sahip kavramdır. Kariyer demek bireyin seçimini yaparak ilerlediği iş hayatındaki yolculuğu demektir. İş hayatında çalışan bireyler kariyerleri boyunca gelir elde ederlerken; bir yandan kişisel gelişimlerini de sağlamakta bir yandan ise kendilerini gerçekleştirerek güç ve itibar kazanmaktadırlar.

Kariyer yönetimi denilince ise insanın aklına birçok kavram ve yönetim süreci gelmektedir. Fakat kariyer yönetimi dendiğinde ilk akla gelen genelde kişinin bireysel olarak kendine kariyer hedefleri doğrultusunda çizdiği yol haritası ve yaptığı kariyer planlarıdır. Kariyer yönetimi kavramı kariyer gelişimi kavramını da kapsamaktadır. Bunun nedeni kişinin bireysel olarak kariyer gelişimini sağlarken, bu olumlu değişimin şirketin gelişimine ve performansına da olumlu etkisi olmasındandır. Aslında şirketler çalışanlarının kariyer gelişimlerini desteklediklerinde sadece onların bireysel gelişimlerine katkı sunmaz aynı zamanda kendi şirketlerinin başarısına da başarı katmış olurlar.

Kariyer gelişimi tek başına bireylerin kendilerine bağlı değildir. Şirketlerin çalışanlarına karşı tutumları da kariyer gelişimini etkileyen önemli bir husustur. Dolayısıyla kariyer gelişiminde zaman zaman işletmelerin tutumlarından kaynaklı karşılaşılan sorun ve aksaklıklar, bireylerin hayatında kalıcı olumsuzluklara ve geri dönüşü olmayan sorunlara neden olabilmektedir.

Özellikle salgın dönemi gibi kriz dönemlerinde, işletmelerin kariyer yönetimini titizlikle yürütmeleri gerekmektedir. Çünkü kariyer yönetiminde başarı sağlayamayan işletmelerde çeşitli sorunlar baş gösterdiğinden, kişilerin kariyer gelişimleri olumsuz etkilenmektedir. Çalışanların bu sorunlarla mücadele ederken ise performansları düşmekte ve performansları düşen çalışanların olduğu bir şirketin performansında da düşüşler yaşanmaktadır.

Salgın döneminde çevre koşullarına adaptasyonda hem işletme düzeyinde hem de bireysel düzeyde yoğun çaba harcanmaktayken, bunun yanında birde kariyer kaygılarına kariyer gelişim sorunları eklendiğinde işletmeler insan kaynağından verim alamaz hale gelmektedir. İşletmelerin salgın dönemi gibi zor dönemlerde işletme performanslarını değil arttırmak sabit tutmakta bile zorlandıkları bir gerçektir. Dolayısıyla, işletmeler çalışanların kariyer gelişimlerine destek olmalı ve onların kariyer kaygılarını gidererek varsa kariyer gelişimlerindeki sorunları bütüncül bir yaklaşımla birlikte çözüme ulaştırmalı ve nitelikli insan kaynağını en verimli biçimde işletme faaliyetlerinde hedeflerine ulaşmak için kullanmaya devam etmelidirler.

KAYNAKÇA

- Bakıoğlu, A., Hacifazlıoğlu, O., & Özcan, K. (2010). The influence of trust in principals' mentoring experiences across different career phases. *Teachers and Teaching: Theory and Practice*, 16(2), 245-258.
- Baruch, Y. (2004). Transforming careers: from linear to multidirectional career paths: organizational and individual perspectives. *Career Development International*, 9(1), 58-73. <https://doi.org/10.1108/13620430410518147>

- Callanan , G. A., & Greenhaus, J. H. (2008). The baby boom generation and career management: A call to action. *Advances in Developing Human Resources*, 10(1), 70-85.
- Guan, Y., Deng, H., & Zhou, X. (2020). Understanding the impact of the COVID-19 pandemic on career development: *Insights from cultural psychology*.
- Lee, T. C., Yao-Ping Peng, M., Wang, L., Hung, H. K., & Jong, D. (2021). Factors Influencing Employees' Subjective Wellbeing and Job Performance During the COVID-19 Global Pandemic: The Perspective of Social Cognitive Career Theory. *Frontiers in Psychology*, 12, 455.
- Lindstrom, L. E., & Benz, M. R. (2002). Phases of career development: Case studies of young women with learning disabilities. *Exceptional Children*, 69(1), 67-83.
- Magnuson, C. S., & Starr, M. F. (2000). How early is too early to begin life career planning? The importance of the elementary school years. *Journal of Career Development*, 27(2), 89-101.
- Parola, A. (2020). Novel coronavirus outbreak and career development: a narrative approach into the meaning for Italian University Graduates. *Frontiers in psychology*, 11, 2255.
- Ransing, R., Adiukwu, F., Pereira-Sanchez, V., Ramalho, R., Orsolini, L., Teixeira, A. L. S., ... & Kundadak, G. K. (2020). Mental health interventions during the COVID-19 pandemic: a conceptual framework by early career psychiatrists. *Asian journal of psychiatry*, 51, 102085.
- Resick, C. J., Baltes, B. B., & Shantz, C. W. (2007). Person-organization fit and work-related attitudes and decisions: Examining interactive effects with job fit and conscientiousness. *Journal of Applied Psychology*, 92(5), 1446.
- Rosenbaum, J. E. (1979). Tournament mobility: Career patterns in a corporation. *Administrative Science Quarterly*, 220-241.
- Rudolph, C. W., & Zacher, H. (2020). COVID-19 and careers: *On the futility of generational explanations*.
- Spurk, D., & Straub, C. (2020). Flexible employment relationships and careers in times of the COVID-19 pandemic.
- Vermunt , J. D., & Endedijk, M. D. (2011). Patterns in teacher learning in different phases of the professional career. *Learning and Individual Differences*, 21(3), 294-302.
- Wise , A. J., & Millward, L. J. (2005). The experiences of voluntary career change in 30-somethings and implications for guidance. *Career Development International*. 10 (5),400-417. <https://doi.org/10.1108/13620430510615328>

İKİNCİ CİLT

E- ISBN: 978-625-7675-94-9

Konya, Aralık 2021

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AİLE VE EĞİTİM

İKİNCİ CİLT

E- ISBN: 978-625-7675-94-9

Konya, Aralık 2021

**PARENTING THROUGH THE PANDEMIC:
EDUCATIONAL ECOSYSTEM VARIANTS OF VALUES TRANSMISSION IN A
TIME OF VIRUS**

Arniika KUUSISTO

*Stockholm University, Sweden; Honorary Research Fellow, University of Oxford, UK; Research
Director, University of Helsinki, Finland*

Liam GEARON

University of Oxford, UK; Docent, University of Helsinki, Finland

1. Introduction

Drawing on a synthesis of prior theorisations of value learning and current empirical research on the global impacts of the Coronavirus outbreak, this chapter introduces a nascent conceptualisation of 'educational ecosystem variants' better to understanding the complexity of values transmission in times of disruptive crisis. Contextualised against emergent data on the impacts of the pandemic on education worldwide, we thus detail the specific formative processes of value learning where parents have often taken on new pedagogical roles within the home. Whilst the home and family environment have always been key factors in value learning, we argue that emergency responses to the pandemic such as lockdown and Early Childhood Education and Care (ECEC) closures here present new opportunities for understanding the educational ecosystems of value learning within but also beyond formal education. In dramatically altered models of teaching and learning environments, emergent evidence presently shows a variety of impacts. These we systematise in a working formulation of educational ecosystem variants of values transmission in a time of virus.

2. The Educational Ecosystem of Value Learning

The global pandemic has in many ways been trying to the families with young children. Not only has the physical virus transmission been menacing and straining, with family members going through the actual illness to which many families have lost their loved ones. But also, many parents have lost their jobs or been furloughed, which has also added financial pressures, stress and social problems to families. Still others have had to work from home for extended periods whilst also caring for their young children at home. For the children themselves, the extended periods in lockdown or

not having been able to attend Early Childhood Education and Care or to see their friends and family have been difficult. There are concerns in many countries on the lost learning time both in individual and societal levels, as children's learning of key skills has been jeopardised due to being forced to spend long periods outside education. On the other hand, many families have had more time with each other than ever, when there has been no commuting, no hobbies, no travel, but rather continuous and increased possibilities for mutually shared family time.

In many ways, the traditional perception of the intergenerational value transmission from parents to children has been as one-directional, where parents decide on a set of values that are simply 'poured into' the children as if they were 'empty buckets'. More recent research lays more foundational role to children's own agency in choosing and negotiating values and worldviews (Kuusisto 2011). Value learning trajectories can also be seen to hold parallels with the viral transmission: the parental value system is 'transmitted to' as in taken on board by some children, but not all, and even for those who 'get it', many may take on a 'milder version'. Or, indeed, a 'mutated version' of the original value system—for instance one that has become an extremist or radical (e.g. Benjamin et al 2021) ideology.

Then what do we refer to when we talk about 'values' in the first place? Values refer to the, often shifting, guiding principles that direct individual lives in social contexts (Schwartz 2012). Value as a notion spans wide disciplinary as well as human experiential frames. We follow Knafo & Schwartz (2003) in defining values as "desirable, abstract goals that apply across situations" which function as 'guiding principles in people's lives, as criteria they use to select and justify actions and to evaluate people and events' (Knafo & Schwartz 2003, 595; Schwartz 2012). We are especially interested in how the children construct their values in different multifaceted, constantly altering settings, ecosystems, as their contexts of living, learning, and contributing to their environment. We are interested in both what the children themselves see as values – or valuable and important matters or skills in their lives – and how do they perceive having developed these views and skills. One of the key theories in the field of value research in Schwartz's value theory, where the motivational content of values is in a central role, that is, and what motivations do they actualize? Schwartz sees a difference between the various value prioritising and universal value structures.

His view of the structure of values is that of a circular continuum (e.g. Schwartz 2012).

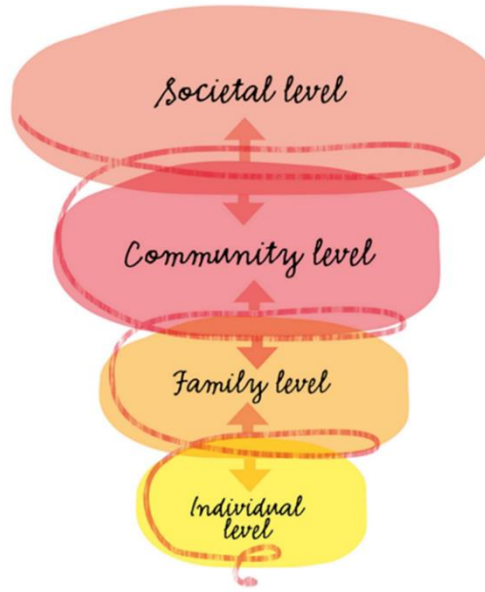

Figure 1. Ecosystem model for individual learning trajectory context (Kuusisto 2011)

To the extent that values root, define and direct lives, they have, in all their diversity, also an existential and ontological dimension (Gearon & Kuusisto 2017a, 2017b). As they shape and guide lives so, too, do they therefore help us understand the forces of influence which guide the life biography, life narrative and or the life trajectory. The ecosystem model (See Figure 1) emphasizes the inter-relational and inter-generational nature of values besides the embeddedness of an individual life trajectory and value learning in a broader national and global contexts. Early childhood is a period of particularly intense formation in value learning, existentially and ontologically, it a time when the very young find their orientation in the worlds in which they live. In terms of the development of this knowledge, epistemologically we see the young child having to make value negotiations and decisions from a complex and often confusing number of sometimes conflicting sources. We conclude that children's development of value is drawn from the widest possible ecological learning environments or ecosystems of learning in which formal schooling is but a small proportionate of a wider framework of learning. The multiplicity of choices can lead not simply to an epistemological confusion but an ontological insecurity. These findings are but a smaller part in understanding children's socialization. Its very complexity is a call to take even more seriously our understanding not merely of how children learn but how they perceive that learning. Only with some sense of the latter can intended educational outcomes succeed, or serve the needs of the growing child, in turn bemused, enthralled and sometimes frightened by the choices of value and the life trajectories these will create through the consequences of choice. (Kuusisto 2011; 2020a; 2020b.)

In broader terms, the ecological model derived initially not from education or the social sciences but biological and environmental science. The conceptualisation of the notion of an 'ecosystem' is most accessibly outlined by Willis (1997) in 'The ecosystem: an evolving concept viewed historically'. The notion of human beings' place in the natural

environment arguably originates in the nineteenth century in and around Darwinian evolutionary theory. In the origins of the modern conceptualisation and modelling of ecosystems, however, the 1930s' work of botanists Arthur Roy Clapham and Arthur Tansley has prominence, notably in how they examined the life of organisms as a system of exchanges within environments (Willis, 1997). Now of course the contemporary rise of environmentalism has made a marginal idea mainstream. The interconnectedness of all environments on a small planet is more acutely evident in the global present-day focus on sustainable development of these interconnected environments, particularly and through the United Nations' sustainable development goals (UN, 2021). The phrase 'sustainable development' itself was made popular in the 1987 report, *Our Common Future*, of the United Nations Commission on Environment and Development (UN, 1987). The Commission, chaired by Norwegian Prime Minister Gro Harlem Brundtland, provided a definition of sustainable development that was used for the next 25 years: 'Development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs' (Explorer, 2020).

It was approaching now a quarter of a century ago that Bronfenbrenner (1976) made ground-breaking inroads into the application of ecological models to education. His concerns were with rigour of scientific method. His notion of the 'experimental ecology of education' encouraging the study of education not simply in 'the laboratory' but in systems of lived educational experience, for example those formative influences on learning such as institutional, socio-economic, political, parental environments. Subsequent work by Bronfenbrenner (1994) placed the same scientific emphasis upon experimental method. Bronfenbrenner used the term ecology, then, to refer to systemic factors that impact on environments of and for learning. His methodological case that failure to account for such environmental factors would mean educational research would be less not more scientifically rigorous than work undertaken under test or 'laboratory' conditions.

Since Bronfenbrenner, others have adopted ecological models in a variety of disciplinary settings (Pickett & Cadenasso 2002). Others have analysed systems of human economic exchange and sustainable resource management in similar ways (Chapin et al., 2000; Daily et al., 2009), and in research on Public Health, a similar model for Ecosocial approach (Krieger 1994; 2020). Such models have been seen as a metaphorical as well as methodological bridge between science and society, and for instance Bronfenbrenner's model has been much used particularly in education (Berkowitz, Nilon, Hollweg 2002; Odum 1997). Mueller and Toutain's (2015) is one such example of the ecological model applied to entrepreneurial education, which they build on the foundations of the work of for instance Morin and Hulot (2007) with pathfinding applications of such ecosystems as mutually sustaining interactions between living and non-living, organic actors and inorganic elements. As Mueller and Toutain point out, 'This new dimension of the term lends itself to exploring the metaphoric potential of biological ecosystems for other disciplines' including (their concern) of 'entrepreneurship' education. All of these applications are some way from Bronfenbrenner's narrower methodological concerns. Part of a much broader

incorporation of applied biological metaphors, especially Darwinian (Aldrich, Hodgson, Hull, Knudsen, Mokyr and Vanberg, 2008), since the origins of the term in the life sciences this widening of biological and especially ecological metaphors from natural to human environments has not been without even early critics (Tansley 1935).

Building on Sameroff (2010) and other literature such as the review on socialization of young children by Elgaard, Langsted & Sommer (1989), in these frames of reference we have emphasised the weight of the individual agency and social interactions embedded in her values and lifeworld. Different societal educational systems have taken varying positions into value teaching and learning in their curricula. Some may do this more consciously and transparently, by, for example, providing religious or worldview education as a part of its educational aims and purposes (Hoge, Petrillo & Smith 1982; Kuusisto 2011; Gearon & Kuusisto 2017b).

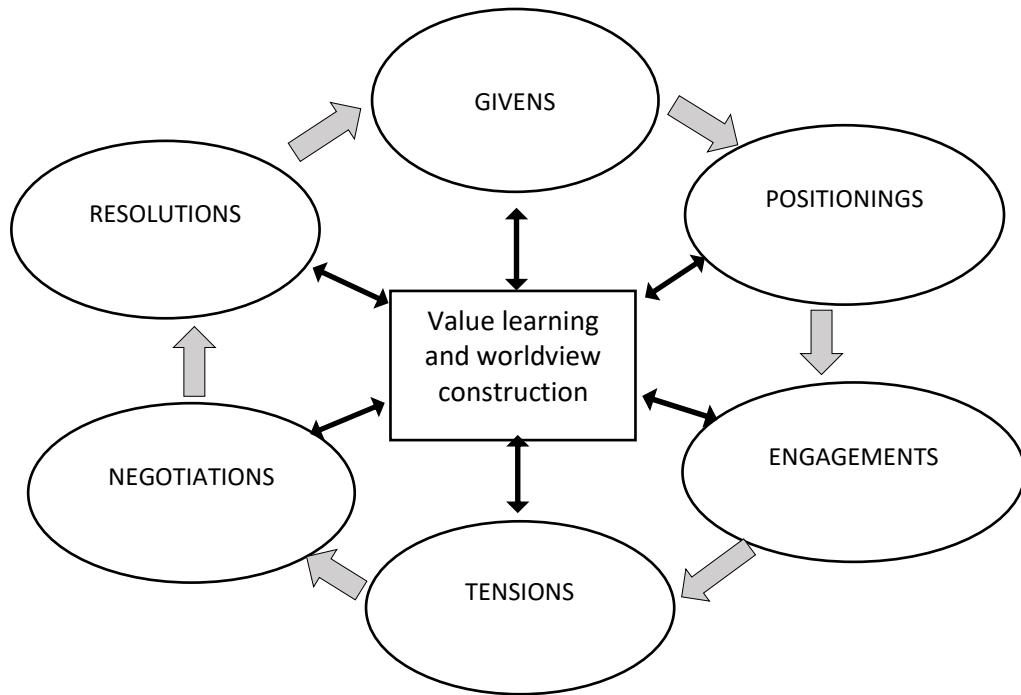

Figure 2. Value learning trajectories model (further modified from Kuusisto & Gearon 2017; Gearon & Kuusisto 2017; Lamminmäki-Vartia, Poulter & Kuusisto 2020)

We see here, then, a deeper level of ontological and epistemological concern, not simply that is the passive or even active learning of values per se but the learning of how to value itself. Educational settings, using environmental metaphors to set the parameters of an educational framework that

acknowledges this tradition but, we think, with an approaches which enriches it by drawing on the methodological approach known as life biography, narrative and life trajectory research (Goodson, Antikainen, Sikes and Andrews 2017). The life trajectory approach is one which we have thus terminologically adopted for the study in recent researches on values and worldview in and beyond education. Our own approach (See Figures 1 & 2), then, synthesises contextual, methodological and theoretical frames of interest to the study of educational ecosystems of value. Here we have offered bridges

to theory, method, and ethics, our findings will also inform both educational and societal policy and practice, in particular as regards the national values and citizenship which have recently received a pivotal role in national guidelines for education also in connection to the prevention of extreme world-views across societies. (See e.g. Gearon & Kuusisto 2017b; Kuusisto 2011.)

Building on Bronfenbrenner's ecological systems theory (2005), with *chronosystem* depicting there the temporality in development, as well as wide conceptual literature on the notion of value, and the empirical findings from several of our previous empirical mixed methods research projects, we have established a working model of value learning in the life trajectory (Kuusisto & Gearon 2017a, b; 2020). Also following Ricoeur's (1990) critically expressed and influentially delineated notion in *Time and Narrative*, and other works on interpretation (Ricoeur, 1976; 1980), the very temporality of values creation along life trajectories presents a conceptualisation of our research as a narrative of lives *in relation*. These we determine as an interrelated and cyclical in our model, as a series of stages from givens, through encountering life choices and making accommodations to previous knowledge through the new experiences and learned contents, leading to resolutions and the life-givens now being updated with the new learning. We have depicted these in our conceptual and analytical model through six stages: *Givens, Positionings, Engagements, Tensions, Negotiations, Resolutions* (See Figure 2).

Applied for the context of the home and the family, and young children's value learning during the pandemic, our value learning along life trajectory model (Kuusisto & Gearon 2017; Lamminmäki-Vartia et al 2020), thus illustrates the process through which an individual child learns values and further constructs their view of the world – a worldview – in their home context. The starting point here, or “Givens”, depicts what the individual, here a young child, already knows, for example their perceptions of right and wrong and their views of themselves and the others. When encountering a moral dilemma or a situation where they encounter contrasting or conflicting values – for instance watching children's film that communicates values that are different from those that the parents have maintained in the home – the child needs to re-evaluate their “Positionings” – what is my position here. For example, a child could think, or be told by the parents, that the situation presented in the film is unreal, it is a fairy-tale, whereas in real life it is in fact not possible to end up in a similar situation or to do similar choices. Or, that the characters in the film come from different national contexts or religious backgrounds, whereas “we” as a family believe differently. The value learning situation can sometimes end here, if the child accepts that their individual or family “Positionings” resolve their experienced conflict.

Alternatively, they may, for example, ask grandparents or siblings for further stances to the matter, which can further ambulate the ways in which the child formulates their values. If there are still further “Tensions” in the situation that the child experiences, they may go through further “Negotiations” in their mind about their priorities, for instance about which of their siblings may be right about a matter, which one's views to adopt for a particular value decision situation. These internal “Negotiations” can thereby reach their “Resolutions” – or alternatively the process may, again, end here,

and the child may decide that since the siblings disagree, perhaps there is no straightforward solution to the matter, and leave it at that for the situation. Whatever the end solution to the process, it will produce learning and thereby alter the “Givens”, or what the child knows and has learned about the values and the way they see the world—also when parallel value choices are encountered later in life.

Our research here highlights the significant determining (personal, social, cultural, political) factors which impact value learning in the life trajectory of children, highlighting the temporal and the transitional nature of choice.

3. Home Alone? Values Transmission in a Time of Virus

In recent decades there has been nothing that has so systematically impacted cultural, economic, social and political ecosystems, of which education is an integral component, than the COVID-19 pandemic. A variety of research findings from these different sectors of human life have shown measurably dramatic impacts. Given our values theme, measures from the **World Values Survey (WVS)** provide a useful point of reference. The WVS defines itself as ‘an international research program devoted to the scientific and academic study of social, political, economic, religious and cultural values of people in the world’; with aims and objectives ‘to assess which impact values stability or change over time has on the social, political and economic development of countries and societies’ (WVS, 2021). The World Values Survey Association, in the provisional findings for their 2020 World Cultural Map, has shown from the most recent survey data based on a robust methodology a world divided in its value systems, broadly defined as ‘two major dimensions of cross-cultural variation in the world: *traditional values versus secular-rational values and survival values versus self-expression values*’ with the global cultural map showing scores of societies positioned by majority population on one or other of these two dimensions.

The pandemic has in itself impacted the value balance. In a study of 24 countries (Australia, Belgium, Brazil, Canada, China, France, Germany, India, Indonesia, Italy, Japan, Mexico, Netherlands, Poland, Portugal, Romania, South Africa, South Korea, Spain, Sweden, Turkey, UK, USA & Vietnam), the report’s authors (Inglehart and Lampert, 2021) a noticeable shift towards ‘progressive values’ amidst ‘growing pessimism’:

Impact of the pandemic on values, emotions and economy shows 2 faces. First, the COVID-19 crisis leads to a boost in progressive values and ideals with increasing calls for equality, tolerance, rising community spirit and an increasing focus on emancipation and self-determination. These historically remarkable effects of the COVID-19 crisis are a result of the strict lockdowns, social isolation and the unprecedented restrictions in freedom of movement. People re-evaluate their priorities in life. Freedoms and liberties have become scarce and as a result progressive values are on the rise while patriarchy and a focus on law and order have gone down. People internationally are calling for inclusive growth and for reducing the gap between rich and the poor (WVS, 2021).

And second:

levels of pessimism, fear and hostility are rising while positive emotions and hedonism have gone down. The pandemic has come as an emotional shock to many. People feel let down by society with diminishing future prospects. This trend is visible in all generations, and especially among young adults who have become less obedient to authority with increasingly urgent worries about income inequality, unemployment, finances and their futures. Life has gotten worse in many areas, including mental and physical health, joy of living, finances, social life, work life, personal life and trust in humanity. As a result of the COVID-19 crisis people increasingly focus on health, vitality and taking precautions (WVS, 2021).

Other large-scale studies have directly addressed the impacts of the pandemic on schooling. UNESCO lists an entire draft of issues around the adverse consequences of school closures:

- Interrupted learning
- Poor nutrition
- Confusion and stress for teachers
- Parents unprepared for distance and home schooling
- Challenges creating, maintaining, and improving distance learning:
- Gaps in childcare
- High economic costs
- Unintended strain on health-care systems
- Increased pressure on schools and school systems that remain open
- Rise in dropout rates
- Increased exposure to violence and exploitation
- Social isolation
- Challenges measuring and validating learning (UNESCO, 2021).

The OECD has, in education termed, proffered practical lessons to be learnt from these closures, detailing a close interaction of families and teachers (who also of course may have families) in supporting children during the COVID crisis, recommending the strengthening of online during the closures:

The COVID-19 crisis has forced education systems worldwide to find alternatives to face-to-face instruction. As a result, online teaching and learning have been used by teachers and students on an unprecedented scale. [- -] Since parents and teachers play a fundamental role in supporting students to develop these crucial attitudes, particularly in the current situation, targeted policy interventions should be designed with the aim of reducing the burden on parents (OECD, 2020).

However, in global perspective, enabling such developments raises as ever the question of economic inequalities which would prevent these proposed enhancements for the children of many nations. Many socioeconomically better resourced families on their behalf have turned into digital learning tools or on-line tutoring for their children, further deepening the socioeconomic knowledge gaps in learning. The World Economic Forum's assessment is not entirely optimistic:

While countries are at different points in their COVID-19 infection rates, worldwide there are currently more than 1.2 billion children in 186 countries affected by school closures due to the pandemic. [- -] Whether it is language apps, virtual tutoring, video conferencing tools, or online learning software, there has been a significant surge in usage since COVID-19. (WEF, 2021).

The same World Economic Forum (2021) suggests that the pandemic 'has changed education forever'.

Numerous other studies, on smaller scales in national context, but no less significant in mirroring the WVS pessimism, and particularly relevant here are those which have focused on the impacts of the pandemic on children. For example, Save the Children UK's Families in Lockdown, revealed children's concerns about the Coronavirus outbreak, with '58% fearful of family members falling ill and 1 in 4 worried about food shortages'; that families are under 'acute financial pressure', again with worries about food supplies. A fifth (20%) of children surveyed were also worried about their future with schools being, at the time, shutdown. In emotional terms, an 'overwhelming 85% of the children surveyed said they were upset about not seeing friends and relatives for the foreseeable future due to the unfolding Coronavirus outbreak' (StC, 2020). Parents' concerns focused on education as well as economics, with 44% worried about helping children with schoolwork: 'School closures mean parents have found themselves balancing caring for their children, working from home and being a teacher' (StC, 2020). A report by the Institute for Fiscal Studies account for impacts on family life of home learning in a time of lockdown (Andrew, Cattan, Costa-Dias, Farquharson, Kraftman, Krutikova, Phimister, and Sevilla, 2021). The mental health impacts are widely reported (Bibby, 2020). Children's charity Barnardo's UK surveyed nearly 1,000 Barnardo's practitioners on the impact of Covid-19 in Wales, finding: 92% of respondents were supporting someone in regard to their mental health, 75% of whom were supporting children; 81% of respondents said they were supporting someone experiencing an increase in mental health issues due to Covid-19'; with the 'most commonly cited issues increasing as a result of Covid-19 related to anxiety and sleep dysregulation – for children, while for parents, the most commonly cited issues were around anxiety and stress' (Barnardo's, 2021).

4. Educational Ecosystem Variants of Values Transmission in a Time of Virus

Although the Pandemic has in many ways created extreme circumstances, also in the family live as noted above. Still, many of the foundational elements of intergenerational value transmission in the family remain important. Although the individual, through their agency and choices in the above described value learning

processes along life trajectory, has a key role in the contents and directions that their values and world-view take, in a context and process exceedingly complex; parental support in children's growth and development naturally remains critical. Elements that have been found as important supportive factors at the home as regards intergenerational value transmission (Kuusisto 2011, 98) are the following. Firstly, (1) a democratic relationship between parents and children – democratic in the sense that children's opinions and life questions are listened to and the children can feel themselves heard and respected. Secondly, (2) parental example is very important. Not only of their words and deeds to be consistent with each other so that they live by the values that they communicate to the children verbally and through their examples, too. But also that they are an embodied real-life example to their children of the meaningfulness of the value system: that the communicated values actually offer a functional direction for a way of life that works and optimally also seems to make a positive impact into the parents' own lives.

Thirdly, (3) and here in connection to the two previous points also: the children are encouraged to do their own thinking, to ponder value choices and to ask questions, wonder about the universe and life, rather than merely mechanically following instructions from others. This is an important factor towards the child's resilience, also protecting them from extreme and potentially radical or otherwise unwanted influences from peer-group later on. Fourthly, (4) a support network of friends and family that hold somewhat similar value systems than the family does, makes it much easier for both the child to find meaningfulness and their the values their own, and the parents to communicate and support the child in their value learning process. (Kuusisto 2011.)

5. Conclusion

As our open conclusion on the pandemic and the family, and the value learning in the 'Educational Ecosystem'. What is important to consider from a societal perspective is, how could the societal actors better support the well-being of children and families? For the children, developing resilience is in a key role. For parents and children alike, gaining peer support and network support is important – for instance, feelings of togetherness in the preschool community. Thereby, inclusiveness in ECEC value education and "cultural heritage" – also for minority religious or worldview families' worldviews, traditions, and cultures being acknowledged is in a key role. Also, Early Childhood Education and Care needs to be a safe space, also identity-safe, but also for value dialogue – as a continuing process by teachers.

The educational ecosystem of values has in the pandemic shown variants in forms of disruptive patterns of life, but has, through this very disruption, particularly highlighted the interrelatedness of education in cultural, economic, political and social contexts. We might, in closing, also return to the origins of the notional ecosystem conceptualisation from the physical environment and the life sciences, especially biology. The coronavirus has shown more graphically than anything in modern decades that the educational ecosystem is actually part of the biological ecosystem too. Issues raised by sustainability and sustainable development are also here powerfully

highlighted. And education, sustainable development goal 4, remains a critical component not merely for the health of individuals but also the future of nations.

References

- Aldrich, H., Hodgson, G., Hull, D., Knudsen, T., Moky, J., Vanberg, V. (2008) In defence of generalized Darwinism, *Journal of Evolutionary Economics*, 18, issue 5, p. 577-596, <https://EconPapers.repec.org/RePEc:spr:joevec:v:18:y:2008:i:5:p:577-596>
- Andrew, A., Cattán, S., Costa-Dias, M., Farquharson, C., Kraftman, L., Krutikova, S., Phimister, A., Sevilla, A. (2021) *Family time use and home learning during the COVID-19 lockdown*. London: Insitute for Fiscal Studies, accessed 4 August 2021 at R178-Family-time-use-and-home-learning-during-the-COVID-19-lockdown-1.pdf (ifs.org.uk)
- Barnardo's UK (2021) Lessons from Lockdown. London: Barnardo's UK, , accessed 4 August 2021 at lessons-from-lockdown-supporting-vulnerable-children-young-people-returning-school-learning-english.pdf (barnardos.org.uk)
- Benjamin S., Salonen V., Gearon L., Koirikivi P., Kuusisto A. (2021) Safe Space, Dangerous Territory: Young People's Views on Preventing Radicalization through Education—Perspectives for Pre-Service Teacher Education. *Education Sciences*. 11 (5): 205. <https://doi.org/10.3390/educsci11050205>
- Berkowitz, A.R., C.H. Nilon, K.S. Hollweg, eds. (2002) *Understanding urban ecosystems: A new frontier for science and education*. Springer-Verlag, New York.
- Bibby, J. (2020) *Learning from Lockdown: How can we build a healthier future post-COVID-19?* London: Health Foundation, accessed 4 August 2021 at Learning from lockdown | The Health Foundation
- Bronfenbrenner, U. (Ed.). (2005) *Making human beings human: Bioecological perspectives on human development*. Sage Publications Ltd.
- Bronfenbrenner, U. (1994) Ecological models of human development. In. *International Encyclopedia of Education*, Vol. 3, 2nd. Ed. Oxford: Elsevier.
- Bronfenbrenner, U. (1979) *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1976) *The ecology of human development: History and perspectives*. Psychologia Wychowawcza, 19(5), 537–549.
- Chapin, F., E. Zavaleta, V. Eviner, R. Naylor, et al. (2000) Consequences of changing biodiversity. *Nature* 405(6783): 234-242.
- Daily, G.C., Polasky, S., Goldstein, J., Kareiva, P.M., Mooney, H.A., Pejchar, L., Ricketts, T.H., Salzman, J. and Shallenberger, R. (2009) Ecosystem services in decision making: time to deliver. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 7: 21-28. <https://doi.org/10.1890/080025>
- Elgaard, B., Langsted, O., Sommer, D. (1989) *Research on socialization of young children in the Nordic countries*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Explorer (2021) *United Nations Sustainable Development Goals*, accessed 4 August 2021 at UN Sustainable Development Goals - The Explorer
- Gearon, L. & Kuusisto, A. (2020) Finnish Early Childhood Education and Care: Why Worldview Sensitivity Matters. In E. Aslan (Ed.). *Migration, Integration and Religion in Early Childhood Educational Institutions*. Springer.
- Gearon, L. & Kuusisto, A. (2017a) On Theory: Framing Value Learning in the Life Trajectory – Epistemology, Ethics, the Existential. In A. Kuusisto & L. Gearon (Eds.) *Value Learning Trajectories: Theory, Method, Context*. Münster: Waxmann, 11-30.
- Gearon, L. & Kuusisto, A. (2017b) On Context: Value Learning and Life Trajectories Research In Situ – Historical-Political Systems, Spectrums of Value, Biographical Positionings. In A. Kuusisto & L. Gearon (Eds.) *Value Learning Trajectories: Theory, Method, Context*. Münster: Waxmann, 99-115.
- Goodson, I., Antikainen, A., Sikes, P., Andrews, M. (2016) *The Routledge International Handbook on Narrative and Life History*. Routledge, Oxon.

- Hoge, D. R., Petrillo, G. H., & Smith, E. I. (1982) Transmission of religious and social values from parents to teenage children. *Journal of Marriage and the Family*, 44(3), 569–580. <https://doi.org/10.2307/351580>
- Inglehart, R., Lampert, M. (2021) *COVID-19 Crisis Boosts Progressive Values Amidst Growing Pessimism – International Panel Study*. World Values Survey Presentations. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSPublicationsDocuments.jsp?PUB=186&PUB=186>
- Knafo, A. and Schwartz, S.H. (2003) Parenting and Adolescents' Accuracy in Perceiving Parental Values. *Child Development*, 74: 595-611. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.7402018>
- Kuusisto, A. (2011) *Growing up in Affiliation with a Religious Community: A Case Study of Finnish Adventist Youth*. Research on Religious and Spiritual Education, 3. Münster: Waxmann. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/24942>.
- Kuusisto, A. (2020a) Growing up Thinking: The Place of Children's Worldviews in Societal Early Childhood Education. In M. Bayyigit, M. Özkan, A. A. Çanakci & A. H. A. Abdelghany (Eds.) *Erken Çocukluk Dönemi Din: Ahlak - Değerler Eğitimi Ve Sorunlari* [Early childhood period religion: Morality, values education and challenges], Vol. 1. Konya, Turkey: Palet Yayınları.
- Kuusisto, A. (2020b) *Monikulttuurinen luokkahuone kolmantena tilana?* [Multicultural classroom as third space?], *Kasvatus* [Education], Vol. 51, No 2, 204-214.
- Krieger, N. (2020) Measures of Racism, Sexism, Heterosexism, and Gender Binarism for Health Equity Research: From Structural Injustice to Embodied Harm—An Ecosocial Analysis. *Annual Review of Public Health* 2020 41:1, 37-62.
- Krieger N. (1994) Epidemiology and the web of causation: Has anyone seen the spider? *Soc. Sci. Med.* 39(7), 887–903.
- Morin, E., Hulot, N. (2007) *L'an I de l'ère écologique : La Terre dépend de l'homme qui dépend de la Terre*. Paris: Editions Tallandier.
- Mueller, S., Toutain, O. (2015) *The outward looking school and its ecosystem*. Entrepreneurship 360. Thematic paper, OECD.
- Odum, E. P. (1997) *Ecology: A bridge between Science and Society*. Sinauer Associates Publishers, Sunderland, Mass., USA.
- OECD (2020) OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19) 'Strengthening online learning when schools are closed: The role of families and teachers in supporting students during the COVID-19 crisis'. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development, accessed 4 August 2021 at <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/strengthening-online-learning-when-schools-are-closed-the-role-of-families-and-teachers-in-supporting-students-during-the-covid-19-crisis/2020/08/04/>
- Pickett, S., Cadenasso, M. (2002) The Ecosystem as a Multidimensional Concept: Meaning, Model, and Metaphor. *Ecosystems* 5, 1–10. <https://doi.org/10.1007/s10021-001-0051-y>
- Ricoeur, P. (1990) *Time and Narrative*, (K. McLaughlin and D. Pellauer, trans.), Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Ricoeur, P. (1980) Narrative Time. *Critical Inquiry*, 7(1):169-190.
- Ricoeur, P. (1976) *Interpretation Theory. Discourse and the Surplus of Meaning*. Christian University Press, Fort Worth, Texas.
- Sameroff, A. (2010) A Unified Theory of Development: A Dialectic Integration of Nature and Nurture. *Child Development*, 81: 6-22. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01378.x>
- Schwartz, S. H. (2012) An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116>
- SfC [Save the Children] (2021) *Families in Lockdown*. London: Save the Children UK, accessed 4 August 2021 at <https://www.savethechildren.org.uk/families-in-lockdown-mental-health-concerns> | Save the Children UK
- Tansley, A.G. (1935) The Use and Abuse of Vegetational Concepts and Terms. *Ecology*, 16: 284-307. <https://doi.org/10.2307/1930070>

- UN (1987) *Our Common Future*, of the United Nations Commission on Environment and Development. New York: United Nations, accessed 4 August 2021 at <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
- UN (2021) *The SDGs in Action*. New York: United Nations, accessed 4 August 2021 at Sustainable Development Goals | United Nations Development Programme (undp.org)
- UNESCO (2021) *Adverse consequences of school closure*. Paris: UNESCO, accessed 4 August 2021 at Adverse consequences of school closures (unesco.org)
- WEF [World Economic Forum] (2021) *The COVID-19 pandemic has changed education forever*. Geneva: World Economic Forum, accessed 4 August 2021 at The rise of online learning during the COVID-19 pandemic | World Economic Forum (weforum.org)
- Willis, A.N. (1997) The ecosystem: an evolving concept viewed historically. *Forum*, 11, 268–271, accessed 4 August 2021 at Forum - WILLIS - 1997 - Functional Ecology - Wiley Online Library
- WVS [World Values Survey] (2021) *2020 World Cultural Map*. Vienna: World Values Survey, accessed 4 August 2021 at WVS Database (worldvaluessurvey.org)

İKİNCİ CİLT

E- ISBN: 978-625-7675-94-9

Konya, Aralık 2021

TÜRKİYE'DE COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİ UZAKTAN EĞİTİM ÇALIŞMALARI

Dr. Mustafa Sarper ALAP

Kırıkkale Üniversitesi

GİRİŞ

2020 yılının Ocak ayında Çin'in Vuhan eyaletinde başlayan ve tüm dünyaya yayılan Covid 19 virüsü nedeniyle dünyadaki birçok ülkede okullarda ve üniversitelerde eğitime ara verilmiş ve öğrenciler eğitimlerini uzaktan eğitim vasıtasıyla yapmışlardır.

Uzaktan eğitim, geleneksel öğrenme-öğretme yöntemlerinin sınırlılıkları nedeniyle sınıf içi etkinliklerini yürütme olanağının bulunmadığı durumlarda, eğitim etkinliklerini planlayıcılar ile öğrenciler arası, iletişim ve etkileşimin özel olarak hazırlanmış öğretim üniteleri ve çeşitli ortamlar yoluyla belirli bir merkezden bir öğretme yöntemidir.¹

"Uzaktan eğitim, farklı ortamlarda bulunan öğrenci ve öğretim elemanlarının, öğrenme – öğretme faaliyetlerini, iletişim teknolojileri ve posta hizmetleri ile gerçekleştirdikleri bir eğitim sistemi modelini ifade eder." Diğer bir tanıma göre; "Uzaktan eğitim, geleneksel öğrenme – öğretme yöntemlerindeki sınırlılıklar nedeniyle sınıf içi etkinliklerin yürütülme olanağı bulunmadığı durumlarda, eğitim çalışmalarını planlayanlar ve uygulayanlar ile öğrenenler arasında iletişim ve etkileşimin özel olarak hazırlanmış öğretim üniteleri ve çeşitli ortamlar yoluyla belli bir merkezden sağlandığı bir öğretim yöntemidir."²

Uzaktan Eğitim iki şekilde yapılmaktadır:

- (1) senkron (eş zamanlı)
- (2) asenkron (zamandan bağımsız/eş zamansız).

Senkron sunumda, sınıf ortamında canlı bağlantı yoluyla (internet, uydu vb.), eş zamanlı olarak, kullanıcılar ve sunucu (öğrenciler ve eğitimci) etkileşimli olarak

¹ Ülker Şen, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Uzaktan Eğitim Programları, Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD) Cilt 17, Sayı 2, Ağustos 2016, s. 412

² Tugay Arat-Ömer Bakan, "Uzaktan Eğitim ve Uygulamaları" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi , 14 (1-2), 2014, s. 364

uygulama içindedirler. Bu uygulamada öğrenciler soru sorabilir, birbirleri ile tartışabilir veya test çözebilirler. Asenkron sunum ise WEB tabanlı bir eğitimidir. Bu sunumda, öğrenci istediği zaman istediği yerden WEB üzerindeki derslere girebilir, test alabilir ve aktivitelere katılabilir istediği dersi istediği kadar tekrar edebilmektedirler.³

1. Pandemi Dönemi Uzaktan Eğitim Çalışmaları

Pandemi döneminden önce Türkiye’de anaokulları, ilkokullar, ortaokullar, liseler ve üniversitelerde yüz yüze eğitim yapılmaktaydı. Yapılan yüz yüze eğitimlerde öğrenciler teknolojik materyallerle eğitim almaktaydılar. Öğrencilere verilen dijital eğitim pandemi döneminde yapılacak dersler için iyi bir hazırlık olmuştur.

Pandemi döneminde okullarda ve üniversitelerde derslere ara verildiğinde öğrenciler evlerinde aileleriyle birlikte oturmaktadırlar. Evde uzaktan eğitimle ders alan öğrenciler çeşitli avantajlardan faydalanmaktadırlar. Öncelikle evde bir huzur ve güven ortamı bulunmaktadır. Öğrenciler evlerinde, odalarında telefon, tablet, laptop ve masaüstü bilgisayar vasıtası ile uzaktan eğitim alma şansına sahip olmaktadır. Tüm branşlar ile birlikte Türk dili ve edebiyatı bölümünde okuyan bir öğrenci de teknolojinin tüm imkanlarını kullanarak derslere katılabilmektedirler. Dersler haftanın yedi günü boyunca yapılmaktadır. Türk dili ve edebiyatında lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimleri belirli müfredatlar dahilinde yapılmaktadır. Uzaktan eğitimle verilen derslerin hemen akabinde öğrencilere ödevler verilir ve ödevler öğrenciler tarafından yapıldıktan sonra mail ile dersi veren akademisyene gönderilmektedir. Yüz yüze eğitimde kitaplardan takip edilen okuma çalışmaları, uzaktan eğitimde metnin ekrana yansıtılmasıyla öğrencinin de mikrofonla katılarak metni okuması şeklinde yapılmaktadır.

Teknolojik gelişmeler ışığında bulunulan yerden dersleri takip etmek her yönden öğrencilere ve ailelere fayda sağlamaktadır. Aslında Türkiye, uzaktan eğitime yabancı değildir.

Türkiye’de Yükseköğretimde uzaktan eğitim sisteminin geliştirilmesine yönelik bir başka girişim 1978 yılında olmuştur. MEB tarafından her türlü hak ve yetkileri ile bir “Açık Üniversite” kurulması önerilmiş; ancak bu yasa tasarısı hayata geçirilememiştir. Daha sonra, 1981 yılında yürürlüğe giren 2547 sayılı yasa ile Anadolu Üniversitesi bünyesinde bir “Açıköğretim Fakültesi”nin yer alması sağlanmıştır. YÖK de 14 Aralık 1999’da hazırladığı “Üniversitelerarası İletişim ve Bilgi Teknolojilerine Dayalı Uzaktan Eğitim Yönetmeliği” ile uzaktan eğitim konusunda önemli bir adım atmıştır. Türkiye’de internet üzerinden uzaktan eğitim uygulamaları, ODTÜ Enformatik Enstitüsünün öncülüğünde, 1996 yılında başlamıştır.⁴

1.1. Pandemiden Öncesi Uzaktan Öğretim

³ Asiye Toker Gökçe. "Küreselleşme Sürecinde Uzaktan Eğitim". Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi / 11 (Aralık 2008), s. 2

⁴ Gökçe. "Küreselleşme Sürecinde Uzaktan Eğitim", 3

Türkiye’de pandemi öncesinde uzaktan eğitim çalışmaları yapılmaktaydı. Özellikle üniversitelerin sürekli eğitim merkezleri, yabancı dil eğitim merkezleri ve özel kurslarda uzaktan eğitim çalışmaları başlamıştı.

Özel kurslarda yapılan dijital eğitimlerde dersi veren öğretmen ekranda yer alır, bunun yanında öğretmen ile iletişim kurmak için ekranın sağında bulunan mesaj kutusu yer alır ve bu mesaj kutusunda öğrenciler öğretmene konu hakkında sorular sorarlar ve ayrıca öğretmenin çeşitli örnekleri yapabilmesi için bir de beyaz tahta yer alır. Beyaz tahta özellikle matematik eğitimi alan öğrenciler için önemli bir dijital araçtır.

Bazı üniversitelerde özellikle Yabancılar Türkçe Eğitimi Sertifika programlarında eğitim uzaktan çevrimiçi şekilde yapılmaktaydı. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi ve Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi’nde eğitimler dijital olarak verilmekteydi. Dijital eğitimde Türkiye’nin her şehrinden akademisyenler eğitim programına katılıp ders vermektedirler, bunun yanında dersleri veren akademisyenler ekrana yansıttıkları sunumları ile eğitimin her konusu üzerinde bilgi de vermektedirler. Bir ay süren eğitimlerde öğrenciler uygulama dersleri için kursun yapıldığı üniversiteye gidip orada uygulama çalışmasına katılmaktadırlar ve hem teorik hem de uygulama alan öğrenciler uzaktan çevrimiçi sınavlara girip sınav olmaktadır ve yapılan sınav sonucunda başarılı olan öğrenciler sertifika almaya hak kazanmaktadırlar.

Pandemi döneminden önce dijital eğitimin en önemli araçlarından olan akıllı tahta tüm okullarda yaygınlaşmaya başlamıştır. Milli Eğitim Bakanlığının en önemli projelerinden olan Fatih projesinde Milli Eğitim Bakanlığı öğrenciler için her türlü imkanı sağlamıştır. Birçok şehirdeki okullara akıllı tahtalar monte edilmiştir ve ayrıca 9. sınıf öğrencilerine de tabletler dağıtılmıştır. Ancak öğrenciler tabletleri eğitim için kullanmayınca proje sekteye uğramıştır. Şayet öğrenciler tabletleri disiplinli bir şekilde kullanmış olsalardı, pandemi döneminde bazı sıkıntılar yaşanmayacaktı.

Pandemi döneminden önce öğrenciler okullarına gittiklerinde çantalarında yer alan kitapların ağırlığının sıkıntısını çekmektedirler, şayet kendilerine verilen tabletleri disiplinli bir şekilde kullansalardı bu sıkıntıyı çekmeyeceklerdi, çünkü tabletlerde tüm derslerin kitapları Pdf formatında yer almaktadır, bunun yanında tablet içerisinde yer alan yazı programlarını da yine öğrenciler tabletin yanında verilen kalemle kullanabilmektedirler. Ayrıca sınav zamanında öğretmenlerin gözetimi ile dijital bir sınav tablet vasıtasıyla yapılabilmektedir. Bu açıdan Fatih projesi dijital sistemin temelini oluşturmaktadır. O günlerde tabletleri disiplinli bir şekilde kullanmayan öğrenciler, pandemi döneminde tabletin değerli bir eğitim aracı olduğunu farkına varmışlardır.

Dijital eğitimin en önemli araçlarından olan akıllı tahtalarda öğrenciler faydalanmaktadırlar. Bir konu hakkında araştırma yapmak isteyen öğrenciler öncelikle akıllı tahtalarda slayt ve dökümanlardan faydalanırlar. Her ders için akıllı tahtada sayılamayacak kadar kaynak bulunmaktadır. Dil eğitimi derslerinde çok sayıda sözcük bulma programı akıllı tahtada bulunmaktadır ve ayrıca dil eğitimini geliştirmek için çok sayıda Pdf test ve çevrimiçi testler de akıllı tahtalar içerisinde yer almaktadır.

Akıllı tahtalar açıldığında tüm bilgilere erişilebilmektedir, bunun yanında öğretmenlerin de akıllı tahta kullanımında gerekli ek materyalleri kullanmaları gerekmektedir. Akıllı tahtayı kullanmadan önce öğretmenler kendi bilgisayarlarından görsel dosyaları bir flash diske kaydedip, bilgileri öğrencilerine aktarabilirler. Öğretmenler çeşitli programlar vasıtasıyla bulundukları yerlerden tahtaya yazı yazabilirler böylece sınıfın gerekli kontrolünü de sağlamış olurlar.

1.2. Pandemi Dönemi Uzaktan Eğitim

Dünyanın birçok ülkesi Çin Wuhan’da ortaya çıkan Covid-19 salgınından etkilenmiş; okullar, kurslar ve üniversitelerde eğitime bir süre ara verilmiştir. Bu dönemde çeşitli dijital programlar önem kazanmıştır. 2000 li yıllarda mesaj ve görüntü aynı yerde olan ses ve görüntülü mesaj gönderme programını eğitim amaçlı kullananlar da olmuştur. Daha sonra ses ve görüntülü mesaj programı da ses ve görüntüyü bir arada veren program olarak önem kazanmıştır.

Pandemi döneminde bazı programlar ortaya çıkmış ve bu programlar öğretmenler ve öğrenciler tarafından tercih edilen bir program haline gelmişlerdir. Dijital eğitim programları pandemi döneminin yaşandığı bir yıllık süre içerisinde yaygınlaşmıştır. Anaokulu, İlkokul, Ortaokul ve liselerde öğretmenler uzaktan eğitim programları ile ders vermektedirler. Dijital eğitim programları masa üstü bilgisayarlar, laptoplar, tabletler ve mobil telefonlarda kullanılabilir. Bazı dijital eğitim programları sınırlı katılımcı ve sınırlı zaman şeklinde tasarlanırken, bazı dijital eğitim programlarında ise zaman ve katılımcı sınırı bulunmamaktadır.

Okullarda kullanılan dijital eğitim programlarında öğretmenler derslerini anlatmaktadırlar, ayrıca beyaz tahta ve ekran paylaşımı ile de dersleri göstermektedirler. Öğrenciler de öğretmenlerinin derslerini takip ederek öğretmenleri ile birebir görüşebilmektedirler, ayrıca öğretmenler de öğrencilerine soru sorabilmektedirler. Dijital bir cihaz içerisinde bir sınıf ortamı sağlanmaktadır. Ayrıca öğrenciler derslere evden de dışarıdan da katılabilmektedirler.

Üniversitelerde dijital çevrimiçi eğitimler, uzaktan eğitim merkezlerinin uzaktan eğitim programları vasıtasıyla yapılabilmektedir. Üniversitelerin uzaktan eğitim sistemlerinde bir sınıf ortamı oluşturulmuştur. Öğrenciler öğretmenlerini çevrimiçi görebilmektedirler. Bu eğitimde de öğretmenler not yazmak için beyaz tahta kullanırlar ve ayrıca ekran paylaşımı vasıtasıyla da ders materyallerini öğrencilere gösterebilmektedirler. Uzaktan eğitim programında derslere katılamayan öğrenciler, ders bitiminden hemen sonra sisteme yüklenen dersleri arşivler kısmında takip edebilmektedirler.

Üniversitelerde uzaktan eğitim derslerinde öğretmenlerin verdikleri ödevler, öğrencilere e-posta ile dijital ortamda gönderilmektedir. Ödevlerini e-posta ile alan öğrenciler, ödevlerini tamamladıktan sonra kendileri için belirlenen süre içerisinde öğretmenlerinin e-posta adresine göndermektedirler.

Üniversitelerde dijital eğitim vasıtasıyla lisans eğitiminin yanında yüksek lisans ve doktora eğitimleri de verilmektedir. İlk olarak yüksek lisans ve doktora derslerinin mülakatları dijital eğitim vasıtasıyla yapılmaktadır. Mülakatları kazanan öğrenciler kayıtlarını da dijital ortamda yapabilmektedirler. Yüksek lisans sınavında dersler ve

tez savunmaları dijital ortam ile yapılmaktadır. Savunma sınavında tezini savunan öğrenci ekran paylaşımı ile tezini jüriye gösterebilmektedir. Doktora eğitiminde de dersler dijital bir şekilde yapılmaktadır. İlk olarak doktora yeterlik sınavı dijital eğitim ile yapılmaktadır, yeterlik sınavını başaran öğrenci tez izleme komitesi toplantılarına jüri üyeleri ile birlikte katılır ve son olarak doktora savunma sınavında da savunma dijital ortamda yapılmaktadır. Türkiye'nin başka şehirlerinde çalışan akademisyenler, sınava katılan öğrenciler dijital eğitim vasıtasıyla bulundukları yerden toplantıya katılabilmektedirler.

Uzaktan eğitim programları yurt içinde ve yurt dışında düzenlenen kongre ve sempozyumlar için de katılımcılara birçok avantajları vardır, özellikle yurt dışı sempozyumları için ödenen maliyetler açısından uzaktan eğitim kişilere büyük bir avantaj sağlamaktadır. Yurt içi sempozyumlarda ise uzak şehirlere yapılacak olan seyahat yorgunluğu ve diğer maliyetler için de kişilere büyük bir avantaj sağlamaktadır.

1.3. Uzaktan Eğitimde Yaşanabilecek Olumsuz Durumlar

Dijital eğitimde yaşanan bazı fiziksel olumsuzluklar bulunmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1.3.1. Elektrik Kesintisi: Programa göre derslerin yapıldığı bir anda elektrik kesilmesi öğrenciler için kaygı verecek bir durum değildir. Böyle bir olumsuzla karşılaşan öğrenciler. Cep telefonları vasıtası ile derslerine devam edebilirler, ayrıca öğrenciler yapılan derslerden sonra sisteme yüklenen arşiv derslere de katılıp derslerinden geri kalmazlar. Ancak sınav anında yaşanan kesintilerde öğrenciler cep telefonları ile sınava devam edemeyecekleri durumda bu durumu öğretmenlerine mutlaka bildirmelidirler, online sınavlarda öğrencilerin bir hatayla karşılaşp sistemden çıkması belli olabilmektedir. Bu durumu suiistimal eden öğrenciler de olabilir, ancak online sistem bu durumu da tespit etmektedir. Sınava giren ve sınavı sonlandıran öğrencinin yaptığı işlemler online sistemde tespit edilmektedir.

1.3.2. Sistem Arızası: Sistem arızaları programa göre yapılan derslerde kısa süreliğine de olsa yaşanabilir. Sınav zamanlarında ise aşırı yoğunluktan sistemde sıkıntı yaşanabilir, bu durumla karşılaşan öğrenciler sistemde kalmaya devam etmelidirler, çünkü sistem geri açılabilir, ancak sistem açılmadığı durumlarda üniversitenin web sayfasından sınavın başka bir tarihe ertelenmesi haberi gelebilir.

Fiziksel sıkıntıların yanında derslerde ve sınavlarda yaşanan öğrenci kaynaklı sıkıntılarda yaşanabilmektedir ve yaşanan sıkıntının ismini “Dijital Kopya” olarak adlandırabiliriz. Derslerde öğrenci kaynaklı şu sıkıntılar yaşanabilmektedir.

1.3.3. Derste Olmama Durumu

Belirtilen program dahilinde yapılan derslerde bazı sistemlerde öğretmen dersi yaptığında öğrencilerle genelde sınıftakilerin gördüğü çevrimiçi mesajla iletişim kurulabilmektedir. Ders yapıldığı anda öğrenci sistemi açar ve bir radyo gibi telefonu yada bilgisayarı başka bir yere koyarak dışarı çıkabilir veya başka şeylerle ilgilenebilir. Bu durumda yapılabilecek en önemli çalışma + (Artılama) çalışmasıdır. Dersin belirli zamanlarda öğrencilerden mesajlara + işareti koymaları istenebilir ve bu şekilde öğrencilerin derste olup olmadıkları anlaşılabılır.

1.3.4. Metin Okumada Yaşanan Sorunlar

Çevrimiçi derslerde özellikle sözel derslerde öğretmenler öğrencilerinden belirlenen bir metni okumasını isterler ve öğrenci metni okur, ancak metni okurken çalışkan öğrenciler metni akıcı bir şekilde okurken bazı yerlerde hata yapabilirler burada öğrencinin metni gerçekten kendisinin okuduğu anlaşılabılır. Metin okumalarında bir de önceden hazırlanmış metinler okunur, burada öğrenciler hiçbir hata yapmadan akıcı bir şekilde metni okuyabilir, ancak burada öğrencinin gerçekten metni nasıl o şakil okuduğu sorgulanır, bunu ortaya çıkarmak için o an farklı bir metni okuması istenir veya metin içerisinde bazı satırlar çıkarılarak metni öğrenciden tekrar okunması istenir ve genelde büyük hatalar yapan öğrencinin hazır bir metni okuduğu ve derse çalışmadığı anlaşılabılır.

1.3.5. Ödevler

Dijital eğitimde derslerin sonunda öğrencilere online sınav yerine ödevler verilmektedir. Bunun yanında öğrencilerin yüz yüze derslerde almış olduğu notlar bilinmektedir. Bu durumu sadece uzaktan eğitime yeni başlayan öğrencilerde göremeyebiliriz. Bazı öğrenciler, aldıkları ödevleri itinalı bir şekilde ve araştırma yaparak teslim etmektedirler, ancak bazı öğrenciler ise ödevlerini bir başkasına yaptırmaktadırlar ve böylece yüksek notlar almaktadırlar. Ödevi teslim edip yüksek not alan ancak yüz yüze eğitimde notları düşük olan öğrencilerin ödevleri kendileri yapmadıkları anlaşılabılır; bazı öğrencilerde yüz yüze eğitimde düşük not almalarına rağmen gerçekten çalışıp ve iyi bir araştırma ile yüksek not alabilirler. Ödevlerde yaşanabilecek bu durumu ortadan kaldırmak adına mutlaka sınavlar dijital ortamda yapılmalıdır.

1.4. Pandemi Sonrası Uzaktan Eğitim Çalışmaları

Pandemi döneminde Türkiye’de yapılan aşılama çalışmaları ve aşılamaadan doğacak virüsü ortadan kaldıracak bağışıklık sisteminin güçlenmesiyle okulların açılması çalışmalarına başlanmıştır. 2021-2022 eğitim ve öğretim döneminde okullar ve üniversitelerin yüz yüze eğitime açılması çalışmaları kapsamında öğrencilerin muhtemelen derslerde maske ve mesafe kurallarına bağlı bir şekilde ders yapmaları düşünülmektedir. Bunun yanında okullarda teknolojik imkanlar ölçüsünde akıllı tahtalar vasıtasıyla dersler dijital bir şekilde yoğun bir şekilde gösterilecektir, ayrıca telafi çalışmaları ve kurslar için de uzaktan eğitim çalışmalarının devam edeceği düşünülmektedir.

SONUÇ

Türkiye’de pandemi döneminden önce yapılan uzaktan eğitim çalışmalarında az sayıda uzaktan eğitim programları yer almaktaydı. Pandemi döneminde ise bilinen uzaktan eğitim programlarının yanı sıra çok sayıda uzaktan eğitim programları bulunmaktadır. Önceki uzaktan eğitim programlarının güncellenmiş programlarında programa çok sayıda özelliğinde eklenmiş olması görülmektedir. Tüm bu uzaktan eğitim programları ile birlikte Türkiye’de pandemi döneminden sonra da bu programlar daha yaygın bir şekilde kullanılması düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Toker Gökçe, Asiye Toker Gökçe. "Küreselleşme Sürecinde Uzaktan Eğitim". Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi / 11 (Aralık 2008): 1-12.
- Arat Tugay- Bakan Ömer Bakan, "Uzaktan Eğitim ve Uygulamaları" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi , 14 (1-2), 2014.
- Şen, Ülker, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Uzaktan Eğitim Programları, Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD) Cilt 17, Sayı 2, Ağustos 2016, s. 412

İKİNCİ CİLT

E- ISBN: 978-625-7675-94-9

Konya, Aralık 2021

AİLE AİDİYETİ: COVID 19 PANDEMİ DÖNEMİNDE EĞİTİME YANSIMALARI YÖNÜYLE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Hüseyin Kasım KOCA

Milli Eğitim Bakanlığı

GİRİŞ

11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından ilan edilen Covid 19 pandemisi tüm dünyayı kısa süre içerisinde etkisi altına almıştır. Ekonomiden sağlığa, spordan sosyal hayata kadar hemen her alanı etkileyen bu salgın, eğitim alanında da köklü değişiklikler getirmiştir. Okullarda yüz yüze eğitimin kesintiye uğradığı bu dönemde yeni yöntem ve anlayışlar geliştirilmiş, yüzlerce yıldır kullanılan bazı klasik yöntemler terk edilmek zorunda kalmıştır.

Uzaktan eğitim yöntemlerinin kullanılmaya başlandığı salgın döneminde, öğrenciler kalabalık ortamlardan uzakta, ekranları karşısında eğitimlerine devam etme durumunda kalmıştır. Çoğunlukla ev ortamında gerçekleşen bu eğitimlerde, aile yapısı verilen eğitimi doğrudan etkileyen bir nitelik kazanmıştır. Anne baba tutumları, ailenin ekonomik durumu, diğer aile bireylerinin eğitime bakışları, evde oluşturulan eğitim ortamları gibi birçok değişkenin etkisinin yoğun bir şekilde hissedildiği bu eğitimlerde, bireylerin aile aidiyetlerinin önemi oldukça belirleyici bir duruma gelmiştir.

1. AİLE AİDİYETİ

Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “*evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik*”¹ olarak tanımlanan aile, toplumun temelidir. Topluma rengini veren aile kurumu, sağlıklı bir sosyal yapı oluşturma noktasında kilit öneme sahiptir. Ailenin toplumsal yapıyı doğrudan etkileyen bu yönü sebebiyle, ailedeki bozulmaların sadece aile bireylerini değil toplumun bütününe etkileyeceği bilinen bir gerçektir.

Grup aidiyeti, toplumsal aidiyet, kültürel aidiyet, mesleki aidiyet, aile aidiyeti, ulusal aidiyet, etnik aidiyet ve dinsel aidiyet gibi aidiyetler bireye kimlik kazandıran ve Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinde temel ihtiyaçlar arasında saydığı ait olma

¹ Türk Dil Kurumu Sözlük, “Aile” (Erişim 2 Mayıs 2021).

ihtiyacını gideren durumlardır. Maslow'a göre ait olma ihtiyacı giderilmediği sürece birey mutlu olamayacak ve potansiyelini ortaya çıkaramayarak kendisini gerçekleştiremeyecektir.² Birey için en temel aidiyetlerden birisi aile aidiyetidir. İnsanın doğumla beraber içerisinde var olduğu aile yapısı, olağanüstü durumlar haricinde hayatın sonuna kadar insanı içerisinde tutabilmektedir.

Aile, insan ilişkilerinin sergilendiği toplumsal bir prototiptir. Çocuk, aile içerisinde insan ilişkilerinin birçok yönünü yaşayabilir. Bu sayede toplumda karşılaşması muhtemel yaşantılara hazırlık yaparak geleceğe güvenle bakabilecektir. Aile aidiyeti kazanabilmiş bireylerin edindiği bu kazanımlardan ailesine karşı aidiyet bilinci oluşturamamış çocukların mahrum kalacağı muhakkaktır. Bu nedenle başta eğitim kurumları olmak üzere toplumda söz sahibi olan çevrelerin aile eğitimlerine önem vermeleri sağlıklı toplum ve huzurlu bir gelecek inşa etme noktasında hayati öneme sahiptir.

Aile aidiyeti, bireylerin aile üyeleri tarafından sahiplenilmesinden ilgilenilmesine, birlikte zaman geçirmeden ortak duygulara sahip olmaya kadar sayılabilecek olumlu yaşantıların sonucu oluşabilecek bir durumdur. İnsanın temel gereksinimlerinden birisi olan aidiyet ihtiyacından yoksun kalma, bireyin psikolojik ve fizyolojik yönü için bir tehdittir.³ Bu alanda yapılan çalışmalara göre kişinin kendisini iyi hissetmesinin temelinde aile aidiyetinin önemli oranda etkili olduğu görülmüştür.⁴ Bu noktada aile aidiyetinden mahrum kalan bireylerin bir dizi sorunla karşılaşacağı söylenebilir. Bireylerin ailede düşüncelerini özgürce ifade edebilmesi, fikirlerinin önemsenmesi, değerli olduğunun hissettirilmesi aidiyet duygusunu güçlendirmektedir. Bu da bireylerin huzurlu olmalarına katkı sunarak onların başka insanlarla birlikte geleceklerine güvenle bakabilmelerine olanak tanıyacaktır.⁵ Çünkü aidiyet bir duygu olmakla beraber başkaları ile de var olabilmenin hayata dönüşmüş halidir.

Aile içi iletişim kanallarının açık olması, yaşanmış tecrübelerin aktarımı, ortak gelecek tasarlanması ve birlikte geçirilen kaliteli zamanların biriktirilmesi aile aidiyetini artırıcı durumlardır. Diğer taraftan modern dönemlerde sıkça karşılaşılan aile bireylerinin sürekli kendi özel alanlarına kapanması, yaşanan iletişim problemleri, ortak bir gelecek oluşturulamaması ve birlikte yaşantı oluşturulamaması gibi durumlar aile bireylerinin birbirlerinden kopmalarına neden olacak ve önce ailede daha sonra da toplumsal yapıda sorunlar yaşanmasına neden olabilecektir.

² Mediha Sarı- Aslı Özkök, "Ortaokul Öğrencilerinde Okula Aidiyet Duygusu ve Empatik Sınıf Atmosferi Algısı", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 13/2 (Ekim 2014), 480.

³ Agnieszka Wilczynska Vd., "The Need Of Belonging And Sense Of Belonging Versus Effectiveness Of Coping", *Polish Psychological Bulletin*, 46(1), (Mart 2015), 72.

⁴ Eda Gök- Ercan Kocayörük, "Temel Psikolojik İhtiyaçlar, Aile Aidiyeti ve Ebeveyn Algısı Değişkenlerinin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkisi", *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi* 2 / 2 (Aralık 2019), 52.

⁵ Ozan Polat, "Ergenlerde Aile Aidiyetinin Psiko-Sosyal Değişkenler Bakımından İncelenmesi", (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019), 14.

2. AİLE AİDİYETİNİ ETKİLEYEN UNSURLAR

Birlikte olma bilincine erişmeyi ve aynı duygularda buluşmayı ifade eden aidiyet kavramı, insan için temel ihtiyaçlar arasındadır. Bu ihtiyaç; arkadaş grubu, okul ortamı, resmi veya sivil bir yapıda karşılanacağı gibi aile içerisinde de karşılanabilir. Tüm bu ortamlar içerisinde aile aidiyeti birey için vazgeçilmez bir değere sahiptir. Doğumla birlikte başlayan aile hayatı, insan için yaşamın her döneminde aidiyet ihtiyacını karşılayabilecek potansiyele sahiptir.

En temelde incelenecek olursa ihtiyaçlar biyo-fiziksel ve psiko-sosyal olmak üzere iki grupta ele alınabilir.⁶ Canlılığın sürdürülebilmesi için gerekli olan beslenme, solunum ve biyolojik sağlık gibi hayati durumlar tüm canlıların temel ihtiyacıdır. Bu ihtiyaçlar giderilmediğinde canlılık son bulacaktır. Diğer taraftan insanı diğer canlılardan ayıran ve onu insan kılan ihtiyaçları da bulunmaktadır. İnsanın canlı olmasının ötesinde ona akıl, duygu ve ruh verilmesiyle ilgili olan bu ihtiyaçların da giderilmesi bir gerekliliktir. Sevgi, ilgi, aitlik, güven, inanma, saygı ve değer gibi kavramlarla ifade edilebilecek bu ihtiyaçlar giderilmediği takdirde insan huzursuz olacak ve yaşama amacını kaybedebilecektir. İnsan için bu ihtiyaçlarını karşılayabileceği yerlerin başında ise aile gelmektedir.

Sevgi ve saygı ihtiyacı, güvende hissetme ve değerli olma gibi psikolojik ve sosyal ihtiyaçların karşılandığı aile, aynı zamanda koruyucu ve destekleyici bir işleve de sahiptir.⁷ Ailesinde ait olma ihtiyacını karşılayabilen birey dış dünyanın ne getireceği belli olmayan ortamları, zararlı alışkanlıklara sürükleyen çevreleri ve olumsuz örneklerle dolu muhitleri gibi daha pek çok bireyi ve toplumu bozan problemlerinden korunabilecektir. Son dönemlerde sıkça karşılaşılan durumlardan olan boşanmaların artması, aile içi şiddet ve çatışmalardaki artış, anne ve babanın birlikte çalışmak durumunda kalmasıyla birlikte çocukla yakından ilgilenebilecek aile bireylerinin olmaması, çocuk yetiştirmede ortaya çıkan daha zorlu koşullar ve olumsuz çevre faktörleri gibi değişkenlerin etkisiyle aile aidiyeti kazanamamış ve bu sebeple suça sürüklenmiş çocuk sayısında önemli artışların olduğu bilinmelidir.⁸

Aile aidiyeti bilinci kazanımının bireysel tarafıyla birlikte topluma bakan yönü de bulunmaktadır. Kendisini ailesine ait hisseden birey, toplum içerisinde de bu durumun faydalarını görebilecektir. Aile aidiyeti kazanamamış bireylerin toplumsal yapının karmaşık çeşitliliği içerisinde nereye savrulacağı, bu ihtiyacını nerede gidereceği öngörülmemektedir. Bu sebeple aile aidiyeti kazanımı sağlıklı birey ve toplum oluşturma noktasında üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir konudur.

Aile aidiyetini etkileyen unsurları temel olarak anne baba tutumları, ekonomik durum ve dini- kültürel yapı olarak üç başlık altında toplamamız mümkündür.

⁶ Gök- Kocayörük, "Temel Psikolojik İhtiyaçlar, Aile Aidiyeti ve Ebeveyn Algısı Değişkenlerinin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkisi",53.

⁷ Gülsüm Korkut- Zahide Gençtürk, "Üniversite Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeyleri ile Aile Aidiyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8 / 24 (Aralık 2020), 210.

⁸ Esin Açikel Gülel- Serap Daşbaşı, "Suça Sürüklenmiş Erkek Çocuklarda Aile Aidiyeti ve Yaşam Doyumu İlişkisi", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30 (3), (Eylül 2019), 967.

2.1. Anne Baba Tutumları

Biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, biyolojik, psikolojik, ekonomik, hukuksal ve toplumsal bir kurum⁹ olan aile, anne ve babanın birlikteliğiyle oluşur. Ailenin kurucu unsurları olan anne ve baba, ailenin niteliğini belirleyen bir fonksiyona sahiptir. Bu yönüyle bireylerin aile aidiyetlerini belirleyen unsurların başında anne ve babanın aile bireylerine karşı tutumu sayılabilir.

Ebeveynlerin sahip olduğu eğitim seviyeleri, onların aileye karşı tutumlarını belirleyen önemli bir unsurdur. Aile aidiyetini de yakından ilgilendiren bu husus, yaşam boyu öğrenme misyonu dikkate alınarak üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir konudur.¹⁰ Özel ve Zelyurt'un 2016 yılında gerçekleştirdiği araştırmada anne ve babaların eğitim seviyeleri arttıkça çocuklarıyla olan iletişimlerinin güçlendiği, çocuklarını daha iyi anlayabildiği ve ebeveyn çocuk diyalogunun daha sağlıklı bir hale geldiği ortaya konulmuştur.¹¹

Saygı sınırlarını koruyan, aile üyelerine muhabbet duyan, ortak yaşam alanlarında beraberce vakit geçirilmesini önceleyen anne babaların bulunduğu bir ailede yetişen çocukların aidiyet duygularıyla ailesine bağlanması oldukça kolaydır. Diğer taraftan sürekli olumsuzluklar yaşatan, kendi dünyasına çekilen ve birlikte vakit geçiremeyen anne babaların bulunduğu bir aile ortamında bireylerin aile aidiyeti kazanımı oldukça zordur. Gülel ve Daşbaşı'nın 2019 yılında yaptıkları araştırmada evden kaçan çocukların aile aidiyetinin düşük olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu nokrada çocukların evden kaçmasının altında anne baba tutumunun etkili olduğu yine aynı araştırmada belirtilmektedir.¹²

Anne babalar özellikle ilk çocukluk dönemlerinde çocukların tüm ihtiyaçlarını karşılayan kişiler olmaları sebebiyle onların bu dönemde çocuklarına verecekleri ilgi ve sevgi çocukların aile aidiyetlerine önemli katkılar sunacaktır. Çocukların anne ve babalarından gördükleri değer; onların ilerleyen yaşamlarında oluşturacakları kimlik, topluma uyum ve ileride kuracakları aile yapısını etkileyebilecektir.

Covid 19 pandemi döneminde evlerde daha fazla vakit geçirmek durumunda kalan aile bireylerinin aile aidiyetleri daha da önemli hale gelmiştir. Eğitim ortamlarının evlere taşındığı bu dönemde anne ve babaların eğitim gören aile bireylerine karşı tutumları eğitimin kalitesini etkiler bir hale dönüşmüştür. Uygun eğitim ortamlarını oluşturan, öğrencileri teşvik eden, eğitim sırasında sessizliği sağlayan anne ve baba tutumları eğitimi olumlu yönde etkilerken; diğer taraftan dersler esnasında gürültü yapan, uygun eğitim ortamını oluşturmak için inisiyatif almayan ve öğrencileri

⁹ Şenay Yapıcı, "Türk Toplumunda Aile ve Eğitim İlişkisi", *Turkish Studies*, (5), (Aralık 2010), 1545.

¹⁰ Salih Karip vd., "Genç Yetişkinlerin Kullandıkları Duygu Stilleri ile Aile Aidiyetinin İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31 (3), (Temmuz 2020), 845.

¹¹ Erdoğan Özel, Hikmet Zelyurt, "Anne Baba Eğitiminin Aile Çocuk İlişkilerine Etkisi", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 0 / 36 (Ağustos 2016), 9-34.

¹² Gülel- Daşbaşı, "Suça Sürüklenmiş Erkek Çocuklarda Aile Aidiyeti ve Yaşam Doyumu İlişkisi", 983.

uzaktan eğitime katılmaları yönünde teşvik etmeyen anne ve babalar, eğitimin kalitesini olumsuz yönde etkileyebilecektir. Çelenk'in 2003 yılında yaptığı çalışmada anne ve babaları eğitim süreçlerine dahil olan öğrencilerin başarılarının arttığı ortaya konulmuştur.¹³ Bu noktada anne babalara düşen, eğitim süreçlerine dahil olmak ve öğrencilerin eğitimlerine destek verecek uygun ortamlar oluşturan bir tutum sergilemek olacaktır.

2.2. Ekonomik Durum

Ailenin; bireyin yaşantısında bakım, koruma, neslin devamı, sosyalleşme ve ekonomik destek gibi pek çok işlevi vardır.¹⁴ Çok farklı boyutlara sahip olan aile kurumunda, bireylerin aileye aidiyetlerini etkileyen unsurlardan birisi de ailenin ekonomik durumudur. Aile içerisinde gıda, kıyafet ve eğitim materyalleri gibi temel ihtiyaçların karşılanabilmesi, bireylerin aile aidiyetlerine katkı verebilirken; ekonomik zorluklar içerisinde temel ihtiyaçların karşılanamadığı aile yapılarında bireylerin aile aidiyetleri zarar görebilecektir.

Akyüz tarafından 2021 yılında 726 öğrenci üzerinde yapılan araştırmada, ailesinin ekonomik durumu daha iyi olan öğrencilerin aile aidiyetlerinin daha üst seviyede olduğu¹⁵ sonucuna ulaşılmıştır. Covid 19 pandemi sürecinde eğitimlerini aileleriyle beraberken sürdürmek durumunda kalan öğrencilerin bu eğitimlerine devam edebilmeleri için gerekli eğitim materyallerine ulaşmaları önemli bir ihtiyaç halini almıştır. Bu dönemde internet ve internete bağlanabilecek cihazlar, eğitimlerin temel bileşenleri haline gelmiştir. Bu ihtiyaçlar da zaman zaman ailelere ek bir maliyet getirerek aile bütçelerini sarsabilecek bir hal alabilmektedir.

Anne ve babanın boşanması aile kurumunu yıkmasıyla beraber, çocukların hayatlarında da derin travmalar oluşturmaktadır. Boşanmış çiftlerin bu kararları sadece kendilerine değil, çocukları ve dolayısıyla toplumsal yapıyı da etkilemektedir. Yapılan araştırmalarda boşanmaların en önemli nedenleri arasında ekonomik yetersizlikler sayılmaktadır.¹⁶ Bu sebeple ailelerin ekonomik yönden yaşayacakları problemlerin, bireylerin aile aidiyetlerini azaltmasıyla beraber ailenin parçalanmasına kadar varabilen sorunlara neden olduğu söylenebilir.

2.3. Dini ve Kültürel Yapı

İnsanı iyi ve güzele yönlendirerek onu zararlı olandan ve yanlış davranışlardan koruyan dini değerlerle birlikte yüzlerce yılın birikimiyle oluşmuş kültürel yapılar aile olmayı teşvik eden, aileyi koruyan ve geliştiren birçok değeri içerisinde barındırır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah yoksulluk içerisinde dahi olsalar evli

¹³ Süleyman Çelenk, "Okul Aile İş birliği ile Okuduğunu Anlama Başarısı Arasındaki İlişki", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24 (24), (Haziran 2003), 38.

¹⁴ Aliye Mavili vd., "Aile Aidiyeti Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 0 / 33 (Temmuz 2014), 31.

¹⁵ İsmail Akyüz, "Üniversite Öğrencilerinde Aile Aidiyetinin Sosyodemografik Değişkenler Bağlamında İncelenmesi", *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7 / 1 (Mart 2021), 39.

¹⁶ Şahin Doğan, "Boşanma Nedenlerine Yönelik Tutumlar: Boşanmayı Artırıcı veya Engelleyici Faktörlere Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5 / 4 (Nisan 2016), 999.

olmayanların evlendirilmesini¹⁷ istemiştir. Aynı şekilde kültürel değerler içerisinde de evlilik kurumuna önem verilerek aile olmanın önemi atasözleri, örf- adet- gelenekler, halk müzikleri, mimari yapılar gibi birçok kültürel formda kendisini göstermiştir.

İnsanın toplumsallaşma sürecinin ilk başladığı yer olan aile ortamında dini ve kültürel değerlerin yaşaması aile bireylerinin aidiyetlerine katkı verecektir. Emir ve yasaklarla, baskı ve zorlamalarla kazandırılmayan birçok davranış dini ve kültürel değerlerin oluşturduğu atmosferle davranışa dönüşebilmektedir. Bu nedenle bireyin davranışlarını ilk öğrendiği yer olan ailenin değer önceliğinin merkezinde dini ve kültürel yapının yer alması oldukça önemlidir.

Günümüzde ailelerin zarar görmesine hatta yıkılmasına varan süreçler yaşamasına sebep olan problemlerin birçoğu dini ve kültürel değerlerin potasında kaybolabilmektedir. Kumar, uyuşturucu, alkol, aldatma ve yalan gibi bireyi ve aileyi bozan birçok neden bizatihi dinin yasakları arasındadır. Bu nedenle dini ve kültürel değerlerin var olduğu aile yapılarında, bahsi geçen bu problemlerin yaşanmayacağı gibi bu ailelerin bireyleri de kendilerini aidiyet bağlarıyla ailesine bağlı hissedebilecektir.

Dini ve kültürel değerlerin yaşadığı aile ortamında bireyler, bu değerlerin şemsiyesi altında aile olmanın faydalarını görebilecektir. Sözelimi Ramazan ayında birlikte tutulan oruçlar, sahura kalkmalar, iftar sofrasında tüm aile bireylerinin bulunması, teravih ve vakit namazlarında aile bireyleriyle cemaat olma, dini bayramlarda hep birlikte bayramlaşma, kültürel motiflerin sıkça yaşandığı düğün ve cenaze törenlerine katılma gibi daha pek çok değer aile bireylerine aidiyet kazandıracaktır. Bu noktada dini ve kültürel değerlerin bireylerin aile aidiyetlerine katkıları yönüyle oldukça önemli olduğu söylenebilir.

Covid 19 pandemi döneminde insanların evlerine kapanması bir zorunluluk halini almıştır. Bu dönemde aile üyelerinin ev ortamında dini ve kültürel değerleri yaşamaları aile bireylerini bir arada tutan ve aileye aidiyetlerini artıran bir ortam oluşturacaktır. Ev içerisinde namaz, oruç ve bayramlaşa gibi dini ve kültürel uygulamaları hep birlikte yapan aile bireyleri aile aidiyeti bakımından önemli kazançlar edinecektir. Ayrıca pandemi döneminin oluşturabileceği psikolojik problemlerden de bu sayede uzak kalma kazanımı elde edilebilecektir.

3. COVID 19 PANDEMİ DÖNEMİNDE AİLE

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid 19 virüsü ülke sınırlarını aşan yayılımıyla tüm insanlığı etkisi altına almıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün 5 Mayıs 2021 verilerine göre dünya genelinde toplam 155.665.214 kişi virüse enfekte olmuş, 3.250.648 kişi yaşamını yitirmiştir.¹⁸ Milyonlarca kişinin ölümüne neden olan bu virüs, insanların eski normallerinden uzak kalmasına neden olmuştur. Artık maske kullanımı, mesafeye dikkat etme ve kalabalık ortamlardan uzak durma gibi normallerin olduğu bu dönemde, toplumun tüm kesimleri gibi aileler de derinden etkilenmiştir.

¹⁷ Kur'ân Yolu (Erişim 6 Mayıs 2021), el-Nur 24/32.

¹⁸ World Health Organization (WHO) (Erişim 8 Mayıs 2021)

Sosyal, fiziksel ve psikolojik gelişimin ilk başladığı yer olan aile,¹⁹ pandemi döneminde bireylerin salgından korunabilecekleri bir yere dönüşmüştür. Dışarı çıkma yasaklarının sıkça uygulandığı bu dönemde aile ortamları, birçok insan için alternatifsiz bir özellik kazanmıştır. Günlerce ev ortamında kalmak zorunda olan bireyler şayet ailelerine aidiyet duygusu kazanabilmişlerse bu dönemde huzurlu bir birliktelik geçirebilmiştir. Öte taraftan ailesine aidiyet bağıyla bağlanamamış bireylerin uzun süreler boyunca aile bireyleriyle aynı ortamda bulunmak durumunda kalmaları bu kişilerin problem yaşamasına neden olabilmektedir.

Kutsal kitapların hemen hepsinde eğitim ilkeleri yer almış, önemli düşünürler de eğitim üzerine konuşmuşlardır.²⁰ Genel olarak insan yetiştirme sanatı olarak tanımlanabilecek eğitim, İslam dininin de üzerinde önemle durduğu bir alandır. Zümer suresi 9. ayette Cenab-ı Allah *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"*²¹ buyurarak insanları eğitime teşvik etmiştir. Hayatın bütününe kapsayan İslam dini insanı bütün yönleriyle ele almış ve onu daha iyi insan yapabilmek için uygun bir ortam oluşturmayı hedeflemiştir.²² Bu noktada insan eğitiminin en iyi gerçekleştirilebileceği yerlerden olan aileye de İslam dini özel önem vermiştir. Temel değerlerin aktırılabilceği bir kurum olan ailede birey, dini ve ahlaki bilgi ve tutumları, duyguları tanımayı ve bunların yaşanma biçimlerini kontrol altına almayı, diğerleriyle ilişki ve iletişim kurmayı öğrenmektedir.²³ Bu sebeple ailede verilebilecek eğitimin niteliğinin, bireyin sonraki yaşamını etkileyeceği söylenebilir.

Kendisini ailesine aidiyet bağıyla bağlı hisseden birey, yalnızlığın getireceği psikolojik travmalardan korunabilecek, beraberlikten doğan duyguyla daha huzurlu olabilecektir. Araştırmalar güçlü bir aile aidiyeti duygusunun, kişinin daha iyi bir ruh sağlığına kavuşması noktasında önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bireyin özgüven gelişimine de aile aidiyetinin katkısı olduğu bilinmektedir.²⁴

Kamusal bir farkındalık oluşturularak salgından korunmak amacıyla hayatın evlere sığdırılmaya çalışılması ve bu durumun bir zorunluluk olarak ortaya çıkmasıyla birlikte hareket ve yaşam alanları kısıtlanan ailelerin günlük yaşam akışları ve iş hayatları değişikliğe uğramıştır.²⁵ Artık aile üyelerinin her biri potansiyel bir virüs bulaştırıcısı olarak görülerek, dışarı çıkmanın riski tüm aile bireylerine yansımaya başlamıştır. Sağlık politikaları gereği devletlerin zorunlu haller dışında dışarı çıkılmaması yönünde tedbirler alması aile bireylerinin yaşantılarını etkilemektedir. Günlerce evden çıkamayan bazı aile üyeleri, hareketsizliğin verdiği fiziksel, psikolojik ve sosyal problemlerle baş etmek durumunda kalmaktadır.

Koçak ve Harmancı'nın 2020 yılında yaptıkları araştırmada, aile bireylerinden herhangi birinde meydana gelen yaşamsal değişikliğin, kaza, hastalık gibi stres

¹⁹ Mavili vd., "Aile Aidiyeti Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", 31.

²⁰ Bayraktar Bayraklı, Mukayeseli Eğitim Felsefesi, (İstanbul: Düşün Yayıncılık,2017), 12.

²¹ Kur'ân Yolu (Erişim 14Mayıs 2019), el-Zümer 39/9.

²² Ziya Kazıcı, İslam Eğitim Tarihi, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları,2016),13.

²³ Yapıcı," Türk Toplumunda Aile ve Eğitim İlişkisi", 1548.

²⁴ Wilczynska vd., "The Need Of Belonging" 73.

²⁵ Fatma Güngör, "Covid-19'un Toplumsal Kurumlara Etkisi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 0 / Salgın Hastalıklar Özel Sayısı* (Temmuz 2020), 399.

faktörlerinin bütün aile üyelerine tesir ettiği ve böyle durumlarda aileyi bir bütün olarak ele almanın önemli olduğu belirtilmiştir.²⁶ Pandemi döneminde aile bireylerinden birisinin virüsle enfekte olması tüm aile üyelerine bulaştırma riski oluşturmaktadır. Bu nedenle ailenin bütünsel yapısı bu dönemde daha da önem kazanmış, aile üyelerinin salgına karşı birlikte korunması bir zorunluluk halini almıştır.

4. COVID 19 PANDEMİ DÖNEMİNDE EĞİTİM

Covid-19 virüsü kısa bir zaman içerisinde tüm dünyayı etkisi altına almış; ülke, kıta, iklim farkı gözetmeksizin tüm insanlığı etkilemiştir. Virüsün etkisini her geçen artırdığı pandemi döneminde, aşı ve ilaç bulunana kadar insanların kendilerini virüsten korumaya çalışması bir gereklilik halini almıştır. Küresel salgınla birlikte adeta bir ihtiyaç haline gelen kapanma ve kısıtlamalar, bireylerin gündelik yaşam pratiklerini dönüştürerek çeşitli önlemlerin alınmasını zorunlu kılmıştır. Hayatın hemen her alanının etkilendiği pandemi döneminde eğitim yöntemleri de yeniden tasarlanmıştır.²⁷ Eğitim alanında alınan önlemlerin temelinde, yüz yüze eğitim veren kurumlarının kapanması ve uzaktan eğitime geçiş bulunmaktadır.²⁸

Günümüzde insanları okur-yazar kılmanın ötesinde entelektüel bir boyuta taşımayı hedefleyen eğitim sistemi, hayli tartışılan konulardan birisidir. Milli gelirin önemli bir kısmının aktarıldığı eğitim alanı halen beklentilerden ve belirlenen amaçlardan uzaktır.²⁹ Covid 19 pandemisiyle birlikte eğitim yöntemleri ciddi bir değişime girmek durumunda kalmıştır. Uzaktan eğitim uygulamalarının oldukça yaygınlaştığı bu dönemde, eğitim yöntem ve anlayışlarının da yeniden ele alınma ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Uzaktan eğitimin üç bileşeni vardır; öğrenen, öğretene ve iletişim sistemi.³⁰ Yüz yüze eğitimden farklı olarak uzaktan eğitimde iletişim araçları temel bir eğitim bileşeni haline alarak eğitimin olmazsa olmazı haline gelmiştir. Ekranlar üzerinden gerçekleşen bu eğitimlerde hem öğretene hem de öğrenenin teknolojik sahip olması gerekmektedir. Günümüzde eğitimde yaşanan problemlerin bir kısmı, gelişen teknoloji ve buna bağlı olarak hayatımıza giren uygulamalardan kaynaklanmaktadır. Eğitimde kullanılan teknolojiler bazı kolaylıklar sunmasıyla birlikte yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Eğitimciler içerisinde bu teknolojileri kullanabilenler olduğu gibi internet kullanmayı dahi bilmeyenler de bulunmaktadır. Kimi eğitimciler tebeşir mi keçeli

²⁶ Zeliha Koçak- Hatice Harmancı, "Covid-19 Pandemi Sürecinde Ailede Ruh Sağlığı", *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), (Aralık 2020),185.

²⁷ Murat Serçemeli- Kurnaz, Ersin, "Covid-19 Pandemi Döneminde Öğrencilerin Uzaktan Eğitim ve Uzaktan Muhasebe Eğitimine Yönelik Bakış Açıları Üzerine Bir Araştırma", *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi* 4 / 1 (Haziran 2020), 51.

²⁸ Berfin Varışlı, "Pandemi Sürecinde Eğitimin Dönüşümü: Çevrimiçi Eğitimin Sosyolojik Yansımaları", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 9 / 26 (Mart 2021), 237.

²⁹ Kadir Canatan, *Eğitim Felsefesi*, (İstanbul: Beyan Yayınları,2018), 7.

³⁰ Gizem Şükran Özalkan, "Uzaktan Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme: Pandemi Sürecinde Sosyal Bilimler Eğitimi Yeniden Düşünmek", *International Journal of Economics Administrative and Social Science, Sosyal Bilimler Eğitiminde Yenilikçi Yaklaşımlar Özel Sayısı*, (Ocak 2021), 20.

kalem mi tartışması yaparken birçok eğitimci akıllı tahta kullanımına başlamıştır.³¹ Pandemi döneminde kullanılmak durumunda kalınan teknoloji uygulamalarının kullanılmasında da benzer sorunlar ortaya çıkmıştır. Bazı eğitimcilerin kullanmakta güçlük çektiği bu uygulamalar ilk zamanlar eğitimlerin aksamasına neden olmuştur. Bununla birlikte derslerin bir günde yoğunlaşması, aile üyelerinin gürültüsü/dışarıdan gelen uyarılar, teknolojiye aşırı maruz kalma, internet kaynaklı sıkıntılar, sistemsel-teknolojik sorunlar, yöntem ve tekniklerde tekdüzelik,³² devam zorunluluğunun bulunmaması nedeniyle sınıf mevcutlarının kontrol edilememesi de bu dönemde yaşanan diğer sorunlar olarak sayılabilir.

Eğitim sistemi içerisinde yalnızca okullarla sınırlı olarak görülen fiziksel donanım yetersizlikleri ve kalabalık sınıflardaki öğrenci kontrolünde yaşanan güçlüklerin, salgın sürecinde “ev odaklı” bir eğitim modeliyle farklı bir boyut kazandığı ileri sürülebilir. Uzaktan eğitimde öğrenme ortamının evlerde uygulanma zorunluluğuyla birlikte eğitimde “ev merkezli” yeni bir eşitsizlik/çatışma türünün ortaya çıkması muhtemeldir. Öğrencilerin uzaktan eğitim imkânlarından en asgari düzeyde faydalanabilmeleri için hem teknolojik bir alt yapıya (internet ağı ve erişimine), hem de teknolojik bir alete (bilgisayar, tablet, akıllı telefon vb.) sahip olmaları gerekmektedir. Bu noktada ailelerin ekonomik gelir dağılımına bağlı olarak teknolojik alt yapı ve imkânlarından eşit düzeyde faydalanamadığı ve teknolojiye erişim ve kullanımının eşit bir dağılım göstermediği bilinmektedir. Salgın sürecinde okula gidemeyen öğrencilerin sürekli evde vakit geçirerek sosyalleşme ve oyun ortamlarından uzak kalmaları, çocuğun uzaktan eğitimini takip etmenin ebeveynler açısından aile içinde yeni bir çatışma türüne neden olabileceği ve uzaktan eğitimle sanal ortamda gerçekleştirilen öğretim faaliyetlerinin öğrenci motivasyonu üzerinde uzun süre kalıcı olmayan etkisi vb. nedenler Covid-19’un eğitim kurumu üzerindeki diğer olumsuz etkileri arasında sayılabilir.³³

Toplum Gönüllüleri Vakfı’nın 11 Mayıs -2 Haziran 2020 tarihleri arasında Türkiye’nin 73 farklı ilinden 607 öğrenci üzerinde yaptığı araştırmada,³⁴ pandemi döneminde verilen eğitimin gençlerin beklentilerini karşılamadığı sonucu ortaya konulmuştur. Araştırmaya göre online derslerin verimliliğinin %38, online sınavların verimliliğinin %18, ders videolarının verimliliğinin %28, ödevlerin verimliliğinin %38, sunum ve ders notlarının verimliliğinin %40 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Ceviz vd. 2020 yılında 443 öğrenci üzerinde yaptığı çalışmada pandemi sürecinin öğrencilerde gelecekle ilgili durumluk ve sürekli kaygı seviyesini artırdığı belirtilmiştir.³⁵ Görüldüğü gibi pandemi döneminde gerçekleşen eğitimlerin istenen sonuçları elde

³¹ Canatan, Eğitim Felsefesi, 15.

³² Salih Zeki Genç vd., “Pandemi (Covid-19) Sürecindeki Uzaktan Eğitim Uygulamalarına İlişkin Lisansüstü Öğrenci Görüşleri”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (41), (Aralık 2020), 134-158

³³ Güngör, “Covid-19’un Toplumsal Kurumlara Etkisi”, 400.

³⁴ Toplum Gönüllüleri Vakfı (TOG) (Erişim 9 Mayıs 2021)

³⁵ Nuray Ceviz vd., “Covid 19 Pandemi Sürecinde Üniversite Öğrencilerinin Kaygı Düzeylerini Etkileyen Değişkenlerin Analizi”, *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi*, 3 (2), (Aralık 2020), 324.

etmekten uzak olduğu, bu eğitimlerin niteliğinin artırılması gerektiği araştırma sonuçlarından ortaya çıkmaktadır. Ancak pandemi döneminde online eğitimlere hazırlıksız yakalandığı, mevcut altyapıların süreç içerisinde tamamlanabilmesinin mümkün olduğunu da belirtmek gerekir. Öte yandan çevrimiçi eğitimlerin; eğitim maliyetlerini azaltması, dünyanın farklı yerlerdeki eğitimcilerle iletişime olanak tanınması, mevcut eğitimden istifade edemeyen engelli bireylere eğitim olanağı tanınması, okula gitme-gelmede geçen zaman kaybını ortadan kaldırması gibi faydaları belirtilebilir.

Covid 19 pandemisi birçok ülkede sosyal, ekonomik ve psikolojik problemler ortaya çıkarmıştır. Böylesi bir kriz ortamında okulların kapatılarak yüz yüze eğitime ara verilmesi bireylerin kaygı durumunu artırdığı söylenebilir. Özellikle toplumdaki dezavantajlı gruplardan olan ekonomik sıkıntı içerisindeki ailelerin internet ortamındaki eğitimlere erişimleri kolay olmayacaktır. Diğer taraftan anne ve babanın çalıştığı ailelerde okulu kapanan küçük yaştaki çocukların eğitimleri de bir diğer yaşanan problemidir. Bununla birlikte bazı kırsal bölgelerde internet erişiminin olmaması da o bölgedeki öğrencilerin eğitimlerini sekteye uğratmıştır. Görülüyor ki pandeminin neden olduğu bir sorun olan yüz yüze eğitimlere ara verilmesi problemi, kendi içerisinde çok farklı sorunları beraberinde getirmektedir. Bu noktada eğitimden sorumlu kurumların, pandemi süreci ve sonrasındaki psikolojik, sosyal ve ekonomik dönüşümleri göz önünde bulundurarak, tedbirler alması gerekmektedir. Özellikle eğitim sistemindeki düzenlemelerin, öğrencilerin biyo-psiko-sosyal gelişimlerinin göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmesi, pandemi sonrasında öğrencilerin okul ortamına dönüşlerinde uyum sağlamlarını kolaylaştırabilecek etkinliklerin ve uygulamaların planlanması oldukça önemlidir.³⁶

5. COVID 19 PANDEMİ DÖNEMİNDE AİLE AİDİYETİNİN EĞİTİME ETKİSİ

Dışardan gelebilecek etkilere açık bir kurum olan ailenin, dünyanın tamamını etkisi altına alan Covid 19 pandemisinden etkilenmesi olağan bir durumdur. Aile üzerinde ekonomik, sosyal ve psikolojik etkileri olan pandeminin, ailenin eğitim gören bireylerini de etkilemesi kaçınılmazdır. Okul ortamında yüz yüze eğitimlerin kesintiye uğradığı bu dönemde öğrenciler ve eğitimciler, evde eğitim yapmak durumunda kalmıştır. Aile ortamında gerçekleşen bu eğitimlerde, bireylerin aile aidiyetleri eğitimin niteliğini yakından etkileyen bir özellik kazanmıştır.

Bireyin kendisini ailesinin bir parçası olarak görmesini, aynı şekilde ailenin de bireyi ailenin değerli bir üyesi olarak kabul etmesini ifade eden aile aidiyeti; son dönemlerde psikolojiden sosyolojiye, ekonomiden sağlığa kadar birçok alanda gündeme gelmektedir. Aile aidiyetinin etkilediği alanlardan birisi de eğitimidir. Özellikle pandemiyle birlikte bu etki artarak devam etmektedir. Milyonlarca öğrencinin ve eğitimcinin aile ortamında eğitime devam etmek durumunda kaldığı bu dönemde, aile aidiyeti oldukça önemli bir konuma gelmiştir.

Pandemi sürecinde gerçekleşen uzaktan eğitim; öğrencinin kendini tanıması, hayatının, aile bağlarının ve sağlığının önemini fark etmesi ve ev ortamının sağladığı

³⁶ Yunus Kara, "Pandemi Sürecindeki Öğrenci Deneyimleri: Bakırköy İlçesi Örneği", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 7 / 7 (Ağustos 2020), 175.

konfor ve güvenliği idrak etmesi için olumlu bir algı oluşturabilir.³⁷ Bu süreç günlük koşturmacalar içerisinde ailesine yeteri kadar vakit ayıramayan, aile ortamının insana kazandırdığı değerleri özümseyememiş ve aile bireyleriyle ortak bir yaşam oluşturamamış kişiler için bir fırsat olarak görülebilir.

Pandemi döneminin ortaya çıkardığı zorunluluklar beraberinde teknolojinin daha etkili kullanımını gerekli kılmıştır. Halihazırda teknolojinin eğitime etkileri zaman içerisinde artarak devam ederken, pandemi dönemi bu süreci oldukça hızlandırmıştır. Bu noktada internet aracılığı ile; akıllı telefonlar, tabletler ve bilgisayarlar görüntülü görüşebilmeye olanak tanıyan uygulamalarla birleşerek eğitimin temel bileşeni haline gelmiştir. Görülen odur ki pandemi döneminde hızlanarak devam eden teknoloji kullanımı ve uzaktan eğitim ortamları, pandeminin ortadan kalkmasıyla da eğitimde devam edecektir.

Teknolojinin eğitimde kullanılmasını zorunlu kılan pandemi, yeni eğitim anlayışlarının yaygınlaşması için de uygun zemin oluşturmaktadır. Bu sebeple toplumun geleceğinin güvencesi olan öğrencilerin oluşan yeni ortamda yaşayabileceği sorunlar ve bu sorunlara ait çözüm önerileri üzerinde durulması gereken önemli konu başlıklarıdır.³⁸ Uzun yıllardır tartışılmakta olan ve bir türlü idealin yakalanamadığı eğitim yöntem ve anlayışlarında pandemiyle birlikte oluşan köklü değişiklikler, gelecek eğitim anlayışlarına ışık tutabilecek ve yeni fırsatları da beraberinde getirebilecektir.

Eğitim, birçok boyutu bulunan bir değerdir. Öğrenenin hazırbulunuşluğu, eğitim materyali, eğitimcinin niteliği, eğitim ortamı gibi değişkenler eğitimde başarıyı doğrudan etkileyen temel unsurlardır. Pandemiyle birlikte eğitim ortamlarının okullardan evlere taşınması bir gereklilik halini almış ve öğrencilerin sınıf ortamlarındaki eğitimlerine ara verilmiştir. Ev ortamında gerçekleşen eğitimlerde; anne, baba ve kardeş gibi kişilerin ortak kullanım alanları kullanılmak durumunda kalınabilmektedir. Öğrencinin eğitiminin niteliğini evde birlikte yaşadığı aile bireyleriyle olan karşılıklı sevgi, saygı ve hoşgörü seviyesi etkilemektedir.

Aile ve çevre koşullarının bireyin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal gelişiminde büyük bir etkisi vardır.³⁹ Ailesiyle mutlu bir beraberlik içerisinde olan bireyin zihinsel yönden eğitime daha uygun olacağı muhakkaktır. Diğer taraftan ailesiyle sorunlar yaşayan ve ailesine aidiyet bağı kuramamış kişilerin yaşayacağı olumsuz durumların bu kişilerin eğitimine de yansması kaçınılmazdır. Belirsizlikler ve içerisinde çokça bilinmeyenin bulunduğu Covid 19 pandemi sürecinde aile aidiyetini kazanamamış bireylerde aile içinde iletişim problemleri, öfke patlamaları ve davranış bozuklukları görülebilmektedir. İleri seviye stres belirtileri ise daha çok izolasyon ve karantina esnasında ortaya çıkmaktadır.⁴⁰ Cengiz vd. 2016 yılında yaptıkları araştırmada

³⁷ Kezban Uçkaç, "Sağlık Meslek Lisesi Öğrencilerinde Covid-19 Pandemi Sürecine Bağlı Uzaktan Eğitimin Öğrenci Duygu ve Davranışları Üzerindeki Etkileri", *Sağlık Bilimlerinde Eğitim Dergisi*, 3 (1), (Ocak 2021). 39.

³⁸ Ayla Avcı, "Pandemi (Covid 19), Üniversite Öğrencileri ve Uzaktan Eğitim Deneyimi", *Habitus Toplumbilim Dergisi*, 2 (2), Mart 2021), 71-83.

³⁹ Orhan Çiftçi, "Çocuğun Sosyalleşmesinde Ailenin Rolü", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 2 / 2 (Eylül 1991),4.

⁴⁰ Koçak- Harmancı, "Covid-19 Pandemi Sürecinde Ailede Ruh Sağlığı",194.

ailesinin yanında kalan öğrencilerin; stresli olaylar karşısında daha az etkilendiği ve karşılaştıkları tehlikelerden sonra zihinsel ve bedensel sağlıklarını daha iyi koruyabildiği, acil durumlarda duygusal destek ve güven bulabilme, hastalık gibi durumlarda ailesinin yanında olmayanlara göre daha iyi bir konumda olduğu ortaya konulmaktadır.⁴¹ Bu noktada ailenin birey üzerinde psikolojik, biyolojik ve sosyolojik açıdan gelebilecek tehlikelere karşı bir kalkan olma fonksiyonu göz ardı edilememeli ve bireylerin aile aidiyetlerini kazanmalarının önemi eğitime yön verenler tarafından dikkate alınmalıdır.

Millî Eğitim Bakanlığı ve Yüksek Öğretim Kurumu pandemi döneminde hem eğitimcilerin hem de öğrencilerin virüsten etkilenmemeleri için bir dizi tedbir almıştır. Öncelikle yüz yüze eğitime ara verilen bu dönemde ilk ve ortaöğretim öğrencilerine Eba Tv kanalı üzerinden ders yayınları yapılmıştır. İlerleyen süreçlerde öğrenciler derslerine Eba, Zoom, Google Meets, Microsoft Teams, Kahoot ve Perculus gibi sanal sınıf oluşturmaya imkân veren uygulamalar üzerinden devam etmek durumunda kalmıştır. Eğitimler sınıf seviyesine göre değişmekle birlikte bazı dönemlerde yüz yüze dönmüş olsa da genel anlamda uzaktan eğitim her sınıf seviyesinde devam etmektedir. Görülen odur ki uzaktan eğitimin sunduğu olanaklar ve sağladığı kolaylıklar sebebiyle pandemi dönemi bitse bile uzaktan eğitim uygulamaları kısmi olarak kullanılmaya devam edecektir. Bununla beraber bireylerin uzaktan eğitimle birlikte artan aile aidiyetlerinin önemi, korunmaya devam edecektir.

Durkheim'e göre eğitim, bireyin içerisinde bulunduğu çevrenin taleplerine göre fiziksel, bilişsel ve ahlaki şartlara göre kendisini geliştirmesidir. Bireyin toplumsallaşması⁴² olarak da tanımlanabilecek eğitimin merkezindeki yerlerin başında aile kurumu gelmektedir. En küçük toplumsal birlik olan ailenin çocuğa kazandırabileceği yetkinlikler, onun ilerleyen yaşamında yol gösterici olacaktır. Covid 19 pandemi dönemiyle birlikte ailesiyle birlikte daha çok zaman geçirmek durumunda kalan öğrencilerin, ailesinden daha fazla etkilenmesi ise kaçınılmazdır.

SONUÇ

2020 yılı başlarında ortaya çıkan Covid 19 pandemisi tüm insanlığı kısa sürede etkisi altına almıştır. Ekonomiden spora, sanattan turizme kadar birçok alanda etkileri görülebilen bu salgın, eğitim alanında da önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Okullarda yüz yüze eğitimlere ara verilen bu dönemde eğitimciler ve öğrenciler eğitimlere kalabalıklardan uzakta, teknolojik araçlarla devam etmek durumunda kalmıştır. Çoğunlukla evde aile ortamında devam eden bu eğitimlerde, bireylerin aile aidiyetleri eğitimin niteliğini etkileyen önemli bir özellik kazanmıştır.

İnsanın kendisini değerli hissettiği, saygı sınırlarının korunduğu, bireylerin birbirlerine sevgi bağlarıyla bağlı olduğu, ortak değerlerin benimsendiği, birlikte zaman geçirilmekten keyif alındığı, gelecek planlamasında benzer hedeflerin belirlendiği

⁴¹ Recep Cengiz vd., "Comparison Of The Ways Of Coping With Stress Of University Students Living And Not Living With Their Family", *International Journal Of Social Sciences And Education Research* 2 / 3 (Temmuz 2016), 1000-1011.

⁴² Emile Durkheim, *Eğitim ve Sosyoloji*, çev. Pelin Ergenekon, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016), 8.

ailelerde bireyler kendilerini aileye ait hissedebilecektir. Diğer taraftan sevgi ve saygının bulunmadığı, bireylerin sürekli kendi özel alanlarında vakit geçirmeyi öncelediği, ortak değerlere sahip olunamadığı ailelerde ise bireylerin aile aidiyetleri zarar görecektir. Bu sebeple eğitim kurumları başta olmak üzere, aile üzerinde etkisi olan tüm resmi ve sivil ve yapıların bireylerin aile aidiyet bilinci kazanımları noktasında inisiyatif almaları önem arz etmektedir.

Bireyin kendisini ailesinin bir parçası olarak görmesini ifade eden aile aidiyeti, eğitimde belirlenen hedeflere ulaşılmasında oldukça etkilidir. Pandemi döneminde ev ortamında gerçekleşen eğitimlerde, aile aidiyetinin önemi daha da artmıştır. Evde uzaktan eğitimler sırasında uygun ortamlar oluşturulan, gerekli materyallerin hazır bulundurulduğu, sessizliğin sağlandığı ailelerde gerçekleşen eğitimlerde başarıya ulaşmak kolaylaşırken; gürültü yapılan, eğitim materyallerinin tedarik edilemediği ve aile bireyleri arasında saygı sınırlarının korunamadığı ailelerde eğitimde başarıya ulaşmak oldukça zordur.

İnsanların gelecek kaygısı, aile ve sevdiklerini kaybetme korkusu, stres gibi duygusal olarak kalıcı etkiler oluşturacak sorunlar yaşamalarına neden olan pandemi dönemi, bireylerde fizyolojik problemlerle birlikte psikolojik ve davranışsal sorunlara da neden olabilmektedir.⁴³ Kriz dönemlerinin bir özelliği ise fırsata çevrilebilir olmasıdır. İnsanların evlerine kapanmak durumunda kaldığı ve okullarda yüz yüze eğitimlere ara verilmek durumunda kalındığı bu dönem, aile aidiyetinin önemini tüm insanlığın yaşayarak tecrübe ettiği bir ortam oluşturmuştur.

Toplumların geleceğini belirleyen önemli unsurlardan birisi eğitimidir. Eğitim sayesinde insanlar bir meslek sahibi olurken bununla beraber spor, sanat, siyaset, müzik gibi pek çok alanda kendilerini geliştirebilmektedir. Sosyal hayata uyuma da önemli katkıları bulunan eğitim, günümüzde insani değerler kazanmanın önemli bir yolu haline gelmiştir. Bu nedenle eğitimi sadece okul ortamıyla sınırlandırmak doğru olmayacaktır. Arkadaşlar, komşular, ibadet mekanları ve ticaret merkezleri gibi birçok ortam, insanın eğitimine katkıda bulunabilir. İnsan eğitiminin ilk başladığı yer olan aile ortamı da bu noktada en önemli eğitim mekanlarından birisidir. Zamanı ve zemini sınırlandırılmayan eğitimin ilk başladığı yer olan ailede, bireylerin birlik içerisinde olması oldukça önemlidir. Aileyi bir arada tutan değerlerin başında ise aidiyet duygusu sayılabilir. Kendisini aidiyet duygusuyla ailesine bağlı hisseden birey, dışlanmışlık, ötekileştirilme ve yalnızlık gibi bireyi ve toplumu bozan durumlardan korunabilecek ve eğitimde belirlenen hedeflere ulaşma noktasında önemli bir avantaj elde edebilecektir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, İsmail. "Üniversite Öğrencilerinde Aile Aidiyetinin Sosyodemografik Değişkenler Bağlamında İncelenmesi", Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 7 / 1 (Mart 2021), 33-44.
- Avcı, Ayla. "Pandemi (Covid 19), Üniversite Öğrencileri ve Uzaktan Eğitim Deneyimi", Habitus Toplumbilim Dergisi, 2 (2), Mart 2021), 71-83.

⁴³ Uçkaç, "Sağlık Meslek Lisesi Öğrencilerinde Covid-19 Pandemi Sürecine Bağlı Uzaktan Eğitimin Öğrenci Duygu ve Davranışları Üzerindeki Etkileri", 34.

- Bayraklı, Bayraktar. Mukayeseli Eğitim Felsefesi, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017.
- Canatan, Kadir. Eğitim Felsefesi, İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.
- Cengiz, Recep vd., "Comparison Of The Ways Of Coping With Stress Of University Students Living And Not Living With Their Family", International Journal Of Social Sciences And Education Research 2 / 3 (Temmuz 2016), 1000-1011.
- Ceviz, Nuray vd., "Covid 19 Pandemi Sürecinde Üniversite Öğrencilerinin Kaygı Düzeylerini Etkileyen Değişkenlerin Analizi", Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi, 3 (2), (Aralık 2020), 312-329.
- Çelenk, Süleyman. "Okul Aile İş birliği ile Okuduğunu Anlama Başarısı Arasındaki İlişki", Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 24 (24), (Haziran 2003), 33-39.
- Çiftçi, Orhan. "Çocuğun Sosyalleşmesinde Ailenin Rolü", Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi 2 / 2 (Eylül 1991), 1- 4.
- Doğan, Şahin. "Boşanma Nedenlerine Yönelik Tutumlar: Boşanmayı Artırıcı veya Engelleyici Faktörlere Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 5 / 4 (Nisan 2016), 991-1011.
- Durkheim, Emile. Eğitim ve Sosyoloji, çev. Pelin Ergenekon, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016.
- Genç, Salih Zeki vd., "Pandemi (Covid-19) Sürecindeki Uzaktan Eğitim Uygulamalarına İlişkin Lisansüstü Öğrenci Görüşleri", Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, (41), (Aralık 2020), 134-158
- Gök, Eda- Kocayörük, Ercan. "Temel Psikolojik İhtiyaçlar, Aile Aidiyeti ve Ebeveyn Algısı Değişkenlerinin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkisi", Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi 2 / 2 (Aralık 2019), 52-72.
- Gülel, Açikel Esin- Daşbaşı, Serap. "Suça Sürüklenmiş Erkek Çocuklarda Aile Aidiyeti ve Yaşam Doyumu İlişkisi", Toplum ve Sosyal Hizmet, 30 (3), (Eylül 2019), 965-987.
- Güngör, Fatma. "Covid-19'un Toplumsal Kurumlara Etkisi", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 0 / Salgın Hastalıklar Özel Sayısı (Temmuz 2020), 393-427.
- Kara, Yunus. "Pandemi Sürecindeki Öğrenci Deneyimleri: Bakırköy İlçesi Örneği", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi 7 / 7 (Ağustos 2020), 165-176.
- Karip, Salih vd., "Genç Yetişkinlerin Kullandıkları Duygu Stilleri ile Aile Aidiyetinin İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", Toplum ve Sosyal Hizmet, 31 (3), (Temmuz 2020), 823-848.
- Kazıcı, Ziya İslam Eğitim Tarihi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Koçak, Zeliha- Harmancı, Hatice. "Covid-19 Pandemi Sürecinde Ailede Ruh Sağlığı", Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (5), (Aralık 2020), 617-628.
- Korkut, Gülsüm- Gençtürk, Zahide. "Üniversite Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeyleri ile Aile Aidiyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi 8 / 24 (Aralık 2020), 209-231.
- Kur'an Yolu. Erişim 14 Nisan 2021. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Mavili, Aliye vd., "Aile Aidiyeti Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi 0 / 33 (Temmuz 2014), 29-46.
- Özalkan, Gizem Şükran. "Uzaktan Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme: Pandemi Sürecinde Sosyal Bilimler Eğitimi Yeniden Düşünmek", International Journal of Economics Administrative and Social Sciences, Sosyal Bilimler Eğitiminde Yenilikçi Yaklaşımlar Özel Sayısı, (Ocak 2021), 18-26.
- Özel, Erdoğan- Zelyurt, Hikmet "Anne Baba Eğitiminin Aile Çocuk İlişkilerine Etkisi", Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi 0 / 36 (Ağustos 2016), 9-34.
- Polat, Ozan. "Ergenlerde Aile Aidiyetinin Psiko-Sosyal Değişkenler Bakımından İncelenmesi", İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019.
- Sarı, Mediha- Özkök, Aslı. "Ortaokul Öğrencilerinde Okula Aidiyet Duygusu ve Empatik Sınıf Atmosferi Algısı", Gaziantep University Journal of Social Sciences 13/2 (Ekim 2014), 479-492.

- Serçemeli, Murat- Ersin, Kurnaz. "Covid-19 Pandemi Döneminde Öğrencilerin Uzaktan Eğitim ve Uzaktan Muhasebe Eğitimine Yönelik Bakış Açıları Üzerine Bir Araştırma", Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi 4 / 1 (Haziran 2020), 40-53.
- Toplum Gönüllüleri Vakfı (TOG) "Pandemide Eğitim" (Erişim 9 Mayıs 2021).
- Türk Dil Kurumu Sözlük, "Aile" (Erişim 2 Mayıs 2021).
- Uçkaç, Kezban. "Sağlık Meslek Lisesi Öğrencilerinde Covid-19 Pandemi Sürecine Bağlı Uzaktan Eğitimin Öğrenci Duygu ve Davranışları Üzerindeki Etkileri", Sağlık Bilimlerinde Eğitim Dergisi, 3 (1), (Ocak 2021), 34-44.
- Varışlı, Berfin. "Pandemi Sürecinde Eğitimin Dönüşümü: Çevrimiçi Eğitimin Sosyolojik Yansımaları", Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi 9 / 26 (Mart 2021), 237- 249.
- Wilczynska, Agnieszka Vd., "The Need Of Belonging And Sense Of Belonging Versus Effectiveness Of Coping", Polish Psychological Bulletin, 46(1), (Mart 2015), 7281.
- World Health Organization (WHO), "Dünya Geneli Pandemi Etkileri", (Erişim 8 Mayıs 2021).
- Yapıcı, Şenay. "Türk Toplumunda Aile ve Eğitim İlişkisi", Turkish Studies, (5), (Aralık 2010), 1544-1570.

İKİNCİ CİLT

E- ISBN: 978-625-7675-94-9

Konya, Aralık 2021

KORONAVİRÜS (COVID-19) KÜRESEL SALGIN SÜRECİNİN AİLEDE İLETİŞİM VE DİN-AHLAK-DEĞER EĞİTİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Doç. Dr. Ahmet Ali ÇANAKCI

Balıkesir Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet BAHÇEKAPILI

Yalova Üniversitesi

GİRİŞ

1. KONU VE PROBLEM

Çin'in Wuhan şehrinde 2019 yılı sonunda başlayan, kısa zamanda ise bütün ülkeleri kuşatan ve Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID – 19)¹ olarak adlandırılan salgın tüm dünyayı etkisi altına almıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020a) Hayatın bütün alanlarında etkili olan küresel salgın, salt sağlık alanında değil toplumların sosyo-kültürel ve ekonomik hayatlarında da bir takım değişimlere yol açmıştır. Bu bağlamda sağlıktan iletişime, ekonomiden/sosyal yaşamdan hukuka, teknolojiden uluslararası ilişkilere kadar birçok alanda yeni durumların ortaya çıkmasının kaçınılmaz hale geldiği (bkz. Erkut, 2020; Eren, 2020; Karadağ ve Yücel, 2020) aile ve eğitim kurumlarının da salgından etkilenen kurumların başında yer aldığı söylenebilir (Bkz. Göl-Güven, 2020a; Göl-Güven, 2020b). Bu süreçte yüz yüze eğitime ara verilmiş geçici olarak uzaktan eğitime başlanmış ve öğrenciler/çocuklar eğitime evlerinde devam etmişlerdir (bkz. MEB, 2020a; Can, 2020: 12, 13) Salgının muhtemel etkileri de göz önüne alındığında, toplumun geleceği açısından aile içi ilişkiler ve genelde eğitim özelde ise ailede din-ahlak-değer eğitiminin, üzerinde durulması gereken ve öne çıkan alanlar olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu süreç; pandemi sürecinin neliği, aile içi ilişkiler, çocukların eğitimi ve din-ahlak-değer açısından da konunun ele alınmasını gündeme getirmiştir. Karşılaşılan bu durum, farklı boyutlarda birçok bilimsel çalışmaya² da konu olmuştur.

¹ Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19) Çin'de solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüstür (Sağlık Bakanlığı, 2020a).

² Bu çalışmalardan bazıları için bkz. Göl-Güven vd. 2020a; Göl-Güven vd. 2020b; Bozkurt, 2020; Kaleci & Başaran, 2020; Çakı, 2020; Okumuş, 2020; Okumuş, 2021; Çanakçı, 2021; Başkonak, 2021; Turna & Usta, 2021.

Bu bağlamda çalışmada, ebeveynlerin görüşlerine göre, Koronavirüs (COVID-19) küresel salgın sürecinin; aile içi iletişimde herhangi bir değişime yol açıp açmadığı, açıtıysa bunların neler olduğu ve çocukların din-ahlak-değer eğitimi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Dolayısıyla çalışmanın konusu “COVID-19 küresel salgın sürecinde aile içi iletişim ve genelde eğitim özelde çocukların din-ahlak-değer eğitimi” şeklinde tespit edilmiştir. Araştırmanın ana problemi ise, “Küresel salgın sürecinin; ailede iletişim ve çocukların din-ahlak-değer eğitimi üzerindeki etkisi nedir? şeklinde belirlenmiştir.

2. AMAÇ VE ÖNEM

Günümüzde bütün ülkeleri etkisi altına alan ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından küresel salgın olarak ilan edilen Koronavirüs (COVID-19) hastalığı Çin’in arından başta Avrupa ve ABD olmak üzere tüm dünyayı³ kuşatmıştır. Hızla yayılan COVID-19 salgını Türkiye’de ilk defa 11 Mart 2020’de tespit edilmiş (Sağlık Bakanlığı, 2021), sonrasında “Evde Kal” ve “Hayat Eve Sığar” gibi çağrılarla (bkz. Sağlık Bakanlığı, 2020c; 2020d;2020e; Anadolu Ajansı, 2020a) kişisel ve toplumsal birtakım önlemler alınmıştır. Genel olarak bu tedbirler, zaman zaman sokağa çıkma yasaklarıyla devam etmiştir. Bu süreçte tüm eğitim kurumlarında yüz yüze eğitimden uzaktan eğitime geçilmiştir. Çocuklar ve gençler bu süreçte eğitimlerine evlerinde farklı modellerle uygulanan “uzaktan eğitim” ile devam etmiştir. (MEB, 2020a; Göl-Güven vd., 2020a: 2; Işık, 2020: 3, 4; Yamamoto ve Altun 2020: 25-34). Bu durum ailenin yapısı, ailede iletişim ve eğitim konusunda önemli değişim ve dönüşümlere yol açmıştır. 1 Haziran 2020-30 Kasım 2020 tarihleri arasında aşamalı normalleşme sürecine girilmiş, salgının etkisinin tekrar hızlı bir şekilde artması üzerine tedbir amaçlı 01 Aralık 2020’den itibaren tekrar hafta içi ve hafta sonlarını kapsayan bazı kısıtlamalar getirilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2020b; İçişleri Bakanlığı, 2020a; 2020b; Anadolu Ajansı, 2020b). Bu durum ailedeki artan değişimi yeniden gündeme getirmiştir.

Bu bağlamda araştırmanın temel amacı, tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 küresel salgın sürecinin informal bir eğitim kurumu olan ailede anne-baba ve çocuklar arasındaki iletişim ve çocukların din-ahlak-değer eğitimi üzerindeki etkisini ve bu süreçte yaşanan değişimi ortaya koymaktır.

Bu temel amaç çerçevesinde ele alınacak olan şu araştırma sorularına yanıtlar aranacaktır:

1. COVID-19 küresel salgın sürecinin anne ve babanın iletişimi üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur?
2. COVID-19 küresel salgın sürecinin anne-babanın çocukları ile iletişimi üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur?
3. COVID-19 küresel salgın sürecinin çocuklar arasındaki iletişim üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur?
4. COVID-19 küresel salgın sürecinde aile içi iletişimde karşılaşılan sorunlar nelerdir?

³ Koronavirüs (COVID-19) küresel salgın sürecinde dünyadaki uzaktan eğitim uygulamalarıyla ilgili bilgi için bkz. Yamamoto ve Altun 2020: 25-34.

5. COVID-19 küresel salgın sürecinin anne-baba ve çocukların zamanlarını değerlendirmeleri üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur?
6. COVID-19 küresel salgın sürecinde uygulanan uzaktan eğitimin çocukların eğitimleri üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur?
7. COVID-19 küresel salgın sürecinin çocukların din-ahlak-değer eğitimi üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur?
8. COVID-19 küresel salgın sürecinde ailede çocuklara yönelik din-ahlak-değer eğitimi uygulamaları nelerdir?
9. COVID-19 küresel salgın sürecinde çocukların din-ahlak-değer eğitiminde karşılaşılan sorunlar nelerdir?
10. COVID-19 küresel salgın sürecinin aile bireylerinin dini duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur?
11. COVID-19 küresel salgın sürecinin çocukların kişisel gelişimleri ve onları geleceğe hazırlama üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur?
12. COVID-19 küresel salgın sürecinin ailede bağlarının gelişimi üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur?
13. COVID-19 küresel salgın süreci ailede nasıl bir değişime yol açmıştır?
14. COVID-19 küresel salgın sürecinin aile kurumunun geleceği üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur?

Öte yandan araştırma, COVID-19 küresel salgın sürecinde aile bireyleri arasındaki iletişimde bir değişim yaşanıp yaşanmadığı ve bu süreçte çocuklara yönelik din-ahlak-değer eğitimi uygulamalarının ortaya konulmasını, formal-informal din-ahlak-değer eğitimi faaliyetlerinin daha verimli hale getirilmesini, bu süreçteki uygulamalarda görülen aksaklıkların tespit edilmesine ve giderilmesine katkı sağlamayı amaçlandığı için bu yönüyle, sosyal bilimlere ve topluma da yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın, pandemi döneminde bölgedeki aile yapısı ve bu süreçte ailedeki değişim/dönüşüm hakkında bilgi vermesi bakımından da Türkiye'deki iletişim ve din-ahlak-değer eğitimi bağlamında anne-baba ve çocuk iletişimi profilinin ortaya çıkarılmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

3. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Araştırmanın kapsamı, ebeveynlere göre COVID-19 salgın sürecinin aile içi iletişim ve din-ahlak-değer eğitimi üzerindeki etkisi olduğu için, diğer salgın süreçlerini, kurumları ve eğitim alanlarını ele almamaktadır. Dolayısıyla araştırma, konu açısından salgın sürecinin aile içi iletişim ve din-ahlak-değer eğitimi üzerindeki etkisi ile sınırlıdır. Ayrıca anket; katılımcılar, yapıldığı zaman, örnekleme birimi, ulaşılan kaynaklar ve elde edilen bulgularla/sonuçlarla sınırlıdır.

4. YÖNTEM

Küresel salgın sürecinin ailede iletişim ve din-ahlak-değer eğitimi üzerindeki etkisini ebeveynlerin gözüyle incelemeye çalışan bu çalışmada, teknikler arası işbirliği uygulamasına gidilmiş, bu bağlamda alanyazın taraması ve anket tekniklerinden yararlanılmıştır. Dolayısıyla çalışmada tarama modeli ve nicel araştırma deseni kullanılmıştır. (Kaptan, 1993; Erkuş, 2011; Bayyığıt, 2013; Karasar, 2016; Creswell, 2016).

Araştırmanın teorik çerçevesini ve odağını saptamak, bu konuda bilimsel bir zemin oluşturmak üzere konuyla ilgili alanyazın taraması yapılmıştır. Araştırmada veri girişinin yapıldığı ikinci kaynak, alan uzmanları ile görüşülerek oluşturulmuştur. Bu kapsamda, araştırmanın içerik geçerliliğini sağlamak, kapsam-sınırlılıklar ve süreyi belirlemek, yapılacak anketlerde kullanılacak soruları tespit etmek, şekillendirmek ve soruların güvenilirliğini artırmak için alan uzmanlarına danışılmıştır. Alan uzmanlarının önerileri, ankette kullanılacak soruların belirlenmesinde kullanılmıştır. Daha sonra araştırmanın anket uygulamasının yapılabilmesi için gerekli kurumlarla resmi yazışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda BAÜN İlahiyat Fakültesi Dekanlığı ve Balıkesir Altieylül ve Karesi İlçe Kaymakamlıklarından alınan araştırma izni, Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Komisyonunun 09.06.2020 tarihli ve 2020/6 sayılı toplantısında alınan “Etik Kurul Onay Belgesi” ile araştırma/anket uygulama izni alınmıştır. Bu bağlamda, öncelikle bir pilot uygulama yapılarak, katılımcılar tarafından iyi anlaşılamayan ya da yanlış anlaşılmalara neden olabilecek durumdaki anket soruları, bu sahada alan uzmanlarının yardımıyla yeniden değerlendirilerek düzenlenmiş ve anket formuna son şekli verilmiştir. Son olarak araştırmanın ampirik bulguları için anket tekniği kullanılmıştır.

Bu kapsamda ebeveynlere/anne-babalara yönelik hazırlanan anket formları, 2020 yılında COVID-19 küresel salgın sürecinden dolayı internet ortamında uygulanmıştır. Uygulama esnasında anket formunda; katılımcıların araştırmaya katılmama hakkının bulunduğu, aynı zamanda çalışmaya katıldıktan sonra çalışmadan çıkabilecekleri ve bu formu onaylamaları halinde ise bu durumun araştırmaya katılım için onam verdikleri anlamına geleceği belirtilmiştir. Araştırmacı tarafından internet ortamında online olarak uygulanan anket formlarından elde edilen verilerin istatistiksel analizi Google forms ve Microsoft Excel programları üzerinden yapılmıştır. Öncelikle ankete katılan ebeveynlere ilişkin bağımsız değişkenler için frekans (n) ve yüzde (%) değerleri düzenlenmiştir. Daha sonra bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenler arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi amacıyla karşılaştırma/çapraz tabloları alınmıştır. Ayrıca açık uçlu sorulara verilen cevaplar tasnif edildikten sonra elde edilen verilerin yorumları yapılmıştır.

Bununla birlikte anketlerden elde edilen veriler ve literatür incelemesinden elde edilen bulguların ışığında, COVID-19 küresel salgın sürecinin aile içi iletişim ve çocukların din-ahlak-değer eğitimi üzerindeki etkisine ilişkin tespitler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

5. EVREN VE ÖRNEKLEM

Çalışma evrenini, Balıkesir ili Altieylül ve Karesi merkez ilçelerinde yaşayan yetişkin (ebeveyn) bireyler oluşturmaktadır. Bunların arasından katılımcı olarak basit tesadüfî örnekleme yöntemiyle seçilen 203 yetişkin birey/ebeveyn (% 5 örnekleme hatası, $p=0,5$ / $q=0,5$) ise araştırmanın örneklemini (Baş, 2006: 47) oluşturmaktadır.

6. VARSAYIMLAR

Araştırmanın varsayımları şu şekilde belirtilebilir:

1. Örneklemin evreni temsil ettiği kabul edilmiştir.
2. Katılımcıların, anket formundaki soruları anladığı kabul edilmiştir.

3. Katılımcıların soruları sağlıklı ve samimi bir şekilde cevapladığı kabul edilmiştir.
4. Katılımcılara uygulanan anket sorularının araştırma için gerekli ve yeterli verileri sağladığı kabul edilmiştir.

7. İLGİLİ LİTERATÜR

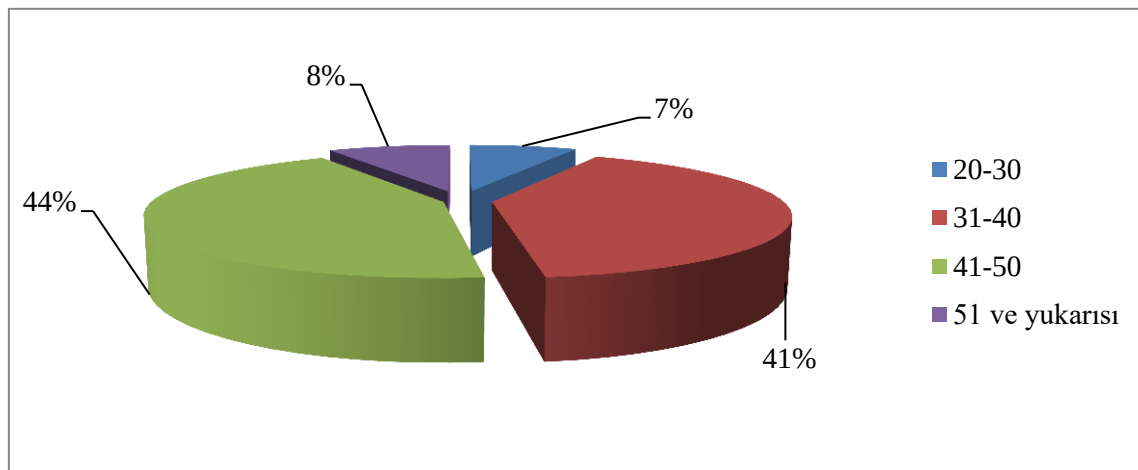
COVID-19 küresel salgın sürecinde aile, iletişim ve eğitim üzerine yapılmış araştırmalardan söz etmek mümkündür. İlgili literatüre bakıldığında, pandemi sürecinde aile, ailede iletişim ve ailede eğitim üzerine yapılan çalışmaların (bkz. Göl-Güven, 2020a; Göl-Güven 2020b; Işık, 2020; Kaleci & Başaran, 2020; Çakı, 2020) sınırlı düzeyde olduğu görülmektedir. Ancak, genelde salgın sürecinin özelde ise Koronavirüs (COVID-19) küresel salgın sürecinde ailede iletişim ve din-ahlak-değer eğitimi konularının bir arada ele alındığı ve incelendiği bir çalışmaya ulaşılamadığı görülmektedir. Ayrıca ailede iletişim ile din-ahlak-değer eğitimi başlıklı bir çalışmaya da rastlanılmamıştır. Buradan hareketle araştırmanın tüm dünyayı etkisi altına alan küresel salgın sürecinin, ailedeki iletişim ve çocukların din-ahlak-değer eğitimi üzerindeki etkisi ile bunun sonucunda aile kurumunda gerçekleşen değişim konusunda ilgili literatüre ve alanda oluşan boşluğun doldurulmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

8. BULGULAR VE YORUMLAR

8.1. Örneklemin Genel Özellikleri

Bu bölümde, anket katılımcılarının demografik ve sosyokültürel profili tespit edilmeye çalışılmış; bu bağlamda anne-baba örnekleminin yaş ve cinsiyet özellikleri, öğrenim, meslek, aylık gelir ve sosyo-ekonomik durumu ile yaşanan çevre, çocuk sahibi olma, çocuk sayısı ve çocukların okul kademe bilgileri konusundaki verilere yer verilmiştir.

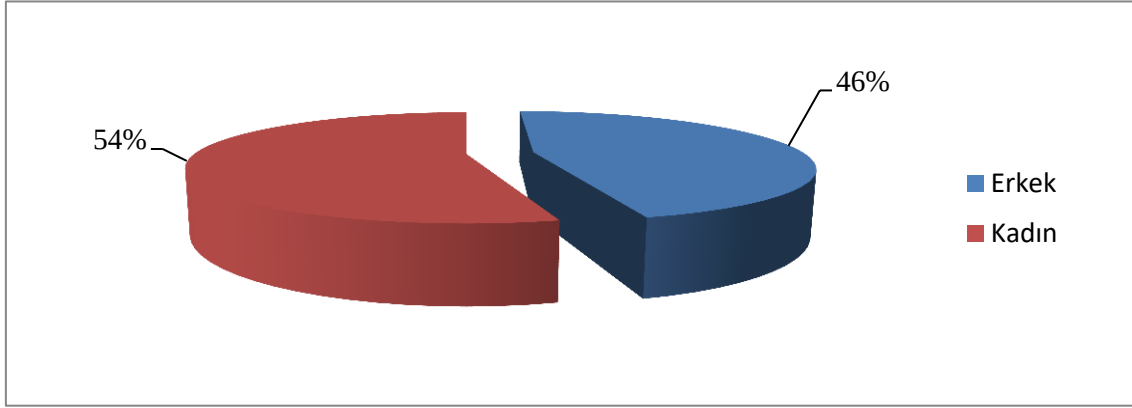
Şekil 1: Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Şekil 1’de araştırmaya katılan örneklem grubunun % 44’ünün (n=89) 41-50 yaş, % 41’inin (n=82) 31-40 yaş, % 8’inin (n=17) 51 ve yukarı yaş grubunda olduğu görülmektedir. % 7 (n=15) ile en az oranı ise 20-30 yaş grubu oluşturmaktadır. Ulaşılan verilere göre ebeveynlerin çoğunluğunun % 85 (n=171) ile 31-40 / 41-50 yaşları arasında

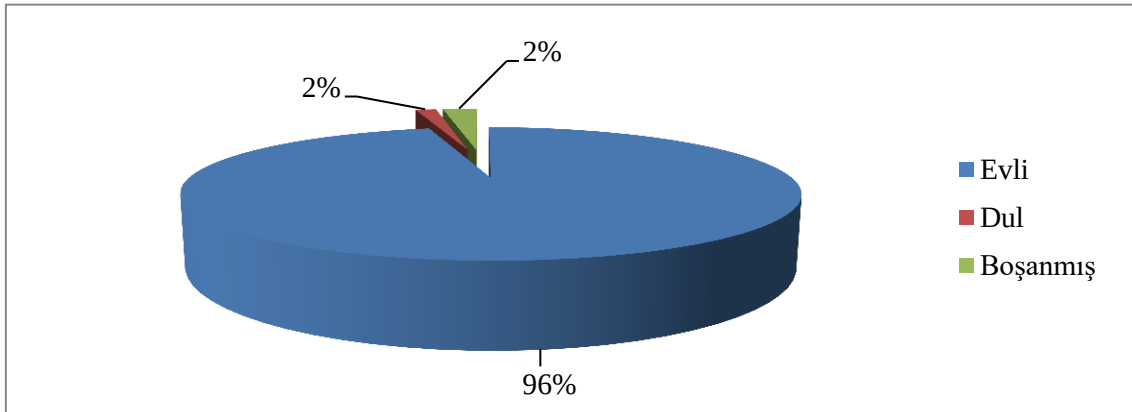
yoğunlaştıkları anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, ankete katılan ebeveynlerin daha çok orta yaş grubunda olduğu söylenebilir.

Şekil 2: Katılımcıların Cinsiyet Durumuna Göre Dağılımı

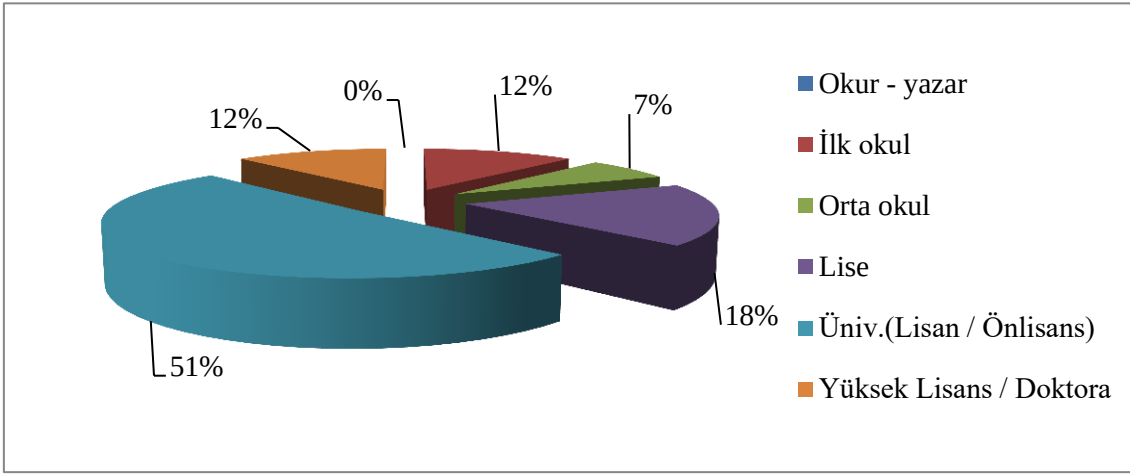
Şekil 2'ye göre, ankete katılan ebeveynlerin % 54'ünü (n=110) kadınlar, % 46'sını (n=93) ise erkekler oluşturmaktadır. Bulgulara göre araştırmaya katılan ebeveynlerin yarıdan biraz fazlasını kadınların oluşturduğu görülmektedir.

Şekil 3: Katılımcıların Medeni Duruma Göre Dağılımı

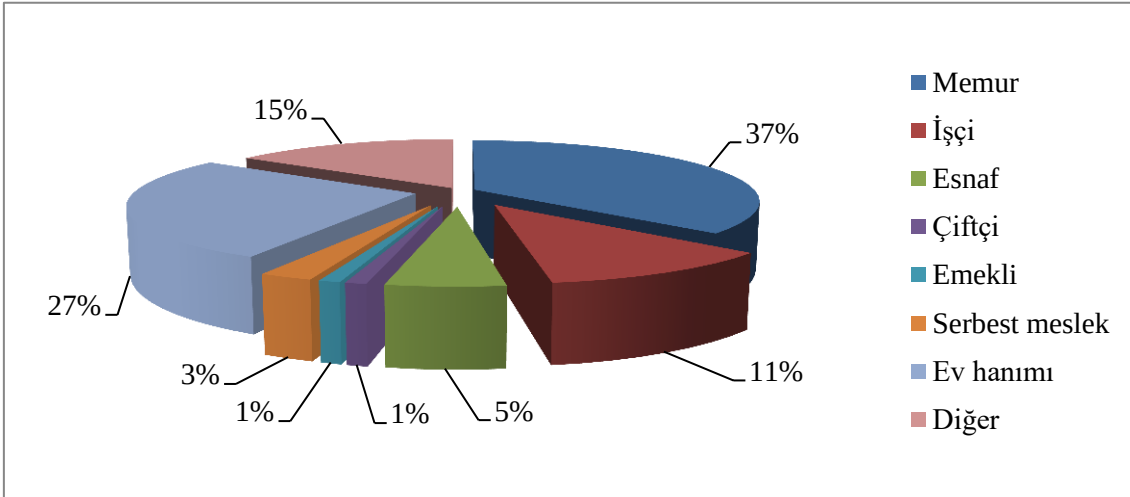
Şekil 3 incelendiğinde, katılımcıların % 96'sının (n=195) evli, % 2'sinin boşanmış, % 2'sinin ise dul olduğu görülmektedir. Medeni durum dağılımında katılımcıların neredeyse tamamının evli olduğu, boşanmış ve, dul katılımcıların ise yok denecek kadar az olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre araştırma örnekleminde parçalanmış aile profilinin oldukça sınırlı olduğu söylenebilir.

Şekil 4: Katılımcıların Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı

Şekil 4’de görüldüğü üzere, örnekleme giren ebeveynlerin yaklaşık yarısının (% 51, n=101) üniversite (önlisans/lisans) mezunu olduğu, %18’inin (n=38) lise, % 12’sinin (n=25) ilkokul, % 12’sinin (n=25) yüksek lisans/doktora, % 7’sinin (n=14) ortaokul mezunu görülmektedir. Buna göre katılımcıların hemen hemen yarısının ön lisans/lisans mezunu olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 5: Katılımcıların Meslek Durumuna Göre Dağılımı

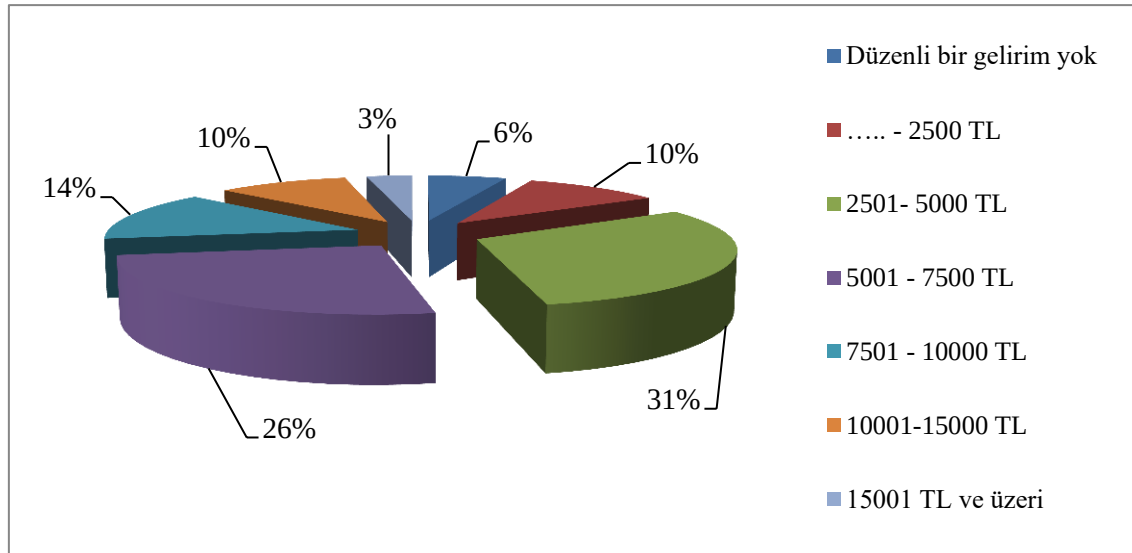
Şekil 5’de “Mesleğiniz/işiniz nedir?” sorusuna bakıldığında örneklem grubunun % 37’sinin (n=74) memur, % 27’sinin (n=55) ev hanımı, % 11’inin (n=23) işçi, % 5’inin (n=11) esnaf, % 3’ünün (n=5) serbest meslek, % 1’inin (n=2) çiftçi, % 1’inin (n=2) ise emekli olduğu görülmektedir. Ayrıca “Diğer” cevabını verenlerin “Öğretim Üyesi” / “İmam-Hatip” / “Kuran kursu öğreticisi” / “Öğretmen” / “Öğretim Elemanı” / “Hâkim” / “Kamu personeli” / “Doktor” olduğu anlaşılmaktadır.

Bu sonuçlara göre araştırmaya katılan ebeveynlerin oranlara göre meslek dağılımı şöyle sıralanabilir:

1. Memur
2. Ev Hanımı
3. İşçi
4. Esnaf
5. Serbest Meslek
6. Emekli

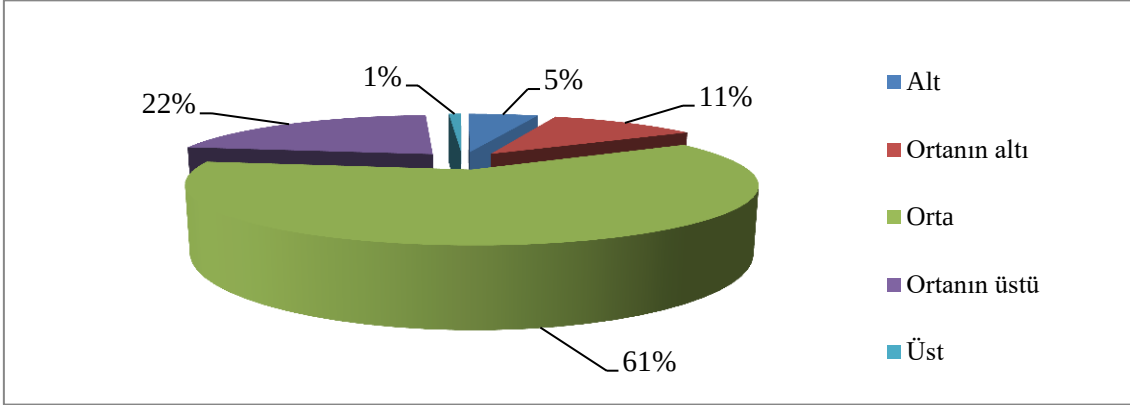
Bu sonuçlardan araştırma örneklem grubunda meslek gruplarının geniş bir yelpazeye sahip olduğu ve memur/ev hanımı/işçi olan ebeveynlerin daha çok yer aldığı anlaşılmaktadır.

Şekil 6: Katılımcıların Aylık Gelir Durumuna Göre Dağılımı

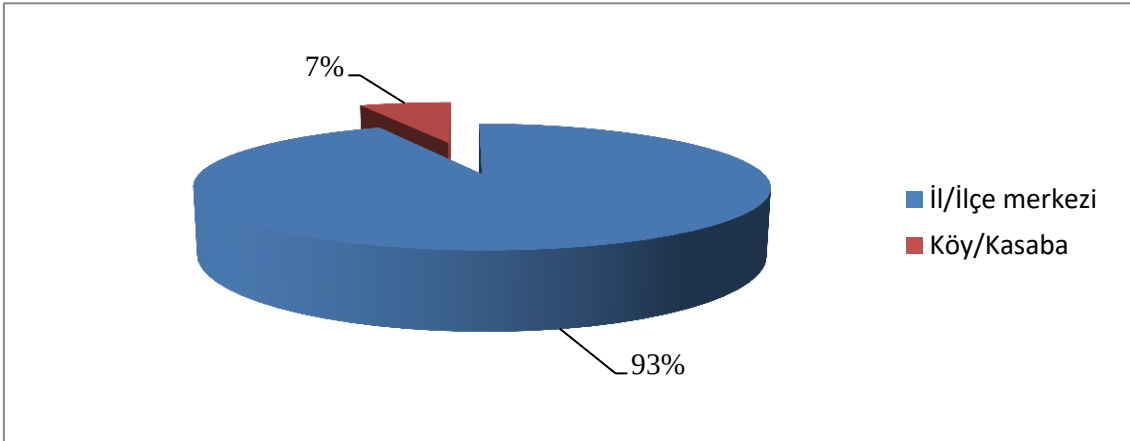
Şekil 6'ya bakıldığında gelir grupları ile ilgili sınıflamaya göre ankete katılan ebeveynlerin yaklaşık üçte birinin (% 31, n=62) 2501-5000 TL, dörtte birinin (% 26, n=52) 5001-7500 TL aylık gelire sahip olduğu ve bunu % 14 (n=29) ile 7501-10000 TL, % 10 (n=21) ile ...-2500 TL, % 10 (n=20) ile "10001-15000 TL ve % 3 (n=7) ile 15001 TL ve üzeri aylık gelirin takip ettiği görülmektedir. "Düzenli bir gelirim yok" diyenlerin oranı ise % 6 ile 12 kişidir. Bu verilere göre araştırmaya katılan anne-babaların bazı gelir düzeyleri (2501-5000 TL) yoğunluk göstermekle beraber farklı gelir düzeyine sahip olduğu ve gelir yelpazesinin çeşitlilik arz ettiği ifade edilebilir. Bu durumun araştırmada, tüm gelir düzeyindeki katılımcıların temsil edilmesinin, dolayısıyla örneklemin evreni temsil etmesi açısından önemli olduğu söylenebilir.

Şekil 7: Katılımcıların Sosyo-Ekonomik Durumu

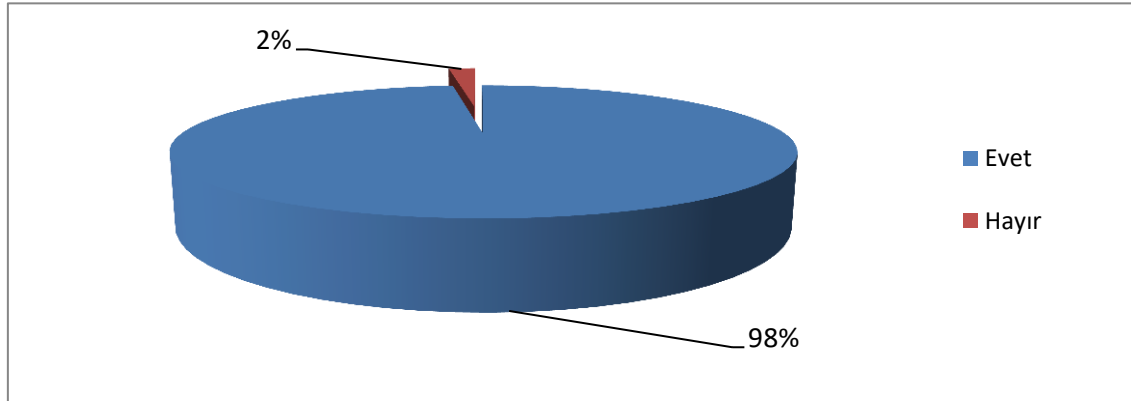
Şekil 7'deki bulgulara göre, araştırmaya katılan ebeveynlerin yarısından çoğunun (% 61, n=123) sosyo-ekonomik düzeyinin "orta", beşte birinin (% 22, n=44) "ortanın üstü", onda birinin (% 11, n=23) "ortanın altı" olduğu görülmektedir. Bunu düşük oranlarla "alt" (% 5, n= 11) ve "üst" (% 1, n=2) sosyo-ekonomik düzey izlemektedir. Buna göre ankete katılan anne-babaların daha çok "orta" sosyo-ekonomik düzeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu verilerin şekil 6 ile büyük oranda uygunluk gösterdiği söylenebilir.

Şekil 8: Katılımcıların Yaşadığı Çevre

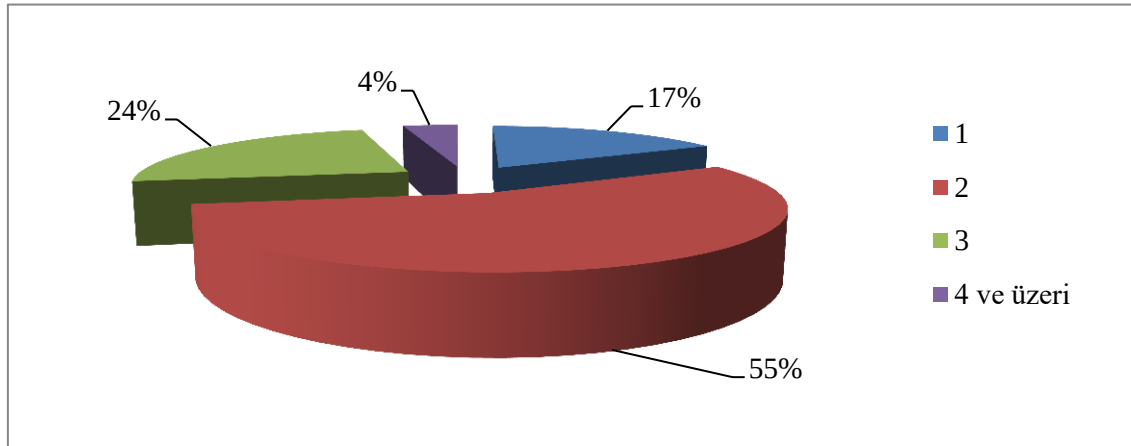
Şekil 8'den anlaşıldığı üzere, ebeveynlerin % 93'ünün (n=189) il/ilçe merkezinde, % 7'sinin (n=14) ise köy-kasabada yaşadığı görülmektedir. Araştırma örnekleminin büyük çoğunluğunun kentsel alanda ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Bunun sebebiyle ilgili olarak ise, Balıkesir ilinin büyükşehir olmasıyla araştırmanın örneklemini alan Altieylül ve Karesi ilçelerindeki köylerin mahalleye dönüşmesi ve şehir merkezi olarak adlandırılmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Şekil 9: Katılımcıların Çocuğa Sahip Olma Durumu

Şekil 9'a bakıldığında, ankete katılan ebeveynlerin % 98'inin (n=199) çocuğunun olduğu, % 2'sinin (n=4) ise çocuğunun olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla ebeveynlerin neredeyse tamamının çocuk sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

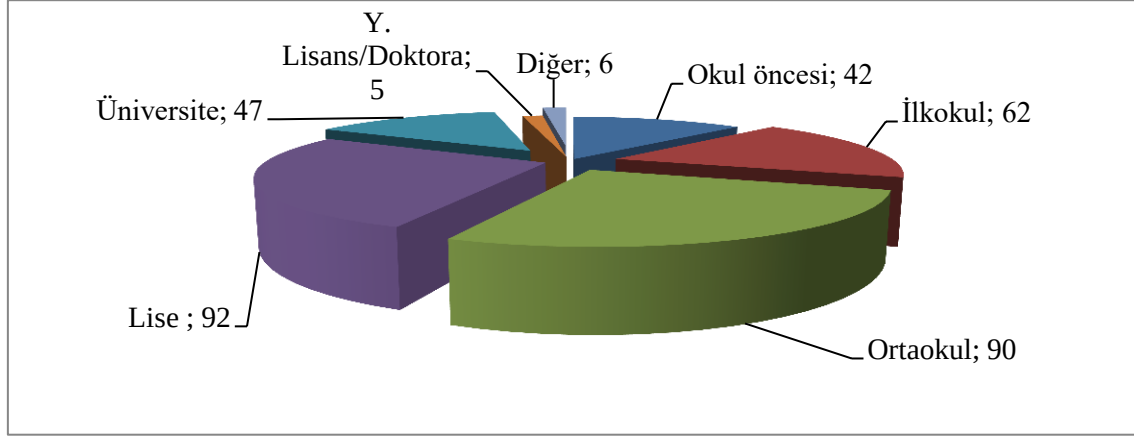
Şekil 10: Katılımcıların Çocuk Sayısı Dağılımı

Şekil 10'daki verilere göre ebeveynlerin yarısından fazlası (% 55, n=109) 2, yaklaşık dörtte biri (% 24, n=47) 3, yaklaşık beşte biri (% 17, n=34) 1, çok düşük bir oran (% 4 n=8) ise 4 ve üzeri çocuğu olduğunu belirtmektedir. Bu sonuçlara göre ankete katılan ebeveynlerin daha çok iki çocuk sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Göl-Güven vd. (2020) yaptığı çalışmada ise araştırmaya katılan anne-babaların %48'i 1 çocuk, %44'ü 2 çocuk, %6'sı 3 çocuk ve %2'si 4 çocuk sahibi olduklarını ifade etmişlerdir. Bu verilere göre Göl-Güven vd.'nin çalışmasında çocuk sayısı 1, çalışmamızda ise çocuk sayısının 2 ile çoğunluğu oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu iki çalışma bu yönüyle farklılık arz etmektedir.

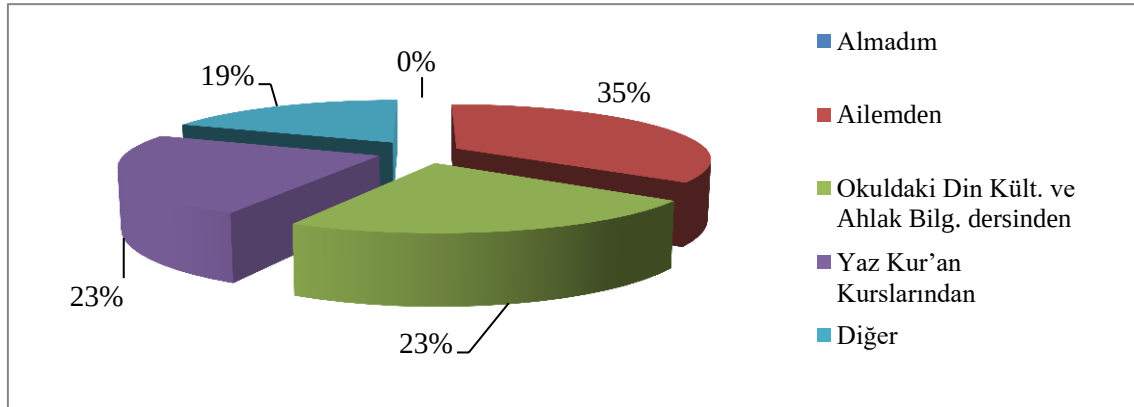
Örneklemin çocuk sayısının çeşitlilik arz etmesinin, örneklemin evreni temsil gücüne ve araştırmanın amaçlarının gerçekleşmesine katkı sağladığı söylenebilir.

Şekil 11: Çocukların Okul Kademe Durumu

Şekil 11’de birden fazla seçenek işaretlenebilen bu soruda, örnekleme giren ebeveynlerin 92’si çocuklarının lise, 90’ı ortaokul, 62’si ilkokul, 47’si üniversite, 42’si okul öncesi, 5’i yüksek lisans/doktora mezunu olduğunu belirtmektedir. “Diğer” kategorisine yönelenler ise çocuklarının daha çok mezun olduğunu ifade etmektedir. Buna göre ebeveynlerin daha çok lise ve ortaokulda okuyan çocuklara sahip aileler olduğu söylenebilir.

Şekil 12: Din Eğitimi Alma Durumu

Şekil 12’nin bulguları ele alındığında, örneklem grubunun % 35’i (n=71) din eğitimi ailelerinden, % 23’ü (n=48) yaz Kur’an kurslarından, % 23’ü (n=46) okuldaki DKAB dersinden aldığı belirtirken % 19’u (n=38) “Diğer” seçeneğini işaretlemiştir. “Diğer” seçeneğine yönelenler ise din eğitimi aldıkları yerle ilgili olarak, “Yüksek tahsil” / “Kur’an kursu” / “İmam hatip lisesi” / “Kur’an kursu, lise ve üniversite” / “Kendi

araştırmalarım" / "Arkadaş grubundan" / "Kendi araştırmam, Diyanet vs." / "Ailem ve imam hatip lisesi okudum yaz Kur'an kursuna devam ettim" / "İmam Hatip ortaokulu ve şahsi gayretlerimle" / "Ailemden ve kitap okuyarak" / "Okulunu bitirdim" / "kitaplardan" / "İmam Hatip ortaokulu" / "Medrese eğitimi ve imam hatip" / "Ailem, Kuran kursu, imam hatip lisesi" / "İlahiyat mezunuyum" / "Yüksek İslam Enstitüsü." / "Ailemden Kuran kursundan, okuldan" / "Kuran kursu, İmam hatip, İlahiyat fakültesinde öğrendim" / "Önce aile sonra okul dersleri ile din eğitimi aldım" / "İmam Hatip Lisesi, ilahiyat fakültesi ve meslek derslerinden" / "Kuran kursu, ortaöğretim, yükseköğretim" / "Okuduğum okul" şeklinde cevap vermiştir.

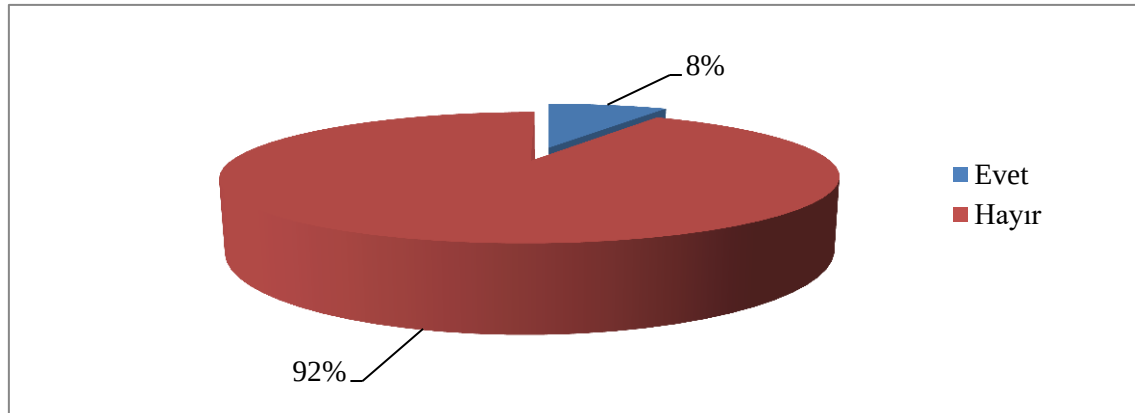
Bir başka ifade ile katılımcıların din eğitimini aldıkları yer şu şekilde ifade edilebilir:

1. Aile
2. Yaz Kur'an kursu
3. DKAB dersi

Bu duruma göre, ebeveynlerin tamamının din eğitimi aldıkları anlaşılmaktadır. Şekildeki önemli bir husus da, aile ve yaz Kur'an kurslarının ebeveynlerin yarısından çoğu (%59,1, n=119) için din eğitiminde başlangıç noktası/temel taşı olmasıdır.

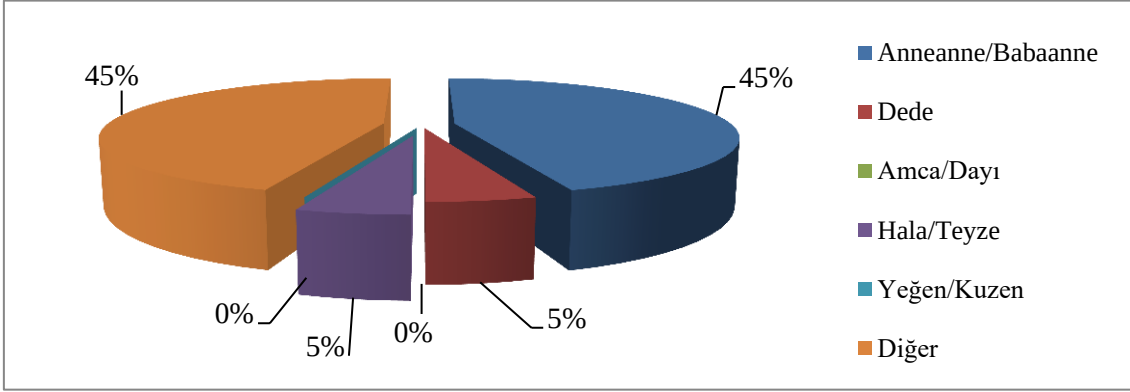
8.2. Evde Kalma Durumu ve Aile Yapısı

Şekil 13: Evde Akrabalarla Kalma Durumu

Şekil 13'teki görüldüğü üzere, araştırmaya katılan ebeveynlerin % 92'si evde yanlarında sürekli kalan bir akrabasının olmadığını, % 8'i ise olduğunu belirtmektedir. Buradan katılımcıların kahir ekseriyetinin yanında sürekli kalan bir akrabasının bulunmadığı anlaşılmaktadır.

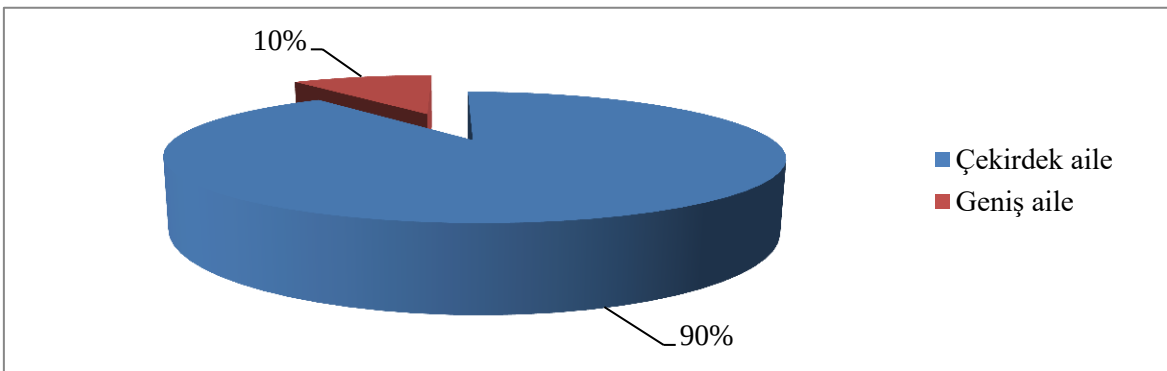
Şekil 14: Evde Sürekli Kalan Akrabaların Dağılımı

Şekil 14’te izlenebileceği gibi ailesinin yanında akrabalarının/yakınlarının kaldığını belirten ebeveynlerin % 45’i yanlarında anneanne/babaannelerinin kaldığını belirtmiş, % 45’ise “Diğer” kategorisini tercih etmiştir. Bunu düşük oranlarla hala/teyze (% 5) ve dede (% 5) takip etmektedir. “Diğer” seçeneğine yönelen % 45’lik bir grup ise, anne-baba, baba, babaanne-dede, kız-damat-torun ve yeğen cevaplarını vermiştir.

Konuyla ilgili yapılan benzer bir alan araştırmasına bakıldığında örnekleme giren ebeveynlerden %92’sinin eş/partnerleriyle birlikte yaşadığı, %7’sinin büyükanne ve %3’ünün büyükbabanın onlarla birlikte yaşadığı, %8’inin ise bakıcılarının evde birlikte yaşadığı tespit edilmiştir (Göl-Güven vd., 2020a: 10). Bu sonuç ile araştırmamızın sonucunun aynı doğrultuda olduğu ve pandemi sürecinde Türkiye’nin farklı illerinde yapılan bu çalışmalara göre ailelerin çoğunlukla çekirdek aile olduğu (eş ve çocuklarıyla birlikte kaldığı) söylenebilir.

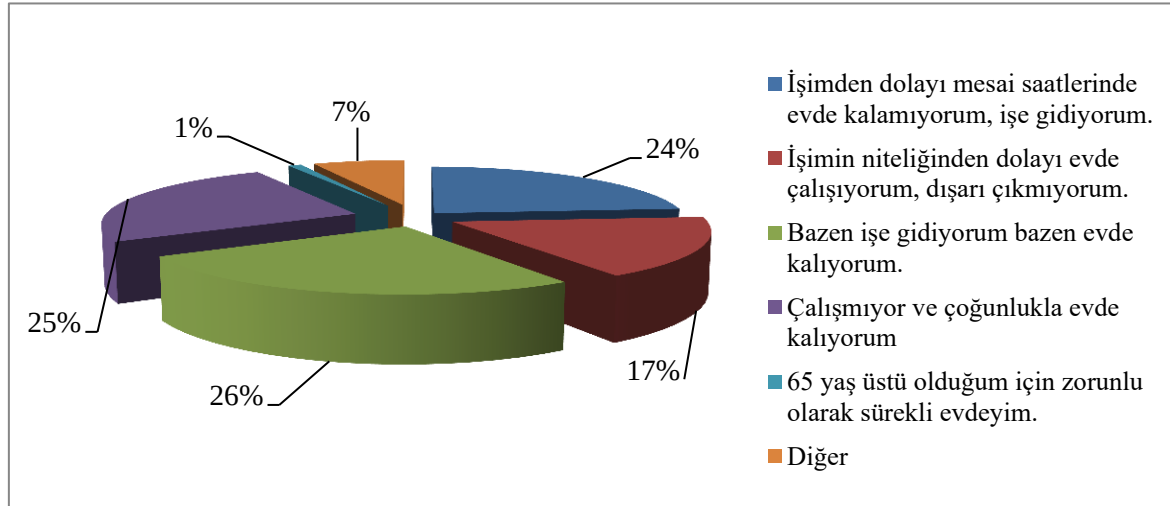
Şekil 15: Ailenin Yapısı

Şekil 15’e göre, anket uygulamasına katılan ebeveynlerin yaklaşık onda dokuzunun (% 90, n=182) aile yapısını çekirdek aile, onda birinin (% 10, n= 21) ise geniş aile olarak

tanımladığı görülmektedir. Elde edilen bu sonuçların, şekil 13'ün verilerini desteklediği söylenebilir.

Şekil 16: COVID 19 Pandemi Sürecinde Evde Kalma Durumu

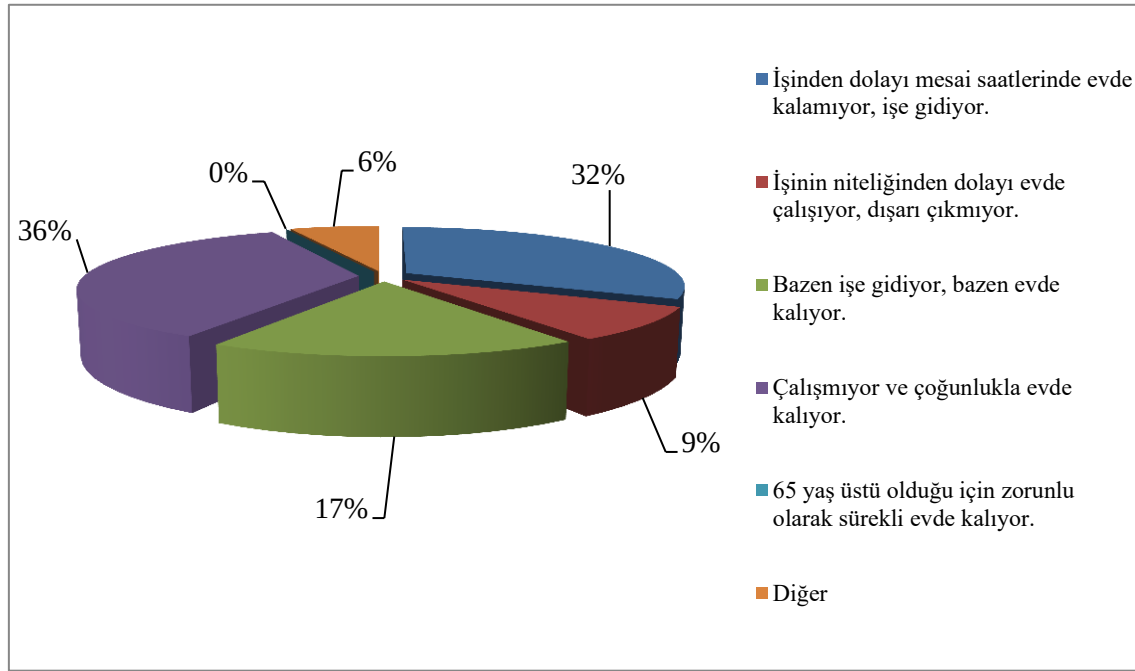
Şekil 16'ya bakıldığında, ankete giren ebeveynlerin % 26'sı (n=53) COVID-19 küresel salgın sürecinde evde kalma durumu ile ilgili olarak bazen işe gittiğini bazen de evde kaldığını belirtmektedir. Bunu birbirine yakın oranlarla "çalışmıyorum ve çoğunlukla evde kalıyorum" (% 25,, n=51), "işimden dolayı mesai saatlerinde evde kalamıyorum, işe gidiyorum" (% 24, n=48), "işimin niteliğinden dolayı evde çalışıyorum, dışarı çıkmıyorum" (% 17, n=35) cevabı takip etmektedir. 2 (% 1) katılımcı ise 65 yaş üstü olduğu için zorunlu olarak evde kaldığını belirtmiştir. % 7 (n=14) ile Diğer" seçeneğini tercih edenler ise, "Virüsün enfekte endişesinden ötürü evde kalıyorum. Mecburiyet olunca fakülteye uğruyorum" / "Virüsten dolayı kurslarımız kapadığından dolayı evdeyim" / "Çalışmıyorum sık dışarıya çıkıyorum" / "Kronik hastalığım nedeniyle idari izinli olarak evdeyim" / "yazlık pansiyon işletmecisiyim" / "Kronik hastalık nedeniyle evdeyim" / "İşsizim evde kalıyorum" / "Ev hanımıyım, çalışmıyorum" / "15 gün evde 15 gün işte kalıyorum" / "Ev hanımı olduğum için çocuklarla evdeyim" / "Çoğunlukla tarla ve evdeyim" / "Evdeyim" / "Esnek çalışıyorum" cevabını vermişlerdir.

Bu sonuçlara göre küresel salgın sürecinde katılımcıların "daha çok bazen işe gittiği, bazen evde kaldığı" ve "çalışmadığı ve çoğunlukla evde kaldığı" anlaşılmaktadır. Bunun sebebinin ise ebeveynlerin önemli bir bölümünün "memur ve "ev hanımı" olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Dolayısıyla memurlarının bu süreçte esnek çalıştığı, haftanın belirli günlerinde evde kaldığı, ev hanımlarının da çalışmadıkları ve çocuklarla ilgilendikleri için çoğunlukla evde kaldığı ifade edilebilir. Bu durumun ailede değişime (aile içi iletişim, aile bağları, eğitim, internet/sosyal medya kullanımı vb.) yol açtığı düşünülebilir. Dolayısıyla bu verilerin şekil 5 ile örtüştüğü söylenebilir.

Konuyla ilgili yapılan benzer bir araştırmada, ebeveynlerin % 56'sı Covid-19 kısıtlamaları esnasında evde kaldığını, çalışmalarını evden yürüttüğünü ifade etmiştir.

%44'ü çalışmalarını evden yürütmediğini veya bunun onlar için uygun olmadığını belirtmiştir. Bu cevabı verenlerin halihazırda çalışmayan ya da çocuk bakımı için çalışmaya ara veren ebeveynler olduğu tahmin edilebilir (Göl-Güven vd., 2020a: 6). Sonuçlar değerlendirildiğinde en yoğun katılımın İstanbul, Ankara, Kocaeli ve İzmir'den olduğu bu çalışma ile Balıkesir evreninde gerçekleştirdiğimiz çalışmanın benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Şekil 17: COVID 19 Sürecinde Eşlerin Evde Kalma Durumu

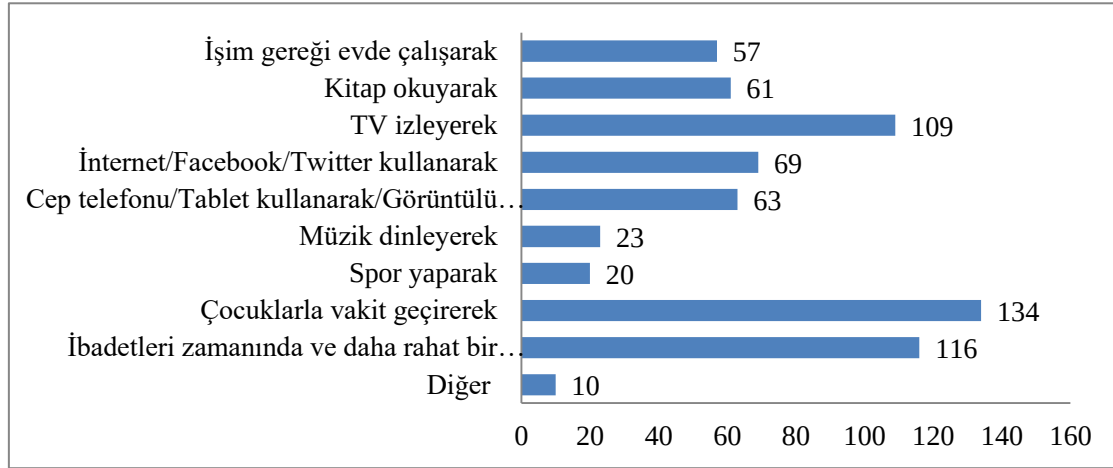
Şekil 17 incelendiğinde örneklem grubunun üçte birinden biraz fazlasının (% 36, n=72) Koronavirüs küresel salgın sürecinde eşlerinin evde kalma durumu ile ilgili olarak, eşlerinin çalışmadığını ve çoğunlukla evde kaldığını, yaklaşık üçte birinin (% 32, n=65) işinden dolayı mesai saatlerinde evde kalmadığını işe gittiğini, beşte bire yakınının (% 17, n=35) bazen işe gittiğini, bazen evde kaldığını, yaklaşık onda birinin (% 9, n=18) işinin niteliğinden dolayı evde çalıştığını, dışarıya çıkmadığını belirttiği görülmektedir. % 6'lık bir oranla "Diğer" seçeneğine yönelenler, "Ayrı yaşıyoruz" / "Ev " / "Yurtdışı çalıştığı için evde değil" / "Boşanmış vaziyetteyiz, ayrı evlerde yaşıyoruz" / "Birlikte yaz dönemi çalışıyoruz" / "Eşim hiç çalışmıyor" / "Yurtdışında çalışıyor. Evde hiç yok" / "Eşim çalışmıyor, ev hanımı" / "Eşim vefat etti" / "Eşim yok" / "Eşim yok boşandım" / "Sürekli mesaide eve uzun süredir gelemedi" / "Ev Hanımı" hususlarına vurgu yapmaktadır.

Buna göre anket katılımcılarının çoğunlukla evde kaldığı sonucu ön plana çıkmaktadır. Bu sonuçlarla şekil 5'in verilerinin birbirini desteklediği söylenebilir.

2020 yılında pandemide aile üzerine yapılan benzer bir araştırmada katılımcıların yarısından çoğunun çalışmalarına evden devam ettiği anlaşılmaktadır (Göl-Güven vd., 2020a: 6). Bu iki çalışmanın bulgularının bu yönüyle uygunluk gösterdiği söylenebilir.

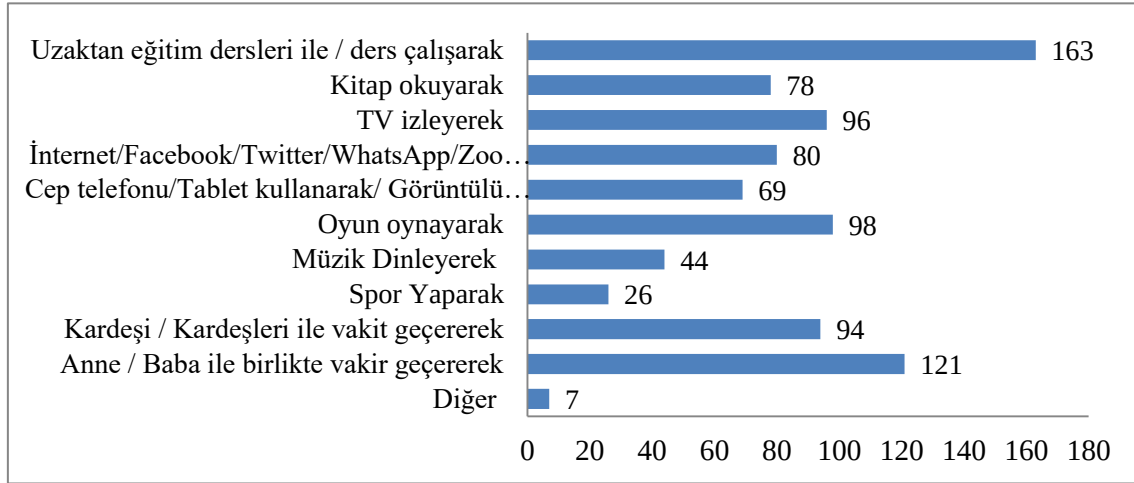
8.3. Evde Zamanının Değerlendirilmesi

Şekil 18: Evde Zamanı Geçirme ve Değerlendirme Durumu

Şekil 18'e göre, katılımcıların salgın sürecinde evde zamanı geçirme/değerlendirmesiyle ilgili olan ve birden fazla seçeneğin işaretlenebildiği bu soruda, araştırmaya katılan ebeveynlerin 134'ü evde zamanlarını daha çok çocuklarla vakit geçirerek, 116'sı ibadetleri zamanında ve daha rahat bir şekilde yaparak, 109'u TV izleyerek, 69'u internet/facebook/twitter kullanarak, 63'ü cep telefonu/tablet kullanarak/görüntülü görüşme yaparak, 61'i kitap okuyarak, 57'si işim gereği evde çalışarak, 23'ü müzik dinleyerek, 20'si spor yaparak geçirdiklerini belirtmiştir. 10'u ise "Diğer" kategorisi ile "Uzaktan eğitim vererek" / "Bahçe yaptım" /ev işi yaparak" / "Ev işleri" / "Çocuklarımla vakit geçirmiyorum. Nasıl geçireceğimi de bilmiyorum. Yemeklerde konuşuyoruz" / "Çalıştığım için genelde ev işi yaparak" / "Elişi" / "Örgü örerek" / "Sanat çalışmaları" / "İbadet ederek, kitap okuyarak ve günlük gerekli işlerle meşguliyet" şeklinde evde vakit geçirdiğine dikkat çekmiştir. Ulaşılan bulgulardan, salgında evde kalma sürecinde daha çok çocuklarla vakit geçirmenin karşımıza çıktığı görülmektedir.

Şekil 19: Çocukların Evde Zamanı Geçirme ve Değerlendirme Durumu

Şekil 19'a göre, çocukların salgın sürecinde evde zamanı değerlendirmesiyle ilgili olan ve birden fazla seçeneğin işaretlenebildiği bu soruda, örnekleme giren ebeveynlerin 163'ü çocuklarının zamanını; uzaktan eğitim dersleri ile / ders çalışarak, 121'i anne/baba ile vakit geçirerek, 98'i oyun oynayarak, 96'sı TV izleyerek, 94'ü kardeşi/kardeşleri ile vakit geçirerek, 80'i internet/facebook/twitter/whatsapp/zoom kullanarak, 78'i kitap okuyarak, 69'u cep telefonu/tablet kullanarak/ görüntülü görüşme yaparak, 44'ü müzik dinleyerek, 26'sı spor yaparak, 7'si ise "Diğer" tercihi ile "Yukarıdaki seçeneklerin hepsini yaptılar. Ayrıca bahçede çok zaman geçirdik" " / "Çocuklarım ile sadece hafta sonları benim evimde buluşabiliyoruz. İbadet, yemek hazırlamak ve yemek, ufak sohbetler neredeyse tüm zamanımızı alıyor. Arkadaşları ile vakit geçiriyorlar" / "Başka bir şey yapıyorsa da pek bilmem, ilgilenmiyorum" / "Test çözerek" cevapları ön plana çıkmaktadır.

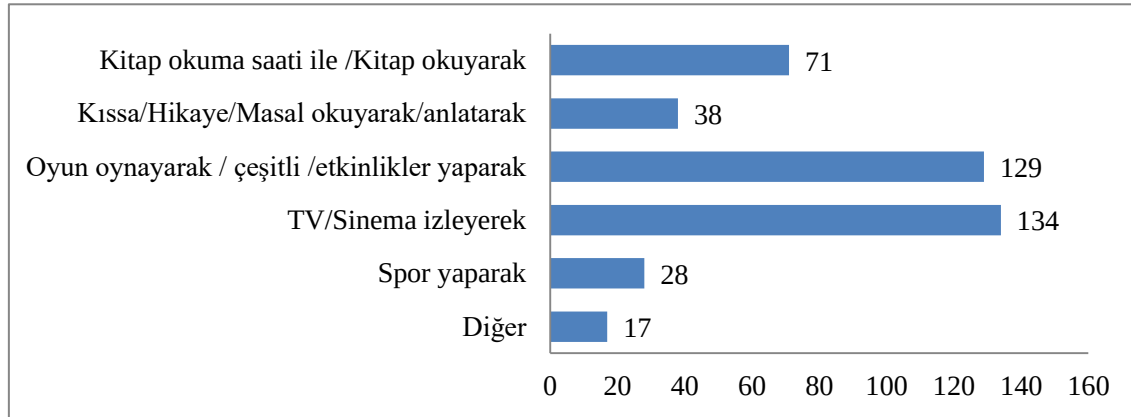
Yukarıda ulaşılan verilerden hareketle, salgın sürecinde çocukların evde nasıl vakit geçirdiği, zamanlarını nasıl değerlendirdiği tercih sırasına göre şu şekilde ifade edilebilir.

1. Uzaktan eğitim dersleri ile / ders çalışarak
2. Anne/baba ile vakit geçirerek
3. Oyun oynayarak
4. TV izleyerek
5. Kardeşi/kardeşleri ile vakit geçirerek
6. İnternet/Facebook/Twitter/Whatsapp/Zoom kullanarak
7. Kitap okuyarak
8. Cep telefonu/tablet kullanarak/ görüntülü görüşme yaparak
9. Müzik dinleyerek
10. Spor yaparak

Elde edilen bulgulara göre küresel salgın sürecinde ve evde kalma süresinin gittikçe arttığı günümüzde, çocukların evde daha çok uzaktan eğitim dersleri, anne-babaları ile vakit geçirerek ve oyun oynayarak zaman geçirdiği anlaşılmaktadır.

COVID-19 pandemi sürecinin aile üzerindeki etkisi ile ilgili yapılan bir saha çalışmasına göre ebeveynlere çocukların evde kaldıkları süre içinde ne tür aktiviteler/etkinlikler yaptıkları sorulmuştur. En çok yapılan etkinlik olarak ebeveyn/yetişkinle oyun oynamayı (%38) aile üyeleriyle sosyalleşme (%34) takip etmiştir. Hiç veya nadiren yapılanlar arasında en yüksek yüzdeleri arkadaşlarıyla çevrimiçi sosyalleşme (%48) ve akrabalarıyla çevrimiçi sosyalleşme (%37) almıştır (Göl-Güven, 2020b: 6). Bu sonuçlara göre evde anne-baba ile oyun oynayanın/vakit geçirmenin, çalışmamızda ise uzaktan eğitimle ders çalışma/anne-baba ile vakit geçirme ve oyun oynamanın öne çıkan uygulamalar olduğu görülmektedir. Genel olarak iki çalışmanın büyük oranda örtüştüğü söylenebilir. Bu sonuçların, pandemi sürecinde evde kalma durumunda anne-babalar ile çocukların birlikte vakit geçirme ihtiyaçlarını ortaya koyması açısından önemli olduğu ifade edilebilir.

Şekil 20: Anne-Babaların Çocuklarıyla Vakit Geçirme Durumu

Şekil 20'deki bulgulara göre araştırmaya katılan anne-babaların 134'ü salgın sürecinde çocuklarıyla daha çok geçirdikleri vakit ile ilgili olarak, TV/sinema izlemeyi, 129'u oyun oynamayı/ çeşitli etkinlikler yapmayı, 71'i kitap okumayı, 38'i kıssa/hikaye/masal okumayı/anlamayı, 28'i spor yapmayı ön plana çıkarmaktadır. "Diğer" kategorisine yönelenler ise "Sohbet" / "Güncel konularda sohbet" / "Birlikte olmamaya çalışıyoruz. Herkes ayrı odada yaşıyor" / "Evleri ayrı torunlar var" / "Uyku TV izlemek ve de bahçeyle uğraşmakta zaman geçirdiler" / "İbadetlerimizi beraberce yapıyoruz" / "Herkes bireysel" / "Canlı dersler ve ödev yaparak" / "Ödev yaparak" / "Hep bir arada sohbet ederek" / "Yemeklerde baş başa oturuyoruz" / "Çocuklarla çok vakit geçiremiyorum" / "Ortak bir konu veya zaman" / "Mutfakta birlikte hamur işi, yemek yaparak ev işlerinde küçük sorumluluklar vererek el becerisi oluşmasını sağlayarak, puzzle yaparak" / "Faydalı meşguliyetler" / "Çocuklarım şu anda bizimle beraber değiller" şeklinde cevap vermiştir.

Ulaşılan sonuçlar şu şekilde de sıralanabilir:

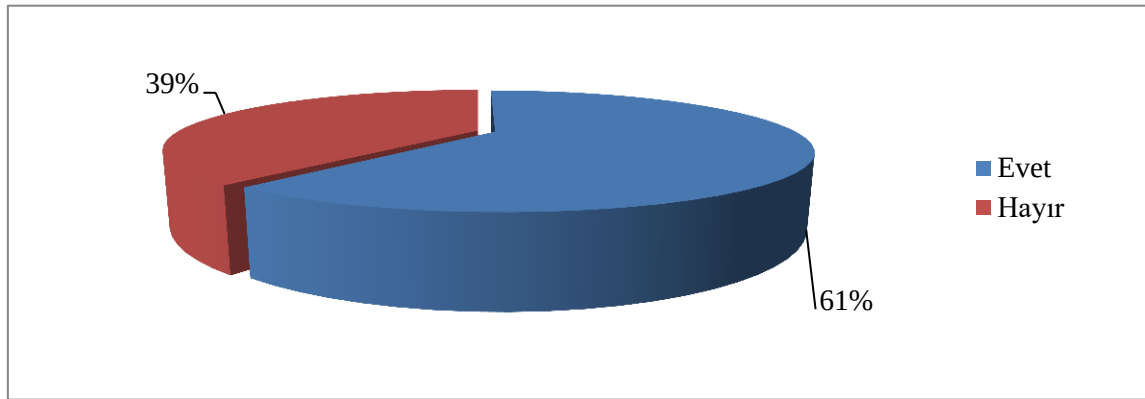
1. TV/sinema izleme
2. Oyun oynama/ çeşitli etkinlikler yapma

3. Kitap okumayı
4. Kıssa/hikaye/masal okuma/anlatma
5. Spor yapma

Sonuç olarak araştırmaya katılan anne-babalar, salgın sürecinde çocuklarıyla daha çok TV/sinema izleyerek ve oyun oynayarak vakit geçirdiklerini ortaya koymaktadır. Bu verilerin şekil 19'un sonuçlarıyla büyük oranda paralellik gösterdiği söylenebilir.

8.4. Kitle İletişim Araçlarının Kullanımı

Şekil 21: Kitle İletişim Araçlarının Yaşamdaki Değişim Durumu

Şekil 21'e göre, araştırmaya katılan ebeveynlerin yaklaşık üçte ikisi (% 61, n=124) COVID-19 salgınıyla birlikte kitle iletişim araçlarının hayatlarındaki yerinde bir değişim yaşandığını, üçte birinden daha fazlası (% 39, n=79) bir değişim yaşanmadığını belirtmektedir. Buna göre salgın sürecinin, ebeveynlerin çoğunluğunun hayatında kitle iletişim araçlarının (TV/internet/bilgisayar/tablet/cep telefonu/ vb.) kullanımı üzerinde bir değişime yol açtığı söylenebilir.

Öte yandan salgınla birlikte, kitle iletişim araçlarının (TV/internet/bilgisayar/tablet/cep telefonu vb.) ailedeki yerinde bir değişim yaşanma durumu ile ailenin sosyo-ekonomik düzeyi değişkeni arasındaki ilişkiye bakıldığında, katılımcılardan sosyo-ekonomik durumu "orta" düzeyde (n=123) olanların % 61'inin bu soruya evet, % 39'unun hayır, "orta üstü" (n=44) düzeyde olanların % 65'inin evet, % 32'sinin hayır, "ortanın altı" (n=23) düzeyin % 61'inin evet, % 39'unun hayır, "alt" (n=11) düzeyde olanların % 36'sının evet, % 64'ünün hayır, "üst" (n=2) düzeyde olanların da % 50'sinin evet, % 50'sinin hayır cevabı verdikleri görülmektedir. Bu sonuçlara göre küresel salgın sürecinde ailedeki kitle iletişim araçlarının kullanımı üzerinde çoğunlukla değişim yaşandığı ve burada orta gelirli olanların ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Değişim olmadığını belirtenlerde ise daha çok alt gelirli olanların olduğu dikkat çekmektedir.

Diğer yandan salgınla birlikte kitle iletişim araçlarının hayatlarında bir değişime yol açtığını belirten ebeveynler, "*Kitle iletişim araçlarının hayatınızdaki değişimini kısaca belirtiniz*" şeklinde sorulan açık uçlu soruyu:

“Sosyal medya kullanımı arttı. Aile içi iletişimi azalttı” / “Daha çok zamanımızı aldı. Çocuklar bağımlı gibi oldu” / “Daha etkin hale geldi” / “Daha çok kullanım, daha az iletişim” / “Bunların kullanımının artmasıyla aile içi iletişimin azaldığını düşünüyorum” / “İletişim araçlarının ne kadar büyük bir nimet olduğu anlaşılmıştır” / “Daha çok kullanıyoruz” / “Kullanım miktarı arttı” / “İletişim araçları çok daha fazla kullanıldığı için aile içi iletişim bazen azaldı” / “Online alışveriş arttı” / “Psikolojik olarak yan etkileri oldu” / “Telefona yoğunluk arttı” / “Çocuklar yoğun olarak tablet ve cep telefonundan oyun oynamaya başladılar” / “Kısıtlı bir ortamdasınız dijital ortamı her şeyiyle kullanıyorsunuz” / “İletişim yoğunlaştı ve internetin faydası daha da anlaşılmış oldu” / “Merak ettiğim konulara yöneldim” / “üniversite öğrencisi oğlum kendi başına TV’den eğitimi ile ilgilendi” / “Çokça vakit ayırdık. İletişim için çok kullandık. Elimizden düşmedi” / “Televizyon ve cep telefonundan haber almak oldu” / “Kitle iletişim araçlarına daha fazla ilgi gösteriyoruz” / “TV çok zaman aldı” / “Bizleri bir miktar birbirimizden uzaklaştırdı” / “Fazla zaman ayırmaya başlandı. Çocuklar TV ye alıştılar” / “Daha çok üstüne düştük, öğrencilerimizle bu yolla daha çok görüşmek zorunda kaldık” / “İşimi WhatsApp üzerinden yürüttüm” / “TV, telefon, İnternet” / “Ekran süremizin artması nedeniyle aile içi iletişimimizde zaman zaman olumsuz etkileri olmaktadır” / “Tabi ki daha fazla zaman ayırdı” / “Olumlu gelişmeler olmakla birlikte oyun ve sosyal medya amaçlı kullanıldı” / “Olumlu” / “Daha fazla kullanmaya başladım” / “Eğitim için daha fazla kullanmaya başladık” / “Daha fazla kullanılmaya başlandı. Daha fazla araştırma yapıp ailece tartışmalar yapıldı. Bilgi paylaşımı oldu. Ancak zaman zaman bu kitle iletişim araçlarının fazla kullanılması hırçnılık gibi olumsuz sonuçlarda doğurdu” / “Daha fazla kullanılıyor, derslerden dolayı karşılıklı muhabbete vakit kalmıyor” / “Kitle iletişim araçlarını çok daha fazla kullanıyoruz, online dersler de var” / “Daha çok kullanılmaya başlandı bu da biraz sorun çıkara biliyor” / “Uzaktan eğitim için faydalı oldu” / “Kolaylık” / “Aile içi iletişim zayıfladı” / “Aile için iletişimi olumsuz etkilediğini görüyorum. Sohbet saatlerimiz azaldı” / “İletişim araçlarını biraz daha fazla kullanmaya başladık” / “Çocuklar çok daha fazla iletişim araçlarını kullanmaya başladı. Oyun, ders, arkadaşlarıyla iletişim için” / “Okulların olmaması ödevlerin internetten olması kısıtlamalar gibi” / “Teknoloji kullanımının artması” / “Görüntülü eğitim sebebiyle çocuk daha fazla telefonla vakit geçirmek zorunda kaldı ve bize düşkün olduğu için derse kendini veremiyor, akli bizle vakit geçirmekte kalıyor” / “Kızım tablet oyunlarını fazla oynamaya başladı” / “İletişim azaldı” / “Dersler bilgisayardan işleniyor” / “Moral bozukluğu ve okulu eve taşıdık” / “Daha fazla vaktimizi almaya başladı” / “Herhalde daha çok kullanıyorum ve yalnızlaştığımın farkında değilim efendim” / “Bağımlı olduk” / “Dersler için interneti mecbur aldık. Bir giderimiz daha oldu. Madem para ödüyoruz kullanalım diyorlar. pek aile bağımız kalmadı” / “Kullanım arttı, iletişimi olumsuz etkiledi” / “Olumsuz” / “Çocuklar internete biraz daha yöneldi” / “Çok uzun süre telefon ve bilgisayar ile vakit geçirmeye başladım. Aile ile iletişimi azaltıyor” / “Biraz daha fazla kullanılıyor” / “Daha çok vakit geçirdik” / “Ders için çocuklar interneti daha çok kullanıyor” / “Evimde internet yoktu internet almak zorunda kaldık sürekli dersler için internete bağlanmak zorunda kalıyoruz” / “Çocuklar okula gidemedikleri için daha çok tablet, telefon ve TV’ye ağırlık verdiler bazen ödevlerini bile umursamıyorlar” / “Bilmediğimiz, görmediğimiz şeyleri gördük öğrendik” / “Hayatımızda çok daha fazla

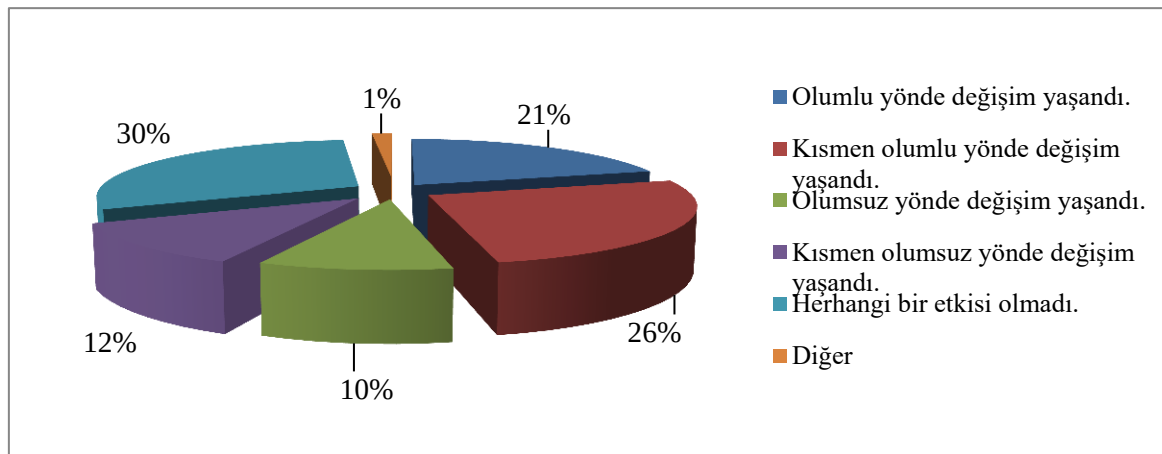
yer kaplıyor. Canlı derslerimiz oluyor ve sürekli derslerle ilgili araştırma yapmak zorundayız" / "Daha zorunlu hale geldi" / "Çok fazla kullanılması" / "Evet yaşandı. Normaldekinden biraz daha fazla kullanmaya başlandı. Süreci ve zamanı mantıklı kullanan insanlar için teknoloji gereğinden fazla hayatımızda olamaz" / "Yoğunlaştık çok kullanır olduk. Arada görüşüyoruz" / "Daha çok bilgisayar başında vakit geçiriyorlar. Buda hiç iyi olmadı" / "Çok fazla zaman geçirildiği için zamanın boşa harcandığını düşünüyorum" / "Daha çok kullanmaya başladık" / "Tabi ki iletişim araçlarını çevremizdekilerle görüşmek için daha çok kullanıyoruz" / "Ders ödev araştırma ve gurup mesajları için daha çok kullanır olduk. Elimizdeki aletler yetersiz kaldığında yeni teknolojik aletleri almak zorunda kaldık" / "Online eğitim olduğu için aile içi değil de gözler de sağlık sorunları yaşanıyor" / "Daha fazla kullanılmaya başlandı, aile içi iletişim azaldı" / "Dışarı çıkılmadığı için telefon daha fazla kullanılıyor. Çocukla fazla vakit geçiremiyoruz" / "TV daha çok izliyorum" / "Daha fazla vakit geçiriyoruz" / "Hayatımız çok güzel oldu. Bir de teknolojiyle daha fazla uğraşmak zorunda kaldık" / "Derslerin de ekran karşısında olmasından daha fazla kullanıyor tabi ki ne kadar başka etkinliklerimiz olsa da mutlaka telefon, bilgisayar TV ön planda oluyor" / "Olumlu" / "Kullanım daha çok arttı. Aile içi iletişimde artma veya azalma olmadı" / "Farkında olmadan çok fazla vakit kaybı yaşanıyor. Ailece zamanı kontrol konusunda zorlanıyoruz" / "İnternet" / "Daha fazla tel ile vakit geçiriyoruz" / "Çok daha fazla kullanılır oldu" / "Daha çok telefonla ilgilenildi" / "Kullanım daha da arttı, iletişim azaldı" / "Teknolojik aletlerle daha fazla iç içe olunmuştur" / "Kullanım daha çok arttı. Aile içi iletişimde artma veya azalma olmadı" / "Daha sık kullanım" / "Çok kullanılıyor sürekli cep telefonları ile ilgileniliyor" / "İnternet hayatımızın bir parçası haline geldi. Öncekinden daha çok kullanır hale geldik. Tabi ki bu da aile içinde iletişimsizlik yaratıyor" / "Online derslerden dolayı arttı" / "İnternet ve cep telefonu uzaktan eğitimden dolayı hayatımıza fazlasıyla girdi oysa daha öncesinde kızım internet ve telefona sınırlı sürelerde zaman ayırıyordu, maalesef bu süreçte hayatımızın bir parçası haline geldi" / "Evet daha çok kullanıyorum" / "Kullanım arttı ama aile içi iletişimde bir değişiklik olmadı" / "Ailece film akşamları sayısı arttı" / "Salgın ile ilgili konuları duyarlılıkla izliyoruz" / "Elektronik eşya kullanımı arttı. Olumsuz etkilediğini düşünüyorum. Her şeyi sanal olarak yaşamaya başladık" / "Daha fazla cep ve internet düşkünü oldular" / "Sanal ortamın ve elektronik araçların hayatımızda kullanılması daha çok ihtiyaç haline gelmiştir" / "Birbirimizden biraz uzaklaştık sanki" / "Uzaktan eğitimle değişti değişimden memnunuz çünkü eğitim her yerdedir" / "Çocuklarım uzun süre ders gördüğü için gözleri yoruluyor" / "Daha sıkı sıkıya olduk ister istemez" / "Hayatın bir parçası oldu" / "Çok az" / "Kullanımı arttı. İletişimi azalttı" / "Telefon ve PC ile daha fazla zaman geçirilmeye başlandı. Bunun sebebi olarak ya işimizin gerektirdiği ya da zamanı bu aletleri kullanarak geçirmemizden ötürü" / "Canlı dersler nedeniyle aktif şekilde kullanılır oldu" / "Süre uzadı" / "Bağımlılığımız arttı" / "Daha çok onlarla vakit geçirir olduk" / "Daha çok etkileşim oldu" / "Önemli olduğu anlaşıldı" / "Zamanımın çoğunu alıyor" / "Kitle iletişim araçları hayatımızın her yerinde yer almaya başladı. Dolayısıyla aile içi iletişimi de olumsuz etkiledi" / "Maalesef daha fazla TV izler ve sosyal medyada zaman geçiriyoruz" / "Kullanımı kısmen arttı maalesef. Ama sonradan bu durumu kontrol altına almayı başardık çok şükür" / "Kitle iletişim

araçları hayatımızın her yerinde yer almaya başladı. Dolayısıyla aile içi iletişimi de olumsuz etkiledi" / "Çok değişmedi. TV izleme oranımız biraz arttı" / "Olumsuz yönde etkiledi" / "Bilgisayar ve internet ile çok zaman geçirmek davranışsal sorunları beraberinde getirir" / "Daha çok kullanmaya başladık kitle iletişim araçlarını bu da maalesef aile içi iletişimimizi olumsuz yönde etkiledi" / "İş ve eğitim mecburi olarak" / "Net üzerinden olunca mecburi zaman geçirmekten dolayı iletişim araçlarıyla daha fazla zaman geçiriyoruz maalesef" / "Aile içi iletişim olumsuz etkiliyor. Gereğinden fazla vakit alıyor" / "Sosyal ihtiyaç olan iletişimin, eğitimin teknolojik olarak sürdürülmesinde katkısı akıllıca kullanıldığında hayattaki önemi" / "Ders çalışmalarımız internet aracılığıyla" / "Üzerindeki etki artı" / "İnternet ağı üzerinde çok vakit geçirilmeye başlandı" / "Hayatımızda daha çok zaman alıyor" / "Daha çok zaman ayırdım. Aile içi iletişim zayıfladı" / "Daha çok kullanır olduk" / "Netflix'e sardık ondan film dizi izliyoruz" / "İnternet ve TV bağımlılığı arttı" / "Daha çok bilişim ve iletişim araçlarıyla vakit geçirir olduk" / "Daha fazla kullanır olduk ailevi ilişkilerimiz daha da gelişti" / "Canlı dersler ortaya çıktı, ders dışında oyunlara yoğunlaşıldı" / "Daha fazla zamanımızı gasp etmeye başladılar" / "İnternet bağımlılığı" / "Evde kalış süresi artışı ile birlikte daha çok vakit geçirmeye başlandı" / "Olumsuz" / "Fazla vakit geçirmek" / "Cep telefonu ve bilgisayar kullanımına daha çok ihtiyaç doğdu" / "İnternet kullanımı arttı. Çocukların dikkati dağılıyor" / "Daha çok kullanıyoruz olumsuz etkileri var" ifadeleriyle yanıtlamışlardır. 2020 yılında yapılan bir çalışmada da salgın sürecinde katılımcıların önemli bir kısmının online platformları kullandığı anlaşılmaktadır (Göl-Güven vd. 2020b)

Buna göre kitle iletişim araçlarının hayatta kullanım alanının arttığı, bu araçların salgın sürecinde eğitim merkezli önemli bir ihtiyacı giderdiği ancak bir takım sorunları/olumsuzlukları (internet/sosyal medya, TV bağımlılığı, iletişim sorunları vb.) da beraberinde getirdiği söylenebilir.

8.5. Aile İçi İletişim

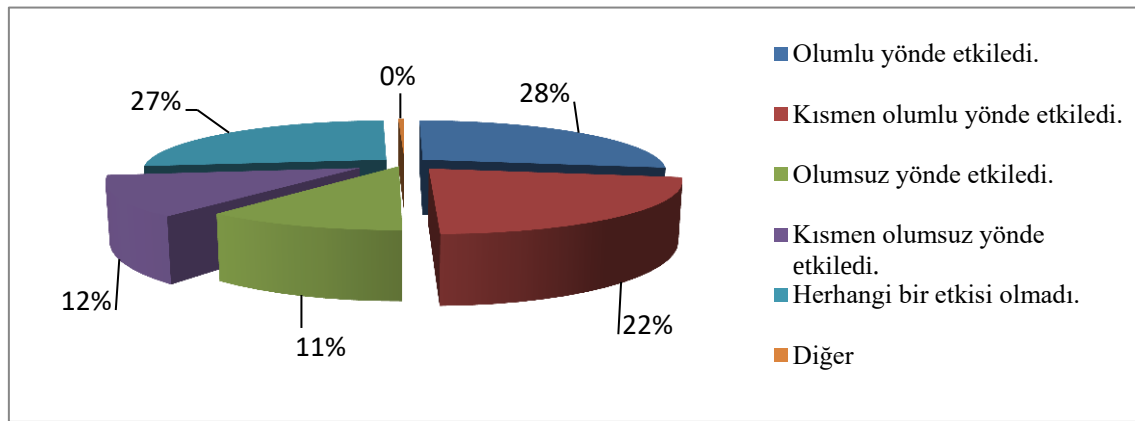
Şekil 22: Salgın Süreci ve Öncesinde Aile İçi İletişimin Değişim Durumu

Şekil 22’deki bulgulara göre, örneklemin yaklaşık üçte biri (% 30, n=61), salgın süreci ve öncesinde aile içi iletişimde herhangi bir değişim olmadığını, dörtte birinden biraz fazlası (% 26, n=53) kısmen olumlu yönde bir değişim yaşandığını, beşte biri (% 21, n=42) olumlu yönde değişim olduğunu, yaklaşık oda birlik iki oran kısmen olumsuz yönde değişim (% 12, n=24) ve olumsuz yönde değişim (% 10, n=20) yaşandığı belirtmektedir. % 1 ile “Diğer” kategorisine yönelenler ise “Yasaklardan dolayı çocuklarımla fiziki irtibatım azaldı” / “Bir yadırgama dönemi yaşadık ve kendimizi pozitif alanda tutmaya çalıştık” / “Fark yok salgın öncesinde de evde duruyorduk eşim engelli olduğu için” / “Olumlu yönlerde mevcut olumsuzda” şeklinde cevap vermiştir.

Bu sonuçlara göre ebeveynlerin yaklaşık yarısının (% 47, n=95) salgın süreci ve öncesinde aile içi iletişimde olumlu/kısmen olumlu bir değişim yaşandığını belirttiği ifade edilebilir. Bir başka ifade ile katılımcıların dörtte üçüne (% 77, n=156) göre salgınla birlikte aile içi iletişimde olumsuz bir değişim yaşanmadığı söylenebilir.

Şekil 23: Salgın Sürecinde Aile İçi İletişim

Şekil 23 incelendiğinde, araştırmaya katılan ebeveynlerin % 28’inin (n=56), salgın sürecinin eş ve çocuklarıyla iletişimini olumlu yönde etkilediğini belirttiği görülmektedir. Bunu sırayla “herhangi bir etkisi olmadı” (% 27, n=54) “kısmen olumlu yönde etkiledi” (% 22, n=45), kısmen olumsuz yönde etkiledi” (% 12, n=25), olumsuz yönde etkiledi” (% 11, n=22) şeklindeki cevaplar takip etmektedir. Diğer” kategorisinde ise “Birbirinize vakit geçirmek için daha çok zamanınız oldu” / “Daha da pekişti” cevabı yer almaktadır.

Bu bulgulara göre, örneklem grubunun yarısı (% 50, n=101) salgın sürecinin eş ve çocuklarıyla iletişimini olumlu/kısmen olumlu yönde etkilediğine vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte ebeveynlerin kahir ekseriyetinin (% 77, n=156) salgın sürecinin eş ve çocuklarıyla iletişimini olumsuz yönde etkilemediğine işaret ettiği de söylenebilir. Bu bulgular şekil 22’nin sonuçlarını destekler mahiyettedir. Pandemide aile üzerine yapılan bir araştırmada ise katılımcıların önemli bir oranının COVID-19 kısıtlamaları sırasında eş ve çocuklarıyla olan ilişkilerinin olumlu olduğunu belirttiği görülmektedir (Göl-Güven vd., 2020: 15-18).

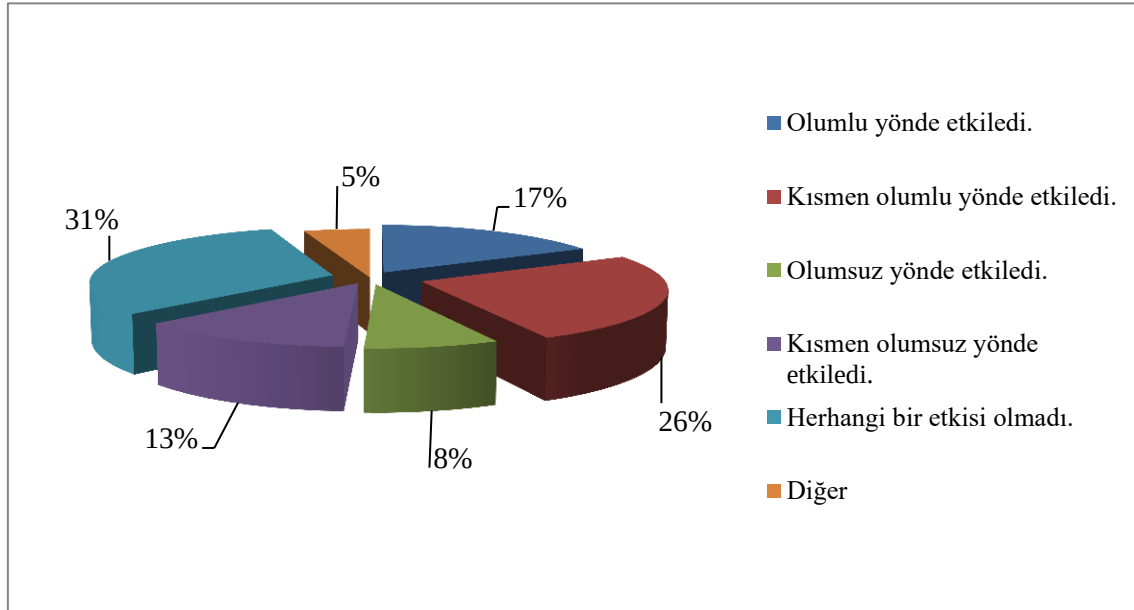
Öte yandan salgın sürecinin eş ve çocuklarıyla iletişimini olumlu veya olumsuz yönde etkilediğini ifade edenler ise bunun sebebi ile ilgili olarak sorulan açık uçlu soruyu;

“Özellikle akıllı telefon kullanımı - olumsuz etki” / “Vaktimiz ailecek birlikte geçirdik” / “Fazla kullanım” / “Herkes bir arada olduğu için özlem duygusunun azalmasıyla birbirimize kıymet vermemeye başladık” / “Aile bağının güçlendiğini düşünüyorum” / “Beraberce vakit geçirmek güzeldi” / “Beraber vakit geçirmemiz olumlu yönde etkiledi” / “Alıştığımız normal bir durum olmadığı için olumsuz etkiledi” / “Sürekli birlikte olma fırsattır” / “Dışarıya fazla çıkamadığımız için korku ve panik ve davranışlarda değişim” / “Mesafe koyma mecburiyeti” / “Birbirimize zaman ayırmış olduk daha da iletişimimiz arttı” / “Beraber uzun süren birliktelik bazen olumsuz durumların yaşanmasına da sebebiyet olabilir” / “Daha çok vakit geçirdik” / “Eşim bizimle daha çok vakit geçirdi” / “Daha fazla ailemle vakit geçirdim” / “Daha fazla bir arada bulunarak” / “Ev içinde birbirimize daha fazla vakit ayırıp bunu fırsata dönüştürmek” / “Kendimizle baş başa kalmış olmak” / “Beraber zaman geçirmek” / “Ev içinde birbirimize daha fazla vakit ayırıp bunu fırsata dönüştürmek” / “Ailemle daha fazla vakit geçirme imkânı bulmam” / “Evde daha çok vakit geçirdiğimiz için birbirimize daha çok vakit ayırmış olduk.. Evde daha fazla neler yapabileceğimizi öğrendik” / “Daha çok tartışmalar başladı çocuklarla” / “Birlikte daha çok vakit geçirme imkanı bulduk” / “Çalışan bir anne olduğum için çocuğuma, evime, kendime ve eşime daha fazla özen gösterme imkanım oldu” / “Gerginlikten minik tartışma çıkıyordu” / “Sürekli evde kaldığımız için sığağında etkisi ile kardeşler arasında sıkıntı yaşandı” / “İşimiz gereği birbirimize vakit ayırıp ortak etkinlikler yapamıyorduk. Paylaşımlarımız arttı” / “Daha çok vakit geçirmemi iletişim kurmamı sağladı” / “Çocuklarımıza daha fazla vakit ayırabildik” / “Birlikte daha fazla vakit geçirebiliyoruz, birlik olmanın aile olmanın önemini ve hayattaki en önemli şeyin aile olduğunu daha iyi anladık” / “Daha çok bir aradayız” / “Vakit çok” / “Çocukların derse katılımı, yüklü ödevleri ile uğraşırken sıkıntı yaşanıyor” / “Çocuklar arkadaşları ile bir araya gelemediği için daha fazla internetten oyun oynayarak veya mesajlaşarak sosyalleşebiliyorlar” / “Birlikte yürüyüşler yapardık, balık avına giderdik gibi” / “Telefona bağlanmak” / “Ailemle daha fazla vakit geçirmekteyim” / “Birlikte daha fazla vakit geçirmeye olumlu etkisi oldu” / “Evdeki herkesin psikolojisi bozuk” / “Sürekli evde olma hali psikolojimizi olumsuz etkiledi” / “Psikolojik” / “Olumlu yönü onların yanında daha fazla olmak, olumsuz yanı telefon ve bilgisayara daha fazla bağlı kalmak (işten dolayı mesajlar çalışmalar vs.) ” / “Daha fazla bir arada kaldık. Çocuklarla oyunlar oynayarak, mutfak işleri olsun ev işleri olsun birbirimizle iletişim farklı oldu” / “Mesafe koymak kurallı yaşamak” / “Dışarıdaki aile ve akrabalarımızla görüşemiyoruz” / “Eskisi gibi aile bireylerinin birbirlerine sarılmaları, başına omzunu koyup ta anlatabileceği bir ortam kalmadı” / “Çocuklarla birlikte daha fazla vakit geçiriyorum. Birlikte kaliteli zaman geçiriyoruz. Oyunlar, deneyler, dinle ilgili sorularını araştırıyoruz, üzerinde konuşuyoruz” / “Çocuklarımın bilgisayar başında daha çok zaman geçiriyorlar. Dersler ödevler” / “Aylardır bir arada kalmak insanları birbirinden bıktırdı” / “Her şeyleri ile birebir ilgilenir olduk. Ders, ödev, arkadaşları ve alış verişler ailece hallediyor oldu” / “Hijyene hep dikkat ederdik o yüzden değişen bir şey olmadı” / “Birbirimizi çok daha fazla görüyoruz” / “Daha fazla vakit geçirmenizi sağladı” / “Biz çoğunlukla evde ailece vakit geçirmeyi sevdiğimiz için olumsuzluk

olarak görmüyoruz. Çocuklarımızın da evde aşırı canı sıkılma durumu olmuyor zaten çok şükür" / "Olumlu etkiledi çünkü daha çok vakit geçirdik" / "Evde canımız sıkılıyor" / "Birbirimize daha fazla zaman ayırma imkânı bulduk, kaliteli zaman geçiriyoruz" / "Olumlu yönde etkiledi çünkü daha fazla vakit geçirdik bu vakit içerisinde de oyunlar oynadık, oyun oynamakta faydalı olduğu için biz de olumlu yönde etkilendik" / "Olumlu etkiledi çünkü daha çok vakit geçirdik" / "İletişimimiz daha sık arttı" / "Tabi ki de birbirimize daha fazla zaman ayırıp birlikte güzel şeyler paylaşmak" / "Birbirimize daha ilgi gösterdik" / "Okul iş olmadığı için daha fazla vakit geçirdik" / "Beraber vakit geçirme imkânını elde ettik" / "Olumsuz bir yönünü görmedik" / "Beraber zaman geçirmek" / "Çok evde olmamız" / "Daha çok bir arada kaldık" / "Derslerin yoğunluğu nedeniyle iletişim azaldı" / "Daha fazla vakit geçirdik" / "Sosyalleşememenin sıkıntısı" / "Zaman açısından" / "Eşim eve gelemediği için çocuklarımın ve benim psikolojim olumsuz etkilendi" / "Çünkü aile birliğimiz bozuldu" / "Olumsuz etkiledi. Çocuklarımıza gidemiyoruz, onlarda bize gelemiyor" / "Daha fazla birlikte vakit geçirme fırsatı bulduk. Sıkıntılı günler bize tefekkür fırsatı sundu. Çocuklarımıza da atalarımızın daha sıkıntılı zamanlar geçirdiğini uygulamalı öğretmiş olduk" / "Evde kalmak yordu" / "Aile içi iletişim azaldığı için olumsuz yönde bir etkilenme oldu" / "Olumlu yönde etkiledi çünkü evde kalınca vakit geçirme zamanımız oldu" / "Evde daha fazla aile ile vakit geçirdik" / "Birlikte daha uzun zaman geçiriyor olmak, evdeki iş ya da yapılacak olanı paylaşmak vs." / "Birbirimize daha çok vakit ayırdık" / "Aile içi iletişim azaldı" / "Yasaklardan dolayı daha çok birlikte vakit geçiriyoruz" / "Daha çok birlikte vakit geçirme imkânı bulduk" / "Evde daha fazla zaman harcamamız" / "Daha çok vakit geçirme imkânı oldu" / "Aile bireyleri ile daha çok vakit geçirme, olumlu" / "Daha çok vakit geçiriyoruz" şeklinde cevaplandırmıştır.

Açık uçlu soruya verilen bu cevaplar değerlendirildiğinde, salgın sürecinde aile bireylerinin evde daha fazla vakit geçirdikleri, bunun da birlikte olma, birbirini daha iyi tanıma, beraber etkinlik yapma vb. sebeplerden aile içi iletişimi daha çok olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Şekil 24: COVID-19 Salgın Sürecinin Çocukların İletişimi Üzerindeki Etkisi

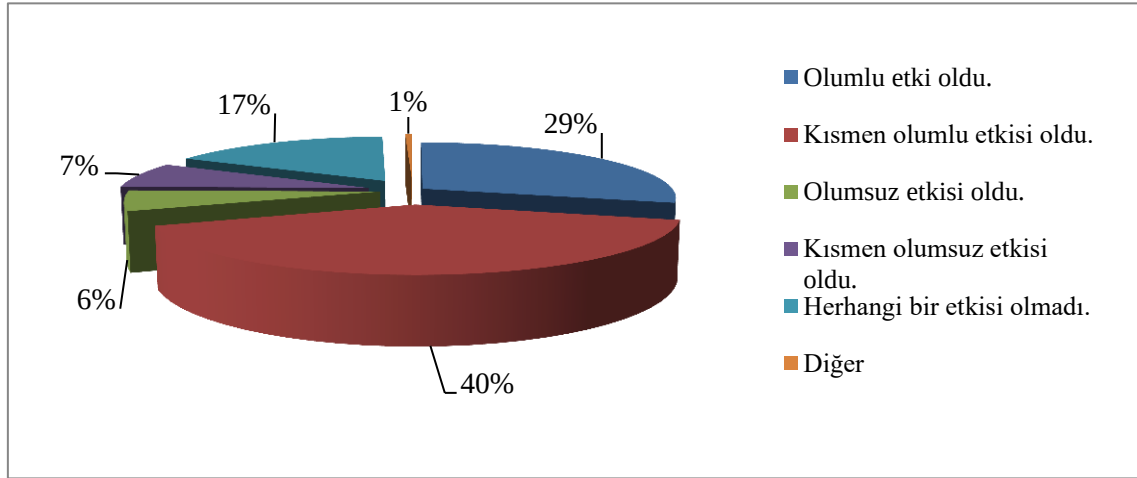
Şekil 24'e bakıldığında, katılımcıların % 31'sinin (n=64), salgın sürecinin çocukların birbiriyle iletişimi üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını, % 26'sının (n=52) çocukların iletişimini kısmen olumlu yönde etkilediğini, % 17'sinin (n=35) olumlu etkilediğini, % 13'ünün (n=26) kısmen olumsuz yönde etkilediğini, % 8'inin (n=16) olumsuz yönde etkilediğini ifade ettiği görülmektedir. % 5 ile Diğer" kategorisine yönelen 10 kişi ise daha çok "Tek çocuğum var" / "Birlikte vakit geçirdiler" / "Temizlik takıntısı oluştu zamanla geçecek bu durum" şeklinde yanıtı yönelmişlerdir.

Başka bir deyişle ebeveynlerin salgın sürecinin çocukların birbiriyle iletişimi üzerindeki etkisi ile ilgili şöyle bir sıralama yapılabilir:

1. Herhangi bir etkisinin olmaması
2. Kısmen olumlu
3. Olumlu
4. Kısmen olumsuz
5. Olumsuz

Bu sonuçlara göre salgın sürecinin çocukların birbiriyle iletişimi üzerinde herhangi bir etkisinin olmaması ön plana çıkarken, önemli bir oranın da (% 43, n= 87) kısmen olumlu/olumlu etkisi olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Büyük çoğunluğun olumsuz bir etkisi olmadığını vurguladığı söylenebilir. Bu verilerle, şekil 22 ve 23'ün bulgularının büyük oranda uygunluk gösterdiği ifade edilebilir.

Şekil 25: Salgın Sürecinin Aile İçi İletişim ve Aile Bağları Üzerindeki Etkisi

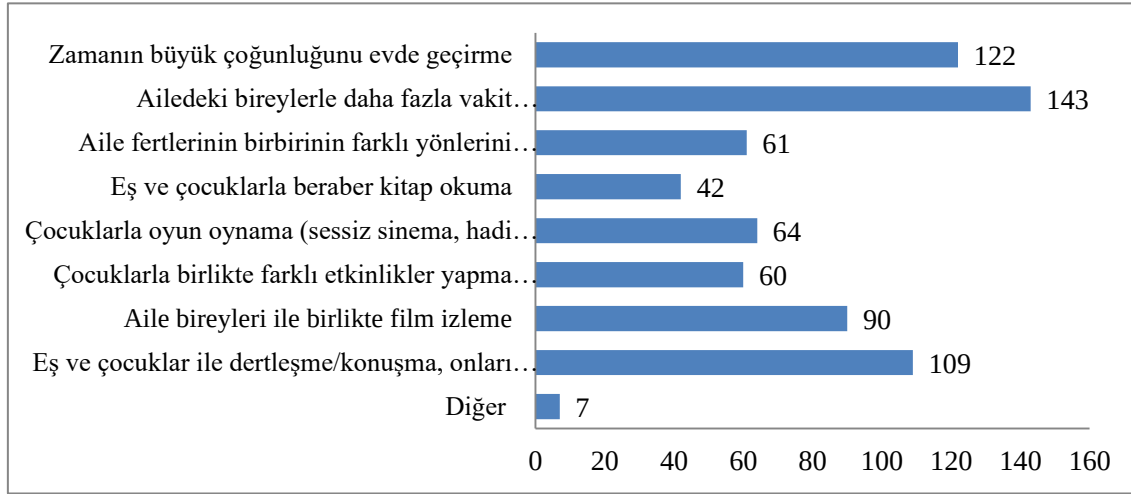
Şekil 25 ele alındığında, örnekleme giren ebeveynlerin % 40'ı (n=82), salgın sürecinin aile içi iletişim ve aile bağlarının güçlenmesi üzerinde kısmen olumlu etkisi olduğunu, % 29'u (n=59) olumlu etkisi olduğunu, % 17'si (n=34) herhangi bir etkisi olmadığını, % 7'i (n=15) kısmen olumsuz etkisi olduğunu, % 6'sı (n=12) olumsuz etkisi olduğunu belirtmektedir. % 1 ile Diğer" kategorisinde ise her şeyin güzel olduğu/Anne baba ve çocuklar bir arada olmasının keyifli olduğu ön plana çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile ebeveynlerin salgın sürecinin aile bağları üzerindeki etkisi şu şekilde ifade edilebilir:

1. Kısım olumlu
2. Olumlu
3. Herhangi bir etkisinin olmaması
4. Kısım olumsuz
5. Olumsuz

Bu sonuçlara göre ebeveynlerin çoğunluğunun (% 69, n=141) salgın sürecinin aile içi iletişimi ve aile bağları üzerinde kısmen olumlu/olumlu etkisi olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır.

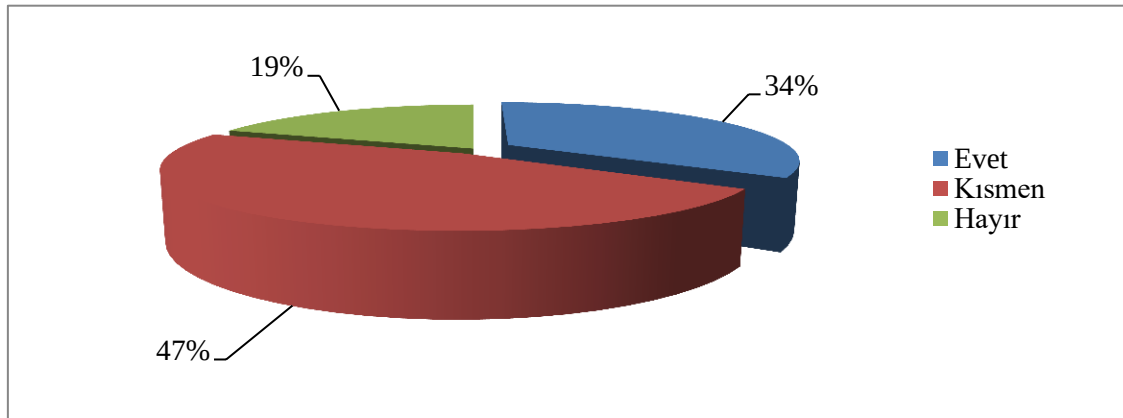
Öte yandan küresel salgının aile içi iletişim ve aile bağlarının güçlenmesi üzerindeki etkisi ile meslek değişkeni arasındaki ilişki analiz edildiğinde, oran olarak salgının etkisini kısmen olumlu bulmada "memurların" (% 42), olumlu bulmada "serbest meslek sahiplerinin ve işçilerin" (% 60 / % 48), kısmen olumsuz bulmada "diğer meslek gruplarının ve memurların" (%13 / % 8), olumsuz bulmada "diğer meslek gruplarının ve memurların" (% 10 / % 8) öne çıktığı görülmektedir. Herhangi bir etkisi olmadığı görüşünde olanlarda ise "emeklilerin ve esnafın" (% 50 / % 27/ ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Ulaşılan bu sonuçlara göre memur, serbest meslek ve işçi katılımcılar salgının ailedeki iletişim ve bağ üzerinde kısmen olumlu/olumlu etkisi olduğu, diğer meslek grupları olumsuz etkisi olduğu, emekli ve esnafın ise herhangi bir etkisi olmadığı düşüncesinde daha çok yoğunluk gösterdiği söylenilebilir.

Şekil 26: Aile İçi İletişim ve Aile Bağlarının Güçlenmesinde Etkili Olan Faktörler

Şekil 26'ya bakıldığında katılımcıların 143'ü salgın sürecinde aile içi iletişim ve aile bağlarının güçlenmesinde, ailedeki bireylerle daha fazla vakit geçirme/birlikte olma, 122'si zamanın büyük çoğunluğunu evde geçirme, 109'unun eş ve çocuklar ile dertleşme/konuşma, onları dinleme, anlama, 90'ının aile bireyleri ile birlikte film izleme, 61'i aile fertlerinin birbirinin farklı yönlerini keşfetmesi/daha iyi tanınması, 60'ı çocuklarla birlikte farklı etkinlikler yapma (yarışma, bulmaca, kukla, drama vb.), 42'si eş ve çocuklarla beraber kitap okuma faktörlerinin etkili olduğunu belirtmektedir. 7 katılımcı ise "Diğer" seçeneğini tercih etmiştir. Buna göre salgın sürecinde aile içi iletişim ve aile bağlarının güçlenmesinde, ailedeki bireylerle daha fazla vakit geçirme/birlikte olma faktörünün ön plana çıktığı söylenebilir.

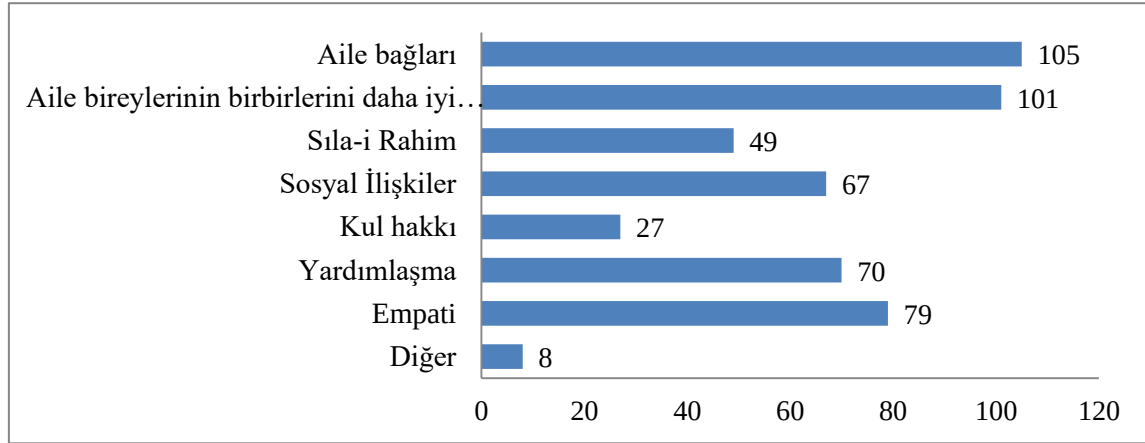
Şekil 27: Salgın Sürecinin Aile İçi İletişimin Geleceği Üzerindeki Etkisi

Şekil 27'deki verilere göre, ankete katılan ebeveynlerin yaklaşık yarısı (% 47, n=95) salgın sürecinin aile içi iletişimi ileriye dönük olarak kısmen güçlendirdiğini, üçte biri

(% 34, n=69) güçlendirdiğini, % 19'u (n=39) ise güçlendirmedeğini belirtmektedir. Bu bulgular, ebeveynlerin büyük çoğunluğunun (% 81, n=164) salgının ailede iletişimi (kısmen) güçlendirdiği/güçlendireceği düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Bu durumun aile içi iletişimin geleceği açısından önem arz ettiği söylenebilir.

Şekil 28: Salgın Sürecinin Aile İçi İletişimin Geleceği Üzerinde Etkili Olduğu Alanlar

Şekil 28'deki bulgular değerlendirildiğinde, "Salgın sürecinin aile içi iletişimi ileriye dönük hangi açılardan geliştireceğini düşünüyorsunuz? Şeklindeki ve birden fazla seçeneğin işaretlenebildiği bu soruya, salgın sürecinin aile iletişimini kısmen de olsa güçlendireceğini

belirten ebeveynlerin 105'i aile bağları, 101'i aile bireylerinin birbirlerini daha iyi tanıması, 79'u empati, 70'i yardımlaşma, 67'si sosyal ilişkiler, 49'u sıla-i rahim, 27'si kul hakkı yönünde bir gelişim yaşanacağını belirtmiştir. "Diğer" şıkkını seçenler ise "Özgüven"e vurgu yapmıştır.

Ulaşılan bu veriler şu şekilde de sıralanabilir:

1. Aile bağları
2. Aile bireylerinin birbirlerini daha iyi tanıması
3. Empati
4. Yardımlaşma
5. Sosyal ilişkiler
6. Sıla-i Rahim
7. Kul hakkı

Bu sonuçların, salgın sürecinin; aile bağlarının güçlenmesi ve aile bireylerinin birbirini daha iyi tanıması yönünde bir gelişimi/değişimi ön plana çıkardığı söylenebilir. Bu sonuçlarla, şekil 22, 23, 24, 25, 26 ve 27'nin bulgularının büyük oranda paralellik gösterdiği ifade edilebilir.

Salgın Sürecinde Aile İçi İletişimde Karşılaşılan Sorunlar

Salgın sürecinde aile içi iletişimde yaşanan sorunlarla ilgili derinlemesine analiz yapabilmek için katılımcılara sorulan , “*Salgın sürecinde aile içi iletişimde karşılaştığınız/yaşadığınız en önemli sorun nedir?*” şeklindeki açık uçlu soruya verilen cevaplar şunlardır:

“Çocuklar kendi arkadaşları ile yüz yüze vakit geçirmek istiyor” / “Aile bireylerimizin en rahatsız oldukları ve en ihtiyaç duydukları zamanda bile yanında olamayıp elimizin kolumuzun bağlı olması” / “Aile üyelerini ekran karşısında daha fazla vakit geçirmesiyle tembelleştiler, üşengeç oldular” / “Ailelerimize iletişimin kopması” / “Akrabalarım ile arkadaşlarımla görüşemiyorum” / “Alıştığımız yaşama düzenin dışında kalmak” / “Aynı şeylerin monotonluk vermesi” / “Baba ve çocuklar arasındaki kuşak çatışması” / “Bazen internet kullanımının dozunu kaçırıyor olmamız” / “Bilgisayar kullanım süresi, bilgisayar oyunları” / “Bilgisayar ve telefonla fazla vakit geçiriyor olmak” / “Bilgisayar/telefon/tablet gibi şeylerin çok fazla kullanılması” / “Biraz fazla temizliğe düştüğümüz için sorun çıkabiliyor” / “Birbirimizden sıkılmak ve dışarı çıkmak isteyip çıkamamak” / “Birbirine müdahale etme” / “Büyüklerimizi ziyaret edememek” / “Can sıkıntısı” / “Can sıkıntısına çözüm bulamama” / “Canlı derse katılım da çocuklar isteksiz. Sadece TV izler gibi hissediyorum” / “Cep telefonu kullanımı sosyal medya” / “Çocuklara yetemiyoruz hep daha fazlasını istiyorlar” / “Çocukların çok daha fazla kendi akranları ile olması gereken zamanda evde olmalarından dolayı ruhsal olarak etkilenme olmuştur, bazen bunun aile içinde yansımaları olmuştur” / “Çocukların hareketlerinin kısıtlanması hayatın içinde olamamaları” / “Çok fazla birlikte zaman geçirince, galiba bıkaçağız birbirimizden” / “Çok fazla telefon oynuyorlar” / “Covid’19’a maruz kalıp, evde izole bir şekilde yaşamak” / “Çocuğumun fazlasıyla benimle birlikte olma isteği arttı” / “Çocuklar teknoloji bağımlılıkları daha da arttı” / “Çocuklara sosyal anlamda yetememek” / “Çocukların anneleri ile olan iletişimi” / “Çocukların aralarındaki iletişimi yönetirken zorlandım” / “Çocukların bir türlü atamadığı enerjileri” / “Çocukların canı sıkıldığı için etkinlik bulmak” / “Çocukların ders çalışması” / “Çocukların ders saatlerinin arka arkaya ya da aynı saatte olması ve anne olarak 3 çocuğa yetişememek her konuda” / “Çocukların dışarı çıkıp enerjilerini atamamalarından dolayı zaman zaman kardeşler arasında çekişmelerin yaşanması” / “Çocukların evde artık sıkılmaları” / “Çocukların hepsi farklı yaşlarda ve dönemlerde olduğu için hep birlikte etkinlik yapamıyoruz. Aynı ayrı her birine de yeterince vakit ayıramıyorum” / “Çocukların interneti zararlı olacak kadar yoğun kullanmaları” / “Çocukların sıkılması ve birbiriyle kavga etmeleri” / “Çocukların sürekli kapalı yerde kalmalarının, onların fiziki ve manevî inkişaflarına menfi cihette tesiri” / “Çocukların tartışmaları evi olumsuz etkiliyor” / “Çocukların telefon kavgası” / “Çocuklarımı dışarıya çıkaramamak” / “Çocukların uyku düzeni” / “Çocukların sürekli evde olmalarından enerjiyi atamamaları. Fazla hareketlilikten iletişim sorunlarımız bazen oluyor” / “Çok sıkıldılar agresif oldular” / “Çok televizyon izlemek” / “Daha çok bilgisayar başında vakit geçirmeleri” / “Ders bahanesiyle telefonla vakit geçirmek” / “Derslere evde katılım yapıldığı için çocuklar konsantre olamıyorlar, ebeveynlerin özellikle annelerin üzerindeki yük çok fazla oldu, bu

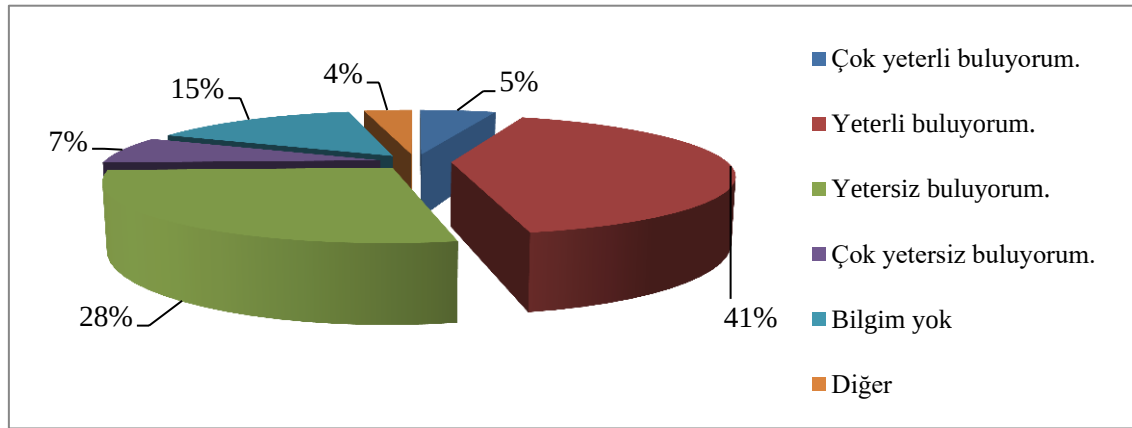
olumsuzluklar aile içi iletişimi olumsuz yönde etkiledi" / "Dersleriyle yeterince ilgilenmediği için çatışma yaşıyoruz" / "Dışarıda yeterince vakit geçiremediğimiz için psikolojik anlamda olumsuz etkilenmekteyiz. Bu sebeple stresli durumlar yaşayabiliyoruz" / "Dışarıya çıkma kısıtlaması bizleri ve çocukları zorladı" / "Eğitim" / "Eğitim sorunu" / "Ekran süresinin artması" / "Engelli çocuğumu rahat gezdirememek" / "Ergenlik dönemi içinde bulunan üç tane çocuğum var ve duygu kontrolü dengede tutmakta zorlandılar, birbirlerine tahammülde zorlandılar" / "Eşimin eve gelememesi iletişim kuramamak" / "Eşimin eve gelememesi iletişim kuramamak" / "Eşimin yanımda olamaması" / "Evde can sıkıntısı" / "Evde durmaktan kaynaklı gerginlik ve kaygı durumu" / "Evde fazla vakit geçirmek, dijital araçlara fazla bağımlılık" / "Evde kalmanın getirdiği sıkıntı" / "Evde kapalı kalınca eşim çok sıkıldı" / "Evde uzun zaman kalmak" / "Evde yapılacak etkinliklerin sınırlı olması" / "Fazla sohbet edilmiyor" / "Gelecek kaygısı" / "Görüşmemek" / "Günde 4 ders yapsak sıkılıp ofluyorlar" / "Hapsedilme duygusu, akrabaya özlem... " / "Hareketsizlik" / "Hastalığın, evde kapalı kalmanın, insanlarla görüşmemenin verdiği stres" / "Herkesin psikolojisi bozuk" / "Hep evde olunduğu için saat düzenlemesinde zorlanmamız ve disiplinden uzaklaşıyor olmamız" / "Hepimiz sağlıklı ve evimizde olunca aslında gerçekten hayat eve sığıyor ama arada bir çok bir arada olduğumuzdan ev işlerini, yemek düzenlerini ders saatlerine göre ayarladığımızdan bazen bıkkınlık da geliyor ama sabırla okula kavuşacaklar inşallah, Allah'ın izniyle" / "Herkes internetle meşgul oluyor bazen" / "Herkes internetle meşgul oluyor bazen" / "Her şey birbirimize batmaya başladı ufak tefek tartışmalar daha çok arttı" / "Hiçbir şeyi beğenmeme" / "Hijyen" / "İnternet" / "İçeride fazla kalmanın verdiği sorunlar" / "İletişim" / "İletişim bazen kopuyordu" / "İletişim bozukluğu" / "İletişim zayıflığı" / "İletişimsizlik" / "İnternet kullanımının olumsuz iletişime olumsuz etkisi oldu" / "İnternet oyunları" / "İşin verdiği stres ve yorgunluk nedeniyle aile içi tahammül sınırının düşmesi" / "İyi niyetle yaptığımız bir uyarının, çocuklarımız tarafından yanlış anlaşılması" / "Kaliteli zaman azaldı. Sürekli birlikteyiz çünkü" / "Kardeş kavgaları" / "Kaygı bozukluğu" / "Kısıtlamalar" / "Kızım ergenlik döneminde olduğundan dolayı sıkılabiliyor, can sıkıntısı bazen agresifleştirebiliyor, çok ciddi boyutlarda değil ama zaman zaman olabiliyor. Abisiyle ara ara uyumsuzluklar yaşayabiliyorlar" / "Kitle iletişim araçlarıyla işim gereği daha fazla zaman geçiriyorum" / "Korku" / "Korku endişe" / "Korona" / "Laf dinlememek" / "Maddi ve manevi sorun" / "Oda sorunu" / "Online derslerden zaman kalmaması" / "Psikolojik etkiledi" / "Sadece maddiyatsızlık" / "Sağlıklı iletişim kuramayınca aile içi tartışmalar artabilir" / "Sağlıklı iletişim kuramıyoruz. Sürekli bir tedirginlik yaşıyoruz" / "Salgının ne olacağı" / "Sıkılmak" / "Sokağa çıkma yasaklarında çocukları evde tutma çabam" / "Sorumluluk arttı ve kış aylarında köy evindeki zorluklar ve çocukların da bu durumdan sıkılmaları" / "Sorunları daha iyi gözlemleme" / "Sosyal aktivitelerden uzaklaştılar" / "Sosyal medya bağımlılığı" / "Sosyal medya kullanımı" / "Stres" / "Stres kaygı" / "Sürekli bir arada olmak" / "Sürekli evde kalmanın yaşattığı sıkıntı kaygı" / "Sürekli evde ve birlikte olmak. Çocukları ev içerisinde büyütmek çok zor" / "Şehir dışındaki çocuklarım gelemiyor" / "Tartışma" / "Tekrarlı komutlar vermek zorunda kaldım, zaman kontrolü güçleşti" / "TV ye ayrılan saat artıyor" / "TV. izleme saatinin fazlaştırılmaya çalışılması ve otorite olarak izin vermemem, saatleri esnetmemem" /

“Ulaşamamak” / “Uzaktan eğitimde internetin gitmesi” / “Yakın durmamak. Mesafeyi korumak” / “Yalnızlık” / “Yalnızlık, kaygı” / “Yeterli derecede derse odaklanamama” / “Zaman” / “Zaman planlaması ve planlara uygunluk” / “Zaman yönetimi, uyku düzeni”.

Buna göre salgın sürecinde ailede iletişimde karşılan sorunların içerisinde, sürekli evde kalma durumu ve can sıkıntısının ön plana çıkabilir.

8.6. Uzaktan Eğitim / Din-Ahlak-Değer Eğitimi ve Etkinlikler/Uygulamalar

Şekil 29: Uzaktan Eğitim Programının Değerlendirilmesi

COVID-19 hastalığı 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel salgın olarak ilan edilmiş, dünyadaki birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de sürecin başlangıcında tüm öğretim kademelerinde (ilk-orta ve yükseköğretimde) yüz yüze eğitime ara verilmiş, geçici olarak uzaktan eğitime geçilmiş, yerel-merkezî sınavlar ertelenmiş ve öğrenci başarısını ölçme ve değerlendirmede online sınavlar devreye girmiştir (Bkz. Can, 2020: 12, 13). Bu süreçte belirlenen takvime göre 23-27 Mart 2020 tarihlerinde uygulanması planlanan ara tatil 16-20 Mart 2020 tarihinde uygulanmış; 23 Mart 2020 itibarıyla TV ve EBA platformu üzerinden uzaktan eğitimler başlamıştır. 13 Nisan 2020’de 8. sınıf, lise hazırlık sınıfı ve 12. sınıf öğrencileri için EBA üzerinden başlatılan canlı sanal sınıf ders uygulaması, 23 Nisan 2020’de ise 3-12. sınıf düzeyinde tüm sınıf seviyelerine yaygınlaştırılmıştır. 30 Nisan tarihi itibarıyla da 8 ve 12. sınıf öğrencilerinin EBA Canlı Ders sayılarında artış yapılmıştır. Buna göre artık 8. sınıf öğrencileri haftada 31 saat, 12. sınıf öğrencileri ise haftada 37 saat canlı ders yapabileceklerdir. Bununla birlikte artık 8, 11 ve 12. sınıf öğrencileri istedikleri her zaman EBA’yı kullanabileceklerdir (MEB, 2020b; Gençoğlu ve Çiftçi, 2020: 1655). Aynı şekilde yükseköğretimde de tüm üniversitelerde eğitim öğretime kısa bir süreliğine ara verilmiş, daha sonra Yükseköğretim Kurumu (YÖK) tarafından, 23 Mart 2020 tarihinde üniversitelerde dijital ortamda uzaktan eğitime devam edileceği yönünde karar alınmıştır (YÖK, 2020; Serçemeli ve Kurnaz, 2020: 41).

Şekil 29’a göre, katılımcıların % 41’i (n=84) çocuklarla/gençlerle ilgili MEB/Üniversitelerin uzaktan eğitim programını yeterli, % 28’i (n=56) yetersiz, % 7

(n=15) çok yetersiz, % 5'i (n=11) çok yeterli bulmaktadır. Ancak % 15'i (n=30) bilgisinin olmadığını belirtmiştir. Bu durum dikkat çekicidir. % 4 (n=7) ise "Diğer" ile "Güzel fakat aksak yönleri çok" / "Orta buluyorum" / "Salgın şartlarına göre mümkün olanın iyisidir" / "Uzaktan eğitim yetmiyor" / "Yerinde buluyorum" / "Yetersiz ama hiç bir eğitim alamamaktan iyi" / "Yüz yüze eğitimin yerini tutmasa da şartların elverdiği ölçüde olumlu. Altyapı ve imkanların yetersizliğinin olumsuz yansımaları olsa da tamamen eğitimden kopuk olmamak adına önemli" bulunduğunu belirtmiştir.

MEB ve üniversitelerin uzaktan eğitim programları ile ilgili ulaşılan bu veriler bir başka ifade ile şu şekilde ifade edilebilir:

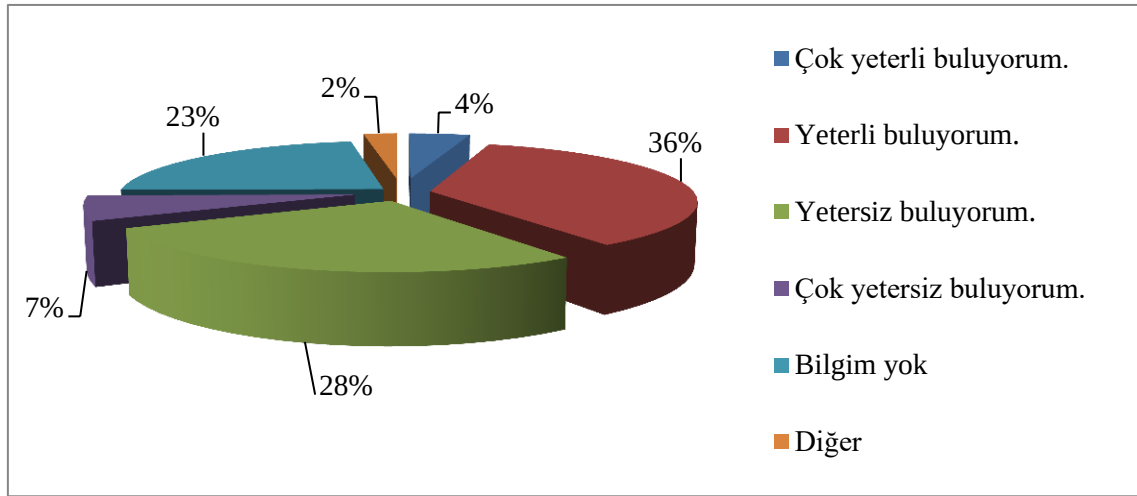
1. Yeterli
2. Yetersiz
3. Bilgim yok
4. Çok Yetersiz
5. Çok yeterli

Bu veriler dikkate alındığında ebeveynlerin % 46'sının (n=95) salgın sürecinde uzaktan eğitimi yeterli gördüğü söylenebilir.

Pınar ve Dönel Akgül'ün yaptığı çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmış, konu öğrencilerin bakışları ile değerlendirildiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğu (% 87,7) EBA'da uzaktan eğitimde canlı derslerin kendilerine fayda sağladığını düşünmektedirler (Pınar ve Dönel Akgül, 2020: 474, 475). Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar ile araştırmamızda ulaşılan sonucun yaklaşık aynı doğrultuda olduğu söylenebilir.

Pandemi sürecinde uzaktan eğitimin üniversite öğrencileri açısından değerlendirildiği bir çalışmada ise araştırmaya katılan öğrencilerin önemli bir bölümünün uzaktan eğitime ilişkin olumsuz düşüncelere sahip oldukları tespit edilmiştir (Altun Ekiz, 2020). Aynı şekilde üniversite öğrencileri üzerine yapılan bir araştırmada öğrencilerin uzaktan eğitime ilişkin bazı olumsuz görüşlere sahip olduğu saptanmıştır (Serçemeli ve Kurnaz, 2020). Yine yapılan benzer bir çalışmada da katılımcıların yüksek bir oranı COVID-19 salgınından dolayı eğitimin aksadığını/aksayacağını belirtmiştir (Kahraman, 2020: 50, 51). Bu sonuçlar, araştırmamızdaki bulgular ile farklılık göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Şekil 30: MEB'in DKAB Dersleri (Din-Ahlak-Değer Eğitimi) ile İlgili Uzaktan Eğitim Programının Değerlendirilmesi

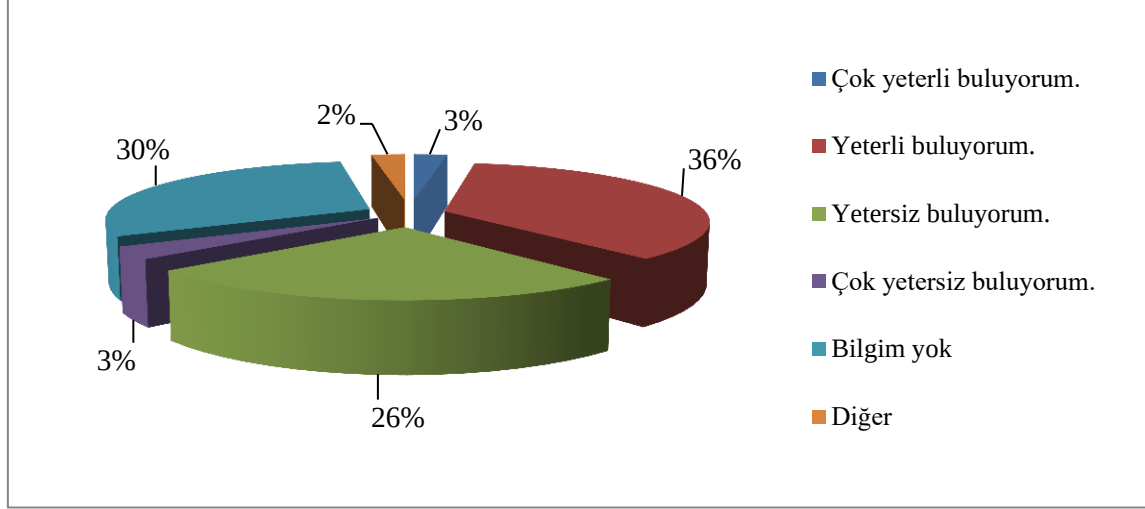
Şekil 30'a göre, araştırmaya katılan ebeveynlerin % 36'sı (n=73) çocuklarla ilgili MEB'in DKAB dersleri (din-ahlak-değer eğitimi) ile ilgili uzaktan eğitim programını yeterli, % 28'i (n=56) yetersiz, % 7'si (n=14) çok yetersiz, % 4'ü (n=9) çok yeterli bulmaktadır. Ancak % 23'ü (n=46) bilgisinin olmadığını belirtmiştir. Bu oran düşündürücüdür. "Diğer" kategorisine yönelen % 2'lik (n=5) bir oran ise "Ders günleri ve zamanlarında çocuklarımın yanında olamıyorum" / "Din uygulama ve yaşama örnekleri olmalı önce iman yerleştirilmeli" / "Genel konuşmam fakat oğlumun öğretmeninin yaklaşımını beğenmiyorum" / "Uzaktan eğitilmiyor çocuk" / "Çok yeterli olduğunu düşünüyorum" şeklinde görüş beyan etmiştir.

Bir diğer deyişle katılımcıların MEB'in DKAB dersleri ile ilgili uyguladığı uzaktan eğitim ile ilgili görüşleri şu şekilde söylenebilir:

1. Yeterli
2. Yetersiz
3. Bilgim yok
4. Çok Yetersiz
5. Çok yeterli

Bu veriler dikkate alındığında ebeveynlerin % 40'ının (n=82) salgın sürecinde uzaktan eğitimi yeterli gördüğü söylenebilir. Buna göre şekil 29 ve 30'un bulgularının örtüştüğü belirtilebilir.

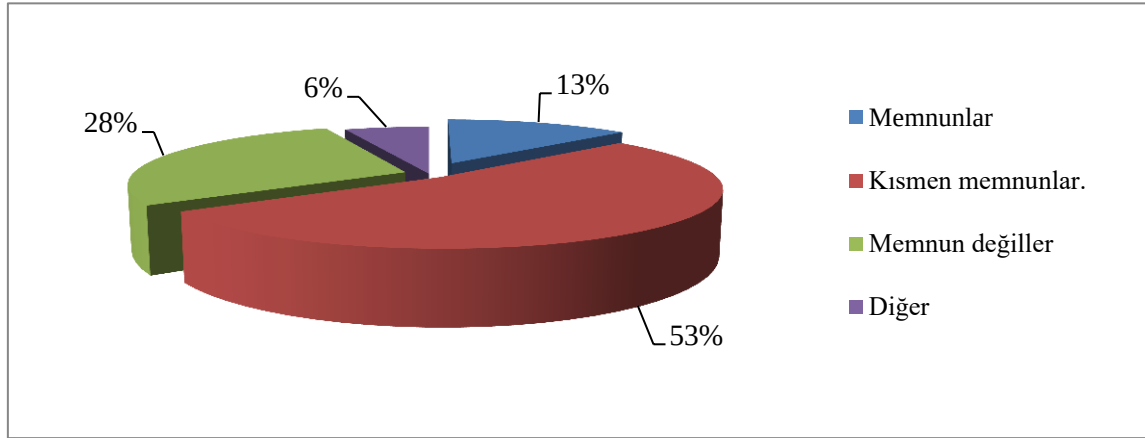
Şekil 31: TRT ve DİB/Diyanet TV'nin Din-Ahlak-Değer Eğitimi ile İlgili Yaptığı Programlarının Değerlendirilmesi

Şekil 31'deki bulgular analiz edildiğinde, örneklem grubunun % 36'sının (n=73) çocuklarla ilgili TRT ve DİB/Diyanet TV'nin din-ahlak-değer eğitimi ile ilgili yaptığı programları/uygulamaları (film, çizgi film, yarışma, oyun, söyleşi, kitap tanıtımı, örnek şahsiyetlerin hayatı vb.) yeterli bulduğu, % 26'sının (n=52) yetersiz bulduğu görülmektedir. Bunu düşük oranlarla çok yetersiz (% 3, n=7), çok yeterli (% 3, n=5) ve 'Diğer' ile "Çocuğumuz maalesef ilgilenmiyor" / "Daha iyi olabilir" / "Her şey çocuklar için güzel düşünülmüş" / "Uzaktan eğitilmiyor çocuk" / "Yüzeysel bir anlatımı var, basit kalıyor" (% 2, n=5) takip etmektedir. % 30'luk (n=61) bir oranın ise bu konuda bilgisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu oranın, ebeveynlerin çocuklarının din-ahlak-değer eğitimi programları hakkında bilgi sahibi olma durumu ile ilgili bilgi vermesi açısından önemli olduğu söylenebilir.

Bu sonuçlara göre anne-babaların üçte birinden daha fazlasının TR ve DİB'in faaliyetleri yeterli bulduğu anlaşılmaktadır. Bu süreç ile ilgili bilgisi olmayan velilerin oranının azımsanmayacak oranda olduğu söylenebilir.

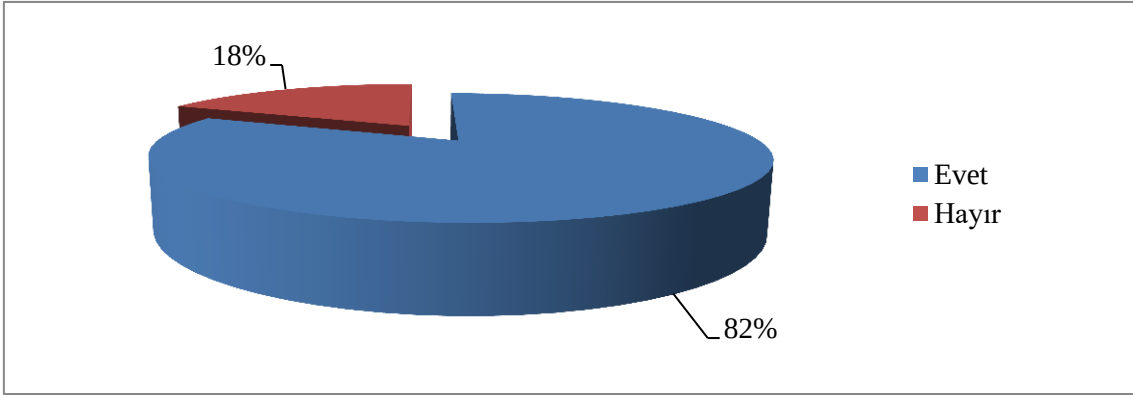
Şekil 32: Çocukların Uzaktan Eğitime Bakışı

Şekil 32’den izlenebileceği gibi, örnekleme giren anne-babaların yarısından çoğu (% 53, n=107) çocuklarının uzaktan eğitim programından kısmen memnun olduğunu, dörtte birinden biraz fazlası (% 28, n=57) memnun olmadığını, onda birinden daha fazlası (% 13, n=27) memnun olduğunu belirtirken, % 6’lık bir oran (n=12) ise “Diğer seçeneği ile “Aslında memnunlar, öğretmenleri çok emek veriyor onlar da sorumluluklarını yerine getiriyor ama yine de evde olduklarından okullarını, arkadaşlarını çok özleyiyorlar” / “Çocuklarım küçük. 1 ve 4 yaş” / “Çok memnun” / “Eğitim almıyor” / “İnternetimiz olmadığına bilgisayarımız olmadığı için sorun yaşıyoruz” / “Ne düşündüklerini bilmiyorum” / “Yüz yüze eğitimi daha çok tercih ediyor” şeklinde görüş bildirmişlerdir.

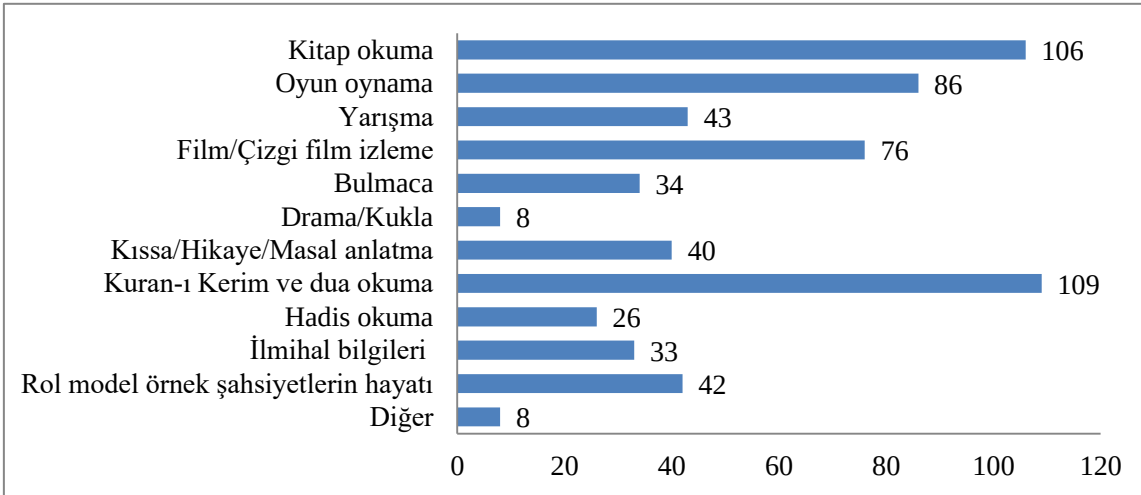
Bu sonuçlara göre anne-babaların üçte ikisi (% 66, n= 134) çocukların uzaktan eğitiminden kısmen de olsa memnun olduklarını düşünmektedir. Göl-Güven, vd. (2020) yaptığı çalışmada, ebeveynlerin % 65’inin eğitimin evde yapılması için uygun koşullar sunulduğunu düşündüklerini, % 34’ünün ise çocuklarının online eğitimiyle ilgili olumsuz düşünceye sahip olduklarını tespit etmiştir. Uzaktan eğitimle ilgili öğrencilerin görüşlerinin ele alındığı bir çalışmada ise katılımcıların büyük çoğunluğu uzaktan eğitimin/online derslerin faydalı olduğu düşüncesindedir (Pınar ve Dönel Akgül, 2020: 475). Türkiye’nin yaklaşık 50 farklı ilinden ulaşılan bu sonuçların, katılımcıların yarıdan çoğunun uzaktan eğitim ile ilgili olumlu düşüncede olduğunu göstermesi açısından önemli olduğu söylenebilir.

Şekil 33: Anne-Babaların Din-Ahlak-Değer Eğitim Sürecini Destekleme ve Çocuklara Yönelik Ders Dışı Etkinlik Yapma Durumu

Şekil 33'teki bulgulara göre, katılımcıların % 82 (n=166) gibi büyük çoğunluğunun çocuklarının eğitim/din-ahlak-değer eğitimi sürecini desteklediği ve çocuklarıyla ders dışı etkinlikler yaptığı, % 18'i (n=37) ise bu süreci desteklemediği ve ders dışı etkinliklere yer vermediği anlaşılmaktadır. Bu sonuçların, ebeveynlerin salgın sürecinde çocuklarının eğitim sürecini desteklediği/destekleme gayreti için de olduğu ve ders dışı etkinlikleri önemseydiği söylenebilir. Bu durumun aile içi iletişim ve verimli bir eğitim süreci açısından önemli olduğu ifade edilebilir.

Şekil 34: Anne-Babaların Çocuklara Yönelik Din-Ahlak Değer Eğitimi ile İlgili Yaptıkları Ders Dışı Etkinlikler

Şekil 34'teki bulgulara göre çocuklarının eğitim sürecini destekleyen ve onlara ders dışı etkinlikler yaptığını belirten ebeveynlerin birden fazla şık işaretleyebildiği bu soruda, 109 katılımcının Kuran-ı Kerim ve dua okuma, 106'sının kitap okuma, 86'sı oyun oynama, 76'sı film/çizgi film izleme, 43'ü yarışma, 42'si rol model örnek şahsiyetlerin hayatını okuma, 40'ının kıssa/hikâye/masal anlatma, 34'ünün bulmaca, 33'ünün

ilmihal bilgileri, 26'sının hadis okuma ve 8'inin drama/kukla etkinliğini yaptığı görülmektedir. 8 katılımcının ise "Diğer" şıkkı ile "Puzzle vb." / "Sorumluluk sahibi olmaya daha özen gösteriyor" / "Yukarıda belirtilen etkinlikler bazen yapıldı" cevaplarını ön plana çıkardığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda ulaşılan verilerden hareketle ebeveynlerin evde çocuklarıyla birlikte yaptığı ders dışı etkinlikler şu şekilde sıralanabilir:

1. Kuran-ı Kerim ve dua okuma
2. Kitap okuma
3. Oyun oynama
4. Film/çizgi film izleme
5. Yarışma
6. Rol model örnek şahsiyetlerin hayatını okuma
7. Kıssa/hikaye/masal anlatma
8. Bulmaca
9. İlmihal bilgileri
10. Hadis okuma
11. Drama/kukla

Bu sonuçlara göre aile bireylerinin, Kuran-ı Kerim ve dua okuma, kitap okuma ve oyun oynama etkinliklerine daha çok yer verdiği söylenebilir.

Salgın Sürecinde Din-Ahlak-Değer Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar

Araştırmada ulaşılan bulgulara göre, "Salgın sürecinde çocukların din-ahlak-değer eğitiminde karşılaştığınız/yaşadığınız en önemli sorun nedir?" açık uçlu soruna ebeveynler;

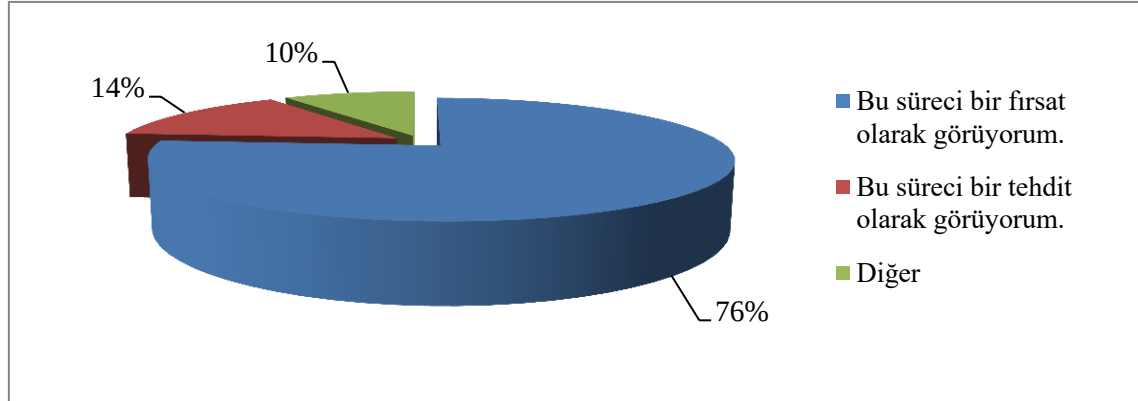
"Adapte olamaması" / "Aileden ziyade arkadaş çevresinden etkilenmeleri" / "Arkadaşlarından uzak olduğu için olumlu yönde rol almada belki az da olsa eksiklik yaşamış olabilirler" / "Bazen onun seviyesine uygun etkinlik bulmakta zorluk çekiyoruz" / "Bazı soyut kavramları somutlaştırma konusunda ve açıklamakta zorlanıyorum" / "Ben yeterli olmadığını düşünüyorum" / "Bence yaparak ve yaşayarak uygulamalı öğrenememeleri" / "Bilgileri biraz unutmuşlar" / "Birebir eğitim alamıyor" / "Boş zamanlarının değerlendirilmesi konusunda" / "Bu yaşananların bir ceza olup olmadığı ceza ise neden iyi insanlarda cezalandırılıyor" / "Camilerden uzak kalmaları, bayramların evde geçirilmesi" / "Camiye gidememek" / "Camiye gittiği zaman daha çok ibadete dikkat ediyordu, evde daha az" / "Can sıkıntısı" / "Can sıkıntısı" / "Çocuğum küçük olduğundan gerekli eğitim aşamalı bir şekilde seviyesine uygun verilmektedir" / "Çocuklar öğretmenlerini daha iyi dinliyor bizlerin çok bir sözü geçmiyor" / "Çocuklar, sürekli evde kapalı kaldıklarından dolayı, mecburen teknolojik cihazlarla irtibatları arttı ve bu da onları her türlü kötülüğe açık hâle getirdi. Anne baba her daim yanlarında olamıyor; reklamlar ve diğer menfi görüntülerden etkileniyorlar" / "Çocuklara yeterli olmadığını düşünüyorum" / "Çocukların dinlememesi" / "Çok bilgi sahibi olmadıkları" / "Çok sıkıldıkları için etkinlik yapmak

istememediler" / "Devamlı ev ortamında eğitim alınması zaman içinde çocuğun ilgisini azaltmakta" / "Devamsızlık" / "Dikkatsiz" / "Dini konularda rol model alınan öğretmen veya imam gibi kişilerden uzak kalınması" / "Dinle ilgili çok şeyi bilmemesi, düzensizlik" / "Eğitim" / "Eğitim kurumlarının kapalı olması" / "Eğitimden uzak kaldılar" / "Eğitimli ebeveynler olmamıza rağmen zaman zaman değerler eğitiminde yetersiz kalmak ve iyi bir rol model olamamak" / "Evde durmak" / "Evde kalma" / "Evde kapalı kalmak" / "Eyleme dökmeleri" / "Geç kalkmaları" / "Görsel medya ve sosyal medya üzerinden yapılan ahlaksız yayınlar" / "İsteksizlik var okumak istemiyor mesela" / "İbadethanelere gidememek" / "İbadetlerini zamanında yaptırmakta zorlanıyorum. Sosyalleşmeden bir takım ibadetler onlara zor geliyor. Arkadaşlarıyla camiye gitmek onlar için farklı bir aktiviteydi. Şimdi biraz sıkılıyorlar ne yazık ki" / "İçeriye kapanmaları" / "İletişim" / "İnternet kullanımı" / "İnternet oyunlarına çok kapılıyor. Ahlaki olarak bozulma eğilimi var" / "İnternet ve tehlikeleri" / "İsteksizlik" / "Korku" / "Korku ve endişe" / "Kur'an eğitimi alamıyorlar" / "Metod" / "Namaz kıldırıyorum evdeki rahat ortamda tembellik oluştu" / "Namaz kılmakta isteksiz olması" / "Namazı tam anlamıyla oturtamamak ve düzenli Kuranı Kerim okumaya alışamaması" / "Namazlarda cami ziyaretine giderdik. Salgınla birlikte camiye gidememek" / "Normal hayattayken nelere sahipmişik farkında değilmişik onu anladık" / "Okul/ders ortamında alabileceği rol modellerden uzak kalması" / "Okuldan uzaklaşınca yapmak istemediler" / "Öğretmenin keskin tavrı ile bizim tavrımızın uymaması" / "Öğretmenleri kadar başarılı olduğumu zannetmiyorum" / "Öğretmenlerimizin rol modeliği ve teşvikleri eksik kalıyor. İmam hatibe giden kızım okul zamanı daha çok dikkat ediyordu namazlarına" / "Örgün eğitimin olmaması" / "Örnek arkadaş abla sıkıntısı" / "Örnek şahsiyetlerin hayatı" / "Rol model olamamak" / "Rol model örnek kişiler bulamamak" / "Sanal dünyadaki bazı akımlar onların iç dünyalarında tamiri zor tahrifatlarla sebep oluyor ve bunların takibi çok zor neredeyse imkansız. Teknolojiyi yasaklamaksa daha başka sorunlarla önümüze geliyor" / "Sıkılmaları" / "Sorumluluk almamaları" / "Sosyal medya onları çok cezbedici geliyor. O yüzden dinden uzaklaşıyorlar" / "Sosyalleşmenin azalması ile yaşantıya geçirmede güçlük" / "Tahammülsüzlük" / "Takip edememek" / "TV bağımlısı olduklarından asabi oluyorlar. Bir şey anlatıyoruz" / "TV ve internet bağımlılığı ders çalışmak bahanesiyle çok şeyi ihmal etmesi" / "Umursamazlık" / "Uygulamakta zorlanıyor çocuk, ayrıca ana medyada din ve dinsel uyarıcılar yeterli olmadığı için çocuğun ilgisini o yöne yöneltmekte zorlanıyoruz" / "Uzaktan eğitimde en fazla öğrencilerin yeterli internete sahip olmamaları" / "Uzaktan eğitimin yeterli olmaması" / "Vakit bulamama" / "Yerinde tatbiki eğitimde bulunamadık" / "Yetersiz" / "Yetersizlik" / "Yüz yüze iletişimin olmaması" / "Yüz yüze eğitimin olmayışı nedeniyle din-ahlak-değer eğitimi önemsenmedi. Arka plana bırakıldı" / "Zaman" / "Zaman zaman TV'ye maruz kalması" / "Zamanı kullanma ve disiplin konusunda çok sorun yaşadık" / "Zamanlama, programlama" şeklinde cevap vermiştir.

Buradan hareketle gerek ebeveynler gerekse kurumlarca belirtilen sorunlarla ilgili olarak ortak bir yaklaşımla ivedi bir şekilde çözüm önerilerinin hayata geçirilmesinin, salgın sürecinde ailede din-ahlak-değer eğitiminin verimliliği ve ailenin geleceği açısından çok önemli olduğu ifade edilebilir.

8.7. Salgın Süreci Bir Fırsat mı Bir Tehdit mi?

Şekil 35: Salgın Sürecinin Aile İçi İletişim ve Din-Ahlak-Değer Eğitimi Açısından Fırsat veya Tehdit Olma Durumu

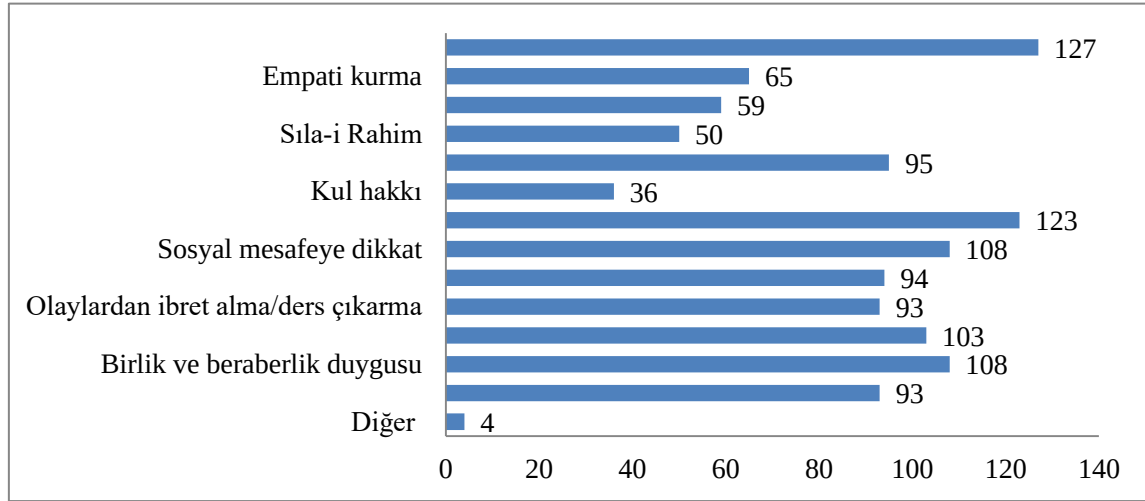
Şekil 35'in verilerinin analizine göre, ankete katılan örneklem grubunun dörtte üçünden daha fazlası (% 76, n=155) salgın sürecini, aile içi iletişim ve ailede din-ahlak-değer eğitimi için bir fırsat olarak görürken, % 14'ü (n=29) bir tehdit olarak gördüğünü belirtmektedir. "Diğer" kategorisine yönelen % 10'luk (n=19) bir oranın ise bu süreci; "Aileler din eğitimi konusunda yeterliliğe sahip değiller" / "Ailenin dini yaşantısı gereği her aile için genelleme yapamayız. Kişinin dini yaşantısını salgının etkilediğini düşünmüyorum" / "Bana göre tehdit, çünkü çocuklarımla fiziki irtibatım azaldı" / "Bilmiyorum" / "Bireyler duruma göre kendini ve çevresini değiştirir toplumu yönlendirenlerin etkisiyle söz konusu süreç sonunda aile içi iletişim iyi bir değişim geçirmesi ile sonuçlanabilir" / "Bunun ekonomik yapıdaki etkisi sonuca etki eder" / "Camilerde cemaat olayını bitirme var ve aile ile ne kadar cemaat olabilirsiniz" / "Ders çıkarma, bir şeylerin kıymetini anlama vs." / "Etkili olduğunu düşünmüyorum" / "Fırsat ya da tehdit olarak görmüyorum" / "Herhalde bunu hiç düşünmemiştim" / "Herkese göre değişebilir" / "İnsanlar tamamen materyalizm bir zihniyete içinde" / "Ne bir fırsat ne de bir tehdit" / "Ne tehdit ne de fırsat olarak görüyorum. Aile içi eğitim için fırsat ama uzman kişiler olmadığımız için yeterli gelmeyeceğimiz için bir eksiklik olarak görüyorum" / "Sağlam aile yapısı olan bir ailenin etkileneceğine inanmıyorum" / "Yerine göre kimi ailelerde fırsat, kimi ailelerde tehdit. Cami cemaati kalmadı neredeyse. Güzel yanı da aileler çocukları ile daha çok vakit geçirme imkânı buluyor" şeklinde gördüğü anlaşılmaktadır.

Bu sonuçlar bize, anne-babaların kahir ekseriyetinin pandemi sürecini aile için bir fırsat olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

Bununla beraber küresel salgının aile içi iletişim ve bireylerin din-ahlak-değer eğitimi açısından fırsat/tehdit olma durumu ile öğrenim durumu değişkeni arasındaki ilişki ele alındığında, ilkökul mezunlarının % 72'sinin salgını aile için bir fırsat, % 16'sının bir tehdit, lise mezunlarının % 87'sinin bir fırsat, % 8'inin tehdit, ortaokul mezunlarının % 79'unun fırsat, üniversite (ölisans/lisans) mezunlarının % 75'inin fırsat, % 16'sının tehdit, yüksek lisans/doktora mezunlarının % 68'inin fırsat, % 20'sinin tehdit olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Buradan hareketle oran olarak salgın sürecinin aile içi iletişim ve din-ahlak-değer eğitimi açısından fırsat olduğunu düşünenlerde lise, tehdit

olduğunu düşünenlerde ise üniversite mezunlarının öne çıktığı söylenilebilir. Buradan hareketle öğrenim durumunun olaylara bakış açısı ve değerlendirmede etkili olduğu söylenebilir.

Şekil 36: Salgın Sürecinin Aile İçi İletişim ve Din-Ahlak-Değer Eğitimi Açısından Fırsat Olduğunu Düşünen Aile Bireylerine Göre Elde Edilen Kazanımlar

Şekil 36'ya göre araştırmaya katılan ve salgın sürecinin fırsat olduğunu düşünen ebeveynlerin 127'si, küresel salgının genelde aile fertleri özelde ise çocukların temizlik kazanımları üzerinde etkili olduğunu düşünmektedir. Bunu birbirine yakın sayılarla sağlıklı yaşam ve önemi, sosyal mesafeye dikkat, birlik ve beraberlik duygusu, sabır ve şükür kavramının önemi, görev ve sorumluluk bilinci, dua bilinci, olaylardan ibret alma/ders çıkarma, empati kurma-diğerkâmlık, yardımlaşma/paylaşma, insan sevgisi, sıla-i rahim, kul hakkı kazanımları takip etmektedir. "Diğer" seçeneğinde de temizlik-mesafe kazanımına vurgu yapılmaktadır. Elde edilen bulgulara göre salgın sürecinde elde edilen kazanımlar şu şekilde de sıralanabilir:

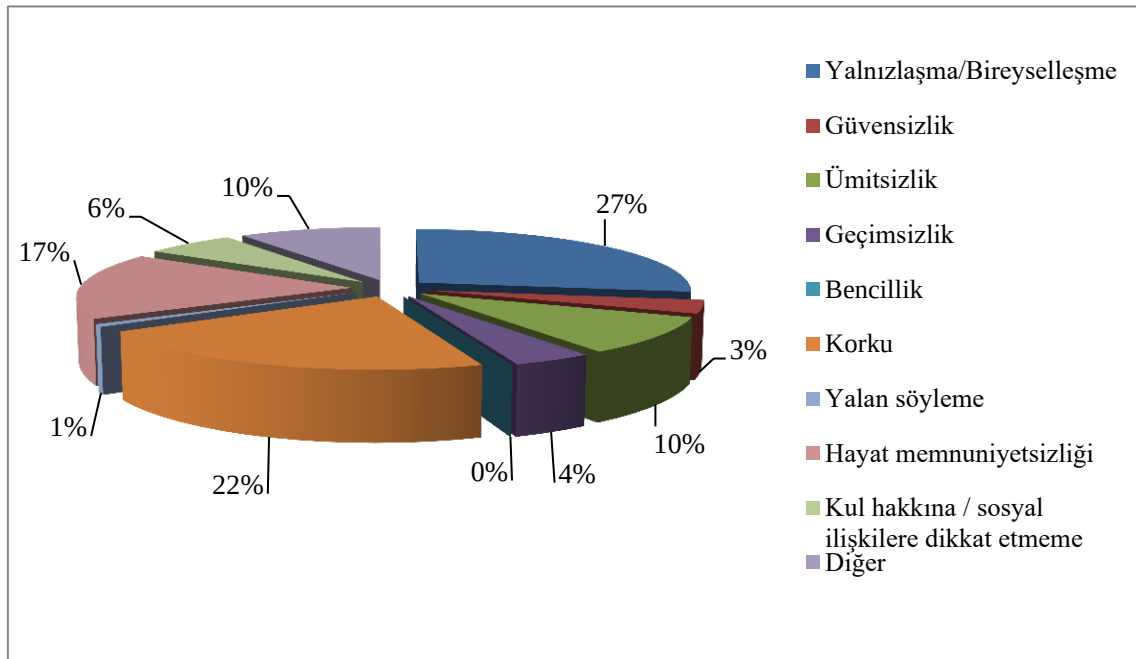
1. Temizlik
2. Sağlık yaşam ve önemi
3. Sosyal mesafeye dikkat
4. Birlik ve beraberlik duygusu
5. Sabır ve şükür kavramının önemi
6. Görev ve sorumluluk bilinci
7. Dua bilinci
8. Olaylardan ibret alma/ders çıkarma
9. Empati kurma-Diğerkâmlık
10. Yardımlaşma/Paylaşma
11. İnsan Sevgisi

12. Sıla-i Rahim

13. Kul hakkı

Buradan hareketle küresel salgın sürecinin bir fırsat olduğunu düşünen ebeveynlere göre, salgın sürecinin ailede din-ahlak-değer eğitiminde temizlik, sağlıklı yaşam ve sosyal mesafenin önemi kazanımlarının ön plana çıktığı, dolayısıyla bu sürecin farklı kazanımların elde edilmesinde etkili oldu söylenebilir.

Şekil 37: Salgın Sürecinin Aile İçi İletişim ve Din-Ahlak-Değer Eğitimi Açısından Tehdit Oluşturduğunu Düşünen Aile Bireylerine Göre Karşılaşılan Olumsuzluklar

Şekil 37'deki bulgulara göre ankete katılan ebeveynlerin % 27'si (n=40) küresel salgının ailede olan/olabilecek olumsuz yansımalarıyla ilgili olarak yalnızlaşma/bireyselleşmeyi ön plana çıkarmaktadır. Bunu, % 22 (n=32) ile korku, % 17 (n=25) ile hayat memnuniyetsizliği, % 10 (n=14) ile ümitsizlik, % 6 (n=9) ile kul hakkına / sosyal ilişkilere dikkat etmeme, % 4 (n=6) ile geçimsizlik, % 3 (n=5) güvensizlik izlemektedir. % 1 ile 1kişi ise yalan söylemeye işaret etmiştir. % 10 (n=14) ile "Diğer" kategorisine yönelenler; "İnsanlar birbirlerine dini ve ahlaki konularda destek olamadılar" / "Tüm insanlığa ibret olmalı yaşananlar" / "Yalnızlaşma, güvensizlik, ümitsizlik, geçimsizlik, korku, hayat memnuniyetsizliği" / "Yukarıda belirtilen birçok sonuç ortaya çıkabilir" şeklinde yansımaları yer vermiştir. Ulaşılan bulgulara göre salgın sürecinin ailedeki olumsuz yansımaları şu şekilde de ifade edilebilir:

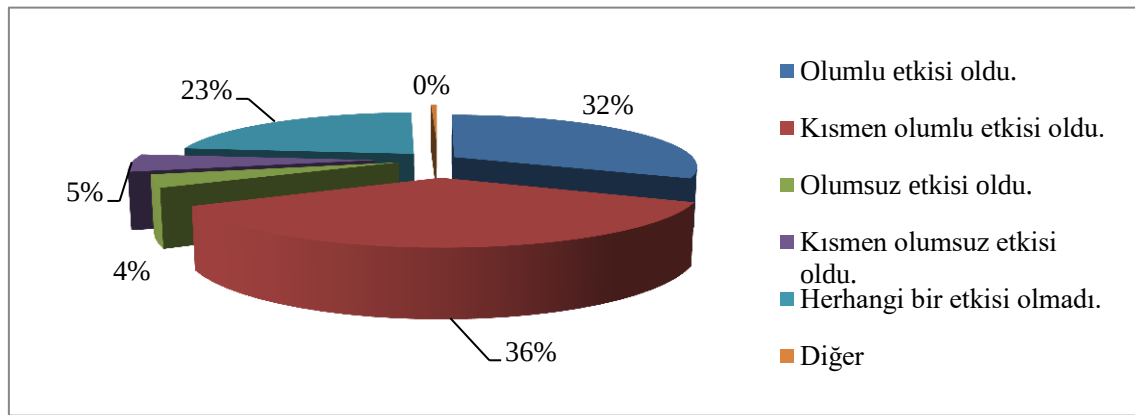
1. Yalnızlaşma/Bireyselleşme
2. Korku
3. Ümitsizlik
4. Hayat memnuniyetsizliği
5. Kul hakkına / sosyal ilişkilere dikkat etmeme

6. Geçimsizlik
7. Güvensizlik
8. Yalan söyleme

Sonuç olarak salgın sürecini bir tehdit olduğunu düşünen katılımcılara göre, yalnızlaşma/bireyselleşme korku ve ümitsizlik duygusu, bu sürecin daha çok tercih edilen ailedeki olumsuz yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

8.8. Salgın Sürecinin Ailedeki Dini Duygu, Düşünce, Tutum ve Davranışlar Üzerindeki Etkisi

Şekil 38: Salgın Sürecinin Aile Bireylerinin Dini Duygu, Düşünce, Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi

Şekil 38 incelendiğinde, araştırmaya katılan ebeveynlerin % 36'sı (n=73), salgın sürecinin aile bireylerinin dini duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerinde kısmen olumlu etkisi olduğunu, % 32'si (n=64) olumlu etkisi olduğunu, % 23'ü (n=46) herhangi bir etkisi olmadığını, % 5'i (n=11) kısmen olumsuz etkisi olduğunu, % 4'ü (n= 8) olumsuz etkisi olduğunu belirtmektedir. “Diğer” seçeneğinde ise katılımcılar “hayır/birbirimize eskisi gibi güveniyoruz/Bir musibet bin nasihate bedeldir” şeklinde cevap vermiştir. Bir başka deyişle katılımcıların salgın döneminin bireylerin dini duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerinde etkili olma durumu tercih sırasına göre şu şekilde sıralanabilir:

1. Kısmen olumlu
2. Olumlu
3. Herhangi bir etkisinin olmaması
4. Kısmen olumsuz
5. Olumsuz

Bu sonuçlara göre ebeveynlerin çoğunluğunun (% 68, n=137) salgın sürecinin aile fertlerinin dini duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerinde olumlu/kısmen olumlu etkisi olduğunu belirttiği söylenebilir.

Diğer taraftan küresel salgın sürecinde salgının aile bireylerinin dini duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerindeki etkisi ile oturulan/ikamet edilen yer değişkeni arasındaki ilişki analiz edildiğinde, araştırmaya katılan il/ilçe merkezlerinde oturan

katılımcıların % 35'inin salgının aile fertlerinin dini duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerinde kısmen olumlu, % 31'inin olumlu, % 5'inin kısmen olumsuz, % 4'ünün olumsuz etkisinin olduğunu, % 23'ünün ise herhangi bir etkisinin olmadığını belirttiği görülmektedir. Köy/kasabada oturan katılımcıların ise % 43'ünün kısmen olumlu, % 36'sının olumlu, % 7'sinin kısmen olumsuz etkisinin olduğuna vurgu yaptığı görülmektedir. Bunu % 14 ile herhangi bir etkisinin olmamasının takip ettiği anlaşılmaktadır. Elde edilen bu bulgular, kentsel ve kırsal alanda ikamet eden ebeveynlerin daha çok salgının aile bireylerinin dini tutum ve davranışları üzerinde kısmen olumlu bir etkisinin olduğuna dikkat çektiği söylenebilir.

Salgın Sürecinin Aile Bireylerinin Dini Duygu, Düşünce, Tutum ve Davranışları Üzerindeki Olumlu Etkisi İle İlgili Örnekler

Araştırmaya katılan ebeveynler, “Salgının, aile bireylerinizin dini duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerinde olumlu bir etkisi olduysa lütfen bunları kısaca belirtiniz.” şeklinde sorulan açık uçlu soruya şu cevapları vermişlerdir:

“1-İnsanın yaratıcısı karşısında hiç olduğu. 2- Bütün güç ve kuvvetin yalnızca Allah'ta olduğu. 3- Ölümün sık sık duyulması ile insanın her an ölebileceği” / “Aile içinde beraber zaman geçirmek” / “Ailede bağlılık arttı. ” / “Allah bilinci ibadetlere dikkat etme de artış” / “Allah hesap verememe, kul hakkı, ölüm, ahiret gibi duygular daha belirginleşmiştir” / “Allah inancı yaratanın gücünün yüceliği ve insanın bunun yanında çaresizliği” / “Allah ne dilerse o olur. Teslim olup dua etmeliyiz” / “Allah'a dua etme, tevekkül, kader” / “Allah'a inanç, tevekkül etmek” / “Allah'ın kudretini somut olarak gördüler” / “Bağlılık ” / “Bilmedikleri çok şeyi bildiler” / “Birbirimizin değerini Rabbime daha çok yönelme oldu” / “Birlikte ibadet etmek” / “Bizim için sabır şükür empati duygularını geliştirdi” / “Bolca duaya sarılmak çocuklarımla arada Kur'an okumak bazen evde ailece namazlarımızı kılmak çok iyi geldi” / “Bu dünyada bir imtihan içinde olduğumuzu anladık” / “Bulundukları durumda bile şükretmeyi öğrendiler” / “Çocuklar duaya daha çok yöneldiler. Sosyal mesafeden dolayı kul hakkına önem verme konusunda bilinçlendiler. Sadece kendileri için değil tüm insanlar için dua etme gereği hissettiler, bu kendilerini daha iyi hissetmelerini sağladı. Bir de insan kıymetini öğrendiler” / “Çocukları ibadete alıştırmak” / “Çok fazla ailece ibadet etme imkanı oldu” / “Çokça dua etme arttı, şükür kavramı gelişti vb.” / “Daha çok şükür etmeye başladık” / “Daha çok dua daha çok Kur'an okumaya başladılar” / “Daha çok dua ediyorlar” / “Daha çok Dua ve şükür etmeye başladılar” / “Daha çok ibadet dua ve namaza yönelindi” / “Daha çok ibadete yöneldik” / “Daha çok şükretmeyi öğrendik” / “Daha çok zaman geçirdik” / “Daha düzenli” / “Daha fazla okuyup araştırma yapıldı” / “Daha fazla sabır şükür empati oluşturdu” / “Daha fazla zamana sahip olduğumuz için ibadetlerimiz daha fazla yapılabilir” / “Daha iyi rol model olunabildi bu konuda, daha çok zaman ayırabildik” / “Dışarıdan zararlı davranışları alma durumu olmadı, evde ailece aynı değerlerle zaman geçirme, ebeveynin dini ve ahlaki davranışlarının çocuklara yansması” / “Dikkatli” / “Dini değerlerimizin tümüne olan muhabbetimiz bir kere daha tazelenmiştir” / “Dini görevlerimizi yerine getirirken çocuğum da buna şahit oldu, böylece rol model olarak gereklerini merak etti ve benimle bu konuda kısa kısa soru ve cevaplar üzerinden bilgi sahibi oldu” / “Dinsiz yaşamayacağı hissedilir olmuş” / “Dua etme” / “Dualar daha

samimi, namazlar daha devamlı cemaat yapma şansı oldu" / "Dünya hayatının geçici olduğu, insanın bir virüs karşısında aciz olduğunu anlamamızı vesile olmuştur" / "Dünyevi işlerden uzaklaşmak manevi alanlara yönelmek" / "Ebeveyn dindarlığını yakından gözlemlemiş oldular. Bu durum onların dindarlık algılarına katkı sundu" / "Empati aile içi cemaatle namaz" / "Empati, duygularımız ve toplumsal sorumluluk bilincimiz gelişti. Milli ve manevi birlik ruhumuz canlandı. Ülkemiz için faydalı birey olma arzumuz yükseldi" / "Eşimin de benimle oruç tutmasına neden oldu" / "Evde oldukları için kısmen de olsa ibadetlerini yapıyorlar" / "Evet oldu. Bilmediklerini Öğrenmesinde" / "Farklı sorular oluştu" / "Hafta sonları sürekli evde kaldığımız için namazları birlikte kılıyoruz, sohbet edebiliyoruz" / "Hayatın kısa ve anlık olduğu" / "Hayatın önemini anladık" / "Hep beraber ibadet edebildik" / "Herkes birbirine saygı duymayı öğreniyor" / "Her şeye sahip olsak bile bunun hiç bir önemi olmadığını anladık" / "Her şeyin geçici olduğunu biranda elimizden kayıp gidebileceğini hatırladık" / "Hiç bir şeyin Baki olmadığını hatırladık" / "İbadetlerde sürekli" / "İbadetlerinde daha dikkatli davranır hale geldiler" / "Nafile ibadetleri yapar duruma geldiler" / "İnsanlar evde olduğu için daha fazla ibadet etmeye yönelebilir" / "İnsanların ne kadar aciz bir varlık olduğunun farkına varması" / "İbadet" / "İbadet alışkanlığı kazandık" / "İbadet için özel zaman" / "İbadet saatlerini geçmeden yapılabilir" / "İbadete başladık" / "İbadetler daha fazlaştı" / "İbadetler için daha çok zaman ayrılması" / "İbadetler konusu" / "İbadetlerde süreklilik" / "İbadetlere daha fazla yönelme. Dua" / "İbadetleri düzenli bir sorumluluk haline geldi" / "İbadetleri konusunda daha hassas davranıyorlar, ibadetleri zamanında ve çocuklarla yapma" / "İbadetlerimize daha çok vakit ayırdık. Duaya sarıldık. Allah sığınmanın ve onun her şeye kadir olduğunu en güzel şekilde anladık" / "İbadetlerimizi daha çok evde yaptığımız için çocuklar yakından bunu gözlemleme fırsatı buldular" / "İbadetlerimizi daha dikkat etmemizi sağladı" / "İbadetlerimizi düzenli yapıyoruz" / "İnsanın kendini dinlemesi" / "İnsanlar yani bizler egolarımız bitmek bilmeyen arzularımız bizi kuşatmış farkında değiliz, frene bastık" / "İnsanların camilere gidememesi Hac ve Umre gibi vazifelerini yerine getirememesi bizi derinden üzdü" / "Kanaat ve şükür kendimize dönmemize ve hayatın amacını bir kez daha sorgulamamıza neden oldu" / "Kendini değerlendirmeye vakit bulması, ölümün her an gelebileceği" / "Kişisel temizliğe önem arttı. Dua ve zikirle daha fazla sarılmış olduk. Dengeli beslenmeye daha fazla dikkat eder olduk" / "Kitap okuma alışkanlığımız gelişti" / "Konuşmalar arttı" / "Kur'an okumaya başladılar" / "Kul hakkının önemi temizlik imandandır, hadisini daha iyi anlamaları" / "Kur'an-ı kerim okumamıza ve ibadetlerimizi daha fazla ve samimi şekilde yapmamıza vesile oldu" / "Manevi destek" / "Maneviyatınıza daha fazla dikkat etmeye gayret gösterdik" / "Namazlarımızı daha düzenli kılmaya başladım. Daha fazla ilmihal kitabı ve Kur'an-I Kerim okuma fırsatı buldum. Eşim namaza başladı" / "Namazlarımızda daha düzenli olduk" / "Namazlarımızı aksatmamızı sağladı. Daha çok dua ve şükür bilinci geliştirdi" / "Oğlum yeni dualar öğreniyor" / "Oldu dua ibadet kuran okumak gibi" / "Temizlik" / "Empati" / "Sabır" / "Görev ve sorumluluk vb." / "Ölümü daha yakın hissettiler" / "Ölümü hatırd tutma. Ahirete hazırlık. İbadetlerde devamlılık" / "Ölümü hatırlamak" / "Ölümü her an düşünür olduk. Kuralların biz tarafından değil Allah tarafından yönetildiğini daha iyi idrak ettik" / "Rahat davranmak" / "Sabır ve şükür" / "Sabır ve şükür duygusunun

artması" / "Sabırlı olma ve ders alma" / "Sabretmeyi öğrendik. Yardımlaşmayı öğrendik" / "Sağlığın önemi ve halimize şükür etme" / "Salgında aile bireylerinin dini davranışları arttı. Duygu ve düşüncelerimiz olumlu bir şekilde etkilendi" / "Salgın, aile bireylerini hayatın anlamını sorgulama sonucunu doğurdu. Böylelikle kişiler olumlu tutum ve davranışlar geliştirmeye başladılar" / "Samimiyet. Yardımlaşma, dua, bütünleşme" / "Saygı" / "Sevgi, saygı, Kur'anı öğrenme vs." / "Sosyalleşme konusunda etkili oldu" / "Şuurlanma" / "Şükür arttı, sabır arttı" / "Şükür dua alışkanlığını kuvvetlendirdi" / "Şükür kavramı gelişti" / "Tedbir be tevekkül" / "Tefekkür" / "Tefekkür etme, temizlik alışkanlıkları, paylaşma, şükür ve sabır" / "Teslimiyet ve acziyet duygularını güçlendirdiğini düşünüyorum" / "Tevekkül, şükür duygularını geliştirmiştir" / "Yaratanın bize böyle zorluklarla imtihanını düşünüp olumlu davranış ve düşüncelere yönelmeliyiz" / "Yaşamın anlık bir şey olduğu, kulluk bilincinin önemi anlaşıldı" / "Yaşamın önemi hakkında daha bilinçli olduk, bu durum da kişinin ölüm dolayısıyla din düşüncesinde olumlu etki bıraktı".

Bu sonuçlar değerlendirildiğinde, salgın sürecinin, aile bireylerinin dini duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerindeki olumlu etkisi bağlamında, dua, şükür ve ibadet kavramlarının daha iyi anlaşılması ve bunların daha çok uygulanmasına katkı sağladığı sonucuna ulaşıldığı söylenebilir.

Salgın Sürecinin Aile Bireylerinin Dini Duygu, Düşünce, Tutum ve Davranışları Üzerindeki Olumsuz Etkisi İle İlgili Örnekler

Ankete katılan örneklem grubu, "Salgının, aile bireylerinizin dini duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerinde olumsuz bir etkisi oluyorsa lütfen bunları kısaca belirtiniz" şeklinde sorulan açık uçlu soruyu:

"Çocuk ve aileler daha çok internete yöneldi" / "Her an her şeyin olabileceği" / "Korku" / "Camiye gitme heves ve isteklerin kırılması" / "Camiden, toplumdaki uzaklaşmak" / "Aile bireyleri arasında saygının azalması" / "Camide cemaatle namaz kılınmadı" / "İşlerin durgunluğu ve geçim sıkıntısından dolayı eşim biraz bunaldı bu psikolojiden dolayı olumsuz bir etkileşim oldu" / "Dini vecibeleri toplumla yapmayı özledik" / "Sadece yakınlarımıza gidememek" / "Camiye gidemez olduk" / "Cuma namazına gidememek zordu, büyük oğlum ve eşim için (ilk zamanlarda) ramazanda camiye gidememekte" / "Varlık sorgulaması, suçlular nedeniyle tüm insanlığın cezalandırılması, Allah'ın adaletinin nasıl tecelli edeceğine dair düşünce" / "Camiye rahatlıkla gidememe, sosyal ortamlardan uzak kalma" / "Korkulu" / "Sürekli birliktelik ayrılık korkusu oluşturdu çocuğumda" / "Sosyal hayattan ve toplu ibadetlerden uzaklaşma" / "Fazla ekran kullanımı" / "Sosyalleşmeleri olumsuz etkilendi" / "Şimdiye kadar namaz kılariken saflar sıkı tutulurdu namaz olmaz denilirdi şimdi nasıl oluyor" / "Çocuklar; bugünlerinden ve geleceklerinden endişe ve korku içindeler" / "İbadethanelere gidememek ya da zor koşullarda gitmek olumsuz yönde etkilemektedir" / "İnsanlar başlarına gelen musibetlerden ders çıkarması gerekirken, bir şey olmamış gibi davranıyorlar" / "Birbirinden uzaklaşma" / "Belirsizlik oluştu" / "Olaylarda ders alma" / "Çocukların dikkatini dağıtacak internetin merkezde olması" / "Sürekli evde kalma ve ümitsizlik neticesinde aile bireylerinin dini duygu ve davranışlarında olumsuz gelişmeler oldu" / "Yalnızlık" / "Olumsuz bir etkisi olmadı"

ama korkular arttı" / "Teknoloji" / "Kısmen" / "Çocuklar dışarı çıkamadığı için evde bunalıyorlar" / "Tembellik arttı" / "Ümitsizlik" / "Çocukların dini soruları çok var" / "Evde durdukça yemek yedik bu da bizim hem akıl hem de beden sağlığımızı bozdu" / "Her kesin psikolojisi bozuk" / "İsyen" / "Daha çok tutumlu olundu" / "Sadece medya üzerinden aktarım yapılması olumsuz etkiliyor" / "Teknoloji bağımlılığı" / "Bağlar zayıfladı" / "Aramızdaki mesafeler arttı" / "Yalnızlık" / "Geceyi gündüz gündüzü gece gibi yaşamak" / "Bireysellik başladı" / "Güvensizlik" / "Korku" / "Korku ve ümitsizlik olabilir" / "Can sıkıntısı" / "İç içe olmak bazen sıkıntı" / "Sevgi" / "Olumsuzluklar arttı" / "Can sıkıntısından telefon ile uğraşma" / "2020 den sanırım çıkmayacağız korkusunun hâkimiyeti altına hapsedik" / "Bazı davranışlar değişti" / "Yalnızlık bireysellik" / "Gerginlik bazen umutsuzluk" / "Yalnızlaşma, çaresizlik" / "Hastalığa yakalanma endişesi çocuklar üzerinde travmalara sebep olabilmektedir" ifadeleriyle yanıtlamışlardır.

Bütün bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde, salgının, aile bireylerinizin dini duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerinde olumsuz etkisi ile ilgili olarak internet/sosyal medya kullanımı, camiye gidememe, hayatın önemi ve korku/ümitsizlik gibi tutum ve davranışların ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.

8.9. Salgının Ailenin Geleceği Üzerindeki Etkisi

Salgın Sürecinin Aile Kurumunun Geleceği (Aile İçi İletişim) Üzerindeki Etkisi

Salgın sürecinin aile kurumunun geleceği üzerindeki etkisi ile ilgili sorulan "Salgının aile kurumunun geleceği (aile içi iletişim) üzerinde nasıl bir etkisi olacağını düşünüyorsunuz?" açık uçlu sorusuyla ilgili olarak örnekleme giren ebeveynler şunları ifade etmişlerdir:

"Kısmen aile olunduğu hatırladı" / "Salgında daha çok zaman olduğundan aile içi iletişim sıkılaştı. Bunun aslında sürekli olması gerektiği anlaşıldı. Sıla-i Rahim önemi arttı" / "Olumsuz" / "Kısmen olumlu" / "Daha dikkatli" / "Olumlu etkileyebilir" / "Belki de insanlar evlenme düşüncesinde vazgeçecekler, sıla-i rahim ortadan kalkacak" / "Muhtaçlık ve bir anda en sevilen bile olsa ulaşılmaz hale gelebileceği" / "Ailelerin şuan ki bu duruma bakış açısıyla ilgili diye düşünüyorum. Çocuklarımıza ne aşılırsak onu ileride görürüz" / "Daha çok birlikte zaman geçiriyoruz" / "Daha güçlü aile bağlarıyla bağlanmak" / "Daha çok vakit aile birliğini güçlendiriyor" / "Mesafeli sınırlı görüşmeyi kabullendik" / "Artı" / "Aile içi iletişim olumlu" / "İnşallah daha iyi" / "Aile içindeki özel duruma bağlı olarak olumlu veya olumsuz etki oluşturabilir genelleme yapamıyorum. " / "Dış dünyaya iletişim azaldı" / "Aile bağlarının daha da güçleneceğini düşünüyorum" / "Çekirdek ailede birbirine daha bağlı ama akrabalara daha mesafeli" / "Olumlu olacaktır" / "Aile fertlerini birbirine yakınlaştıracığına inanıyorum" / "Umarım iyi olur" / "Herkes kendi çekirdek ailesinin kıymetini bilir umarım. Çocuklarına, eşine yemek yapmaya fırsat bulamayanlar vardı gezmekten ama evin dışında her şeyden uzaklaşınca ailenin önemi anlaşılmıştır herhalde" / "Uzun sürmesi halinde çekirdek ailenin eve kapanacağı düşünülebilir" / "İyi bir etkisi olacak" / "Birbirine bağlılık yönünden olumlu çünkü insan birbirinin kıymetini daha iyi anlıyor ama maddi açıdan çok zorlu bir süreç" / "Olumlu " / "Birlik ve beraberlik olacağını düşünüyorum" / "Aile bağı düşük aileleri etkiler" / "Kısmen olumsuz " /

“Kısmen olumsuz” / “Sürekli evde kalarak minik tartışmalar olabilir” / “Aileler için iyi oldu, birlikte zaman geçirme açısından” / “Birbirine daha çok bağlanan bireyler olacağını düşünüyorum” / “Kalıcı bir etkisi olabilir” / “Birbirimizin değerini daha çok kavradık bence” / “Aile olarak birlik beraberlik devam eder” / “Etki etmeyeceğini düşünüyorum” / “Aile içinde bir sorun olacağını düşünmüyorum” / “Tedbirli olunur” / “Olumlu” / “İletişimi artıran empati yeteneği kazandıran olumlu etkiler” / “Bence olumlu aile birliği beraberliği oldu” / “Olumlu” / “İnsanların en yakınları ile olan ilişkilerinin sağlamlaştığını, daha çok empati kurarak birbirlerine manevi ihtiyaçlarını farkına varacaklarını düşünüyorum” / “Daha dar kapsamlı yakın aile kültürü” / “Bazı ailelerde olumlu etki yapıp bağları güçlendirmiştir. Bazılarında ise sosyal medya ve internet bağımlılığını arttırmıştır” / “Kısmen iyi olacağını düşünüyorum” / “Tedbir” / “Olumlu etkisi olacağını düşünüyoruz” / “Birlikte evde vakit geçirmeyi öğrenmiş olduk” / “Bireysel yalnızlaşmanın artacağını düşünüyorum” / “Zaman geçirmek” / “Daha olumlu olduğunu düşünüyorum” / “Daha sıkı ilişkiler yaşanacaktır” / “Her aileye göre değişir. Sosyal medya kullanımı yönünden sıkıntılı sonuçları olan aileler de mutlaka fazladır” / “Zaten birbirine bağlı olan ailelerin bağlarının daha da güçleneceğini ama kopuk olan ailelerde de bu kopukluğun artacağını hatta boşanma oranlarının yükseleceğini düşünüyorum” / “Herhangi bir etkisi olmaz çünkü insanoğlu çabuk alışır çabuk unuttur” / “Daha iyi görüp uygulama oldu” / “Süre uzarsa olumsuz olabilir” / “Bazı aileler de birbirlerine karşı daha duyarlı olmaya” / “Aile bağlarını ve geleneksel adetleri zayıflatacağını düşünüyorum” / “Olumsuz etkisi olmaz” / “Salgın öncesinde daima ailemle birlikte olduğum için iletişim konusunda kendi ailemde bir değişkenlik yaşamadım. Bu sebeple herhangi bir gözlemim olmadı.” / “Bir etkisi olduğunu düşünmüyorum” / “Fırsata dönüştürülüp aile bireyleriyle nitelikli vakit geçirilirse olumlu yönde etki edeceğini düşünüyorum.” / “Hiçbir şey değişmeyecek” / “İyi olduğu, aile bireylerinin birlikte vakit geçirmesi” / “Aile olmanın paylaşmanın değerini anladık” / “Geliştireceğini düşünüyorum” / “Aile bağları güçlendirdi” / “Daha bağlı” / “Problem oluşturabilecek bir durum olmadığını düşünüyorum” / “Şuan herkes birbirinden mesafe kurarak hayatını devam ettiriyor” / “Aile üzerindeki bağlar kuvvetlenir” / “Daha sıkı iletişim” / “Korku ve panik” / “Sıkıntılı” / “İnsanlar birbirinden uzaklaşacak fiziki olarak” / “Toparlanmak zaman alacak” / “Bilemiyorum” / “Kısmen olumlu” / “Olumlu şekilde etki edecek” / “Olumlu etkisi olacağını düşünüyorum” / “Fırsata çevirmeye çalışıyoruz. İnşallah hayra tebdil olur” / “Aile bağlarını artıracasını” / “Aile fertleriyle bağların koparılmasının ve vakit geçirmenin çok daha önemli olması” / “Olumsuz etkisi olur” / “Kısmen olumlu” / “Aile bağlarının daha güçleneceğini düşünüyorum” / “Bence aile fertleri birbirlerini daha iyi tanıdı. Birbirlerine verdikleri değer arttı. O yüzden geleceğin daha iyi olacağını düşünüyorum” / “Daha çok birlikte vakit geçirerek iletişim arttı” / “Aile bireyleri, birbirine daha fazla bağlandı” / “Endişe guvensizlik” / “Tembellik arttı” / “Aile içi ilişkilerin daha sıkı olacağını düşünüyorum” / “Daha temiz bir toplum olacağına ve birlik ve beraberliğimizi kuvvetlenmesine vesile olacak” / “Birlik” / “Olumlu yönde” / “Daha iyi” / “Aile bağlarının güçlendiğini düşünüyorum. Sevdiklerimizin kıymetini daha iyi anladık.” / “Olumlu sonuçları olacağını düşünüyorum” / “Birlikte vakit geçirme süreci arttığı için, birbirine olan hoşgörü ve sabır eşiği de arttı. Salgın öncesinde sorun edilen birçok şey karantina sonrası sorun

olmaktan çıktı" / "Birbirine daha bağlı bir aile olacağımızı düşünüyorum" / "Aile içi bağlılık" / "Aile bireylerin daha iyi düşüncelerin anlıyorum" / "İnsanların gerçekten aylardır 24 saat bir arada kalması hiç normal değil. O yüzden genelde insanlar bir odaya çekilip ne isterse onu yapıyor. Yani bir şekilde birbirinden uzaklaşmak istiyor" / "Çok zor zamanlar bizi bekler durur" / "Kötü" / "Olumsuz" / "İyi" / "İş bulamayacağız" / "Birbirine daha bağlı aile içi iletişimimiz söz konusu olacaktır" / "Olumlu" / "Düşünmüyorum" / "Akrabalarla rahatlıkla görüşmenin kıymetini anladık. Sıla-i rahim yapma isteği arttı" / "Etkisi olamaz" / "Daha az sohbet edilecek" / "Biraz yakınlık sağlamıştır" / "Fikrim yok" / "Olumsuz" / "Daha iyi" / "İnternete alıştıkları için aileden kopuk bireysel bir yaşam istemeleri" / "Aile ve kişilere göre durum değişir" / "Ne biliyim çok fark yok sanki ya iletişim daha da koptu sanki internet işin içine girince herkes bireysel takılıyor" / "Herhangi olumlu bir etkisinin olacağını düşünmüyorum" / "Çöküntü olacağını düşünüyorum" / "Biz, bittiğinde normale çabuk döneriz" / "Daha fazla aile içi paylaşım olabilir. Toplumdan soğumaya gidiş var" / "Yalnızlaştırma" / "Kısmen olumlu, olumsuz etkisi olmadı" / "Kısa sürede olumlu gibi görünse de uzun vadede unutulur tekrar salgın öncesine dönülecek diye düşünüyorum" / "Anlayış olursa birbirine daha bağlı olurlar. Ama anlayış olmazsa ayrılıklar fazlalaşabilir" / "İyi bir etkisi olduğunu düşünüyorum" / "Birbirine daha dikkatli ve bağlı bireyler" / "Aile bağları kuvvetli bireyler" / "Birbirimizle geçirdiğimiz zamanın ne kadar kıymetli olduğunu anlayacağız" / "Çekirdek aile birbirine daha çok bağlanıyor" / "Aile içi iletişimin arttığını ve olumlu bir etkiye sahip olduğunu düşünüyorum" / "Olumlu etkisi olacaktır" / "Birbirimizden fayda var" / "Bağlar kuvvetlendi" / "Kendim için olumlu etkisi olacağını düşünsem de, aile içi şiddetin de bu dönemde arttığına şahit olmaktayız" / "Bencillik arttı" / "Sosyalleşmeyi artırır" / "Aile bağlarını güçlendirme" / "Fazla muhabbet tez ayrılık getirir. Eşler birbirlerine tahammül edemez hale geldi. Pandemi sonrası boşanmalar da patlama olacak" / "Birbirini tanıma, aile mefhumu kavramları, gelişti" / "Sorunlara beraber göğüs germek" / "Birlik beraberlik" / "Süreci iyi ve doğru yönetebilenler için olumlu sonuçlar getirecektir. Bağlılık, empati ve paylaşımı artırabileceğini düşünüyorum" / "Bir arada yaşayanları olumlu yönde etkilemiştir" / "Birbirine daha bağımlı" / "Aile bireyleri birbirine daha çok değer verecektir" / "Aile olmanın önemini kavratıldığını düşünüyorum" / "Olumsuz" / "Aile içindeki sorumluluklar öğrenildi" / "Salgın bitince sanki hiçbir şey olmamış gibi herkesin kaldığı yerden aynı yaşantısına döneceğini düşünüyorum".

Bu sonuçlara göre, salgın sürecinin gelecekte aile bağlarının artması, ailenin öneminin farkına varılması, birlik-beraberlik duygusu ve sağlıklı iletişimin kurulması konuları üzerinde etkili olması/olacağı ön plana çıkarken, bencilliğin artması ve korku ile yaşama, dikkat çekilen olumsuz etkiler arasında yer almaktadır.

Salgının Sürecinin Çocukların Eğitimi/Kişisel Gelişimi ve Onları Geleceğe Hazırlama Üzerindeki Etkisi

Salgın sürecinin çocukların eğitimi ve onları geleceğe hazırlama üzerindeki etkisi ile ilgili sorulan "Salgının çocukların eğitimi/kişisel gelişimi ve onları geleceğe hazırlama üzerinde sizce nasıl bir etkisi olmuştur?" şeklindeki açık uçlu soruya katılımcılar şöyle yanıt vermiştir:

“Ahlaki” / “Aile büyükleri çocuklarla kaliteli zaman geçirmişse, salgından kaynaklı olumsuzlukları asgari düzeye indirip çocukların maddi ve manevi gelişimlerine olumlu etki yapmış olmalı” / “Aile kavramının birlikteliğin önemi” / “Aile yapısına göre farklılık göstermektedir. Her aile eşit katkı yada eşit kayıp yaşamamıştır diye düşünüyorum” / “Akademik olarak çok gerilediklerini düşünüyorum. Hayatta bir sene kaybettiler” / “Arkadaş ortamından uzaklaştığı için olumsuz etkisi olmuştur” / “Aynıdır” / “Belirsizlik” / “Belirsizlik ve korku arttı” / “Belki de çocuklar aileleriyle daha fazla vakit geçirerek hayatı öğrenecekler” / “bence kötü oldu uzaktan eğitim ile çocuklar nasıl bir eğitim alıyor görüyoruz, kimi çocuk yatak içinden derse katılıyor yanında çay vb. yiyecek yığıyorlar, okulda bunların hiç birisini yapmıyorlar” / “Bilgisayar odaklı olduğu için çocuklarda olumsuzluklar var. Öğretmenin gözünün içine bakarak birebir anlatma hiçbir şeye değişmez” / “Biraz olumsuz” / “Bu konuda daha ihtiyatlı ve hassas olmamız” / “Bu konuda eğitimin yetmediğini düşünüyorum” / “Bu süreç faydaya çevirebilme için bir avantaj olduğu kadar sıkıntıda oluşturabilecek bir süreçti, her bir çocukta bunun farklı şekilde karşılığı olacaktır” / “Bu süreç zaman kaybı gibi. Dondurulmuş bir zamanı yaşıyoruz” / “Büyük bir tecrübe oldu” / “Çalışarak telafi edeceklerini tahmin ediyorum” / “Çocuğa pandeminin nasıl anlatıldığıyla alakalı olacağını düşünüyorum. Çocukta endişe oluşturabileceği gibi, salgının olumlu tarafına bakıp kendini bu yönde geliştirebilir” / “Çocuklar küçük olduğundan etkisi olmadı” / “Çocuklar da bu dönemde sosyal mesafeye uymaya çalışıyor, psikolojik olarak sosyal anlamda daha mesafeli olacaklarını düşünüyorum. Okul eğitimi açısından olumsuz etkilendiklerini düşünüyorum. Psikolojik olarak tedirginlik duygusunu yoğun yaşamaya bağlı olumsuz sonuçlar doğuracağını düşünüyorum” / “Çocuklar kendi geliştirmeyi öğrenebilir” / “Çocuklar kendini güvensiz hissediyorlar” / “Çocuklar üzerinde çok değişik bir tecrübe oldu okulun öğretmenlerinin ve arkadaşlarının kıymetini daha iyi anladılar. Ama gelecek için bir kaygı ve endişe oluştu ne olacak nasıl olacak hep bu sorularla karşılaşılıyor olduk, şu an çocuklar önlerini göremiyorlar, oğlum üniversiteyi bitirdi iş arıyor ama pandemi nedeniyle iş bulamıyor maalesef böyle bir belirsizlik ve gelecek kaygısı var onun” / “Çocuklarda kaygı dışarı çıkarken korku meydana geldi” / “Çocuklarımızı yetiştirirken çağımıza göre değil de onların yaşayacağı çağa göre yetiştirmek” / “Çocukların eğitimi üzerinde olumsuz yansımaları olacağını düşünüyorum” / “Çok kötü” / “Çok rahatlığa alıştılar” / “Daha bilinçli bireyler” / “Daha bilinçli oldular. Olgunlaştılar” / “Daha çok çalışmalarını sağlamıştır” / “Daha çok vakit geçirdik iyi oldu” / “Daha endişeli, korkak ve huzursuz oldular. Herkesi potansiyel hastalık sebebi görmeye başladılar” / “Daha iyi” / “Daha temkinli, kul hakkına dikkat eden” / “Daha titiz oldular” / “Dersler yüz yüze olmayınca eğitim kötü etkileniyor. Sosyalleşme ve öz güven açısından çok olumsuzluklar var. Normalleşsek bile ne kadarı düzelir bilemiyorum” / “Dikkatli” / “Ebeveynin donanımlı olmasına bağlı olarak değişir ama genellikle olumsuz seyredeceği düşünülebilir” / “Eğitim açısından biraz kötü etkilenmiş olabilirler fakat geleceğe dair kişisel iletişim için olumlu olacağını düşünüyorum” / “Eğitim azaldı” / “Eğitim ve disiplin” / “Eğitim” / “Eğitim açısından çok gerilediler. Yüz yüze eğitim daha etkili” / “Eğitim de çok boşluk olduğunu” / “Eğitim için zorlandılar ama buna da alıştı hocalar, çok ilgili çocukta dinleyip ödev tekrarı yapınca bizce sorun yok” / “Eğitim konusunda biraz geride kaldılar ama kişisel

gelişim iyi. geleceğe hazırlama süreci evde ne kadar olursa aile ile ilgili" / "Eğitim konusunda bir şeyler yapılsa da yetersiz, arkadaşlarıyla oynamadan mahrumlar iletişimde azalma, geleceğe biraz tereddütlü bakma, yaşananlar tekrarlanır mı net bir kurtuluş olur mu salgından" / "Eğitim ortamı akranları ile olmadığı için eksik, kişisel gelişimde daha çok kendilerini tanıma fırsatı buldıkları için, manevi yönleri geliştiği için olumlu" / "Eğitim-öğretim olarak bence olumsuz etkiliyor kişilikleri bence olumlu etkileniyor her şeyi büyük gibi düşünen bir nesil oldu" / "Eğitim süreci maalesef çok olumsuz etkilendi. Uzaktan eğitim çok düzensiz oldu ve asla yüz yüze eğitimdeki gibi ders çalışma sorumluluğu gelişemedi" / "Eğitim ve öğretimde geri kalmaları" / "Eğitimde ufak tefek eksiklikler meydana geldi. Her koşulda da eğitimin olabileceğini öğrendiler" / "Eğitimin aksadığı bir gerçek fakat kişisel gelişimde artmaktadır" / "Eğitimin yüz yüze olmasının, okuldaki etkinliklerin, insanlarla iletişim kurmanın değerli olduğu anlaşılmıştır" / "Eğitimleri ile ilgili bir duraklama hatta gerileme süreci bence. Kişisel gelişimleri ile ilgili de aynı şekilde" / "Eğitimleri ister istemez okuldaki gibi olmuyor ama arkadaşlarıyla bağları sanki daha güçlendi" / "Eksik bilgi alıyorlar" / "Empati kurma ve insanları anlama yönünden daha geliştiklerini düşünüyorum" / "Empati yetenekleri arttı" / "Endişe" / "Evde kalarak daha fazla ders çalışmasıyla güzel bir etki olmuştur" / "Evhamlı, sıkıntılı ama bir o kadar da bazı şeyleri kavrama" / "Fikrim yok" / "Geleceğe iyi bir birey olması için aile ortamı etkili olmuştur" / "Gelecekte daha düşük modlu bireyler olacaktır" / "Genel için bilemiyorum" / "Geriye götürdü" / "Görev sorumluluk açısından ve aile bağları bakımından olumlu" / "Görünmeyen bir mikrobun hayatımızı nasıl etkilendiğini yaşamın değerini anladık bence" / "Hayatın kıymetini anlamalarını sağlamış. Daha çok çalışmaya gayret etmeye yönlendirmiştir" / "Hayattaki zorluklar" / "hayır etkisi olmadı" / "Hep bilgisayar başındalar" / "Her kesin psikolojisi bozuk" / "Her an her şey olabilir, hazırlıklı bir ruh halinde olma her şeye olumlu yönleriyle bakma, ruh halini yaşamaya ve anlatmaya çalışıyorum evlatlara da" / "Her şeyin bir anda değişebileceği" / "İyi değil" / "İnanılmaz kötü etkiledi eğitim için kayıp bir yıl. Korkuları ve kaygıları oldu. Zaten öleceğiz ne gerek var gibi düşünceler oldu çocuklarda" / "İnsanların eğer isterlerse zorluklara karşı direnerek azmederek başarılı olunabileceğini öğretecek" / "Kararsızım" / "Kayıp bir yıl olmuştur" / "Kendi işlerini kendileri yapabiliyor" / "Kısmen iyi" / "Kısmen olumlu, kısmen olumsuz etkileri oldu" / "Kişisel gelişimin daha önemli olduğunu kavramışlardır" / "Kişisel gelişimlerini kısmen olumsuz etkiledi" / "Korku, aile bağlarının önemi" / "Korku, temizlik ve mesafe" / "Korku ve mesafe" / "Kötü etkilemiştir. Çünkü uzaktan eğitim ile pek anlayamadıklarını, derslerden sıkıldıklarını belirtiyorlar. Gelecek kaygısı yaşıyoruz açıkçası" / "Kötü yönde etkisi olmuştur" / "Kötü, eğitimleri yarım kaldı" / "Okul eğitimi gereği gibi olmuyor" / "Okul hayatından uzaklaştılar" / "Okul hayatlarında endişeliyim. Eğitimlerin yetersiz olduğunu düşünüyorum" / "Okul ortamından uzak kalmaları sosyal öğrenmeyi engellese de normale dönüş ile kıymeti anlaşılıp kısa sürede telafi edilecektir" / "Okula gidememeleri dışında bir etki yok" / "Okula göre daha kötü" / "Okula göre daha kötü" / "Okulda eğitim almak gibisi yok" / "Okuldan uzak kaldıkları için eğitim anlamında istenilen seviyeyi yakalayamadıklarını düşünüyorum" / "Okuldan ve derslerden soğuyorlar maalesef" / "Okullardan uzak sosyal" / "Okulumuzdan öğretmenlerimizden çokook memnun olsak da bu süreçte yine de yüz

yüze eğitim gibisi yoktur umarım bu süreç biter en yakında eğitim açısından özellikle çok istiyoruz” / “Oldu... Kendilerini daha çok tanıdıklarını düşünüyorum” / “Olgunlaşmalarını hızlandırmıştır” / “Olumlu ” / “Olumlu da olumsuz da etkisi olmuştur” / “Olumlu katkısı olmuştur” / “Olumlu olmuştur, gelecekte başarılarına gelebilecek zorluklara karşı daha güçlü olacaklardır” / “Olumlu yönde bir tecrübe kazandıklarını düşünüyorum” / “Olumsuz etkiledi” / “Olumsuz etkileri olacağını toplumdan kopuk kaygısı yüksek girişimcilik özelliğini sekteye uğrattıcı yönde etkileri olacağını düşünüyorum” / “Olumsuz etkileri olduğunu düşünüyorum çünkü dersleri çok kaliteli olmuyor” / “Olumsuz etkisi olduğunu düşünüyorum. Salgınla birlikte çocuklar evde kalarak günlerini verimli geçirmemeye başladı. Eğitim öğretim açığını kapatmak biz velilere düştü. Çocuklar motive olamadıkları için biz de çok zorlandık. Bu durum aile içi ilişkilerimize de zarar verdi” / “Olumsuz etkisinin olduğunu düşünüyorum” / “Olumsuz okula giderek hayatın içinde olmaları gerekirken evde vakit geçirmeleri açısından” / “Olumsuz sanal alemin köleleri oldular. Anne-babalar çocuklara sahip değiller” / “Olumsuz ve güvensiz” / “Online eğitim ile yeni bir süreç geçilmiştir. bu sürecin olumlu/olumsuz etkisini zamanla göreceğiz” / “Pek bir şey etkisi olmadı” / “Sabır ve şükürlü olmaya olumlu yönde katkı sağladığı söylenebilir” / “Sağlığın önemine karşı daha bilinçlendiler, okulun değerini anladılar” / “Sağlıklı yaşamın ne kadar önemli olduğunu anlamalarına vesile olduğuna inanıyorum” / “Sağlıklı yaşamın önemini anlamışlardır. Sağlıklı kalmak için nasıl davranması gerektiğini öğrenmiştir” / “Salgın, çocukların eğitimlerinin aksaması, sınavların aksamasına ve yapılan uzaktan eğitimin canlı ders kadar sağlıklı olmadığını göstermektedir” / “Salgın eğitim konusunda bir disiplinsizlik meydana getirdi. Bu da öğrenim de bir takım eksiklerin meydana gelmesine sebep oldu” / “Salgının olumlu etkisi olduğu kadar olumsuz etkisi de olmuştur. Ders çalışma ve boş vakitlerini iyi değerlendirme konusunda iyi, lakin uzaktan eğitim ile birlikte ders anlama yönünden, bağlantı sorunlarından dolayı derslere görememe olayı olduğundan olumsuz etkilemiştir” / “Sorumluluk sahibi olacağını düşünüyorum” / “Sosyal olarak olumsuz” / “Sosyalleşme açısından olumsuz” / “Süper” / “Tabi ki olmuştur. Çünkü çocuk dediğin okula gidecek. Arkadaşları ile öğretmenleri ile sosyalleşecek. Hareket alanı daraldı çocuklarımızın” / “Tablet bağımlısı bireyler” / “Tam olumlu vs. diyemem ama çoğunlukla faydası olmuş oldu. Bundan sonra daha da hijyen ortamında vs. eğitime devam etmek gerektiği” / “Tatbik etmek için uygun bir süreç oldu” / “Tedbir ve temizlik konusunda özellikle el yıkama konusunu artık belirtme lüzum kalmadan kendiliğinden yerine getiriyor” / “Tedbiri artırdı” / “Toplumdan ve sosyal davranışlardan geri kalarak davranışlarını etkiledi” / “Uzaktan eğitim onlar için zor” / “Uzaktan eğitim eğitimleri açısından olumlu değil” / “Uzaktan eğitim yüz yüze eğitim kadar başarılı olamamıştır” / “Uzaktan eğitimin hayata adapte edilebilir olduğunu gördük” / “Yetersiz” / “Yüz yüze eğitimin ve arkadaşlarının değerini anladılar” / “Yüz yüze yapılacak derslerin yapılamaması” / “Yüz yüze eğitim olsa daha memnun olacaklar. Yalnızlığı sevmeye başladılar” / “Zamanını planlamanın önemi fark edilmiş olabilir” / “Zor bir süreç oldu, eksik bir hazırlık dönemi yaşıyor” / “Zorlukları var”.

Elde edilen bulgulara göre araştırmaya katılan ebeveynlerin konuyu daha çok eğitim açısından ele aldığı ve bununla ilgili olarak salgın sürecinin olumsuz etkilerine (okula gidememe, okuldan soğuma, eğitimin sekteye uğraması, eğitimin niteliği, motivasyon

düşüklüğü, can sıkıntısı vb.) dikkat çektikleri ve uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimin yerini tutamayacağı düşüncesinde oldukları söylenebilir. Bununla birlikte salgın sürecinin çocukları kişisel gelişim ve geleceğe hazırlama açısından kısmen olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşıldığı ifade edilebilir.

SONUÇ

Tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 küresel salgın sürecinin ailede ebeveynler ve çocuklar arasındaki iletişim ve çocukların din-ahlak-değer eğitimi üzerindeki etkisini ve bu süreçte yaşanan değişimi ortaya koymayı amaçlayan bu araştırma ampirik bir çalışmadır. Bu bağlamda çalışmada, evde kalma durumu ve aile yapısı, evde zamanının değerlendirilmesi, kitle iletişim araçlarının kullanımı, aile içi iletişim, uzaktan eğitim, din-ahlak-değer eğitimi ve etkinlikler/uygulamalar, salgın süreci bir fırsat mı bir tehdit mi?, salgın sürecinin ailedeki dini duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerindeki etkisi , salgının ailenin geleceği üzerindeki etkisi konuları çerçevesinde ebeveynlerin gözüyle değerlendirilmesi yönünde bir araştırma stratejisi geliştirilmiştir. Buradan hareketle araştırma kapsamında 2020 yılında pandemi sürecinde 203 ebeveyn üzerinde uygulanan anketlerden elde edilen bulgulara dayanarak analizlerde/değerlendirmelerde bulunulmuş ve buradan hareketle katılımcıların görüşleri bağlamında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Araştırmaya katılan örneklem grubunun çoğunluğunun 31-40 / 41-50 yaşları arasında yoğunlaştıkları görülmektedir. Cinsiyet durumuna bakıldığında ebeveynlerin yarısından biraz fazlasını kadınların oluşturduğu tespit edilmiştir. Medeni durum dağılımında, katılımcıların neredeyse tamamının evli olduğu anlaşılmaktadır. Öğrenim durumuyla ilgili olarak ise, katılımcıların hemen hemen yarısının ön lisans/lisans mezunu olduğu görülmektedir. Meslek açısından bakıldığında, örneklem grubunda memur, ev hanımı ve işçi olan ebeveynler daha fazla orana sahiptir.

Diğer yandan aylık gelir durumu açısından bakıldığında araştırmaya katılan ebeveynlerde 2501-5000 TL gelir düzeyinin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda ebeveynlerin, daha çok “orta” sosyo-ekonomik düzeye sahip olduğu kaşımıza çıkmaktadır. Yaşanılan çevre ile ilgili olarak ise örneklem grubunun çoğunluğunun kentsel alanda ikamet ettiği/yaşadığı ifade edilebilir. Çocuk sahibi olma ve sayısı ile ilgili dağılım ele alında, ebeveynlerin neredeyse tamamının çocuk sahibi olduğu, çocuk sayısının çeşitlilik arz ettiği ancak daha çok iki çocuk sahibi olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte örneklem grubunun çocuklarının daha çok lise ve ortaokulda okuduğu anlaşılmaktadır.

Pandemi sürecinde evde akrabalarla kalma durumu incelendiğinde, katılımcıların kahir ekseriyetinin ailelerinin yanında sürekli kalan bir akrabasının bulunmadığı tespit edilmiştir. Akrabası/yakını ile birlikte yaşadığını belirtenlerin ise daha çok anneanne/babaanne ve anne-baba ile kaldıkları belirlenmiştir. Bu kapsamda araştırmaya katılan ebeveynlerin aile yapısının büyük çoğunlukla çekirdek aile olduğu anlaşılmaktadır. Din eğitimi alma durumuna bakıldığında ise, ebeveynlerin tamamının çeşitli yollarla din eğitimi aldıkları görülmektedir. Bunda da aile ve yaz Kur'an kurslarının önemli bir yere sahip olduğu tespit edilmiştir.

COVID-19 pandemi sürecinde evde kalma durumu ele alındığında, ebeveynlerin “daha çok bazen işe gittiği, bazen evde kaldığı” ve “çalışmadığı ve çoğunlukla evde kaldığı” anlaşılmaktadır. Eşlerin evde kalma durumu ile ilgili olarak ise eşlerinin çalışmadığı ve çoğunlukla evde kaldığı / işinden dolayı mesai saatlerinde evde kalmadığı, işe gittiği sonucu ön plana çıkmaktadır. Evde zaman geçirme ve değerlendirme ile ilgili olarak da ebeveynlerin daha çok çocuklarıyla vakit geçirerek zamanı değerlendirmeleri ve bu süreçte beraber TV/sinema izleme / oyun oynama karşımıza çıkmaktadır. Aynı duruma çocuklar açısından bakıldığında, çocukların evde daha çok uzaktan eğitim dersleri, anne-babaları ile vakit geçirerek ve oyun oynayarak zaman geçirdiği anlaşılmaktadır.

Salgın ile birlikte kitle iletişim araçlarının ebeveynlerin hayatındaki yerinde bir değişimin yaşanma durumu analiz edildiğinde, örnekleme giren ebeveynlerin çoğunluğunun hayatında kitle iletişim araçlarında (TV/internet/bilgisayar/tablet/cep telefonu/ vb) bir değişime yol açtığı belirlenmiştir. Bunun yanında, salgın süreci ve öncesinde aile içi iletişimin değişim durumu ele alındığında, katılımcıların dörtte üçüne göre salgınla birlikte aile içi iletişimde olumsuz bir değişim yaşanmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Konu aile içi iletişim açısından irdelendiğinde, ebeveynlerin çoğunluğunu salgın sürecinin eş ve çocuklarıyla iletişimini olumsuz yönde etkilemediğine işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında salgın sürecinin çocukların iletişimi üzerindeki etkisine bakıldığında, salgın döneminin çocukların birbiriyle iletişimi üzerinde herhangi bir etkisi olmaması öncelenirken, önemli bir oranın da kısmen olumlu/olumlu etkisi olduğunu belirttiği tespit edilmiştir.

Uzaktan eğitim programı (MEB/Üniversite) ile ilgili değerlendirmeye bakıldığında, ankete katılan ebeveynlerin yaklaşık yarısının salgın sürecinde uzaktan eğitimi yeterli gördüğü ortaya konulmuştur. Bunun yanında MEB’in DKAB dersleri (din-ahlak-değer eğitimi) ile ilgili uzaktan eğitim programı incelendiğinde, ebeveynlerin önemli bir kısmı salgın sürecinde DKAB dersleri bağlamında uzaktan eğitimi yeterli gördüğünü ifade etmektedir. Ayrıca ebeveynlerin yarısından çoğu çocukların uzaktan eğitimden kısmen de olsa memnun olduklarını ifade etmektedir. Diğer yandan çocuklarla ilgili TRT ve DİB/Diyanet TV’nin din-ahlak-değer eğitimi ile ilgili yaptığı programlar (film, çizgi film, yarışma, oyun, söyleşi, kitap tanıtımı, örnek şahsiyetlerin hayatı vb.) ele alındığında, ankete katılan anne-babaların üçte birinden daha fazlası TRT ve DİB’in faaliyetlerini/programlarını yeterli bulduğunu belirtmektedir.

Öte yandan ebeveynlerin çocuklarının genelde eğitim özelde ise din-ahlak-değer eğitimi sürecini destekleme durumları ele alındığında, ebeveynlerin büyük çoğunluğunun çocuklarının eğitim/din-ahlak-değer eğitimi sürecini desteklediği, çocuklarıyla ders dışı etkinlikler yaptığı, bu etkinliklerde ise Kuran-ı Kerim ve dua okuma, kitap okuma ve oyun oynamaya daha çok yer verdiği tespit edilmiştir.

Salgın sürecinde aile içi iletişimde yaşanan sorunlarla ilgili durum analiz edildiğinde, sosyal medya ve internet kullanımının artması, evde kalma süresinin uzaması, dışarı çıkmanın sınırlı olması ve çocukların evde sıkılmaları gibi problemlerin daha fazla vurgulandığı görülmektedir. Ayrıca, camiden uzak kalmaları, evde sürekli kalmaktan

sıkılmaları, internet vb. de, salgın sürecinde çocukların din-ahlak-değer eğitiminde karşılaştığı/yaşadığı en önemli sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Salgın sürecinin aile içi iletişim ve aile bağlarının güçlenmesi üzerindeki etkisi değerlendirildiğinde, ebeveynlerin büyük çoğunluğunun salgın sürecinin aile içi iletişimi / aile bağları üzerinde olumlu/kısmen olumlu etkisi olduğunu ve bu süreçte de ailedeki bireylerle daha fazla vakit geçirme/birlikte olma faktörünün etkili olduğunu belirttiği görülmektedir. Ayı zamanda salgın sürecinin aile içi iletişimin geleceği üzerindeki etkisine bakıldığında ebeveynlerin dörtte üçünden fazlasının salgının ailede iletişimi güçlendireceği düşüncesinde olduğu, bu süreçte ise aile bağlarının güçlendiği ve aile bireylerinin birbirini daha iyi tanınması yönünde bir değişimin ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

Diğer taraftan araştırmaya katılan örneklem grubunun büyük çoğunluğunun, salgın sürecini aile içi iletişim ve ailede din-ahlak-değer eğitimi için bir fırsat olarak gördüğü ve bu fırsatlarda ise temizlik, sağlıklı yaşam ve sosyal mesafenin önemi kazanımlarının ön plana çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında salgın sürecini aile içi iletişim ve ailede din-ahlak-değer eğitimi için bir tehdit olduğunu düşünenler ise tehditin olumsuz yansımaları olarak yalnızlaşma/bireyselleşme, korku ve ümitsizlik duygusuna işaret etmektedirler.

Salgın sürecinin aile bireylerinin dini duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerinde etkisine bakıldığında, bu sürecin büyük oranda aile fertlerinin dini duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerinde olumlu/kısmen olumlu etkisi olduğu ve bunun da dua, şükür, ibadet kavramlarının daha iyi anlaşılması ve bunların daha çok uygulanmasına katkı sağladığı sonucuna ulaşıldığı söylenebilir. Aynı şekilde salgın sürecinin olumsuz etkisi ile ilgili olarak ise internet/sosyal medya kullanımı, camiye gidememe, hayatın önemi ve korku/ümitsizlik gibi tutum ve davranışların ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.

Konu, ailenin geleceği açısından irdelendiğinde, salgın sürecinin gelecekte aile bağlarının artması, ailenin öneminin farkına varma, birlik-beraberlik duygusu ve sağlıklı iletişimin kurulması konuları üzerinde etkili olması ön plana çıkarken, bencilliğin artması ve korku ile yaşama da dikkat çekilen olumsuz etkiler arasında yer almaktadır.

Öte taraftan salgın sürecinin çocukların eğitimi ve onları geleceğe hazırlama üzerindeki etkisi incelendiğinde, ankete katılan ebeveynlerin konuyu daha çok eğitim açısından ele aldığı ve bununla ilgili olarak salgın sürecinin olumsuz etkilerine (okula gidememe, okuldan soğuma, eğitimin sekteye uğraması, eğitimin niteliği, motivasyon düşüklüğü, can sıkıntısı vb.) dikkat çektikleri ve uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimin yerini tutamayacağı düşüncesinde oldukları söylenebilir. Bununla birlikte salgın sürecinin çocukları kişisel gelişim ve geleceğe hazırlama açısından kısmen olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşıldığı ifade edilebilir.

Sonuç olarak, Koronavirüs küresel salgın sürecinin bir çok kurumu/alanı etkisi altına aldığı, aile kurumunu da etkilediği, ailede birtakım önemli değişimleri beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu bağlamda salgın süreci, zaman zaman bir fırsata (aile ile birlikte olma, vakit geçirme, bireylerin birbirini daha iyi tanınması, çeşitli etkinlikler

yapılması, düzenli bir aile hayatı, aile bağlarının güçlenmesi vb.) dönüşürken, bazı olumsuz (korku, ümitsizlik, bencillik, yalnızlaşma, camiye gidememe vb.) yansımalarla da karşılaşıldığı tespit edilmiştir.

Buradan hareketle, salgın sürecinin ailenin geleceğini etkilediği/etkileyeceği, bu süreçte bireysel/toplumsal/kurumsal bağlamda ilgili ve yetkililerin [aile bireyleri (anne-baba-çocuklar), toplum, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Yükseköğretim Kurulu, Sağlık Bakanlığı, STK'lar] alacağı tedbirlerle, pandemi sürecinin ailenin geleceği açısından olumlu yöne evrilebileceği, bir fırsata dönüştürülebileceği ve bir değişim/dönüşümün gerçekleşmesinde etkili olacağı ifade edilebilir. Ayrıca bu alanda yapılacak çalışmaların ve “salgın sürecinde aile” merkezli yapılacak alan araştırmalarının ilgili literatürün zenginleşmesine katkı sağlayacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Altun Ekiz, M. (2020). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin karantina dönemindeki uzaktan eğitim ile ilgili görüşleri (nitel bir araştırma). *Spor ve Rekreasyon Araştırmaları Dergisi*, 2 (Özel Sayı 1), 1-13.
- Baş, T. (2006). *Anket nasıl hazırlanır uygulanır değerlendirilir?* Ankara: Seçkin Yayınları.
- Başkonak, M., (2021). Covid-19 salgın sürecinde işitme engellilere yönelik uzaktan yaygın din eğitimi. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 12, 89-119.
- Bayyığıt, M. (2013). Din sosyolojisinin doğuşu ve gelişimi. M. Bayyığıt (Ed.). *Din Sosyolojisi* içinde (3-40). Konya: Palet Yayınları.
- Bozkurt, V. (2020). Pandemi döneminde çalışma: ekonomik kaygılar, dijitalleşme ve verimlilik. *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri* içinde (s. 115-136). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Can, E. (2020). Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye’de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), 11-53.
- Creswell, J. W. (2016). *Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. S. B. Demir (Çev. Ed). Ankara: Eğiten Kitap.
- Çakı, F. (Ed.). (2020). *Modernitenin pandemik hâlleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Çanakcı, A. A. (2021). *Pandemi sürecinde ilahiyat öğrencilerine göre Arapça eğitimi*. Konya: Palet Yayınları.
- Erkuş, A. (2011). *Davranış bilimleri için bilimsel araştırma*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gençoğlu, C. & Çiftçi, M. (2020). Covid-19 salgınında eğitim: Türkiye üzerinden bir analiz. *Journal of History School*, 46, 1648-1673.
- Eren, E. (2020). Yeni tip koronavirüs’ün Türk eğitim politikaları uygulamalarına etkisi: Milli Eğitim Bakanlığının ve yükseköğretim kurulunun yeni düzenlemeleri. *Yükseköğretim Dergisi*, 10 (2), 153–162. doi:10.2399/yod.20.716645
- Erkut, E. (2020). Covid-19 sonrası yükseköğretim. *Yükseköğretim Dergisi*, 10 (2), 125–133.
- Işık, A. (2020). Koronavirüs (covid-19) salgını döneminde ailede krize müdahale, *Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 2020: 1-9.
- Kahraman, M. E. (2020). Covid-19 salgınının uygulamalı derslere etkisi ve bu derslerin uzaktan eğitimle yürütülmesi: temel tasarım dersi örneği. *Medeniyet Sanat - İMÜ Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 44-56.
- Kaleci, F. & Başaran, E. (Ed.). (2020). *Pandemi sürecinde sosyoekonomik değişim ve dönüşümler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.

- Karadağ, E. ve Yücel, C. (2020). Yeni tip koronavirüs pandemisi döneminde üniversitelerde uzaktan eğitim: lisans öğrencileri kapsamında bir değerlendirme çalışması. *Yükseköğretim Dergisi*, 10 (2), 181-192.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaptan, S. (1993). *Bilimsel araştırma ve istatistik teknikleri*. Ankara: Tekışık Web Ofset Tesisleri.
- Okumuş, E. (Ed.). (2020). *Küresel salgınlara farklı bakışlar psikolojik, sosyolojik, dinî, kültürel, tarihi, hukuki ve siyasi analizler*, Ankara: Eskiye Yayıncılık
- Okumuş, E. (2021). Covid-19 Küresel salgın sürecinde ev ve aile. *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 89-117.
- Pınar, M. A. & Dönel Akgül, G. (2020). The opinions of secondary school students about giving science courses with distance education during the covid-19 pandemic. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 10 (2), 461-486.
- Serçemeli, M. & Kurnaz, E. (2020). Covid-19 pandemi döneminde öğrencilerin uzaktan eğitim ve uzaktan muhasebe eğitimine yönelik bakış açıları üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), 40-53.
- Turna, E. A. & Usta, G. (2021). Covid-19 Pandemisi'nde evin değişimi ve evde çalışma ortamları. *Mimarlık Fakültesi Dergisi - Journal of Faculty of Architecture*, 3 (2), 115-128.
- Yamamoto, G. T. ve Altun, D. (2020).Coronavirüs ve çevrimiçi (online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 25-34.

İnternet Kaynakları

- Anadolu Ajansı (2020a). *A'dan z'ye 'hayat eve sigar' uygulaması*. <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/adan-zye-hayat-eve-sigar-uygulamasi/1963779> adresinden 15 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.
- Anadolu Ajansı (2020b). *İçişleri Bakanlığı'ndan 81 ile 'yeni kısıtlama ve tedbirler' genelgesi*. <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/icisleri-bakanligindan-81-ile-yeni-kisiltlama-ve-tedbirler-genelgesi/2061113> adresinden 15 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.
- Göl-Güven, M. vd. (2020a). *Covid-19 pandemisinin aile yaşantısına yansımaları (covid-19 aile) rapor-1*. <https://img1.wsimg.com/blobby/go/7cc36312-26f1-4303-a5b4-0d1598c91028/Covid19%20Aile%20Rapor1%20.pdf> adresinden 26 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Göl-Güven, M. vd. (2020b). *Covid-19 pandemisinin aile yaşantısına yansımaları (covid-19 aile) rapor-2*. <https://img1.wsimg.com/blobby/go/7cc36312-26f1-4303-a5b40d1598c91028/Covid19%20Aile%20Rapor%20%20-0001.pdf> adresinden 26 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- İçişleri Bakanlığı (2020a). *Haziran ayı normalleşme tedbirleri genelgesi*. <https://www.icisleri.gov.tr/haziran-ayi-normallesme-tedbirleri-genelgesi> adresinden 17 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.
- İçişleri Bakanlığı (2020b). *Koronavirüs ile mücadele kapsamında - yeni kısıtlama ve tedbirler genelgeleri*. <https://www.icisleri.gov.tr/koronavirus-ile-mucadele-kapsaminda-sokaga-cikma-kisiltlamalari---yeni-kisiltlama-ve-tedbirler-genelgeleri> adresinden 17 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.
- MEB. (2020a). *Bakan Selçuk, Koronavirüs'e karşı eğitim alanında alınan tedbirleri açıkladı*. <https://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-koronaviruse-karsi-egitim-alaninda-alinan-tedbirleri-acikladi/haber/20497/tr> adresinden 25 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.
- MEB. (2020b). *EBA ve canlı sınıf kullanım saatlerinde artış*, <https://yegitek.meb.gov.tr/www/eba-ve-canli-sinif-kullanim-saatlerinde-artis/icerik/3041> adresinden 06 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.
- Sağlık Bakanlığı (2020a). *COVID-19 nedir ?* <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html> adresinden 25 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.
- Sağlık Bakanlığı (2020b). *COVID-19 normalleşme süreci ve alınacak tedbirler*. <https://shgmhastahakdb.saglik.gov.tr/Eklenti/37462/0/covid-19-normallesmeustyazi5ebe9a5b-9c9a-4c93-888e-87f10ddb512apdf.pdf> adresinden 15 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.

Sağlık Bakanlığı (2020c). *Hayat eve sığar*. <https://hayatevesigar.saglik.gov.tr/> adresinden 01 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.

Sağlık Bakanlığı (2020d). *Hayat eve sığar*. <https://hayatevesigar.saglik.gov.tr/HES.pdf> adresinden 01 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.

Sağlık Bakanlığı (2020e). *Yeni koronavirüs hastalığı - evde kal*.

<https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66184/yeni-koronavirus-hastaligi----evde-kal.html> adresinden 01 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.

Sağlık Bakanlığı (2021). *Bakan koca, Türkiye'nin kovid-19'la 1 yıllık mücadele sürecini değerlendirdi*. <https://www.saglik.gov.tr/TR,80604/bakan-koca-turkiyenin-kovid-19la-1-yillik-mucadele-surecini-degerlendirdi.html> adresinden 25 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.

YÖK. (2020). *Basın açıklaması*,

<https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/YKS%20Ertelenmesi%20Bas%C4%B1n%20A%C3%A7%C4%B1klamas%C4%B1.aspx> adresinden 07 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.

İKİNCİ CİLT

E- ISBN: 978-625-7675-94-9

Konya, Aralık 2021

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PANDEMİDE AİLE VE GELECEĞİ

İKİNCİ CİLT

E- ISBN: 978-625-7675-94-9

Konya, Aralık 2021

KOVID 19 SALGINININ AİLE HAYATIMIZ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Prof. Dr. Selim ÖZARSLAN

Fırat Üniversitesi

GİRİŞ

1. SALGININ BİREY VE AİLE HAYATIMIZ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Kovid 19 isimli korona virüsün bir ülke ya da bölgeyi aşarak bütün dünya çapında yayılması, insan hayatının birçok alanına etkili tesirde bulunduğu gibi önem ve değerini dinden kazanan kutsal aile hayatlarımızı da farklı açılardan etkisi altına almış bulunmaktadır. Zira bu virüs musibeti, insanın olağan yaşamını derinden etkilemiş, birey ve toplum yaşantısını sosyal, politik/ siyasal, kültürel, ekonomik, psikolojik ve dini açılardan değişime uğratmıştır. Bizleri sosyal, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik, eko-politik ve toplumsal hayatımızdan ve alışkanlıklarımızdan zorunlu olarak soyutlamış, evlerimizde bizi adeta mahsur bırakmıştır. Covid 19 salgınına yakalanan insanlarımızın bir kısmının sıkıntılı, bir soluk nefese muhtaç şekilde acı çekerek çırpınarak ölmelerine sebebiyet verdiği gibi yakınlarının onların cenazesine katılmalarını zorunlu olarak engellemiştir. İnsanlar rızıklarını kazanmak, geçimlerini sağlamak için iş yerlerine, çocuklar ve gençler yeni şeyler öğrenerek gelecek hayatlarına hazırlanmak için okullarına ve fakültelerine, müminler günlük ve haftalık ibadetlerini yapmak için mabetlerine gidemez olmuşlardır. İnsanların kimisi zorunlu kimisi gönüllü karantina altında yaşam mücadelesi vermektedir. Bu durum genelde ailenin günlük hayat ve alışkanlıklarını özelde aile bireylerinin iş hayatını, ekonomik durumlarını, aile içerisindeki hak, görev ve sorumluluklarını, eğitim- öğretim model ve sistemini, psikolojik ve ruhsal durumlarını ve inanç ve ibadet hayatlarını derinden etkilemiştir. Çalışmamızdaki tespitlerimiz genel olarak kendi gözlem ve tecrübelerimize dayanmaktadır.

2. SALGININ BİREY VE AİLE HAYATIMIZ ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLERİ

İlk, orta, lise ve üniversite öğrencileri eğitim-öğretim hayatlarını evlerinde bilgisayar, televizyon, tablet, telefon vb. gibi teknolojik araçlarla uzaktan öğretim sistemiyle sürdürmek mecburiyetinde kalmışlardır. Söz konusu teknolojik araçlarla uzaktan bağlantılı / online olarak yapılan eğitim ve öğretim, gelişim ve büyüme çağındaki çocuk ve gençlerin bilişsel, fiziksel ve ruhsal gelişimlerini olumsuz olarak etkilemiş

hareketsizlik, ilgi dağınıklığı, derse yoğunlaşamama gibi psikolojik ve psiko-motor kimi sorunlara neden olmuştur. Ancak salgının yayılmasını önlemek içinde uzaktan eğitim modelinden başka bir yöntem henüz bulunmuş değildir. Çocuk ve gençlerin gelişim süreci içinde yapılacak eğitimde ne kadar az teknolojik araçlar kullanılırsa o kadar çok hareket etme imkânını ortaya çıkaracaktır.

Birey ve toplumun sosyal hayattaki birbirleriyle olan yakın (fizikî) insanî ilişkileri zayıflamış, alışverişler mahalle market, kasap ve manavları yerine internet üzerinden sanal olarak yapılmaya başlamıştır. Böyle bir durum yerel esnafın yaşamının zorlaşmasına neden olurken internet üzerinden alışveriş yapan uluslararası şirketlerin daha da büyümesine aracılık etmiştir. Bu durum ekonomik yönden gelir dağılımında eşitsizlik, haksızlık ve haksız rekabete yol açmıştır. Salgın öncesi var olan gelir dağılımı bozukluklarıyla artan ekonomik eşitsizlik, işsizlik ve yoksulluk, salgından sonra ve salgın sürecinde daha da artmıştır. Öyle görünüyor ki, Kovid 19 isimli küresel Koronavirüs salgını, küresel kapitalist ekonomik sistemden beslenen uluslararası yabancı şirketlerin işine yaramış, cirolarını katlamıştır.

Salgın sürecinde aile bireyleri zamanlarının çoğunu evlerinde geçirmek zorunda kaldığından hareketsiz bir yaşamı da doğurmuştur. Aile içinde kuruyemiş tüketiminin artması, bedensel yağlanma, obezite ve hareketsizliği olabildiğince artırmıştır. Kimi bilinçli aileler hareketsizliğin zararlarını en aza indirmek için evde dengeli beslenme ve spor hareketlerine yönelseler de yine de bir takım dengesiz beslenme sorunlarıyla karşılaşabilmişlerdir. Salgın sürecinde aile bireyleri arasında özellikle orta yaş ve gençlerde baş ağrısı, diyabet (şeker), obezite gibi sağlık sorunları baş göstermiştir. Salgından korunma maksatlı evde kalmanın yol açtığı hareketsiz yaşamın ortaya çıkardığı bedensel ve psikolojik sorunlar evde yapılabilecek fiziksel aktiviteler ve hareketli yaşam eğitim ve eksersizleriyle dengelenmeye çalışılabilir.

Küresel salgın sürecinde kimi aile bireyleri zamanlarının neredeyse tamamını evlerinde geçirmek zorunda kaldığından boş vakitlerini nasıl değerlendireceklerini planlayamamışlar, bu nedenle aile bireyleri daha çok da karı koca arasında ailevi sorumlulukları yerine getirip getirmeme konusunda geçimsizlikler ve tartışmalar ortaya çıkmıştır. Zaman bolluğu ve meşguliyetlilik aile bireylerinin beden ve ruh sağlıklarını olumsuz etkilemiştir. Bu durum karı koca arasında daha önce var olan ancak hızla akan hayatın meşguliyetleri içinde kontrol edilebilen kimi kişisel uyumsuzlukları ve ailevi sorunları ortaya çıkararak aile içi geçimsizlik ve kavgaları doruk noktasına varırmış, birçok karı kocayı ayrılmak için mahkemelere müracaat ettirmiştir. Zira bir işle meşguliyet, insanın dünya hayatında beden ve ruh sağlığı için oldukça önemli bir faaliyettir. Kur'an-ı Kerim'in "açılıp genişlemek, sevinmek, iç huzuruna kavuşmak"¹ anlamlarına gelen İnşirâh sûresinde de bu konuya "Feizâ ferağte fensab/ Önemli bir işi bitirince hemen diğerine koyul"² şeklinde temas edilmiştir. Bu ayetten ilhamla olacak meşhur hekim Ebû Bekr er-Razî insanın beden ve

¹ İmaduddin Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *Tefsiru'l- Kur'ani'l-Azim*. (Kahire: Mektebetü'l-Kayyime, 1414/ 1993), IV, 509; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*. (İstanbul: Çelik-Şura, trs). VIII, 518; Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. (Ankara: DİB. Yayınları, 2008), V, 641.

² İnşirah, 94/7.

ruh sağlığının korunmasında “Meşguliyetten daha iyi bir tedavi yoktur..”³ diyerek insan hayatında meşguliyetin önemine atıfta bulunmuştur.

Salgın sürecinde ailevi sorunların özellikle karı-koca arasındaki sorunların çözümü için evi aile okulu haline getirmek gerekiyor. Bunun sağlanması için öncelikle karı koca arasındaki ilişkilerde pozitif iletişimin olması önem taşımaktadır. Eşler arasında pozitif iletişimin tesisi ise birbirlerinin hata ve kusurunu düzeltmeye çalışmamaları, güç ve hâkimiyet savaşlarına girmemeleri ve evde olumlu bir atmosfer oluşturmakla sağlanabilir. Olumlu bir atmosferin bulunduğu evde çocuklar da güven içinde ve mutlu olacaklardır. Yine aile bireyleri birlikte zaman geçirmeli, birbirleriyle nitelikli beraberlikler kurabilmelidirler. Bunun içinde aile bireyleri birbirini düzeltmeye değil, birbirinin iyi ve pozitif yönlerini güçlendirmeye çalışmalıdır. Yine salgın sürecinde yaşanabilecek ailevi sorunların çözümünde ailece bir kitap okumak faydalı bir etkinlik olacaktır. Aile bireylerinin her birinin sırasıyla birer sayfa okuması, bunun her gün yarım saat şeklinde sürdürülmesi, hem anne- babanın hem de çocukların kitap okuma alışkanlığı kazanmasını sağlayacaktır.

3. SALGININ BİREY VE AİLE HAYATIMIZ ÜZERİNDEKİ OLUMLU ETKİLERİ

Salgın sürecinin birey ve toplum hayatına olumsuz yansımaları olduğu gibi olumlu yansımaları da olmuştur.

Covid 19 salgını günümüz insanına hayatın ve ölümün anlamı üzerinde düşünmelerine yol açmıştır. Koronavirüs salgınının bütün dünya ölçeğinde yaygınlaşması ve insanların zor ve acı çekecek biçimde ölümüne sebebiyet vermesi ve 21. Yüzyıl dijital çağında yaşayan insanoğlunun bilim ve teknolojiye ulaştığı yüksek uygarlık düzeyine rağmen bu salgın hastalık karşısında yetersiz ve aciz kalması, insanımızı hayatın ve ölümün neliği ve anlamı üzerinde düşünmeye, dini ve metafizik sorgulamalar yapmaya yeniden ve ciddi bir şekilde yönlendirmiştir. Müslüman Türk toplumunda hayatın ve ölümün neliği ve anlamı üzerinde sorgulama yapanların daha çok orta yaş ve orta yaş üstü yetişkin kişiler olduğunu gözlemliyoruz. Bunlar genelde inançlarını yaşantılarıyla karşılaştırmışlar, inançlarıyla yaşadıkları hayatın birbiriyle örtüşmediğini fark ederek, yaşantılarını inançları doğrultusunda düzenlemeye, en azından aksattıkları ve ihmal ettikleri ibadetlerini yapmaya başlamışlardır.

Salgın süreci aşırı tüketim sahiplerinin normal tüketime yönelmelerine de zorunlu olarak yol açmıştır. Modern dönemde yaşanan sıkıntı ve bunalımların en önemli sebeplerinden biri hiç kuşkusuz insanî ve ahlakî değerlerin hayatın dışına itilmesi, fitratın yani yaratılışın bozulması ve aşırı tüketim ve gösteriş eğilimidir. İnsanın yaratana karşı sorumluluğunu unutması, hakikat buhranına, diğer insanlara ve doğal çevreye karşı hoyratça davranması merhamet krizine neden olmuştur.

Koronavirüs öncesi sosyal medya araçlarını yediklerini, içtiklerini ve giydikleri elbiseleri gösteriş amaçlı paylaşımların hayat anlayışına da büyük ölçüde ket vurmuş, onların bu aşırı gösteriş tutkularını törpülemiştir.

³ Ebû Bekr er-Razî, *Ruh Sağlığı (et-Tıbbu'r-Ruhani)*. Çev. Hüseyin Karaman, (İstanbul: İz Yayınları, 2004), 45.

Salgın, salgın öncesi hızlı akan çağdaş yaşamı oldukça yavaşlatmış, modern hayatın meşgaleleri içinde aile ve toplum hayatımızda ihmal edip unuttuğumuz tarih bilincimizin, kültürel ve kimlik değerlerimizin, aile içi iletişim ve ilişkilerimizin yeniden hatırlanmasına ve canlanmasına sebebiyet vermiştir. Çalışan anneler, aile ocaklarında çocuklarıyla birlikte daha fazla zaman geçirme imkânına kavuşurken çağdaş yaşamın dayattığı koşuşturmada ihmal edilen yeme, içme, konuşma ile ilgili örf, adet ve beslenme biçimlerimize de dönülmesine sebebiyet verilmiştir. Hazır ve döndürülmüş gıdalar yerine ev yapımı yöresel ve geleneksel yemekler, anne ele değmiş ev yapımı ekmekler yapılmış, bu şekilde geleneksel yemek çeşitlerimiz, ekmek ve çöreklerimiz yeni yetişen çocuklarımıza da tattırılarak öğrenmelerine zemin hazırlanmıştır. Ev yapımı ekmek, kete, çöreklerin yapımında aile bireyleri sevgi ile bir araya gelmiş çocuklarımız özellikle kız evlatlarımız anneye yardım ederek bizzat yaşayarak öğrenme imkânına kavuşmuştur. Bu durum örf, adet, gelenek ve göreneklerimizin kısacası kültürümüzün nesilden nesile aktarılmasına ve kültürel sosyalleşmeye kapı aralamıştır.

Koronavirüs salgını sürecinde evlerde mahsur kalınması insanlara daha fazla zaman bıraktığından aile bireylerinin zaman darlığından ötelemek zorunda kaldığı kitapları okumalarına fırsat vermiştir. Bu süreçte kitap okuma oranı Kovid öncesi kitap okuma oranına nispeten bir hayli yükselmiştir.

Küçük bir virüs bütün dünyadaki insanların sıradan bir eylem olarak düşündükleri nefes alıp vermenin ne derece önemli bir nimet olduğunu onlara hissettirmiştir. Yapay kalpler yapacak düzeyde gelişen tıp ve mühendislik bilim ve teknolojisinin insanı bir virüs karşısında koruyamadığını, kendisinin hayata mutlak egemen olamayacağı gerçeğini kabul etmesine yol açmıştır. Nükleer silah teknolojisine sahip bir nevi yarı tanrılık iddiasında bulunan insanların da bu iddiaları bir virüs karşısında kalın bir duvara çarparak akamete uğramıştır. Bu durum birçok insanda dine dönüşe, kendisinin ve yaşadığı evrenin dışında bunları var eden ve düzenleyen bir varlığın olduğunu yaşayarak duyumsamalarına sebebiyet vermiştir.

Koronavirüs salgınının birey ve topluma olumlu etkilerinden birisi de haz ve hız üstüne kurulu modern yaşamın akışına kendini kaptırarak ölümü unutan günümüz insanına ölümü hatırlatmış olmasıdır. Modern insan için ölüm lezzetlerin sona ermesi anlamına geldiğinden ne kadar az dile getirilir hatırlanırsa o kadar makbuldü. Ölüm ve onu çağrıştıran bütün nesne ve kavramlar gündelik hayatın dışına itilmişti. Çünkü ölüm, modern hayata uygun değildi. Halbuki modern insanda dahil bütün evrenin yaratıcısı olan Yüce Allah “Her nefis ölümü tadacaktır”⁴ ilahi emriyle ve O’nun elçisi Hz. Muhammed de “Lezzetleri bıçak gibi kesen ölümü sıkça hatırlayınız”⁵ sözüyle ölümün kaçınılmaz bir gerçeklik olduğunu bir çok kez vurgulamışlar ve insanlığı ikaz etmişlerdiler. Modern hayatın lezzetleri ve meşgaleleri içinde Korona virüs salgınının her gün binlerce kişinin ölümüne yol açtığına tanıklık eden insanlar, ölüm korkusunu derinden hissetmeye başladılar. Salgın sebebiyle ölümün yeniden hatırlanması insanların yitirdiği yahut ihmal ettiği dini değerlerini yaşamalarına öncülük edebilir.

⁴ Âl-i İmran, 3/185; Enbiya, 21/35; Ankebût, 29/57.

⁵ Tirmizi, Zühd, 4; Nesâî, Cenâiz, 3.

Koronavirüs salgınından korunmada sağlık bilim kurulunca el, yüz ve beden temizliğine yapılan vurgu, dezenfektanlarla ellerin sıklıkla yıkanması ve silinmesinin istenmesi, insanların öteledikleri fitrat ve temizlik dini olan İslam'ın emirlerine yeniden yönelmelerinde etkili olmuştur. İslam Peygamberi Hz. Muhammed de bu konuda “en-Nezâfetü mine'l-imân/ Temizlik imandandır”⁶ buyurmuştur. Hem virüsün bulaşmasından korunmak hem de her an ölebileceklerinin farkında olduklarından ölümden sonrasına hazırlık amacıyla abdestler alınarak namazlar kılınmış ve Yüce Yaratana dualar edilmeye başlanmıştır.

Koronavirüs salgın musibeti, birey ve toplum hayatında insanlara saygı, şefkat ve nezaketle muamele etme isteği uyandırmıştır. Çünkü bu tür musibetler, birey ve toplumu aşırılığa ve merhametsizliğe meylettiren kendisiyle yetinme, kendini beğenme duygusundan yani istiğnadan kurtarmaktadır. “Gerçek şu ki, insan kendini kendine yeterli görerek azar”⁷ ayetinde belirtildiği gibi sağlık, sıhhat ve afiyetten dolayı kendini her şeyden üstün gören birey ve toplumlar, hürmet ve şefkate layık olan diğer birey ve toplumlara saygı ve hürmet beslemez. İşte bu tür musibetlere maruz kalanlar, kendilerinin acizliğinin farkına varıp, kendilerini büyük görmekten vazgeçerek, diğer insanlara göstermeleri gereken saygı ve hürmeti göstermiş olurlar. Yani başlarına gelenlerden kendi yararlarına olmak üzere ibret ve ders çıkarmış olurlar. Bilindiği gibi şefkat insanın manevi değerlerinden biridir. Şefkat sevgiden daha büyük bir değerdir. Sevgide bir çıkar beklentisi söz konusu olabilirse de şefkat karşılıksız ve ön şartsız sevgidir. Nezaket duygusu ise saygıdan daha üstün daha gelişmiş yüce bir duygudur. Nezaket ince davranmayı, empati yapmayı gerektiren bir duygudur. İnsanlar bu öldürücü virüs salgını sayesinde en yakınlarından uzaklaşma mecburiyetinde kalarak, ailenin, anne ve babanın, çocuk ve eşin, eş ve dostun kısacası aile sıcaklığının insanın beden ve ruh sağlığı için ne kadar önemli olduğunu derinlemesine duyumsamış ve bu ailevi ilişkilerin iç huzuru için kaçınılmaz olduğunu yeniden fark etmiştir. Dolayısıyla ailevi ilişkilerine daha fazla önem vermeye ve onlara saygı, şefkat ve nezaketle muamele etmeye başlamıştır.

Normal zamanlarda sevgiye, ilgiye, yardımlaşmaya, merhamete, selamlaşmaya ve paylaşmaya ve diğerkâmlığa gereksinim duyan insanlar, salgın sebebiyle ev veya iş yerinde yalnız yaşamak zorunda kaldıklarında söz konusu bu değerlere daha fazla muhtaç olduklarının idrakine varmışlardır. Bu manevi değerler bizim inançlarımızın bir parçasıdır. Zor zamanlar insanımızın diğerkâmlığını her zaman artırmıştır. Diğerkâmlık yani insanın ihtiyacı olduğu halde diğer insanları kendine tercih etmektir. İslam ahlakçıları cömertlik erdeminin özel bir türü olarak “(başkasını) kendisine tercih etme” anlamına gelen isâr terimini geliştirmişler⁸ ve buna dinî-ahlakî literatürde îsâr ahlakı adı verilmiştir. Îsâr, Arapça'da bir şeyi veya bir kimseyi seçmek, üstün saymak demektir. Fayda ve zararda başkasının kar, yarar ve iyiliğini kendisinin önünde

⁶ Müslim, Tahâret 1; Tirmizî, Daavât, 86.

⁷ el-Alak, 96/6-7.

⁸ Karaman ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, V, 291-292.

tutmak manasında ise terimleşmiştir.⁹ Türkçemizde îsâr kavramı yerine diğerkâmlık, fedakârlık, özveri gibi kelimeler kullanılmaktadır. Bu şekildeki bir davranış aşırı şefkat ve merhamet eseridir. İslam tarihi Hz. Peygamber döneminden başlamak üzere îsâr örnekleriyle doludur. Hz. Peygamber, zorda kalan bir insanı evinde misafir ederek, ailesinin yiyeceğini ona ikram eden Ebu Talha isimli Medineli bir sahabeye “Bu gece sizin misafirinize karşı davranışınızdan Allah Tealâ çok hoşnut oldu”¹⁰ diyerek haklarında şu ayetin indirildiğini müjdelemiştir.¹¹ “Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları (muhtaç kardeşlerini) kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden yahut bencilliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹² İlk Müslümanlar yani sahabeler Allah’ın ahlakı ile ahlaklanan Hz. Peygamber’in ahlakı¹³ ile ahlaklanmış, onun yüce terbiyesinden geçmiş, Allah’ın hoşnutluğuna nail olmuş¹⁴ mümtaz şahsiyetlerdi.

Oruç tutmak aç insanların halini oruç tutana hissettirdiği gibi, salgının bulaşısından korunmak için evde kaldığından bazı gıda maddelerine ulaşamayan kimi bireyler, zayıf ve yoksulların halini hissetmeye başlamıştır. Yani salgın gelir düzeyi yüksek bireylerin, bu imkânlardan yoksun kimselerin ihtiyaçlarını gidermelerine aracılık etmiştir. Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: “Size ancak zayıflarınız vesilesiyle yardım ediliyor ve rızık veriliyor.”¹⁵

Covid 19 isimli virüsün neden olduğu salgın sürecinde işine giderek çalışmak zorunda olan anne ve babalar, evde kalmak zorunda kalan çocuklarının bakım ve gözetimi için büyük anne ve büyük babaya ihtiyaç duymalarına vesile olmuştur. Bu da ihmal edilen yalnız başlarına yaşamaya terk edilen büyük anne ve babanın öneminin kavranmasına ve onların çocukların yetiştirilmesinde ve gözetilmesinde etkili olabilecekleri gerçeğinin yeniden idrakine varılmasına yol açmıştır. Bu idrak modern yaşamın dayattığı çekirdek aileden dinî ve millî değerlerimizin beslediği geniş aile modeline geçişe zemin hazırlayabilmektedir. Bilindiği gibi dinimiz İslam anne babaya iyilik edilmesine özel önem atfeder. Kutsal kitabımız Kur’an ve sevgili Peygamberimiz çoğunlukla Allah’a kulluk vazifesinin hemen ardından ana babaya saygılı olunması ve onlara iyi davranılması gerektiği hususuna vurgu yaparlar. Kur’an anne babaya nasıl davranılması gerektiğine şu ayetlerle ışık tutar:

“De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyalım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana- babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin- sizin de onların da rızkını biz veririz-; kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın ve

⁹ Ragıb el-İsfahanî Ebu’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garibi’l-Kur’ân*, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), 8-9; Şerif Ali b. Muhammed Cürcânî, *et-Ta’rifât*. (Beyrut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1416/1995), 40.

¹⁰ Buhari, Menakıbü’l-Ensar, 10; Müslim, Eşribe, 172.

¹¹ İbn Kesir, *Tefsiru’l- Kur’ani’l-Azim*. IV, 326-327; Muhammed Ali Sabûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*. (Mekke: Daru’s-Sâbûnî, trs), III, 345; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*. VII, 222.

¹² Haşr, 59/9.

¹³ “Sen elbette yüce bir ahlak üzeresin” (el-Kalem, 68/4.)

¹⁴ et-Tevbe, 9/100, 117.

¹⁵ Buhari, Cihad, 76.

Allah'ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın! İşte bunlar Allah'ın size emrettikleridir. Umulur ki düşünüp anlarsınız.”¹⁶

“Allah ile birlikte bir ilah daha tanıma! Sonra kınanmış ve kendi başına terkedilmiş olarak kalırsın. Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana –babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine “öf!” bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle. Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: “RABBİM! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!” diyerek dua et.”¹⁷

İslam Peygamberi Hz. Muhammed de en önemli amelleri, Allah katındaki değerine göre, “Vaktinde kılınan namaz, ebeveyne iyilik ve Allah yolunda cihad” biçiminde sıralamıştır.¹⁸ Yine Peygamberimizin çok meşhur bir hadisinde “kebair” (büyük günahlar) diye bilinen başlıca kötülüklerin en büyükleri, “Allah’a ortak koşmak, ebeveyne asi olmak ve yalan yere şahitlik yapmak” şeklinde ifade edilmiştir.

Salgın sonrası salgının ölümcül olması sebebiyle olacak başta anne ve baba olmak üzere aile bireylerinde dine yöneliş, dini söylem kullanımında ve dinî duyarlılıkta artış göstermiştir. İnandığı dinin ibadetlerini ihmal sebebiyle yerine getirmeyenler, Cuma namazlarına camiye gitmeye, beş vakit namazı düzenli olarak eda edemeyenler, düzenli ve devamlı bir şekilde vakit namazlarını eda etmeye yönelmişlerdir. Aile bireylerinin ibadetlerinde kemiyet olarak artışla birlikte dinî duygu¹⁹ ve dinî düşüncede²⁰ de gelişim ve artış gözlenmektedir.

Salgın sürecinde sosyal ve ictimai hayatın kısıtlanması sebebiyle ibadet mahallerine Cuma namazı, beş vakit namaz, Ramazan Ayı'nda teravih namazı kılmak hatta vefat eden eş, dost ve yakınının cenaze namazı için gidemeyen birçok kimse, bu ibadetlerin bir kısmını evinde ailesi ve ev halkıyla birlikte yapmaya başlamıştır. Bu durum yani aile fertlerinin aile reisinin imamlığında birlikte ibadet etmeleri, aile bireylerinin birbirleriyle daha çok ve içten bir şekilde ilişki kurmasına vesile olduğu gibi, ailenin bedensel ve ruhsal açıdan inkişafına, çocukların ebeveynleriyle birlikte namaz kılarak, dua ederek, onların ibadet eğitimlerine olumlu katkılar da bulunmuştur. Tüm bu kazanımlar ailenin kurucuları olan anne baba açısından olduğu gibi çocuk ve gençler yönünden de dinî sosyalleşmeye zemin hazırlamıştır. Çünkü bir ailenin gerçek manada aile olması için ilişkilerin samimi ve görevlerin ortak olması gerektiği gibi bir dinin din olabilmesi için de ibadet ve ritüellerinin kolektif olması gerekir. Aksi takdir de bu bir inanç olur, din olmaz. Neticede salgın süreci birçok aile ve toplumu oluşturan kitleler açısından dini sosyalleşmeye önemli katkıda bulunmuştur.

¹⁶ el-En'am, 6/151.

¹⁷ el-İsrâ, 17/22-24.

¹⁸ Buhari, Edeb, 1; Müslim, *Sahih*, İman, 37.

¹⁹ Dini Duygu: Kişinin, dua ve ibadet etme esnasındaki gibi dinî tecrübe anında hissettiği duygu ve algıların genel toplamıdır. Bk. Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: TDV. Yayınları, 1993), 137.

²⁰ Dinî Düşünce: Bireyin din hakkında zihinsel olarak derinliğine akıl yürütmesi veya zihnin bilişsel olarak dinle ilgili konularda derinlemesine bir meşguliyetidir. Bk. Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003), 92-96.

4. TESPİTLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Günümüzde ortaya çıkan Covid 19 isimli korona virüs salgını birey ve toplum hayatını salgın öncesi hayatıyla mukayese edilemeyecek biçimde derinden etkilemiştir. İstisnasız bütün dünya insanı korku, şaşkınlık ve çaresizlik içerisinde ne olacağını düşünmeye başlamıştır. Salgın dönemleri insanların analitik düşüncelerini kaybettiği zamanlardır. Komple teorileri yaygınlık kazanmaya başlamıştır. İnsanlar bu salgının ne olduğunu, neden olduğunu ve niçin meydana geldiğini anlamaya ve bundan anlamlar çıkarmaya yönelmişlerdir.

Salgın ve musibet anlarında insanlar kendi kendilerine yetmedikleri sorunuyla karşılaşmışlardır. Salgın ve musibet anlarında insanlar kendilerine yetmediklerinin idrakine vararak, bu zor süreçte kendilerinin yardımına koşacak aile bireylerinin, eş, dost ve akrabanın kısacası sosyal çevrenin insan için ne denli önemli olduğu duyumsamış ve ilişkilerini kuvvetlendirmeye başlamıştır. Sevgili Peygamberimizde insan hayatında eş, dost ve akrabanın önemine “ Akraba ile ilişkisini kesen cennete giremez”²¹ sözüyle değinmiştir.

Pandemi/ Salgın sürecinde çalışmak zorunda olanların çocuklarını evde kime bırakacakları sorunuyla karşılaşmışlar. En güvenilir ve eve sığabilecek kişiler olarak dede ve nineyi tespit etmişlerdir. Bu da büyükanne ve babanın ailenin sıhhat ve selameti için öneminin kavranmasına yol açmıştır.

Salgının ölümcül olması insanlara ölümü hatırlatmış, insana nereden gelip nereye gideceği sorusunu sordurarak hayatını bu soruya anlamlı cevap vereceği biçimde düzenlemesine yol açmıştır.

Yapay kalpler yapacak düzeyde gelişen tıp ve mühendislik bilim ve teknolojisinin insanı gözle görülemeyecek kadar küçük olan bir virüs karşısında koruyamadığını, kendisinin hayata mutlak egemen olamayacağı gerçeğini kabul etmesine yol açmıştır. Bu durum birçok insanda kendi özüne ve dine dönüş, kendisinin ve yaşadığı evrenin dışında bunları var eden ve düzenleyen bir varlığın olduğunu yaşayarak duyumsamalarına sebebiyet vermiştir.

Modern yaşamın dayattığı bireysel ve ben merkezli yaşam biçiminin insanı beden ve ruh sağlığından mahrum ettiğinin farkına varılmasıdır. Salgın süreci bireysel ve ben merkezli yaşayan kimi insanların beden ve ruh sağlıkları için aile kurumuna ihtiyaçları olduğunu hatırlatmıştır.

Salgın süreci boyunca kamu kurumları, bazı sivil toplum kuruluşları birey, aile ve toplumun beden ve ruh sağlığının korunmasında, temel ihtiyaçlarının karşılanmasında aktif rol oynamaktadırlar. Diyanet İşleri Başkanlığı da bir taraftan oluşturduğu Vefa destek gruplarıyla toplumun temel ihtiyaçlarını karşılarken diğer taraftan da camilerden okunan selalar, yapılan dualarla birey ve toplumun moral gücünü desteklemeye çalışmıştır ve benzer faaliyetleri devam etmektedir. Devlet kamu kurumlarıyla ve STK’larla salgın devam ettiği sürece sosyal destek programlarına yoğun bir şekilde devam etmelidir.

²¹ Müslim, Birr, 19.

SONUÇ

Hız çağında yaşayan günümüz insanı, her şeyin süratli bir şekilde aktığı hayat yolunda varlığı, hakikati, manayı tefekkür etmeyi unutmuş ve en önemlisi de kendi kendisiyle yüzleşmeye vakit bulamaz olmuştur. Dünya nimet ve lezzetlerinden haz almaktan başka bir şey düşünemiyordu. İşte tamda bu noktada ortaya çıkan Covid 19 isimli küresel salgın hızla akan hayatı yavaşlatarak, insanın kendisini ve çevresini fark etmesine yol açmıştır.

Modern dönemde yaşanan sıkıntı ve bunalımların en önemli sebeplerinden biri hiç kuşkusuz insanî ve ahlakî değerlerin hayatın dışına itilmesi ve fitratın yani yaratılışın bozulmasıdır. İnsanın yaratanına karşı sorumluluğunu unutması, hakikat buhranına, diğer insanlara ve doğal çevreye karşı hoyratça davranması merhamet krizine neden olmuştur.

Salgın, deprem, tsunami gibi sıkıntılı dönemler, insanın hayatını gözden geçirmeye, nereden gelip nereye gideceği sorusunu kendine tekraren sormasına zemin hazırlayan müstesna zamanlardır. Dünya hayatının muhasebesinin yapılmasına, öze dönmeye, kendine gelmeye, kendisiyle ve değerleriyle yüzleşmesine vesile olması açısından mutlaka değerlendirilmesi gereken süreçlerdir. Sonuçta Covid 19 Salgını da birçok insanımızın hem bireysel hem de toplumsal hayatına kaybettiği dini, milli ve kültürel değerleri yeniden kazandıran bir süreç olmuştur. Bunlardan en önemlisi bireyin kendini değiştirerek özüne dönmesi, doyumunu erteleyebilme bilincine ermesi ve sabırlı olma şuuruna ermesidir.

KAYNAKÇA

- Buhârî, Ebi Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahih-i Buhari*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Cürcânî, Şerif Ali b. Muhammed. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Ebû Bekr er-Razî, *Ruh Sağlığı (et-Tıbbu'r-Ruhani)*. Çev. Hüseyin Karaman, İstanbul: İz Yayınları, 2004.
- Hökekleli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV. Yayınları, 1993.
- İbn Kesir, İmaduddin Ebu'l-Fidâ İsmail. *Tefsiru'l- Kur'ani'l-Azim*, Kahire: Mektebetü'l-Kayyime, 1414/ 1993.
- İsfehanî, Ragıb Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- Karaman, Hayrettin ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: DİB. Yayınları, 2008.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac. *Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Özarslan, Selim. *Günümüz Kelam İnanç Problemleri*. Ankara: Nobel Yayınları, 2016.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003.
- Sabûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. Mekke: Daru's-Sâbûnî, trs.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ, Sünen. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Çelik-Şura, trs.

İKİNCİ CİLT

E- ISBN: 978-625-7675-94-9

Konya, Aralık 2021

PANDEMİ SONRASINDA KUR'AN-I KERİMDEKİ RUM SURESİ 21. AYET IŞIĞINDA AİLE BİLİNCİNİ OLUŞTURMAK

Doç. Dr. Mustafa Naci KULA

Bursa Uludağ Üniversitesi

GİRİŞ

2020 yılının başlarından itibaren bütün dünyayı etkileyen Covid 19 salgını, tıbbi, ekonomik, sosyal ve psikolojik açıdan toplumlarda ciddi bazı etkiler oluşturmıştır. 2021 Nisan ayının ilk haftasındaki verilere göre pandemiden dünyada toplam 134 milyon 800 bin kişi etkilenirken bunlardan 2 milyon 878 bin kişinin hayatını kaybettiği 107 milyon 24 bin kişinin de iyileştiği, en yüksek vaka sayısının 31 milyon 511 ile Amerika Birleşik Devletlerinde gerçekleştiği (trt Haber) Ülkemizde de toplam 3 milyon 9 bin kişi hastalanırken 3 milyon 37 bin kişi iyileşmiş, 34 bin 152 kişi de vefat etmiştir. (Bkz. Google.com) Zaman içerisinde virüsün mutasyon geçirmesi ile de ülkelerde vaka sayılarında artış gözlenmiş 2 ve 3. dalgalardan bahsedilmeye başlanmıştır. Pandemi sürecinde ülkeler bazı tedbirler almış, ülkemizde belli zamanlarda sokağa çıkma kısıtlaması yanında hafta sonu sokağa çıkma yasağı, kafe, kıraathane, lokal, çay bahçesi gibi yerler kapatılmış, lokanta ve benzeri yerler paket servisi yapma imkanı ile sınırlandırılmış, bu tedbirler özellikle küçük işletmelerde ekonomik anlamda bazı sıkıntıları da beraberinde getirmiştir.

Sokağa çıkmadaki kısıtlamalar ve eğitimin evden uzaktan eğitim modeline geçmesi nedeniyle aile yaşamında da bazı değişimler yaşanmış, aile üyelerinin daha fazla bir arada zaman geçirmeleri mümkün olmuş, bu duruma bağlı yaşanan değişimin avantaj ve dezavantajları da ortaya çıkmıştır. Bazı gözlemler aile hayatında şiddetin arttığı şeklinde durumları ortaya koyarken diğer yandan da aile içi paylaşımlar, ortak bazı eylemleri gerçekleştirme, aile içi dayanışma etkinliklerinin de gerçekleştiği tespit edilmiştir. (Bkz. Ünal&Gülseren, 2020: 89 vd)

Pandeminin getirdiği aile hayatındaki değişimlerin pandemi sonrasında sağlıklı aile içi ilişkilerin oluşması açısından dikkate alındığında bazı yönleri ile gözden geçirilmesini gerekmektedir. Pandemi sonrasında aile hayatı elbetteki ki bir anda istenilen düzeye ulaşamayabilir Çünkü pandemi sürecinde yaşanan sıkıntı ve zorluklar yanında bazı değişimlerin etkisi bir müddet daha devam edebilecektir. Bu nedenle pandemi sonrasında öncesindeki sıkıntı ve zorlukları aşmada ve olumlu değişimleri

geliştirebilmede aile hayatı ve bilincinin bazı ilkeler üzerinde yeniden oluşturulabilmesine ihtiyaç duyulabilir. Bu nedenle Kur'an-ı Kerimde Rum Suresi 21. Ayette yer alan hususların anlam ve önemi dikkate alınabilir. Böylece ayetteki hususların üzerinde durarak pandemi sonrasındaki aile hayatının günlük yaşamın olağanlığı içerisinde normalleşme sürecine geçişi sağlanabilir. Dolayısıyla çalışmamızın konusu, "Pandemi Sonrasında Kur'an-ı Kerimde Rum Suresi 21. Ayet Işığında Aile Bilincini Oluşturmak" tır. Konuyu ele alırken ailenin insan hayatındaki yeri ve önemi yanında Pandemi sürecinde aile hayatında yaşananların ana hatlarıyla üzerinde durulacaktır. Bununla birlikte pandemi sonrasında oluşması hedeflenen aile hayatı Rum suresindeki ilkelere bağlı ele alınacaktır.

1. İnsan Yaşamında Ailenin Anlam ve Önemi

Aile insanlığın başlangıcından itibaren var olan ve birlikte yaşamının ilk adımı olarak hayatın içinde yer alan sosyal bir olgudur. Toplumu oluşturan temel ev en küçük birimi olan aile insan yaşamında ayrı bir yeri ve değeri olan sosyal bir kurumdur. Bireyin dünyaya geldiği ortam olarak kişiliğinin oluşum ve şekillendiği bir ortam olma yanında ömür boyunca etkilerini, izini taşıdığı ve ilişki düzeyi farklılaşsa bile varlığından kendisini koparamayacağı özel bir grup olarak bireyin hayatında yer alır. Aile insanoğlunun kendi türünün devamını sağlayan bu vesile ile bireyin anne babasının tanınmasını ve onlarla kurulan ilişkilerini düzenleyen toplumsal bir kurum olarak tarihteki yerini almıştır. Bu itibarla insanların insanlığın başlangıcından itibaren aileler halinde yaşadıkları belirtilebilir. Dolayısıyla tarihte temel ya da çekirdek ailenin önemli ve anlamlı olmadığı hiçbir insan topluluğu bulunmamakla birlikte çoğunlukla var olan bu ailelerin birlikte yaşayan toplulukları oluşturdukları gözlenmektedir. (Keskin, 2016: 57-58)

Ailenin ne olduğunu anlamaya çalışırken " Ailenin ne olmadığına" ilişkin soruya cevap aramak ailenin daha kolay anlaşılabilirliğini sağlayabilecek bir husustur. Bu nedenle ailenin ne olmadığına ilişkin bir soruya verilebilecek cevaplara arasında yer alabilecek şu husus son derece önemlidir. Yeme, içme ve üreme gibi fizyolojik özellikleri ile insana yakın yönleri olan hayvanlar topluluğuna özgü "birlikte oluş"un aile olmadığını ve ailenin tamamen insani bir olgu olduğunu söylemek mümkündür. Aile kelimesinin anlamında yer alan "Neseb ve evlilikle bir araya gelmiş, bir çatı altında bulunan topluluk" özelliği ile insani yönü öne çıkan ailenin "kan, evlilik, ya da evlat edinme yoluyla iki veya daha fazla kişinin birlikte aynı evde ikamet eden" toplumsal küçük grubu oluşturan topluluk olduğunu söyleyebiliriz.(Keskin, 2016: 58; Doğan, 2019: 120-121)

Toplumsal en küçük birimini oluşturan aile, bireyin gelecekteki başarı ve yaşamını belirlediğinden birey için daha büyük bir öneme sahiptir. Aynı zamanda aile bütün toplumlarda sosyalleşme süreciyle bireye toplumun norm ve değerlerini aktaran dolayısıyla bireyi sosyal bir kişi haline gelmesini ve toplumun üyesi olmasını sağlayarak en birincil sosyal grup özelliği ile dikkati çekmektedir. Ailenin bu fonksiyonları her zaman birey ve toplum hayatında ailenin önemi ve etkisini gündemde tutan bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle 2020 yılının ilk günlerinden itibaren bütün dünyayı etkileyen covid 19 salgını aile hayatında da bazı değişim ve sorunların yaşanmasına neden olacağı kendiliğinden ortaya çıkan bir durumdur. Pandemi sürecinde ailenin yaşadığı sorun ve değişimler dikkate alınarak pandemi sonrasında

ailenin mevcut fonksiyonlarının işlevsel hale gelmesi ve pandemi sürecinin sıkıntılarını aşmaya katkı sağlayıcı yapılabilecek hususların ele alınması elbetteki önem taşıyan bir konudur. Bu itibarla çalışmamızda hem ailenin birey ve toplum hayatına kattığı değer hem de pandemi sürecinde yaşanan sorun ve değişimlerin etkisinin en aza indirilmesi açısından konunun pandemi sürecinin aile hayatında yaptığı değişim ve sıkıntıları gözönüne almak suretiyle pandemi sonrasında ailenin mevcut fonksiyonelliğini kazandırmada Rum suresi 21. Ayette yer alan ilkelerin üzerinde durmak istiyoruz. Rum suresi 21. Ayette yer alan hususlar aile hayatı açısından genel olarak ailenin insan hayatındaki anlam ve önemini ortaya koyacak hem de hayatın içerisinde ailenin sağlam temeller üzerine inşa edilmesini sağlayacak ilkeleri barındırdığı gibi bu ilkeler, herhangi bir nedenle ailede yaşanabilecek olumsuzlukların aşılmasında etkili olabilecek özellikteki ilkeler şeklinde değerlendirilebilir.

2.Pandemi Sürecinde Aile Hayatı ve Yaşanan Değişimler

İnsanlık tarihine baktığımızda zaman zaman yıkıcı sonuçları ile meydana gelen doğal afetler yanında bazı hastalıkların salgın tarzında insan hayatını etkilediği görülmektedir. Özellikle salgınlar uzun süre insanoğlunun mücadele ettiği ve sonuçları itibariyle de ciddi kayıp ve hasarların yaşandığı durumlar olarak tarihte yerini almıştır.

Tarihteki en büyük Pandemik hastalık denilince akla “ veba” geliyor. Avrupa’da ciddi bir yıkıma neden olan veba hastalığı 14.yy ’da 200 milyondan fazla kişinin kaybıyla sonuçlanmıştır. Bu salgın önce Çin ve Orta Asya’da başlamış ve “Kara Ölüm” adıyla tarihe geçen bu salgını, deniz üzerinden gemilerle Avrupa’ya taşınan fareler, tüm liman kentlerine bir bir transfer etmiş, tarihin en ünlü Pandemik hastalığını. ‘kolera” salgını takip etti. İlk önce Hindistan’ın Ganj Nehri etrafında başlayan, sonrasında Osmanlı İmparatorluğu dahil Japonya, Moskova, Berlin ve Paris başta olmak üzere oldukça büyük kayıplara neden olan bu bağırsak enfeksiyonu da tarihin ünlü Pandemileri arasında yer aldı. (bkz. estethica.com.tr)

Balkan Savaşları dönemine de denk gelip orduları bile telef eden, tamamen yetersiz hijyen koşullarının zemini hazırladığı “Cholerae” bakterisinin dışkıyla kirlenmiş sulara ve besinlere bulaşması 1817’lerde başladı ve 1824 yıllarında soğuk kış günlerinin gelmesiyle bakterinin öldüğü gözlemlendi.

20. Yüzyıla geldiğimizde hepimizin bildiği gibi viral hastalıklar grubunda olan “Grip” dünya nüfusu üzerinde büyük kayıplara yol açmıştır. Özellikle vücut direncini düşürdüğü için kronik rahatsızlıkları olan kişilerde ölümle sonuçlanan bu Pandemi’nin en büyük özelliği, virüs geninin sürekli değişim halinde olmasından dolayı, vücudun bir grip türüne karşı kazandığı bağışıklığın ertesi yıl ortaya çıkan başka bir grip türüne karşı etkisiz oluşudur.

En son 1972’de görülen pandemi son değildi, şekil değiştirip SIV olarak adlandırılan yeni virüsle dünya 2009 yılının başlarında Meksika’da yine yüzleşti. “Domuz Gribi” olarak da bilinen bu grip türü Domuzlarda oluşan bir virüs türüne benzediği için halk arasında bu isim ile bilindi. Özellikle kümes hayvanları ve domuzlar ile temasta çalışan kişilerden yayılan “Domuz Gribi” 190’den fazla ülkede tespit edildi, 800 binden fazla kişide saptandı ve maalesef ki 9000’e yakın kişi hayatını kaybetti. Ve diğer sayısızca

kayıplara yol açan salgın hastalıklar, sarı Humma, Tifo, Sıtma, Çiçek - Kızamık – Kabakulak Hastalıkları, Sıtma, Ebola, Mers ve şimdi COVID-19 salgını (Bkz. estethica.com.tr) bütün dünyayı etkileyerek 30 Nisan 2021 tarihi itibarıyla dünyada 147.969.068 kişi covid 19' a yakalanmış, 3.123.483 kişi de vefat etmiş, ülkemiz açısından da bu oran 5 milyona yakın covid 19 vakası gerçekleşmiş, 42. 465kişi vefat etmiştir. (Bkz. google.com)

Tarih içerisinde farklı zamanlarda yaşanan pandemi ve günümüzde covid 19 vakası ile bütün dünyayı etkileyen ve etkilemekte olan bu durum karşısında tıbbi ve sosyal anlamda bazı tedbirlerin alınması söz konusu olmuş ve salgının bireysel, sosyal, ekonomik vb. etkilerinin en aza indirilmesi hedeflenmiştir. Her ülke covid 19 salgını nedeniyle bazı tedbirler almış ve almaya da devam etmektedir. İlk başlarda tam kapanma şeklinde uygulamalar yanında kısıtlı kapanma uygulamaları gerçekleştirilmiş, maske ve mesafe ve hijyen uygulamaları ile virüsün etkilerinden korunma çabası daha sonra aşı çalışmalarının farklı ülkeler tarafından hızlandırılması ve ülkelerin bulunana aşılardan kendi vatandaşlarına uygulanması ile tedbirler farklı bir boyut kazanmasına rağmen virüsün yeni varyantlar kazanması ile de olayın seyri değişmiş ve tedbirlerde de yeni uygulamalara gidilmeye başlanmıştır. Ülkemizde 2021 ramazan ayında tam kapanma uygulaması ile ve önceden uygulanan kısıtlı sokağa çıkma ve sınırlı şekilde de olsa dönüşümlü mesai ile evden iş takibi uygulaması nedeniyle pandemi sürecinde “ev” de geçirilen zaman diğer zamanlara göre artmış olup vakaların artması ile okulların da tatil edildiği, evden çalışmanın yaygınlaştığı ve insanların sosyalleştiği tüm alanların kapatıldığı bir ortam içinde insanların evlerine çekildiği bir zaman dilimi yaşanır hale gelmiştir. Yaşanan karantina süreci koronavirüs tehdidine karşı duyulan kaygıyla birlikte, sürekli bir koşturmacayla günlerini tüketen 7’den 70’e herkesin yaşam alışkanlıklarında ve aile ilişkilerinde ciddi bir değişime de neden olmuştur.

Evde belirli zaman aralıklarında vakit geçirmeye alışkın eşler birbirleri ve çocukları ile 24 saat bir arada olmak durumunda kalmışlardır. Bu süreçte kendini izole eden bireylerin rol değişimlerini, karantina sürecinin aile ilişkilerini nasıl etkilediğini, yaşanan sıkıntıları ve çözüm yolları üzerinde düşünmek bu sürecin daha sağlıklı bir şekilde geçirilmesini sağlayabilir. Başka bir ifadeyle bütün dünyanın şu an yaşamakta olduğu pandemi sürecinde “maske” “mesafe” ve “hijyen” tedbirleri yanında ev ortamında uzun ya da kısa süreli kalma şeklindeki uygulamalar nedeniyle aile bireylerinin evde geçirdiği süre artmış, bunun bazı sonuçları ortaya çıkmıştır.

Sosyo Politik Saha Araştırmaları Merkezi (2020)’nin yaptığı karantina döneminde yaşanan olumsuzluklarla ilgili araştırmada katılımcıların “Karantina Sürecinde Yaşadığınız Olumsuzluklar Nelerdir?” sorusuna; %17,2’si gelecek kaygısı yaşamaya başladığını, %3.9’u maddi ihtiyaç ve para sorunu yaşadığını, %11,1’i aile bireylerinin uzun süre evde kalmasıyla iş yükünün arttığını ve yorulduğunu, %11’i ruhsal sıkıntı yaşadığını, belirtmiştir. Ayrıca karantina sürecinin kadın ve çocuğa şiddeti tetiklemesine yönelik soruya da %45,9’u evet, %36,9’u kısmen, %17,2’si hayır cevabını vermiştir. (Bkz. SahaMerkezi.org)

Ayrıca pandemi sürecinde aile içi şiddetin ve boşanma başvurularının arttığına ilişkin haberler dikkati çekmiştir. Nitekim salgının ilk ortaya çıktığı yer olan Çin’in Wuhan

şehrinde, şubat 2020 de ev içi şiddet vakalarının bir önceki yıla göre üç kat arttığı, bu vakaların %90'ının COVID-19 salgını ile ilişkili olduğu bildirilmiştir.

Ev içi şiddetin artışı Fransa'da %30-36, Brezilya'da %40-50, Arjantin'de %25, Singapur'da %33, ABD'nin farklı eyaletlerinde %10-35 oranlarındadır. Bu süreçte, ev içi şiddet vakalarının artışı nedeniyle İtalya ve Fransa'da bazı oteller sığınak olarak hizmete açılmış, evde kalma uygulamalarının ilk günlerinden itibaren ev içi şiddet için acil yardım hattı aramalarında İngiltere'de %25, İspanya'da %20, Kıbrıs'ta %30 artış bildirilmiştir. Avustralya'da evde kalma tedbirleri ile birlikte genel suç oranlarında %40 azalma olduğu, ancak polise başvuran ev içi şiddet vakalarında %5 artış olduğu, ayrıca Google'da ev içi şiddet için yardım amaçlı aramalarda %75 artış olduğu bildirilmiştir. (Bkz.Ünal& Gülseren, 2020: 90-92)

Türkiye'de meslek örgütleri ve sivil toplum kuruluşları, ilk koronavirus vakasının açıklandığı 11 mart tarihinden bu yana evde izolasyon ve sosyal mesafelenme çağrılarını ile birlikte kadına yönelik şiddetin arttığına dikkat çekmişlerdir. "Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu"nın bildirimine göre; korona tedbirleri ile birlikte önceki aylara göre başvuru hatlarını arayanların sayısı nisan ayında % 55, mayıs ayında %78 artmıştır. Nisan ayında en çok cinsel şiddet nedeniyle, mayıs ayında ise en çok psikolojik şiddet nedeniyle başvuru olduğu ve en çok evli olduğu erkekten şiddet gören kadınların başvurduğu bildirilmiştir

Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu'nun raporuna göre, 2020 Mart ayında bir önceki yıla kıyasla psikolojik şiddet %93, fiziksel şiddet %80, sığınma evi talebi %78 oranında artış göstermiştir Polis Akademisi Başkanlığı'nın COVID-19 salgını ve sonrasına ilişkin hazırladığı raporda Türkiye'de salgınla beraber aile içi şiddet vakalarında artış olduğu bildirilmiştir. Ancak İçişleri Bakanlığı COVID-19 salgını döneminde kadına yönelik aile içi şiddet olaylarının azaldığını bildirmiştir. (Bkz.Ünal& Gülseren, 2020:91)

Dilber'in yaptığı araştırmada Covid-19 salgınının aile iletişimini etkilediği, Erkek katılımcıların salgın sürecinde aile içi şiddet yaşandığını ve bu süreçte bazı ailelerin ev ortamında farklı etkinliklerle aile iletişimini güçlendirdiği, 46-60 yaş grubu ise salgın sürecinin ailede tartışmalara neden olduğunu, aile bireylerinin birbirlerine tahammül edemez olduğu, 61 yaş ve üzeri katılımcılar salgın sürecinde evde geçirilen sürede ailelerde kavga ve anlaşmazlıklara neden olduğu, buna karşın 18-30 yaş grubu katılımcılar ise, salgın süreci aile iletişimi açısından olumlu kazanımların olduğu, aile iletişiminin geliştiği ve aile bireyleri evde farklı etkinliklerle iletişimlerini daha da güçlendirdiği görüşünde olduğu gözlenmiştir.(Bkz. Dilber, 2020:1203)

Tarhan, pandeminin küresel çapta olduğunu belirterek dünyada ve Türkiye'de birçok önlem alındığını söyledi. Tarhan, alınan önlemler nedeniyle insanların eve kapanmasına bağlı aile içi şiddet vakalarının yaşandığını ifade ederek "İnsanlar pandemi döneminde eve kapandı. Sosyal mesafe nedeniyle sosyal izolasyon oldu. Sosyal izolasyon ile birlikte zaman zaman hatalı bir şekilde psikolojik izolasyon da oldu. Psikolojik uzaklaşmalar da yaşandı, yabancılaşmalar yaşandı. İnsan kendine yabancılaştı, içine kapandı. Korku ortaya çıktı, korkunun ortaya çıkması ile güven zayıflamaları oldu ve bunun sonucunda tartışmalar çıktı. Ses tonlarının yükselmesi,

aile içi tartışmalar, aile içi şiddete varan olaylar yaşanmaya başlandı. Bütün bunlar aile içerisindeki krizin uzantıları” olduğunu belirtmiştir.

Tarhan ayrıca Çin ve ABD’nin Koronavirüsten nasıl etkilendiği ile ilgili bazı bilgileri dile getirmiştir. “Çin’de boşanmalarının arttığı istatistiksel olarak görülüyor. ABD’de intihar olgularının artışı, silah satışının on misli arttığı aynı zamanda dini içerikli web sitelere ziyaretin artışı da görülüyor. Böyle bir durumda pandeminin psikolojik boyutu önem arz etmeye başladı. Pandeminin iletişim boyutu önem arz etmeye başladı. Pandemi virüs pandemisi ama artık literatüre koronafobi olarak ve anksiyete pandemisi tanımı ile de yani kaygı bozukluğu pandemisi olarak girdi. Kaygı bozukluğu en çok insan ilişkilerini etkiliyor. İnsan ilişkilerini yoğun olduğu yer de aile içi ilişkiler. Burada krizin bize getirdiği tehlikeler, aynı zamanda fırsatlar da var. Biz sadece tehlike boyutuna odaklanırsak kaygımız daha çok artar” şeklinde bilgi vermiştir. (Bkz.www. Tarhan, N:npistanbul.com)

22 Mayıs 2020 tarihinde basında yer alan habere göre Aile ve sosyal Hizmetler Bakanı pandeminin şiddete etkisinin ölçüldüğü bir çalışma sonucunda Pandemi sürecinde kadına şiddetin % 32 arttığının belirtildiği , 2020 yılında işlenen kadın cinayetlerinin illerdeki kadın nüfusu oranlandığında Sivasın en yüksek kadın cinayeti oranına sahip il olduğunu belirtmiş ve bu durumlarda pandemi koşullarının ve aile içi ilişkilerde kapanma dönemlerinde aile üyelerinin birbirlerine mecbur kalmalarıyla oluşan şiddet ortamının dikkat çektiğini ifade etmiştir. (Hürriyet, 22.05.2021: 4)

Akbaş ve Dursun (2020:78) “çalışma kapsamında, Türkiye özelinde COVID-19 sürecinde okulların tatil edilmesiyle çocuklarıyla evde kalmak zorunda olan çalışan annelerin, özel alanlarındaki sorumluluklarına kamusal alandaki iş yüklerinin eklenmesi sonucunda yaşadıkları zorlayıcı durum, toplumsal cinsiyet rolleri ve kamusal alan-özel alan ayrımı bağlamında irdelemeye çalışmışlardır. COVID-19 sürecini toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında ele aldıklarında çalışan annelerin özel alanlarındaki ev içi rollerinin, çocuklarının uzaktan eğitimleri kapsamında dersleri, ödevleri ve etkinlikleriyle ilgilenmeleri, normal rutinlerinde yardım alabildikleri ev işlerini tek başlarına yapmak zorunda kalmaları, daha fazla ve dikkatli bir şekilde hijyen sağlama çabaları gibi yeni pratiklerle arttığı görülmektedir. Tüm bunlara ek olarak, çalışan anneler kamusal alanlarındaki yani iş hayatlarındaki sorumluluklarını da evden çalışma uygulamasıyla yerine getirdiklerini “ belirtmişlerdir.

Çaykuş Tayfun ve Mutlu çalışmalarında (2020: 98) COVID-19 pandemi sürecinde çocukların yaşadıkları durumları da şu şekilde özetlemişlerdir. Çocukların bu süreçte “öfke, değersizlik, korku, üzüntü, suçluluk, kaygı gibi duyguları hissedebilir ve bu duyguları farklı şekillerde çevredeki bireylere yansıtabildiklerini, bilişsel ve sosyal-duygusal gelişim henüz tamamlanmadığı için çocuklar yaşadığı öfkeyi ağlayarak, ebeveynlerini suçlayıp onlara küserek, vurarak, kendisini onlardan yalıtarak gösterebilir ya da oyuncaklarına saldırgan davranarak gösterebildiklerine değinmişlerdir.. Bu tepkilere ek olarak anne babadan ayrılamama, sürekli beraber olma isteği, iştahsızlık, yatak ıslatma, parmak emme gibi gerileme davranışları, zarar verici davranışlar, nedeni bilinmeyen psikosomatik tepkiler COVID-19 pandemi sürecinde çocukların gösterebileceği olası tepkiler arasında yer aldığını” belirtmişlerdir.

Covid 19 döneminde aileye ilişkin yapılan çalışmalar ve gözlemler sonucunda aile hayatında bazı önemli değişim ve etkileşimler gerçekleşmiş bunlara arasında Evden çalışma sisteminin artmasıyla birlikte iş stresi de aynı zamanda eve taşınmış, hem hastalıkla ilgili kaygılı bir süreç, panik hali hem de normal rutinin dışında dört duvar arasında yaşamın çiftler arasındaki ilişkileri de zorladığı gözlenmiştir.(Dilber , 2020: 1205) Evlerde kalınan bu süreç içerisinde duygu durumu değişikliklerini ortaya dökmenin ve kaygı yükseldiğinde, stres, tahammülsüzlük, daha şüpheli ve suçlayıcı eğilimde olmakta, uykusuzluk problemleri, içe kapanma, motivasyon düşüklüğü, keyifsizlik, iştahsızlık veya daha fazla yemek yeme ihtiyacında bulunabilmenin gerçekleştiği görülmüştür. Ayrıca bu dönemde akraba, komşu ve arkadaş ziyaretlerine sınırlama gelirken, aile içi bireylerin temas oranları ise artmıştır. Ebeveynler; çocuklarıyla, çocuklar anne babalarıyla çok sık temas etmeye başlamıştır. Aileler, aşırı kaygılı, korkutucu, aşırı titiz, koruyucu kollayıcı yaklaşımlar sergileyebilmiş. Ebeveynlerin abartılı panik hissi, çocukları ve gençleri olumsuz etkileyebilir hale gelmiştir. Dolayısıyla bu ve benzeri aile içi sözel ve sözel olmayan iletişim; artmıştır, kapalı yerde kalmanın getirdiği temas artışı sağlıklı bir iletişimi de gerekli kılmaktadır. (Dilber, 2020:1206)

Aile içi sağlıklı iletişimin gerekliliği pandemi süreci ve sonrasında elbette ki toplumun çekirdeğini oluşturan ailenin önemini daha da artıracığından covid 19 salgın döneminde yaşanan aile içi sıkıntı ve zorlukların aşılmasına da yardımcı olabilecek aile bilincini oluşturuca çabalar öne çıkmaktadır. Bu itibarla Kur'an-ı Kerimde Rum suresi 21. Ayette yer alan aile bilincini oluşturuca ilkeler, pandemi sonrasında aile içi sağlıklı iletişim ve pandemi sürecinde yaşanan sorunlarla baş edebilme gücünü de oluşturabilir.

3.Pandemi Sonrasındaki Aile Bilincini Oluşturucu Rum Suresi 21. Ayetteki İlkeler

Kur'an-ı Kerimde 88. İnış sırasına sahip tertib sırası itibariyle de 30. Suresi olan Rum suresi Mekke döneminde inmiş ve 60 ayetten oluşmaktadır. Surenin ilk 10 ayeti Rumların yenilmesinde, Allah'ın vaadi ve yardımıyla birkaç yıl sonra galip geleceklerinden, inkarcıların kendileri ve evren kitabıyla ilgili düşüncelerinden ve geçmiş milletlerden ibret almalarından söz edilmektedir. (Okuyan, 2021: 403) 11-19 ayetlerde Allah'ın kudreti, Kıyamet anındaki durumlar, insanların iki gruba ayrılacağı, yaşayacakları son, günün belirli vakitlerindeki teşbihin yani namazın gerekliliği ve Allah'ın evrene ilişkin otoritesi ifade edilmektedir. (Okuyan, 2021: 404) Surenin 20-27. Ayetlerinde ise Allah'ın varlığının birliğinin ve kudretinin delillerinden olmak üzere insanın topraktan yaratılışı, aile olmasını sağlayıcı eşler var etmesi, gökleri ve yeri yaratması, gece ve gündüzü var etmesi, gökten su indirerek toprağı yeşertmesi, göklerde ve yerde ne varsa onun emri üzere hareket etmesi gibi altı konu başlığı yer almakta bütün yaratılanların O'na ait olduğu ve yaratma sistemindeki eşsiz kudreti dile getirilmektedir. (Okuyan, 2021: 405) Surenin diğer ayetlerinde şirk ve tevhid kıyaslaması, faiz zekat konusu dini sorumluluk, rüzgar yağmurun yağışı gibi bazı tabiat olaylarının önemikıyamet ahiret süreci ve inkarcıların çaresizliği gibi bazı hususlar yer almıştır. (Bkz.Okuyan, 2021: 406-409)

Aile bilincini oluşturuca ilkelerin yer aldığını belirtebileceğimiz Rum suresi 21. Ayette mealen; “ Kendileriyle kaynaşmanız/huzur bulmanız(Kutup, 1991:194) için size kendi

(cinsi) nizden eşler yaratması, aranızda sevgi/mevedde ve merhamet var etmesi O'nun delillerin/ayetlerindendir. Şüphesiz ki bunda düşünen bir toplum için dersler vardır.(bkz. Okuyan, 2021: 405; Esed, 1997; 824; Kutup, 1991: 194; Türk, 2011: 362)

3.a.Aynı Özden/ kendi cinsinden Yaratılışın iki insanın Birliktelik Yuvası olarak Ev/ Aile Ortamının Oluşturması İlkesi

Aile bilinci açısından son derece önemli olabilecek önemli bir hususa 21. Ayetin başında kendi cinsinden eşlerin yaratılması şeklinde dikkat çekilmesidir. Bu husus, başta aile içi olumlu iletişimin gerçekleşmesine, aile üyelerinin birbirlerini anlamalarına ve aralarında güçlü bir bağ oluşmasına imkan sağlayabilecek niteliktedir. Zira aile bilinci açısından ailenin yapısı ile ilgili doğru ve sağlıklı bir bakış açısı ailenin sağlam temeller üzerine inşa edilmesini sağlar. Ayette ailenin temelini oluşturan kadın ve erkeğin yani eşlerin kendi cinslerinden aynı özden yaratıldıklarına vurgu yapılması ile birbirleriyle olan iletişimlerinde ve ilişkilerinde yabancılık çekmeyecek derece birbirlerini anlamaya yatkın olabileceklerine işaret edildiği söylenebilir. Aynı zamanda bu ifade ile aile birliğinin önemine dikkat çekildiği belirtilebilir. Evlilik kurumu farklı sosyo- kültürel düzeyde ancak bazı ortak yönleri örneğin Peygamberimizin güzel ahlaka/dine (Bkz. İbni Mâce, Nikâh: 6.) vurgu yaptığı özellik başta olmak üzere sevgi, merhamet, saygı, gibi bazı değerlerin de varlığı ile farklı özelliklerin zenginlik yapısı içerisinde birliği oluşturuca yönleri harekete geçirebileceği düşünülebilir.

Ayette erkek ve kadının kendi cinsinden yaratılan eş olarak tanıtılması aile bilinci açısından aile ortamında her iki tarafın Allah'ın yarattığı kişi olarak birbirlerini görmek suretiyle Yunus Emre'nin dediği gibi "Yaratandan ötürü yaratılanı hoş görme/ sevmeye anlayışı içerisinde görerek hoşgörünün, anlayışın hakim olduğu bir yuva olma özelliği ortaya konabilir. Bu bakış açısı çerçevesinde kadın ve erkeğin davranış ve ilişkilerinde ayrıcalıklı bir yaklaşım sergilemek yerine kendi özellikleri içerisinde birey olarak birbirlerinin varlığına saygı duyan ve karşılıklı sevgi hoşgörü ile aile olmayı başaran kişiler olmayı gerçekleştirebilirler. Böylece pandemi sürecinde uzun süre bir arada geçirilen zaman diliminde tahammülsüzlük, çatışma, şiddet ortaya koyan bir tavır yerine o zamanın kıymetini bilen ve zamanı güzel şekilde değerlendirebilen bir aile olma davranışı sergilenebilir. Ayet erkek ne kadın olarak hayatın içerisinde varlığını sürdüren bireylerin aile olmalarında aynı özden, kendi cinsinden eş olarak yaratılma özelliğinin cinsiyet, mal, mülk vb ayırımlara yol açan bakış açısını önleyici, aile olmanın doğal sonucu olan birliktelik, uyum, gelişme, dayanışma, paylaşma gibi insani özellikleri geliştirici yönü harekete geçirebilir. Böylece insan hayatında aile olmanın sadece bir arada olmaktan öte birlikte olmanın gerçekleştiği ve insan kelimesinin anlamında yer alan "ünsiyet", alışmak, uyum sağlamak, kaynaşma, aşinalık özelliklerinin (Bkz. Kutluer, "İnsan" maddesi) en rahat ve güzel bir şekilde gerçekleştirilebileceği aile bilinci ortaya konabilir.

3.b.Huzur ve Güven Yuvası Olarak Mesken/ ev- Aile Ortamı İlkesi

Aile bilincini oluşturmada etkili olabilecek hususların başında aile ortamının bireylerin hayatlarında oluşturacağı etki gelir. Çünkü aile içi ilişki ve iletişim sağlıklı ve olumlu bir etki oluştuyorsa aile üyeleri o ortamda kendilerini huzurlu ve mutlu hissedebilir. Bu nedenle Rum suresi 21 ayetin başında aynı özden, kendi cinsinden eş

yaratılmasının en önemli nedeninin huzur ve güven ortamı oluşturu bir aileye imkan sağlayıcı özelliği aile bilincinin oluşturu rolünü ortaya koymaktadır. Aile bir arada oluştan ziyade birlikte olmayı gerçekleştirmektir. Bu bilince ulaşmada da aileyi oluşturan erkek ve kadının aynı özden geldiklerini, yaratıcının kendi cinsinden eşini yarattığını düşünerek birbirlerini birlikte zaman geçirmek üzere aile ortamını, aynı evi paylaştıklarını görmelerinin etkisi büyüktür.

Ayette huzur ve sükûneti ifade eden “sekine” kavramı, (Bkz. Gürkan,2009: “Sekine” mad.) mesken kelimesinin kökü olan “sükna” “seken” (Bkz.Döndüren, 2004: “mesken” mad.)ve s-k-n ile ilişkili olarak değerlendirildiğinde (Bkz. Günay, 2010:“sükna” mad) Allah’ın ailenin temelini oluşturan erkek ve kadının aynı özden tek bir nefisten yaratılmasının insanın kendini güvende hissedeceği, huzur bulacağı ev, mesken ortamının yapısını da oluşturu yönü dikkat çekmektedir. Zira insan hayatında hayatını güven içerisinde tehlikelerden uzak, barınabileceği şekilde geçirebileceği bir meskenin varlığı sadece mekansal olarak bir yapı olmanın ötesinde huzurun var olduğu, birlikte geçirilen ömrün ortamı olma özelliği ile anlam kazanmaktadır. Bu nedenle pandemi sürecinde uzun süre evde kalmanın getirdiği stres ve hastalığın oluşturduğu psikolojik etki ile güven ve huzur ortamı özelliğini taşıyan ev, aile sıkıntı ve iletişim sorunlarının yaşandığı bir ortama dönüşmüş olup bu durumun düzeltilmesinde aile olmanın anlam ve önemini kavramanın önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Pandemi sonrasında pandemi sürecinin sıkıntılarını aşmada yardımcı olacak olan en önemli husus, aile ortamının bireylerin hayatlarındaki önemini kavrayacak bakış açısını oluşturmalarıdır. Bu açıdan Rum suresinde 21. Ayetin başlangıcında kendi özlerinden, tek bir nefisten eşlerin yaratıldığına dikkat çekilmesi ve bu durumun huzur ve güveni sağlayıcı bir özellik olarak belirtilmesi aile içi sağlıklı iletişimi oluşturu, sıkıntıların üstesinden gelecek gücü sağlayıcı bir özelliğinden bahsedilebilir.

3.c.Sevginin Vücut Bulduğu Ortam Olarak Aile Olma İlkesi

Pandemi sürecinde evde geçirilen zamanın uzun süreli oluşu ve salgının psikolojik etkisi nedeniyle aile ortamında yaşanan gerginlikler ve çatışmaların pandemi sonrasında çözümlenmesinde aile içi ilişkileri şekillendirici sevgi ortamının varlığı son derece önemli bir husustur. Zira sevgi hayatın özünde yer alan ve varoluşun merkezini oluşturan bir değer olarak aile bireyleri arasında sıkı bağların kurulmasına ve birbirlerini olumlu yönde etkileyerek sorunların çözümüne imkan sağlar.(Tarhan, 2014: 87-88) Çünkü Sevgi ve muhabbet ise kainatın yaratılış amaçlarından biridir. Denilebilir ki, kainattaki varlıkları birbirine bağlayan bağ muhabbet bağıdır. Bu nedenle hayatı değerli kılan ise sevgi ve muhabbettir. Onun kaynağı da imandır. Dolayısıyla gerçek sevgi imanda kendini bulur. Peygamberimiz de " Birbirinizi sevmedikçe iman etmiş olamazsınız."(İmam Nevevi, 1990: C.4, S.414) buyurarak iman ile sevgi arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. (Bkz. Kula, 2005:14-15)

Rum suresindeki aile olmanın önemli bir özelliği olarak ifade edilen “Mevedde” nin özünde insanın Allah’la kurduğu ünsiyetin doğal sonucu olarak varlıkta yansıyan (Ceyhan, 2012: C.42 “üns” mad.) ve Allah’ın aynı özden yarattığı eşlerin arasında da bu yaratılışın gereği olarak oluşan sevginin imanla ilişkili bir bağlantısından söz edilebilir. Zira Allah’ın erkek ve kadını aynı özden yaratarak imanın özünü oluşturan

güven duygusunun (Sinanoğlu, 2000: C22. "iman" mad) onlarda yerleşmesine imkan sağlayarak sevgi ile iman arasındaki ilişkinin yaratılıştaki var olan ve varlıkta yansıyan sevginin Allah'ın insana bahşettiği güzel bir imkan ve değer olduğu kendiliğinden anlaşılabilir bir özelliktir. Çünkü Allah varlığa duyduğu sevgi dolayısıyla onu var etmiştir Allah'tan diğer varlıklara doğru yayılan sonsuz sevgi rahmet aynı zamanda Allah'tan insana doğru yayılan ve insandan da Allah'a doğru gelişimini tamamlaması, "iman" denilen olgunun ta kendisidir. Dolayısıyla iman Allah'a duyulan sevginin ve minnettarlığın belirtisi ve ifadesi olup imanı devamlı ve sürekli bir ilgi bağı haline getiren sevgidir. Sevgi bir anlamda imandaki olgunluk ve kararlılığın göstergesidir. Bu yüzden Allah'ı seven ilahi rıza için kendi isteklerinin başkalarının iyiliği için kendi bencil düşüncelerinin ötesine geçerek teslimiyet ve bağlılığın zirvesine ulaşır. (Hökelekli,2011: 256-257)

Sevgi değer olarak insanda etken bir güçtür; kişiyi diğer insanlardan ayıran duvarları yıkan, öteki insanlarla birleştiren bir güçtür. Bu gücün oluşması içinde "koşulsuz sevgi"nin var olması gerekir. Koşulsuz sevgi; karşımızdakinin temel potansiyeline yönelik sevgidir. Kişiyi olabileceğinin en iyisi olması için destekleyen, yüreklendiren, onu bu öze sahip çıktıkça onurlandıran bir sevgidir. Bu anlamda koşulsuz sevgi, "kişiyi şu andaki davranışlarının ötesinde, onun potansiyeline ve özüne dönük sevmek"tir. (Bkz. Kula, 2005:15)

Koşulsuz sevgi sevilen şeye değer ve önem katar. Bir insan bir başkasına sevgi ilke yaklaşırsa ona değer veriyor ve onu önemsiyor demektir. Bu itibarla insan değer verdiği bir kimseyi incitmez onun ufak tefek hatalarını görmezden gelir onu yakını dostu olarak görür. (Hökelekli,2011:254) Koşulsuz sevginin insana kazandırdığı bu haslet en yoğun bir şekilde aile ortamında gerçekleşeceğinden ayette Allah kendi cinsinden, özünden yarattığı eşlerin aile olma bilinci ile oluşan sükûnet, huzurun ve güvenli mesken ortamı içerisinde yeşeren sevginin varlığına dikkat çekmesi aile olmanın en güzel yönü olarak değerlendirilebilir. Bu özellikler ile pandemi sonrasında sağlıklı iletişim ve ilişkilerin gerçekleşeceği bir aile ortamı oluşabilecektir.

3.d. Merhametin Varlık Alanı Olarak Aile Oluşturma İlkesi

Rum suresi 21. Ayette Allah'ın kendi cinsinden eşler yaratarak aralarında sevgi ve merhameti bahşetmesi ile ilgili bilgide sevgiden sonra merhametin zikredilmesi öncelikle merhamet ile sevgi arasında çok sıkı bir bağın olduğunu göstermektedir. Zira merhamet bir tür sevgidir. Bu yönüyle merhamet, karşısındakinin ızdırabına, sıkıntısına, çaresizliğine katılmanın ötesinde özenli bir şekilde kendisini başkalarının faydasına sunmak, üzüntüden çok üstüne titreme olup onun ikizi ve yüksek derecesi olan şefkat ise, insanı başkasının iyiliğinden rahatlık duyacak ve başkasının kötülüğünden kederlenecek surette duygulandırması bakımından bir sevgidir. Şefkat ve merhamet, katılığı yumuşatır, insanları birbirine yaklaştırarak nefretin yerine sevgiyi oluşturur.(Hökelekli, 2011:71-72)

Sevgi ile beslenen merhamet, kişinin başkasının zayıflığı, güçsüzlüğü, sıkıntı ve zorluğu karşısında duyarlı davranmaktır. Dert ve sıkıntı içerisinde olan kişinin derdiyle dertlenme, üzüntüsüyle üzülmeye ve ona yardımcı olmasıdır. Bir başka ifadeyle merhamet, yaratıklardan hiçbirine zulüm ve haksızlık yapmaksızın onların içindeki

güçsüz ve zayıf olanların durumlarını anlayıp onlara yardım etmektir. Ayrıca merhamet, tüm insanlar ve canlılar için hayatı güvenli bir hale getirme çabası içinde olmaktır. Bütün canlıların hürriyet ve güven içinde gelişip serpilmesine yardımcı olmak, varlıklarının devamı için güç ve destek vermek merhametin temelini oluşturur. (Hökelekli, 2011:69)

Sahip olunan hak ve hürriyetlere başkalarının sahip olmamama durumu karşısında onların bu durumunu anlayıp üzüntülerini hissederek onları anlamak merhamettir. Dolayısıyla merhametli insan, başkalarından apayrı bir benlik ve kişilik olduğunu bilmekle birlikte başkalarının hal ve durumlarını içten hissederek onlara empati gösterir. Onları anlar ve bir bakıma onlarla özdeşleşme süreci yaşar. İnsanlara merhametle yaklaştığımızda, yöneldiğimizde, onların daha iyi hayat şartlarına kavuşmasını, hatta bizim gibi olmasını isteriz. Böylece merhamet bizi iyilik yapmaya, başkalarının durumuna ilgi göstermeye ve yardım yapmaya yönelten bir duygudur. (Hökelekli, 2011: 70)

Sevgi ile varlık bulan merhamet aile ortamının huzur ve sükûnet bulmasının temelini oluşturur. Aile ortamı, bireylerinin birbirlerini seven, birisinin üzüntü ve sıkıntısını diğeri anlayarak merhametli davranışı ile aile yuvasının sıcaklığının hissedildiği bir meskene dönüşür. Güven ortamının olduğu huzur ve sükûnetin kuşatıcılığı içindeki mevcut yuva aile olma bilincini güçlendirir. Bu itibarla aile birlik ve beraberliğin hissedildiği, erkek ve kadının sevgi ve merhamet duyguları ile tutum ve davranışlarını sergiledikleri sorun çözme becerisiyle de zorlukların üstesinden geleceklerini gösterdikleri bir ortam olma tutum ve davranışlarını sergiledikleri sorun çözme becerisiyle de zorlukların üstesinden geleceklerini gösterdikleri bir ortam olma özelliğini taşır. Bu özellikleri ile ayette yer alan sevgi ve merhamet, aile olmada bu iki ilkenin etkili bir unsur olduğunu belirgin hale getirdiği gibi aynı zamanda aile olma bilincinin temelini oluşturmaktadır.

Bu nedenle Rum suresi 21. Ayette sevgi ve merhamet, pandemi sonrasında öncesinde yaşanabilen zorluk ve sıkıntıları aşmada etkili olabileceği gibi aile olma bilincini her zaman artırıcı bir rolü bulunmaktadır. Sevgi ve merhametin aile olmadaki önemi ayette belirtilen aynı özden yaratılma prensibi ile daha anlaşılır ve uygulanabilir hale getirilebilir. Aynı zamanda sevgi ve merhamet aile içi iletişim ve ilişkilerin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini sağlayarak huzur ve güven ortamını oluşturur. Ayette belirtilen huzur ve güvenin olduğu yaşanabilir bir mesken örneği gerçekleşir. Böylece gerek pandemi sonrası gerekse diğer zamanlarda huzur ve güvenin olduğu aile, ayette belirtildiği gibi aynı özden yaratılma anlayışı ile sevgi ve merhametin kuşatıcılığının yer aldığı toplumun çekirdeğini oluşturur.

SONUÇ

2020 yılının ilk aylarından itibaren bütün dünya ülkelerini etkileyecek olan covid 19 salgını hayatın içerisinde bir çok değişikliğin yaşanmasına ve bazı olumsuz etkilere sebep olmuştur. Günlük yaşam içinde salgından korunmak için maske takmak mesafeli davranmak ve hijyenik esaslara dikkat etmek gibi tedbirler yanında eve kapanma uygulamalarını doğal sonucu olarak aile hayatını da bir çok yönden etkilemiştir. Bu süreçte aile üyelerinin bir arada yaşamalarının getirdiği doğal sonuç

olarak belli oranda iş paylaşımı, yardımlaşma , ortak zaman geçirme gibi bazı olumlu davranışlar yaşanmakla birlikte geçimsizlik, fiziki ve psikolojik şiddet ve boşanma gibi artan düzeyde olumsuz bazı olay ve durumlar da yaşanmıştır.

Pandemi sürecinde aile hayatında yaşanan olumsuz bazı durum ya da olayların pandemi sonrasında aileyi etkilememesi açısından ele alınması gereken tedbirler veya yapılması gerekenler noktasında psiko-sosyal danışmalık etkinlikleri yanında dini ya da manevi destek açısından da neler yapılabilir konusu da dikkate alınabilir. Bu noktada Kur'an-ı Kerimde Rum suresi 21.ayetin muhtevası hem genel anlamda hem de pandemi sonrasında sağlıklı aile içi iletişim ve ilişkilerin oluşturulması yanında aile olma bilincini kazandırıcı birtakım hususları barındırmaktadır. Ayete bakıldığında öncelikle Allah aile hayatının temelini oluşturan erkek ve kadının kendi cinsinden, aynı nefisten, özden yaratıldığına dikkat çekerek bu bakış açısı çerçevesinde ailede oluşacak olan sevgi ve merhametin sağlayacağı huzur ve güven ortamına vurgu yapılmış olup bu ilkeler içerisinde sağlıklı aile içi iletişim ve sorun çözme becerisinin kazandırılabilceği söylenebilir. Ayetin ilk kısmında Allah'ın yaratılış özelliği olarak erkek ve kadının birbirine bakışını ve iletişimini etkileyecek temel ilkeyi her iki cinsin aynı özden yaratıldığı şeklinde belirterek aile hayatına yönelik önemli bir temellendirmenin kazandırıldığını söylemek mümkündür. Çünkü sosyolojik olarak toplumsal hayatta cinsiyet ayırımının ayol açacak herhangi bir yaklaşım gerek günlük hayatta gerekse aile hayatında erkek ve kadın ilişkilerini bozabilecek olan bir durumdur. Bu sorunun kökten çözümü olabilecek olan husus erkek ve kadının aynı özden yaratıldığı inancını kazandırmaktır. Bu nedenle ayette Allah bu hususa dikkatimizi çekerek insanlık tarihinde sorun olan cinsiyet ayrımcılığını kökten çözecek bir bakışını ilgili ayette ortaya koymaktadır.

Aynı zamanda aile hayatının temelini oluşturacak olan aile içi ilişkilerinin sağlıklı olmasına katkı sağlayacak olan sevgi ve merhametin ayette aynı özden yaratılan erkek ve kadın arasında yaratılmasının önemi belirtilerek bu iki değere dikkatimizi çekilmektedir. Allah'ın her şeyi sevgisinden yarattığı bu değerın insanları birbirine yaklaştıracı, muhabbeti oluşturucu özelliğın erkek ve kadının da aile hayatında sağlıklı ilişki kurlmalarına katkıyı en üst düzeyde gerçekleştireceğı muhakkaktır. Aynı zamanda sevgiden beslenen merhamet değeri de aile içinde erkek ve kadının birbirlerini anlayan dert ve üzüntülerine ortak olan yapılandırıcı özelliğı pandemi sonrasında aile bilincini artıran bir değer olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla pandemi sonrasında öncesinin zorluk ve sıkıntılarını aşmada ve sağlıklı bir aile ortamını tesis etmede Rum suresi 21. Ayette yer alan ailenin temelini oluşturan erkek ve kadının aynı özden yaratılışı ile oluşacak olan bakışa açısı ve bununı doğal sonucu gerçekleşecek olan sevgi ve merhamet değerleri rehberlik yapacak ilkeler olarak karışımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bilgisi, S. (2021, Mayıs 10). *Pandemi Nedir? Geçmişten Günümüze Salgınlar*. Mayıs 10, 2021 tarihinde estethica.com.tr/blog/saglikli-yasam-ve-beslenme/pandemi-nedir-gecmisten-gunumuze-salgınlar: [http:// estethica.com](http://estethica.com) adresinden alındı
- Ceyhan, S. (2012). Üns mad. *İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları* , 348-349.

- Çaykuş, T. Ç. (2020 C7, Sayı15). Covid 19 Pandemi Sürecinde Çocukların Psikolojik Dayanılıklarını Güçlendirme Yolları: Ailelere, Öğretmenlere ve Ruh sağlığı Uzmanlarına Öneriler". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* , 93-115.
- Demir, F. (2020 JULY (Vol 6 - Issue:33)). Koronavirüs (covid19) salgını ve Aile İletişimi . *Social, Mentality and Researcher Thinkers Journa*, 1203-1218.
- Doğan, İ. (2018). *Eğitim Sosyolojisi Yemel kavramlar ve Kuramlar*. Ankara: Nobel.
- Döndüren, H. (2004, C.29). "Mesken" mad. *Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi*, 316-317.
- Esed, M. (1997). *Kur'an Mesajı meal- tefsir* . İstanbul: İşaret yayınları.
- estethica. (2021, Mayıs cumartesi). *pandemi-nedir-gecmisten-gunumuze-salginlar*. 05 15, 2021 tarihinde estehica.com: <https://estethica.com.tr/blog/saglikli-yasam-ve-beslenme/pandemi-nedir-gecmisten-gunumuze-salginlar> adresinden alındı
- Günay, M. (2010, C.38). "Sükna" mad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 48-50.
- Gürkan, L. S. (2009, C.39). "Sekine "mad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 331-332.
- Hökelekli, H. (2011). *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş.
- Keskin, B. E. (2016). *Kentleşme ve Ailenin Değişimi* . Bursa: Uludağ.
- Koronavirüs (COVID-19) Pandemisi Sürecinde Özel alanına Kamusal Alanını Sığdıran Çalışan Anneler. (2020; C7, sayı 5). *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* , 78-94.
- Kula, N. (2005). Engelli Birey ve Ailesinin Sosyal Uyumunda "Yaratılanı Hoş Gör Yaradan'dan Ötörü" Anlayışının Rolü. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6, Say. 15, 153-176.
- Kutluer, İ. (2000). "İnsan" maddesi. *İslam Ansiklopedisi Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, C22, 320-323.
- Merkezi, s.-p. S. (2020, Nisan 3-8 Nisan). COVID-19 Karantinasından Kadın Etkilenimi İle Kadın ve Çocuğa Yönelik Şiddete İlişkin Türkiye Araştırma Raporu, Nisan 2020. Mayıs 10.05.2021, 2021 tarihinde saha merkezi.org.: <https://sahamerkezi.org/covid-19-karantinasından-kadının-etkilenimi-ile-kadın-ve-cocuga-yonelik-siddete-iliskin-turkiye-arastirma-raporu/> adresinden alındı
- Mevdudi. (1991). *Tefhim'ul Kur'an, Ku'an'ın Anlamı ve Tefsiri*. İstanbul: İnsan .
- Okuyan, M. (2021). *Kur'an-Meal-Tefsir*. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları.
- Sinanoğlu, M. (2000). İman. *İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları* C.22, 212-214.
- Tarhan, N. (2014). *Bilinçli Aile Olmak*. İstanbul: Timaş.
- Tarhan, N. (2020, Mayıs -). *Pandemi ile birlikte ailede şiddet olayları yaşanmaya başladı*. Mayıs 10.05.2021, 2021 tarihinde npistanbul.com: <https://npistanbul.com/koronavirus/pandemi-ile-birlikte-ailede-siddet-olaylari-yasanmaya-basladi> adresinden alındı
- Türk, M. (2011). *Allah'ın Kelamı, Nuzül Sıralı Kur2an-ı Kerim ve Meal- tefsiri*. Konya: Kitap Dünyası .
- Ünal, B. G. (2020). COVID-19 pandemisinin görünmeyen yüzü: Kadına yönelik aile içi şiddet. *Klinik Psikiyatri* 2020;23(Ek 1), 89-94.
- Yazar, E. (trhsiz). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim.

İKİNCİ CİLT

E- ISBN: 978-625-7675-94-9

Konya, Aralık 2021

COVID-19 SONRASINDA AİLE: BİR DÖNÜM NOKTASI MI?

Prof. Dr. Fahri ÇAKI

Balıkesir Üniversitesi

GİRİŞ

Covid-19'un bireysel ve sosyal yaşamlarımızda birçok şeyi değiştirdiği ve artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı, yeni bir normalliğe bizleri alışmak zorunda bırakacağı hep söylenegeldi. Livingstone'un (2020) deyimiyle, "Covid-19 dünyayı bir tsunami dalgası gibi süpürdü. Hiçbir ayrımcılık göstermedi, insanları din, sınıf veya servetten bağımsız olarak enfekte etti, ulusal sınırları görmezden geldi, dikkat talep etti ve 'her zamanki gibi iş yapma' girişimlerini bir kenara bıraktı." Covid-19'a atfedilen bu gizemli güç onun bir dönüm noktası olarak inşa edilmesine ve yeni bir söylemin doğmasına aracılık ediyor. Bu söylemin tipik temsilcilerinden birisi olarak örneğin Dünya Ekonomik Forumu'nun kurucusu ve yönetim kurulu başkanı Profesör Klaus Schwab şöyle demektedir: "Şimdi korona sonrası dönemin nasıl yapılandırılacağı ve tasarlanacağını düşünmemiz gerekiyor. Ve burada, tabii ki, sıfırlama kelimesi aklıma geliyor. Çünkü şu çok açık ki eski normale geri dönemeyiz" (aktaran Kumar, 2020).

Yeni normal kavramsallaştırması dâhilinde Covid-19'un aile yapısı ve yaşamını da etkilediği/etkileyeceği sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu bağlamda aile-içi iletişim sorunları, aile ekonomisi, tüketim ve alış-veriş tutumları, çocukların ve gençlerin eğitimi, yaşlıların ve hastaların bakımına ve daha birçok konuya ilişkin yeni normallik normlarının aile hayatına hükmedeceği öngörülmektedir.

Genel olarak Covid-19 pandemisiyle ilgili en belirgin kaygı, bu pandeminin getirdiği risk ve belirsizlik atmosferi odaklıdır. Bununla bağlantılı olarak eve kapanma, fiziksel mesafe ve sosyal izolasyon uygulamaları, işin ve eğitimin eve taşınması, işsizlik ve/ya gelir kayıpları, dijitalleşme, Covid-19 sürecinde gündemde daha fazla yer işgal eden diğer gelişmeler olarak belirmektedir.

Tüm bu gelişmeler aile hayatını nasıl etkileyebilir? Bu genel soru çerçevesinde Covid-19 merkezli yeni bir söylemin üretildiği gözlenmektedir. Bu yeni söylem aile hayatından sosyo-ekonomik, kültürel ve politik yaşamın geleceğine dair çok çeşitli projeksiyonlar sunmaktadır. Bu çalışmada, diğer boyutları tali planda tutularak, Covid-19'un aile hayatına etkileriyle ilgili oluşmakta olan söyleme odaklanılmakta ve bu söyleme yönelik eleştirel bir değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır. Bu amaç

doğrultusunda ilk olarak gelecek projeksiyonlarının bazı temel özellikleri belirlenmektedir. İkinci olarak, söz konusu söylemin yoğun vurgu yaptığı risk/belirsizlik/korku ortamı ilgili literatür çerçevesinde tartışılmaktadır. Üçüncü olarak, aile hayatının geleceğine ilişkin projeksiyonlar a) İş-Aile Dengesinin Bozulması, Ailenin Kurumsal Kimliğinde ve Aile-İç Rollerde Dönüşüm, b) Aile Sağlığı ve Aile-içi İletişimde Dönüşüm, c) Çocukların ve Gençlerin Durumu alt-başlıklarından oluşan temalar çerçevesinde incelenmekte ve tartışılmaktadır.

GELECEK PROJEKSİYONLARININ ÇEŞİTLİLİĞİ, MANTIĞI VE SINIRLILIĞI

İnsanlık, tarihin her döneminde gelecek hakkında kaygıyla karışık bir merak duygusu ve geleceği bilmeye dönük uğraşlar içinde olmuştur. Bu duygu ve uğraşın ardalanında yaşamı çevreleyen çok çeşitli tehlike ve tehditlerin bulunuşu yatar. Kendini güvende hissetmek isteyen insan, tehdit ve tehlikelerin nereden, ne zaman, nasıl geleceğini bilmek ve ona göre önlemler almak ister. Bu, hem bireysel düzeyde hem de devletler düzeyinde kendini gösteren doğal bir eğilimdir. Ayrıca mevcut sosyo-ekonomik ve politik düzenin kendisi için öngördüğü geleceğe karşı insan alternatif gelecekler tasarlamak¹ yoluna da gidebilir. Dolayısıyla gelecek öngörülleri, kesin olarak olmasa bile en azından genel hatlarıyla geleceğin bilinebileceği ve doğa ve toplum üzerinde kontrol/hegemonya kurulabileceği varsayımına dayanır. Kuşkusuz böyle bir varsayıma dayanmasaydı geleceği öngörmeye çalışmak çok anlamlı bir uğraş olmazdı. Geçmişte olduğu kadar bugün de yaygın kabul gören bu varsayım bireyleri, organizasyonları, devletleri ve uluslararası kuruluşları gelecek hakkında bilgi artışı sağlamak maksatlı araştırmalar, planlamalar, kurum ve kuruluşlar inşa etmeye sevk etmektedir.

Sosyal bilimcilerin geleceğe ilişkin projeksiyonlar yapması önemli ve yaygın bir akademik çalışma türüdür. Ancak sosyal bilimcilerin gelecek projeksiyonları, onlar gibi gelecekle yakından ilgilenen falcıların ve komplo teorisyenlerinin çalışma biçimlerinden farklıdır². Bilindiği üzere falcılar, mistik varlıklarla iletişim kurma iddialarıyla ve/veya gök cisimlerinin pozisyonlarıyla bağlantılı birtakım bilgi savlarında bulunurlar. Onların bu savları o kadar sübjektif ve genel bir karakter taşır ki ne doğrulanması ne de yanlışlanması mümkündür. Falcıların bilgi iddialarının bilim-dışı olduğu açıktır. Onlardan farklı olarak, daha çok kriz dönemlerinde ortaya çıkan komplo teorisyenlerinin geleceğe ilişkin bilgi savları çoğu zaman bilimsel verilere dayanma iddiasını taşırlar. Esasen bu en azından bazı komplo teorisyenleri için doğrudur da. Ancak komplo teorisyenleri doğrudan bilgi üretimi yapmazlar; başkalarınca üretilmiş belli bilimsel verileri önceden kurgulanmış bir senaryoyu ya da büyük planı doğrulamak/desteklemek maksatlı olarak kullanırlar. Üstelik bunu yaparken birçok komplo teorisyenleri üst perdeden konuşarak bilim insanlarını da cehaletle niteleyebilirler.³

¹ Ütopyalar ve ideolojik programlar

² Gelecekle ilgilenen bir başka alan da dinlerdir. Ancak dinlerin gelecek öngörülleri genellikle Kıyamet günü ve sonrasıyla ilgilidir.

³ Örneğin Ramazan Kurtoğlu 16 Mart 2020 tarihinde attığı bir tweet'te şunları yazıyordu: "Paniklemeyin, tedbirli olun. Kovid-19 öldürmekten ziyade korkutmaya yönelik. Dünya bir

Karaosmanoğlu'nun (2009: 4) dediği gibi; komplo teorileri bilimsel olmaktan ziyade, 'bilimsel gözükmeye' kaygısı taşırlar. Bu, kuşkusuz olabildiğince çok alıcı bulma amacını taşır. Buna rağmen komplo teorileri toplumsal ve siyasi olaylar üzerinde analizler yaparken indirgemeci bir tutum sergilerler ve kendilerini eleştireliliğe kapatırlar. Onlara göre her şeyin nedeni bellidir ve tektir. Çoğu zaman komplo teorisyenleri çetrefilli, karmaşık konulara el atsalar da kullandıkları argüman genellikle basittir veya basmakalıp varsayımlara dayanır (Karaosmanoğlu, 2009: 5). Brotherton ve Eser'e göre (2015) de komplo teorileri ve paranoyak düşünce arasında karşılıklı bir etkileşim görülebilir ve birbirini tetikleyebilir.

Tıpkı falcılık gibi kapalı sistemler olan komplo teorileri, insanlara 'alternatif bir gerçeklik' ve bu gerçekliğin 'gizem'ini keşfetme hazzını vadettiklerinden alıcıları boldur. Tarihi "iyinin ve kötünün savaşı" olarak yorumlamaya meyledenler, kötü olan "öteki"den olmamanın ve dönen "büyük oyun"u anlamamanın hazzını yaşayarak bu teorileri gerçekliğin yerine oturturlar. Ayrıca belirsizlikten korkan, aşırı kaygı halindeki insanlar da komplo teorilerine daha kolay inanmaya meyleder (Bozkurt, 2020).

Falcılardan ve komplo teorisyenlerinden farklı olarak sosyal bilimciler gelecek projeksiyonları yaparken geçmiş yıllardaki deneyim birikimlerini ve istatistiki temayülleri baz alırlar. Diğer bir deyişle sosyal bilimcilerin gelecek projeksiyonlarının en ayırt edici özelliğinin bilimsel veri temelli projeksiyonlar yapmaları olduğu söylenebilir. Bu bağlamda örneğin 2050 yılında Türkiye'nin toplam nüfusunun ne olacağına, doğurganlık oranının nasıl bir görünüm sergileyeceğine, ortalama aile büyüklüğünün ne olacağına vb. hususlara dair öngörülerde bulunabilirler. Covid-19 ile birlikte sosyal bilimcilerin gelecekte çalışma hayatının, üretim ve tüketim ilişkilerinin, siyasal katılım ve vatandaşlık davranışlarının, serbest zaman ve iletişim zeminlerinin ve elbette aile yapısı ve ilişkileri üzerine de bir takım öngörülerinin olduğu daha popüler bir zeminde gözlemlendi. Sosyal bilimcilerin gelecek öngörülerinin ne kadar uzak geleceği kapsayabileceği elbette soru konusudur. Yakın geleceği öngörmek uzak geleceği öngörmeye göre kuşkusuz daha güçlü bir olasılıktır.

Geleceğe ilişkin projeksiyonlar yapmak dünya ve gelecek tasavvurlarından ayrı düşünülemez. Diğer bir deyişle sosyal bilimcinin dayandığı kuramsal gelenek bu tasavvur üzerinde çok etkili olabilir. Bu bağlamda sosyal bilimlerde gelecek öngörülerinin dört temel kuramsal temele dayandığı söylenebilir (İnayatullah, 1990): Birincisi, pozitivist/ampirik sosyal bilimlere dayanan tahminci yaklaşımdır. Nitekim geleceğe ilişkin bilimsel projeksiyonlar çoğunlukla nedensellik ilkesine dayanan pozitivist bir bilim anlayışının ürünüdürler. Buna göre evrende hiçbir şey tesadüfi değildir, şeyler birbirine mekanik bir nedensellikle bağlıdır. Bu anlayış bilimsel aktivitenin "açıklamayı" amaçlamasını sağlar.

İkincisi, geleceği tahmin etmeye değil, geleceğin rekabet eden görüntülerini anlamaya dayanan yorumlayıcı yaklaşımdır. Bu yaklaşım, tek yönlü bir nedensellik fikrini reddettiği gibi, açıklama yerine "anlamayı" öne çıkarır.

laboratuvar olarak kullanılıyor. Para-din-insanlık formatlanıyor. TV'lerdeki bir kısım akademik ünvanlı cahilin 'bu biyolojik savaş değildir' sözlerine gülüp geçin. Tam bir biyolojik savaş."

Üçüncüsü eleştireldir, postyapısal düşünceden türetilmiştir ve belirli geleceklerin gerçekleştirilmesinden kimin yararlandığını ve hangi metodolojilerin belirli türdeki gelecek çalışmalarına ayrıcalık tanıdığını sormaya odaklanmıştır.

Dördüncü yaklaşım, katılımcı eylem öğrenme/araştırmadır. Bu yaklaşım çok daha demokratiktir ve paydaşların geleceğe ilişkin varsayımlarına (örneğin, gelecek doğrusal mı yoksa döngüsel mi) ve onlar için neyin kritik olduğuna dayanarak kendi geleceklerini geliştirmelerine odaklanır (İnayatullah, 2007).

Elbette hangi kuramsal geleneğe dayanırsa dayansınlar sosyal bilimcilerin gelecek projeksiyonları falcıların ve komplo teorisyenlerinin projeksiyonlarıyla bir tutulamayacak kadar değerlidir. Ancak bu sosyal bilimsel projeksiyonların kusursuz oldukları ya da daima isabetli öngörüler sundukları anlamına gelmez. Her şeyden önce Covid-19 sonrasında aile yapısının nasıl olacağına dair bilimsel projeksiyonların yukarıda değinilen kuramsal geleneklere göre şekilleneceği açıktır. İkinci olarak, ister pozitivist/ampirik gelenek isterse diğer gelenekler çerçevesinde bir projeksiyon yapabilmek için yeterli bilimsel veri birikimi zorunludur. Oysa spesifik olarak Covid-19'un etkilerine dair elimizde sadece bir yıllık deneyimlerle ilgili veriler mevcut. Ayrıca bu hususta yapılan araştırmaların ağırlıklı olarak belli bir gelişmişlik düzeyine erişmiş ülkelere odaklı olduklarını ve çoğu araştırmanın da veri kalitesi tartışmalı online anketlere dayalı olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla belirtilen bu olguların isabetli projeksiyonlar yapmanın olanaklarını sınırladığı dikkate alınmalıdır. Bu hususlara ek olarak bu çalışma, Covid-19 sonrası aileye ilişkin projeksiyonların Covid-19 ile ortaya çıkan yeni bir durumun etkileri gibi sunulduğunu ancak gerçekte geçmiş çok daha eskiye dayanan bir dizi değişim/dönüşümün etkileri bağlamında ele alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Diğer bir deyişle bu çalışma, Covid-19 sonrası aile hayatına atfedilen dönüşümlerin gerçekte doğrudan Covid-19 kaynaklı sonuçlar olmadığı, yaşanan dönüşümlerde Covid-19'un sadece bir katalizör rolü oynadığı ve ara (intervening) değişken olduğu argümanı üzerine inşa edilmektedir.

COVID-19 VE RİSK/BELİRSİZLİK/KORKU ORTAMI

Kuşkusuz Covid-19 ile ilişkili bir risk, belirsizlik ve korku ortamı içinde bulunulduğu inkâr edilemez. Ancak bu vurgu, Covid-19 öncesinde bir risk ve belirsizlik atmosferinin olmadığını düşünmemize yol açabilir. Gerçekte risk ve belirsizlik atmosferi odaklı geniş bir literatürün çok daha önceleri gelişmiş olduğu bilinmektedir. Nitekim "...imal edilmiş risklerden dolayı artık risklerle çevrili bir toplumdayız/dünyadayız" diyen Giddens (2000: 38) ve ona paralel düşünceler ileri süren Beck (2014), bu literatürün oluşmasında önemli roller oynamışlardır. Beck'e göre, "riskler eskiden kişisel iken günümüzde insanlığı tehdit edecek veya yeryüzündeki tüm hayatı yok edecek tehlikededir" (2014: 24-27). Diğer bir deyişler artık küreselleşmiş olan riskler yarattıkları etkiler bakımından artık doğdukları yerde – sanayi tesisinde- kalmamakta, doğaları gereği, gezegendeki her türlü yaşam formunu tehlikeye atmaktadır (Beck, 2014: 27).

Giddens ve Beck gibi gerçek risk/belirsizlik ortamına dikkat çekenlerin yanı sıra algısal bir risk/belirsizlik ortamına vurgu yapanlar da bulunmaktadır. Örneğin Korku Kültürü adlı çalışmasında "Risk Altında Mıyız?" sorusunu soran Furedi (2017) özellikle medya

aracılığıyla bir korku kültürü yaratıldığına ve riskin nasıl korkuya dönüştü(rüldü)ğüne dikkat çekmektedir. Ona göre üretilen korkular sonucunda paniğe doğru bir gidiş ve paniği yaşam tarzı olarak kabullenen bireylerin “kontrol duygusunun azalması” ve *Tehlikeli Yabancılarla Dolu Bir Dünya*’da “öteki” ile yaşamaya çalışan insanlar arasında güven duygusunun yitimi durumları ortaya çıkmaktadır. Furedi’ye göre (2017) bu durumların ortaya çıkmasında sağlıklı bir bilimsel bilgi/veri olmadan gazetelerde yazan veya televizyon kanallarında konuşan “uzmanlar” en büyük rolü oynamaktadırlar.

Covid-19 sürecinde yaşananlar hem gerçeklik düzeyinde hem algısal düzeyde Giddens, Beck ve Furedi’nin tespitleriyle uyumlu bir gelişme göstermiştir. Nitekim Covid-19’un küresel bir salgına dönüşmesinde, genel olarak modernitenin ürünü sayabileceğimiz küresel ekonomik ilişkiler ağı, küresel hava yolculuğu ve genel olarak kıtalararası ve uluslararası seyahatlerin önemli bir rolü olmuştur.

Buna karşılık Covid-19 deneyimi, *küresel risk yönetişimi için etkili mekanizmaların zayıflığını* açıkça ortaya koymuştur. Ne Dünya Sağlık Örgütü ne AB, küresel ya da bölgesel düzeyde etkili kararlar alamamış, eylem birliği ve dayanışma sağlayamamıştır. Ulus-devletler ise bu salgın karşısında üç tip risk yönetimi politikaları yürütmeye çalışmışlardır: Birincisi, birçok ülkede enfeksiyon vakalarını veya enfeksiyona karşı antikor varlığını tespit etmek için testler, enfekte veya şüphelenilen enfeksiyon vakalarının izolasyonunu ve etkilenebilecek olası kişileri belirlemek için her vakanın ayrıntılı izlenmesi gibi *epidemiolojik kontrol mekanizmalarının* uygulanmasıdır. İkincisi, nüfusun *sokağa çıkmasına kısıtlamalar* getirilmesi ve “*sosyal mesafe*” kurallarının konulmasıdır. Üçüncü politika ise, *kamu sağlık hizmetlerinin kapasitesini güçlendirmek* ve aşı çalışmaları olmuştur (Çakı, 2020: 41-43). Tüm bu politikalara rağmen salgın, yerkürede yaklaşık 180 milyon insanın enfekte olmasına ve 4 milyona yakın insanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır (Wordometers, 2021).

Fiziksel mesafe ve izolasyon politikalarının, birçok işin eve taşınmasını sağlamasının yanı sıra, birçok sosyo-kültürel etkinliği ortadan kaldırdığı ve neredeyse tüm entelektüel faaliyet alanlarını olumsuz etkilediği gözlenmiştir. Bu süreçte virüse karşı “bilim çare buluncaya kadar” birey, gerçek sosyal ağlarından uzak durmaya teşvik edilmekte, *online sosyalleşmeye* hapsedilmektedir. Buradan hareketle Laszczkowski (2020), Covid-19’dan sonra “yeni normallik” altındaki yaşamlarımızın sadece iki işleve indirilmesini öngörüyor: üretim ve (maksimum bireyselleştirilmiş) tüketim.

Covid-19 aynı zamanda bir medya ve uzmanlar oligarşisinin katkılarıyla zaten var olan büyük ve yaygın bir korku kültürünü pekiştirmiştir. Özellikle Çin’den gelen acılar içinde çırpınan ölüm sürecindeki hasta görüntüleri ve vaka/ölüm sayılarıyla ilgili istatistiklerin TV ekranlarından kitlelere sunulmuş tarzı büyük bir korku, panik ve paranoya atmosferi yaratılmıştır. Bu durumda herkes, kendisi ve en yakınları da dâhil olmak üzere, birbirini potansiyel bir virüs taşıyıcısı olarak görmeye başlamıştır. Uzmanların sıklıkla gelecekteki pandemik hastalıklardan söz etmeleri de Covid-19’un pekiştirdiği küresel korku atmosferini iyice ateşlemiştir. Artık insanlar şu soruları kendilerine sormaktan uzak duramıyorlar: Sırada hangi “X Hastalığı” var? Bu ne zaman ve nerede olabilir? (Leach & MacGregor, 2020). Staples’in (1997: 132) de

belirttiği gibi korku kültürü gözetimin meşrulaştırılmasını sağlar. Medya, pandemi süreçlerinde bir yandan belli grupların damgalanmasına katkıda bulunurken (Brooks vd., 2020) diğer yandan “*Dikkat et! Bir sonraki sen olabilirsin!*” şeklinde uyararak bireyi tüm sosyal ilişkilerinden vaz geçmeye ve herkesi gözlemeye sevk eder.

Sonuç olarak Covid-19’un, bireyi “özgürlük-güvenlik ikilemine” hapseden önceki toplumsal süreçleri pekiştirdiği söylenebilir. Böylece yaşam güvenliğine karşılık bireyler, özel hayatlarına, kültürel değerlerine ve davranışlarına, sosyal ilişkilerine kendilerinin hükmetmesi haklarından gönüllü olarak vazgeçebilmektedir.

Risk, belirsizlik ve korku atmosferiyle birlikte anılan Covid-19’un bu özelliklerinin yeni olmadığı, doğrudan modernleşme ve küreselleşmenin zorunlu sonuçları olan bu atmosfere çok daha erken dönemlerde dikkat çekilmiş olduğu böylece anlaşılmış bulunmaktadır. Bu ana tespitten sonra Covid-19 sonrasında gelecekte aile hayatının hangi değişim/dönüşümlere maruz kalacağı sorusuna geri dönebiliriz.

AİLE HAYATININ GELECEĞİ

Risk, belirsizlik ve korku atmosferinde deneyimlenen Covid-19 sonrasında ailenin geleceğine yönelik çok sayıdaki projeksiyonların Covid-19 sürecindeki gözlemlerin kalıcı hale geleceği varsayımına dayandığı söylenebilir. Bu varsayımın en az iki açıdan sorunlu olduğu belirtilmelidir. Birincisi, söz konusu gözlemlerin (ki bunların bir kısmına aşağıda değinilecektir) kalıcı hale geleceği düşüncesi sosyal eylemde ‘yapıyı’ belirleyici kabul edip ‘faili’ yok sayma eğilimi taşır. İkinci olarak bu varsayım, söz konusu gözlemleri Covid-19’a koşullanmakta, Covid-19 öncesi değişim ve dönüşümlere ancak tali bir rol biçmektedir. Hâlbuki ailenin geleceği konusundaki tartışmalar uzunca bir süreden beri devam edelmektedir. Bu konuda bazıları oldukça karamsar yaklaşımlar sergilerken bazıları daha olumlu bakarlar (bkz. Baskerville, 2009; Beck & Beck-Gemshem, 2001; Cliquet, 2003; Duncan, 2007; Haskins, 2015; Hunter, 2012; Kotkin, 2012; Wardle, 2015). Zikredilen bu sorunları akılda tutarak Covid-19 odaklı olarak aile hayatıyla ilgili ne tür projeksiyonlar yapıldığını birkaç alt başlık altında özetlemek mümkündür.

a) İş-Aile Dengesinin Bozulması, Ailenin Kurumsal Kimliğinde ve Aile-İçi Rollerde Dönüşüm

İlk olarak Covid-19’un ailenin kurumsal kimliğinde ve aile-içi rollerde radikal dönüşümler yaratacağı ileri sürülmektedir. Bu bağlamda pandeminin iş-aile dengesini giderek zorlaştığına, cinsiyet eşitsizliklerini şiddetlendirdiğine, kadınları daha fazla ev işi yapmaya zorladığına sıklıkla dikkat çekilmektedir (Fisher, et al. 2020; Ruppanner, Churchill, Scarborough, 2020). Öte yandan iş ve aile hayatı arasında bozulan dengenin etkisiyle evlilik, cinsiyet ve ebeveynliğin birbirinden ayrılacağı ve yeni bir dizi aile biçimine yakınlaşma yaşanacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda kohabitasyon, bekârlık, geç evlilik, evlilik-dışı doğurganlık, tek ebeveynlik ve boşanma oranlarının yükselmesi gibi Covid-19 öncesinde zaten baş göstermiş bulunan ve ailenin kurumsal kimliğine alternatif olan eğilimlerin Covid-19 sonrasında da artarak devam etmesi beklenebilir.

Covid-19 sürecinde ve sonrasında boşanmaların artacağı öngörüsüne bir açıdan karşı çıkılabilir çünkü Covid-19 sürecinde ve sonrasında yaşanan/yaşanacak ekonomik kriz

ortamında boşanma en azından düşük ve orta gelirli aileler açısından yaşam masraflarının birçok açıdan ikiye katlanması sonucunu vereceğinden dolayı evli bireylere mantıklı görünmeyecektir. Genel olarak Batı toplumlarında boşanma oranları dünyanın diğer bölgelerinden çok daha fazla görünse de (Wardle, 2015: 241; Becker, 1993: 350) kriz durumları onları da etkilemektedir. Nitekim geçmiş kriz dönemlerinde, mesela 1929-1932 *Büyük Bunalım* yıllarında, boşanma oranları artmanın aksine azalmıştır (Cherlin, 2020). Aynı nedenden dolayı bireylerin çocuk yapma davranışlarında azalma beklemek makuldür. Yaşanan/yaşanacak ekonomik kriz ve belirsizlik ortamı gençlerin evlilik planlarını ötelemeleri (ve dolayısıyla kohabitasyona yönelmeleri) sonucunu da doğuracaktır (Guetto, Vignoli & Bazzani, 2021). Ancak bu durumların hiçbirisi Covid-19 ile birlikte ortaya çıkan yeni bir durum değildir. Nitekim OECD'nin 2011 ve 2012 yılında yayınladığı yayınlarda bunlar zaten öngörülüyordu:

1960'lardan beri OECD bölgesindeki aile önemli bir dönüşüm geçirdi. Pek çok ülkede, geniş aile neredeyse tamamen ortadan kalktı ve boşanma oranları, birlikte yaşama, "birlikte yaşayan" çiftler, tek ebeveynlik ve aynı cinsiyetten birlikteliklerin sayısı artarken çocuklu evli bir çiftten oluşan geleneksel aile sayısı giderek azaldı. Artan göç ile kültürler ve değerler daha çeşitli hale geldi. Aileler daha fazla annenin işgücü piyasasında çalışmaya başladığını (ve birçoğunun erkek partnerlerinden daha fazla kazandığını) gördü. Ergenler eğitim ve öğretimde daha uzun süre harcarlar ve ailenin yaşlı üyeleri daha uzun ve giderek daha fazla yalnız yaşarlar. Bu değişikliklerin barınma, emeklilik, sağlık ve uzun vadeli bakım, işgücü piyasaları, eğitim ve kamu maliyesi üzerindeki yansımaları dikkat çekicidir (OECD, 2011: 7).

OECD üye ülkelerinin üçte birinden fazlası tarafından yürütülen veya yaptırılan projeksiyonlar, 2025-2030'a kadar tek kişilik hane sayısının önemli ölçüde artmasının beklendiğini gösteriyor. Tek ebeveynli ailelerin ve çocuksuz çiftlerin sayısında da güçlü bir büyüme bekleniyor. Aynı şekilde, tüm hanelerin payı olarak tek kişilik hanelerin oranının ve çocuklu tüm hanelerin payı olarak tek ebeveynli hanelerin oranının önemli ölçüde artması beklenmektedir (OECD, 2012: 9).

Covid-19 sürecinde okulların kapalı oluşu ve sınırlı bir kapasitede çalışan kreşler nedeniyle, çocuklu birçok ebeveyn çocuk bakımından ve hatta evde eğitimden sorumlu hale geldiler. Bu durumun özellikle kadınlar açısından ekstra iş yükü yarattığında kuşku yoktur. Bu süreçte anneler gibi babalar da evde daha fazla zaman geçirirler bile bu, evdeki iş yükü paylaşımına eşit yansımamaktadır. Esasen ebeveynlerin evde daha fazla zaman geçirmeleri bir tükenmişlik duygusu yaratabilmektedir (Ahmed, Buheji, & Fardan, 2020: 335). Bununla beraber çocuk bakımına yönelik yeni kurumların açılması hususunda hızlı adımların atılması kuvvetle muhtemeldir. Zaten çocuk bakımı hususunda yeni kreşlerin açılması, birçok ülkede uzun bir süredir özellikle iş-aile arasındaki gerilimi giderme maksatlı sosyal politikaların temel unsurlarındandır. Bu bağlamda işverenin kreş ve anaokulu hizmetleri sunması bazı ülkelerde zorunlu tutulmaktadır (Waldfoegel, 2009: 51).

Covid-19 sürecinde fiziksel mesafe ve eve kapanma uygulamalarının, hem ebeveynlerin hem de çocukların aile dışındaki sosyal ilişkilerini değiştirerek azalttığı ve aile olarak evde geçirilen zamanı artırdığı sıklıkla vurgulanmaktadır (Kalil, Mayer & Shah, 2020; Salin, Kaittila, Hakovirta, & Anttila, 2020; Ahmed, Buheji, & Fardan, 2020; Fisher, et al. 2020). Buna göre “özellikle, çocuklu aileler, günlük yaşamlarını nasıl organize edecekleri ve yönetecekleri konusunda farklı türden zorluklarla karşılaşmışlardır. Okul binaları kapalı ve sınırlı bir kapasitede çalışan kreşler nedeniyle, çocuklu birçok ebeveyn çocuk bakımından ve hatta belki de evde eğitimden doğrudan kendileri sorumlu hale geldiler” (Salin, Kaittila, Hakovirta, & Anttila, 2020: 1). Bu değerlendirmeler çerçevesinde her iki ebeveynin de çalıştığı ailelerde, ücretli işlerini evden sürdürmenin yanı sıra çocuk bakımı, evde eğitim ve artan ev işlerinin nasıl bölüşüleceği müzakere ve çatışma konusuna dönüştüğüne dair görüşler yaygınlaştı.

Ancak bu öngörü de elbette yeni değildir. Ev işlerini bölüşmenin müzakere ve çatışma konusuna dönüşmesi evde geçirilen zamandan bağımsız olarak kadının iş yaşamında etkinlik kazanması ve bireyselleşme süreçlerinin bir sonucu olarak zaten başlamış bir süreçti. Beck ve Beck-Gernsheim (2001), çocuklar için ücretli çalışma ve bakım taleplerini dengeleme baskısı arttıkça, kadınların giderek çocuklarının aktif günlük bakımına eşlerinin daha fazla katılmalarını beklediğini ve bu nedenle erkeklerin geleneksel ekmek kazanma rollerini genişletmeleri ve ebeveynliğe ve ev-içi alana daha aktif bir şekilde katılmalarını beklediklerini milenyumun başında ifade etmişlerdi. “İnsanlar eşitlik temelinde ilişkileri müzakere etmek zorunda kalıyor” tespitini yapan Beck ve Beck-Gernsheim (2001: 204), bu sürecin ilişkilerin gittikçe daha istikrarsız hale gelmesi ve ayrılma ve boşanma ile sonuçlanması ihtimalini de yükselttiğini ancak paradoksal olarak, sevgi ve yakın ilişkinin daha yüksek değer kazanmasını ve bildiğimiz ailenin yerini “müzakere edilen aile, alternatif aile, çoklu aile, boşanmadan sonraki yeni düzenlemeler, yeniden evlenme, yeniden boşanma, senin, benim, çocuklarımız, geçmiş ve şimdiki ailelerimiz gibi yeni çeşitliliklerin almasıyla” sonuçlandığını ileri sürerler (Beck-Gernsheim, 2001: 8).

Dolayısıyla tüm kırılganlıklarına rağmen Beck ve Beck-Gernsheim bireyselleşmeyi ailenin geleceğine olumlu katkı sunan bir unsur olarak görürler. Onlara göre alternatif aile biçimleri ve yaşam tarzları, aile ilişkilerinin demokratikleşmesinin bir parçasıdır. Buna karşılık Murray (1994), Dennis & Erdos (1992) ve Dench (1994) gibi sosyal bilimciler bireyselleşmeyle ilişkili artan seçim ve özgürlüğü ve bunun sonucunda ortaya çıkan aile formlarının çeşitliliğini, ailenin bir “kriz” içinde olduğuna yorarlar. Değişen aile biçimlerinin, 'bencil bireycilikteki' büyümenin ve ahlak eksikliğinin bir sonucu olduğunu kabul eden bu yaklaşıma göre bireyler, kişisel memnuniyetlerini ebeveynlik yükümlülüklerinin üzerine koymakta ve artan sayıda 'hasarlı' çocuğun oluşumuna zemin hazırlamaktadırlar. Bu durum sadece ailenin değil, toplumun da geleceği için bir tehdit oluşturmaktadır.

Covid-19 öncesi ailenin geleceğiyle ilgili bu tartışmaların Covid-19 sonrası gelecek projeksiyonlarıyla nasıl bir ilgisi vardır? Covid-19 öncesi yaşanan bu tartışmalar açıkça göstermektedir ki çalışma hayatındaki dönüşümler, kadınların istihdamı, bireyselleşme, aile-içi rollerin müzakere konusu oluşu vb. süreçler ailenin geleceğini

belirleyici faktörler olarak ele alınmış ve bakış açısına göre olumlu ya da olumsuz gelişmeler olarak değerlendirilmiştir. Covid-19 sonrası ailenin geleceğiyle ilgili projeksiyonlar temelde bu tartışmalara yeni ve özgün bir katkı sunmamaktadır.

b) Aile Sağlığı ve Aile-içi İletişimde Dönüşüm

Covid-19'un aile sağlığını ve iletişimini nasıl etkilediği ve ne tür kalıcı etkiler bırakacağı hususunda birbirine karşıt değerlendirmeler görülmektedir. Karamsar değerlendirmeler, genellikle Covid-19'un yarattığı belirsizlik ve ekonomik krizle bağlantılı olarak aile-içi stresin arttığına vurgu yapmaktadır. Buna göre, Covid-19 krizinin ekonomik stresi özellikle annelerin ruh sağlığını ve stresini kötüleştirdi, geleceğe yönelik umut duygularını azalttı ve ebeveynlerin küçük çocuklarına bağırıp öfkelerini yitirdikleri miktarı önemli ölçüde artırdı (Kalil, Mayer & Shah, 2020: 17). Ayrıca, ebeveynlerin ailelerine gelir sağlama yeteneklerinden endişe duydukları, genel stres ve yorgunluk duyguları yaşadıkları, ilişkilerinde ve çocukların akademik uğraşlarını yönetmede zorluk çektikleri, zihinsel ve fiziksel sağlıklarının kötü olduğu bildirilmiştir (Salin, Kaaitila, Hakovirta, & Anttila, 2020: 2).

Belirsizlikle başa çıkmada bireysel farklılıklar önemlidir. "Bazı insanlar belirsizliği çok iyi tolere edebilirken, diğerleri belirsizliği tolere etmekte güçlük çeker ve en iyi ihtimalle bundan kaçınmaya çalışır" (Janssen, et al. 2020: 3). Bununla birlikte Covid-19 sürecinde neredeyse tüm ailelerde eve kapatılmaların her zamankinden daha fazla gerginliğe, asabiyete, aile çatışmalarına ve aile içi şiddete veya çocuk istismarına yol açabileceği endişeleri sıklıkla dile getirildi (Janssen, et al. 2020: 2).

Bu karamsar bakışın yanı sıra nispeten daha iyimser yaklaşımlar da yer aldı. Özellikle ilahiyatçılar ve bazı sosyal bilimciler bazı aileler için, bir tecrit sırasında birlikte daha fazla zaman geçirmenin, aile üyelerini birbirine yaklaştırabileceği ve bir refah duygusu geliştirebileceği üzerinde durdular. Buna göre pandemiyle birlikte daha fazla konuşulmaya başlanan işin eve taşınması ve esnek çalışma koşullarının gelişmesi ebeveyn-çocuk ilişkilerine pozitif katkı sağlayabilir; ebeveynler çocuklarıyla daha fazla zaman harcayabilir. Covid-19 süreci belli alanlarda bozulma yaratsa da, "beraberinde aile ilişkilerinin ve iletişimin kırılganlığını giderebilecek birçok fırsatı da beraberinde getirmiş olabilir" (Ahmed, Buheji, & Fardan, 2020: 332). Bu yaklaşıma göre Covid-19 sürecinde yaşanan küresel kapanma, yıllar içerisinde zayıflamış olan aile bağlarının yeniden kurulması, güçlendirilmesi veya korunması için büyük bir şans olabilir. Bu bağlamda aile üyeleriyle kaliteli zaman etkinlikleri önemli rol oynar. "Fiziksel mesafe birçok insana, özellikle gençlere, arkadaşlarından önce aile üyeleriyle zaman geçirmenin önemini kavrayarak sosyal yaşam algılarını değiştirme fırsatı vermiştir. Uzun süreli aile birlikteliği pozitif bir çevrede yeni ilişkilerin inşasına yol açtığı gibi birçok çocuğun da kendilerini daha mutlu, güvenli ve rahat hissetmelerini sağladı" (Ahmed, Buheji, & Fardan, 2020: 333-34; Szabo, et al. 2020).

Görülüyor ki evde daha fazla zaman harcama bazılarınca pozitif bir potansiyel, bazılarınca da çeşitli riskleri barındıran bir potansiyel olarak okunmaktadır. Kuşkusuz Covid-19 krizi tüm aileleri eşit şekilde etkilemeyecektir. Burada hangi aileden söz edildiği önem taşımaktadır. Nitekim istihdam dünyasındaki eve taşınabilir ve çalışma saatleri esnetilebilir işlerin oranının %20-25 civarında kaldığı (Livingstone, 2020),

dolayısıyla bir avantaj olarak kabul edilse bile bu avantajdan nispeten küçük bir grubun yararlanabileceği söylenebilir.

Covid-19'un bireylerin ruh sağlığına olumsuz etkileriyle ilgili öngörülleri de aslında küresel kapitalist sistemde iş ve çalışma hayatının dönüşümüyle birlikte düşünmek gereklidir. Covid-19 öncesinde de bu bağlamda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Örneğin küresel kapitalist sistemde sermayenin tarihte hiç olmadığı kadar esnek örgütlenme imkânına kavuşmasına 1990'lı yıllarda dikkat çeken Sennett, bu durumun üretim sürecinin her anlamda esnekleştirilmesine ve dolayısıyla emeğin de esnek hale getirilmesine yol açtığını ileri sürer. Ona göre çalışanların sadece iş yaşamlarını değil aynı zamanda günlük yaşam pratiklerini de değiştiren esnek çalışma koşulları, kısaca "karakter aşınması" olarak adlandırılabilir bireyin kişilik yapısı üzerinde birtakım olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Bu yeni kapitalist örgütlenme içinde oluşturulan ve "kazanan her şeyi alır" mantığının geliştirildiği aşırı rekabet ortamında verimlilik akıl almaz ölçülerde artmakta fakat çalışanlar arasında "işe yaramazlık kabusu" ile birlikte yüksek düzeyde kaygı ve stres üretilmektedir (Sennett, 2008, 2009). Pandemi öncesinde zaten yaygınlaşmaya başlamış olan bu kaygı ve stresin, pandemi sürecinde işini kaybeden, kaybetme riski yaşayan ya da gelir kaybına uğrayan çok sayıda çalışanlar ve ailelerinde daha da yaygın hale geldiğini kabul etmek gereklidir. Bununla beraber, söz konusu kaygı ve stresin, pandemi sonrasında da devam edeceği öngörülebilir. Çünkü bu kaygı ve stresin ana kaynağı Covid-19 pandemisi değil, Sennett'in vurguladığı gibi küresel kapitalist sistemde iş ve çalışma hayatının dönüşümüdür. Aynı nedenden dolayı yabancı düşmanlığı da bu dönüşümün kendini en fazla hissettirdiği toplumlarda yükselişe geçmektedir. Böylece göçmen ve sığınmacı aileler Covid-19 sürecinde ve sonrasında sözü edilen kaygı ve stresi en fazla yaşayacak aileler arasında olacaktır.

c) Çocukların ve Gençlerin Durumu⁴

Covid-19 odaklı literatür, pandeminin çocuklar ve gençleri medikal olarak çok fazla etkilemese de dolaylı yollardan ciddi derecede etkileyeceğini öngörmektedir. Buna göre özellikle kapanma politikalarının uygulandığı süreçlerde Covid-19 genel olarak çocukların fiziksel aktivitelerini etkilemiş ve daha uzun ekran süreleri, düzensiz uyku düzenleri, daha az elverişli diyetler, kurallara tahammülsüzlük ve ruh hali değişikliklerini tetiklemiştir (Salin, Kaittä, Hakovirta, & Anttila, 2020: 2). Yukarıda bahsedilen kaygı ve stres durumunun ebeveyn-çocuk etkileşimlerinin kalitesini düşürebileceği, bunun da çocuklarda sosyo-duygusal veya davranışsal sorunları artırabileceği öngörülmektedir (Kalil, Mayer & Shah, 2020: 4). Nitekim bu ve benzeri risk eğilimlerini dikkate alan Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve UNICEF'in ortak bir komisyonu, Covid-19'un özellikle savunmasız çocuklar üzerindeki etkilerini şöyle ifade etmektedir:

⁴ Covid-19'un, içerisinde çocuklar ve gençlerin de bulunduğu, kırılgan gruplar üzerindeki etkileri üzerine pek çok analiz oluşmuş durumdadır. Örneğin Altındal (2020), Covid-19'un kadınlar, azınlıklar, romanlar, mülteciler ve yaşlılar üzerindeki etkileri üzerine sosyolojik analizler sunmaktadır. Bu grupların her biri önemlidir ama bu çalışma tartışmayı çocuklar ve gençlerle sınırlı tutmaktadır.

Öngörüler, yiyeceğe erişimin azalması ve temel sağlık hizmetlerinin aksaması nedeniyle bir milyondan fazla önlenebilir çocuk ölümünün meydana gelebileceğini öne sürüyor. Çocuklar, büyümenin izlenmesinde, önleyici bakımda ve akut hastalık ve yaralanmaların zamanında yönetilmesinde eksiklik riskiyle karşı karşıya. Bazı çocuklar, artan aile içi şiddet oranlarından mustaripken, sosyal hizmet yönlendirmelerine erişimde azalma yaşıyor.

Çocukların geleceği risk altındadır, özellikle yoksul, kadın, engelli, yerli, ırksal, etnik ve cinsel azınlıklardan olanlar veya eşitsiz toplumlarda savunmasız olanlar. Dünyadaki mültecilerin yarısından fazlasını oluşturan çocuklar arasında, COVID-19'un neden olduğu şoklar özellikle vahimdir. BM Çocuk Hakları Komitesi, COVID-19'un çocuk haklarına ciddi tehditler oluşturduğu konusunda uyardı. Pandemi, çocukları korumak için tasarlanmış yasaları ve anlaşmaları aşmak için bir bahane olarak kullanıldı - örneğin, Mart 2020'de "bulaşıcı bir hastalığın bulunduğu bir ülkeden" refakatsiz çocukların sınır dışı edilmesine izin veren ABD emri. (The WHO-UNICEF-Lancet Commission, 2020: 298-99).

Covid-19'un etkileri bağlamında üzerinde en çok durulan kesimlerden birisi de gençlerdir. Covid-19'un gençler üzerinde derin etkileri olacağı ileri sürülmektedir. Bu etkilerin gençlere sunulan eğitimin nicelik ve niteliği, istihdam olanakları, birliktelik davranışları vb. birçok alanda ortaya çıkması öngörülmektedir. Bu kapsamda COVID-19'un 1, 5 milyardan fazla çocuk ve genç için sürekli eğitimi engellemesine özellikle dikkat çekilmektedir. Bu süreçte daha varlıklı ailelerin çocukları dijital araçlarla eğitime devam etme imkânı buldukları halde yoksul çocuklar ve gençler bundan yoksun kalmışlardır. Ciddi bir öğrenme açığı yaşamak zorunda kalan yoksul çocuklar ve gençler tüm ülkelerde varsıl akranlarına göre daha geride kalmıştır. Bu durum pandemi sonrasında da gençleri iş piyasasında olumsuz etkileyecektir. Schwandt & Wachter'e (2020: 4) göre, "Covid-19 durgunluğu, iş piyasasına yeni girenlerin kariyerlerine sert bir başlangıç yapmasını sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda onları on yıllar boyunca daha az para kazanma, daha fazla suç işleme, daha az tatmin edici aile hayatına sahip olma ve hatta belki de ölme riskiyle karşı karşıya bırakacaktır."

Covid-19'un gençler üzerindeki olası bir etkisi olarak birliktelik kurma davranışları da sıklıkla vurgulanmaktadır. Buna göre, "engellenen fırsatlarla karşı karşıya kalan genç yetişkinler ve özellikle daha düşük eğitilmiş olanlar, bağımlılık düzeyinin düşük olması ve daha belirsiz doğası nedeniyle evliliğe birlikte yaşamayı tercih edebilir. Alternatif olarak, beklentileri hakkında daha iyimser olana kadar evliliği ertelemeye karar verebilirler" (Guetto, Vignoli & Bazzani, 2021: 5684). Ancak evlilik yerine birlikte yaşamayı seçme, evliliği erteleme ya da bekâr kalmayı seçme kararları, yukarıda Giddens ve Beck'e atıfla belirtildiği üzere, kadınların ücretli istihdamda daha fazla rol almaları, ataerkil değerlerdeki çözülme ve bireyselleşme süreçlerinin sonucu olarak birçok toplumda uzun zamandan beri artık kanıksanmış durumdadır.

Eğitim, istihdam ve yoksullaşma bağlamında Covid-19'un çocuklar ve gençler üzerindeki etkileri üzerine odaklanan analizler de, öz itibarıyla sosyal eşitsizlikler

literatürünün yansımalarıdır ve dolayısıyla yeni bir argüman ileri sürmemektedir. Nitekim Covid-19'un sonuçları olarak değerlendirilen sorunların çözümü için de sosyal eşitsizlikler literatüründe yaygın olarak görüldüğü üzere sosyal devlet anlayışının güçlendirilmesi, sosyal hizmet olanaklarının geliştirilmesi ve sosyal dayanışma mekanizmalarının teşviki ve desteklenmesi gibi öneriler sunulmaktadır.

SONUÇ:

COVID-19 AİLE HAYATININ GELECEĞİNDE BİR DÖNÜM NOKTASI MI?

Covid-19 merkezli yeni bir söylem üretildiğinde kuşku yok. Bu yeni söylem aile hayatından sosyo-ekonomik, kültürel ve politik yaşamın geleceğine dair çeşitli projeksiyonlar sunmaktadır. Elimizde bu tür projeksiyonları destekleyecek yeterince sağlam veriler henüz mevcut olmadığı halde böyle bir söylemin üretiliyor olması bir açıklama gerektirmektedir.

Anlaşılmaktadır ki üretilmekte olan bu yeni söylemde Covid-19, insanlık tarihinde devrimci etkiler yaratan adeta bir 'dönüm noktası' olarak sunulmaktadır. Az miktarda çalışma Covid-19'un aile-içi ilişkilerdeki pozitif etkilerine dikkat çekse de Covid-19 merkezli söylem ağırlıklı olarak karamsar bir tablo çizmekte, aile de dâhil olmak üzere birçok yaşam alanında ciddi bir değişim ve dönüşümün yaşanmasına neden olarak gösterilmektedir. Covid-19 sonrası aile yapısına ilişkin söylenenlerin gerçekte ne kadar doğrudan Covid-19 kaynaklı sonuçlar olduğunu tartışmayı amaçlayan bu çalışmada Covid-19'un aile hayatı açısından bir dönüm noktası gibi sunulmasına karşı çıkılmıştır.

Covid-19'la ilişkilendirilen risk ve belirsizlik ortamında evliliklerin azalacağı, boşanmaların artacağı, kohabitasyonun yaygınlaşacağı, doğurganlık oranlarının düşeceği, aile-içi rollerin daha eşitlikçi bir yöne kayacağı, giderek artan düzeyde iş ve gelir kayıpları yaşanması riskiyle bağlantılı olarak aile üyeleri arasında kaygı ve stres gibi ruhsal sorunların baş göstereceği, otomasyon ve dijitalleşme süreçlerinin ailelerde tüketim, iletişim, sosyalleşme ve çeşitli rutin aile etkinliklerini köklü bir şekilde dönüştüreceğine dair görüşler ve kaygılar hem akademi dünyasında hem kamuoyunda yaygınlaşmaktadır.

Bununla beraber bu çalışma Covid-19 öncesi literatür temelinde sözü edilen dönüşümlerin ve ilgili tartışmaların uzunca bir zamandır birçok toplumda zaten yaşanmakta olduğunu göstermiştir. Ancak vurgulamak gerekir ki bunu söylemek Covid-19'un hiçbir etkisi olmadığını ima etmek anlamına gelmez; yalnızca şu anlama gelir: Covid-19'un aile hayatına etkileri üzerine gelişen söylem gerçekte yeni bir argüman ileri sürmemekte, yeni bir gelecek projeksiyonu yapmamaktadır. Buradan hareketle oluşan bu söylemin gerçekte Covid-19'u bir günah keçisi olarak kullandığı ileri sürülebilir.

Covid-19'un aile hayatına etkileri olduğu ileri sürülen dönüşümler gerçekte 1980'li yıllardan itibaren küresel düzeyde hâkimiyet kazanan neoliberal politikaların derinleştirdiği aile ve iş yaşamı arasındaki gerginliklerin ve toplumsal eşitsizliklerin sonuçlarıdır. Covid-19, büyük ölçüde süreci hızlandıran bir katalizör, diğer bir deyişle ara değişken rolü oynamaktadır. Ancak risk ve belirsizlik ortamıyla birlikte anılan Covid-19 odaklı yeni söylem iki önemli işlev görmektedir:

- a) Gerçekte insanın kurduğu düzenin sonuçları olmasına rağmen Covid-19 gibi sözde doğa-kaynaklı nesnel bir faktöre endeksleyerek bahsi geçen gerginlikleri ve eşitsizlikleri dolaylı da olsa meşrulaştırma ve/ya perdeleme işlevi.
- b) Zaten başlamış olan bir dönüşümün ve yeni normalliğin toplum tarafından zorunlu ve hızlı bir şekilde içselleştirilmesi işlevi.

İyi niyetliliği kuşkulu bu işlevler karşısında, tartışmaya konu olan söylemin kullanımı konusunda hassas olmanın ve konuyu bütünselliği içinde ele almanın gerekliliği ortadadır. Pandemilerin ortaya çıkmasında nüfus yoğunluğu, sanayileşme, kentleşme, yoksulluk, hareketlilik gibi faktörlerin rolüne vurgu yapılsa da (Uzun & Oğlakçı, 2020: 76-84) denilebilir ki ana sorun, Covid-19 değildir. Bugün Covid-19, yarın Covid-25, öbür gün büyük bir deprem ya da başka bir ulusal veya küresel afet yaşanabilir. Ana sorun, eşitsizlikleri derinleştiren ve afetlere hazırbulunuşluğu önemsemeyen toplumsal örgütlenme tarzıdır.

Bu ana sorundan dolayı ve ona rağmen, 21. Yüzyılın bireyleri önceki kuşaklardan farklı olarak aile yaşamı ve yaşam tarzlarıyla ilgili çeşitli seçenekleri önlerinde hazır bulacak ve/ya yeni seçenekler üreteceklerdir. Bu seçeneklerin her biri değişen sosyo-ekonomik ve kültürel koşulların sağladığı avantajlar veya güvensizlik, açmazlar ve çelişkiler çerçevesinde değerlendirilecek ve farklı profillerdeki aktörler tarafından kullanılacaktır. Bu seçeneklerin kapitalist elitlerce manipüle edilmesi de kuvvetle olasıdır. Her hâlükârda 21. Yüzyılın aile hayatında çoğulculuk baskın karakter olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, D. , Buheji, M., Fardan, S. M. (2020). "Re-Emphasising the Future Family Role in 'Care Economy' as a Result of Covid-19 Pandemic Spillovers" *American Journal of Economics* 2020, 10(6): 332-338.
- Altındal, Y. (2020). "Yeryüzündeki Çirkin Ördek Yavrularının Hapşırık/Öksürük ile İmtihani: Sosyolojik Bir Açıklama", İç. Fahri Çakı (Ed.) *Maskeli, Mesafeli ve Kırılğan: Modernitenin Pandemik Halleri*, Ankara: Nobel Yay.
- Baskerville, S. (2009). "Freedom and the Family: The Family Crisis and the Future of Western Civilization," *Humanitas*, Volume XXII, Nos. 1 and 2, Pp. 168-184.
- Beck, U. & Beck-Gemshiem, E. (1995). *The Normal Chaos of Love*, Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. & Beck-Gemshiem, E. (2001). *Individualisation*, London: Sage.
- Beck, U. (2014). *Risk Toplumu*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Becker, G. S. (1993). *A Treatise on the Family* Enlarged Edition Harvard University Press.
- Bozkurt, V. (2020). "Covid 19 ve Komplo Teorileri: Kimler Komplo Teorilerine İnanıyor?" <https://fikirturu.com/toplum/covid-19-ve-komplo-teorileri-kimler-komplo-teorilerine-inaniyor/> (Erişim Tarihi: 18.06.2021).
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). "The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence." *Lancet*, 395(10227), 912-920. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(20\)30460-8](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(20)30460-8). (Erişim tarihi: 27/05/2021).
- Brotherton, R. & Eser, S. (2015). "Bored to fears: Boredom proneness, paranoia, and conspiracy theories," *Personality and Individual Differences* 80: 1-5.

- Cherlin, A. J. (2020). "The Family and COVID-19: What Can We Say So Far?" *Mc Graw Hill*, September 2020.
- Cliquet, R. (2003). "Major trends affecting families in the new millennium – Western Europe and North America" — United Nations (pub.) Major Trends Affecting Families: A Background Document. P. 1-26.
- Çakı, F. (2020). "Afetler Sosyolojisi Bağlamında Pandemiye Bakış" İç. Fahri Çakı (Ed.) *Maskeli, Mesafeli ve Kırılmalı: Modernitenin Pandemik Halleri*, Ankara: Nobel Yay.
- Dench, G. (1994). *The Frog and the Prince and the Problem of Men*. London: Neanderthal Books.
- Dennis, N. & Erdos, G. (1992). *Families without Fatherhood*. London: Institute of Economic Affairs.
- Duncan, W. C. (2007). "Does The Family Have A Future?" *North Dakota Law Review*, VOL. 83:1273, P.1273-1297.
- Fisher, J., Languilaire, J-C., Lawthom, R., Nieuwenhuis, R., Petts, R.J., Cole, K.R. & Yerkes, M.A. (2020). "Community, work, and family in times of COVID-19, Community," *Work & Family*, 23:3, 247-252, DOI: 10.1080/13668803.2020.1756568.
- Furedi, F. (2017). *Korku Kültürü*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Guetto, R., Vignoli, D. & Bazzani, G. (2021). "Marriage and cohabitation under uncertainty: the role of narratives of the future during the COVID-19 pandemic" *European Societies* 2021, Vol. 23, No. S1, S674-S688.
- Haskins, R. (2015). "The Family Is Here to Stay—or Not", *The Future of Children*, VOL. 25 / NO. 2.
- Hunter, N. D. (2012). "The Future Impact of Same-Sex Marriage: More Questions Than Answers" *The Georgetown Law Journal*, Vol. 100:1855, Pp. 1855-1879.
- Inayatullah, S. (1990). "Deconstructing and Reconstructing the Future." *Futures* 22 (2): 115-141.
- Inayatullah, S. (2007). *Questioning the Future: Methods and Tools for Organizational and Societal Transformation*. Tamsui: Tamkang University.
- Janssen LHC, Kullberg M-LJ, Verkuil B, van Zwieten N, Wever MCM, van Houtum LAEM, et al. (2020) "Does the COVID-19 pandemic impact parents' and adolescents' well-being? An EMAS study on daily affect and parenting." *PLoS ONE* 15 (10): e0240962. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0240962>.
- Kalil, A., Mayer, S. & Shah, R. (2020). *Impact of the COVID-19 Crisis on Family Dynamics in Economically Vulnerable Households*. WORKING PAPER · NO. 2020-143.
- Karaosmanoğlu, K. (2009). "Bir Komplo Söyleminden Parçalar: Komplo Zihniyeti, Sıradan Faşizm ve New Age," *Kültür ve İletişim Dergisi*, 12: 95-126.
- Kotkin, J. (2012). *The rise of post-familialism: humanity's future?* / Joel Kotkin; contributing author, Anuradha Shroff, Ali Modarres, Wendell Cox; edited by Zina Klapper. – Singapore: Civil Service College.
- Kumar, I. (2020). "Dünya Ekonomik Forumu Başkanı Klaus Schwab: Covid-19 sonrası dünyada eski düzene dönmek imkansız" (Klaus Schwab ile röportaj). 17/11/2020 *Euronews*. <https://web.archive.org/web/20201117193132/https://tr.euronews.com/2020/11/17/dunya-ekonomik-forumu-baskan-klaus-schwab-covid-19-sonras-dunyada-eski-duzene-donmek-imkan> (Erişim Tarihi: 18/06/2021).
- Laszczkowski, M. (2020). "The Return of the Plague-Spreader", THEMATIC THREADS > CORONA March 24, 2020. (Erişim tarihi: 25 Nisan 2020).
- Leach, M. & MacGregor, H. (2020). "Pandemics – social sciences are vital, but we must take the next steps". <https://www.ids.ac.uk/opinions/pandemics-social-sciences-are-vital-but-we-must-take-the-next-steps/> (Erişim tarihi: 13.04.2020).
- Livingstone, S. (2020). "Digital by default: the new normal of family life under COVID-19" May 13th, 2020. <https://blogs.lse.ac.uk/parenting4digitalfuture/2020/05/13/digital-by-default/> (Erişim tarihi: 27/05/2021).

- Murray, C. (1994) *Underclass: The Crisis Deepens*. London: IEA Health and Welfare Unit.
- OECD (2011). *The Future of Families to 2030 A SYNTHESIS REPORT*.
- OECD (2011). The Future of Families to 2030 Projections, Policy Challenges and Policy Options A Synthesis Report, International Futures Programme, <http://www.oecd.org/futures/49093502.pdf> (Erişim tarihi: 27/05/2020).
- OECD (2012). *The Future of Families to 2030, Executive summary*. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264168367-en>
- Ruppanner, L., Churchill, B., & Scarborough, W. (2020). "Why Coronavirus may Forever Change the Way We Care Within Families." *The Conversation*. <https://theconversation.com/why-coronavirusmay-forever-change-the-way-we-care-within-families-134527>. (Erişim tarihi: 25/05/2021).
- Salin, M., Kaittila, A., Hakovirta, M. and Anttila, M. (2020). "Family Coping Strategies During Finland's COVID-19 Lockdown" *Sustainability* 2020, 12, 9133; doi:10.3390/su12219133.
- Schwandt, H. & Wachter, T. (2020). "The Long Shadow of an Unlucky Star" *Finance & Development* | December 2020.
- Sennett, R. (2008). *Karakter Aşınması*. (Çev. Barış Yıldırım) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2009). *Yeni Kapitalizmin Kültürü*. (Çev. Aylin Onacak) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SIRC (2008). *Childhood and Family Life: Socio-demographic Changes*. Research Report by The Social Issues Research Centre. UK.
- Staples, W. G. (1997). *The Culture of Surveillance: Discipline and Social Control in the United States*. New York: St. Martin's Pres.
- Szabo, T.G., Richling, S., Embry, D.D. et al. (2020). "From Helpless to Hero: Promoting Values-Based Behavior and Positive Family Interaction in the Midst of COVID-19." *Behav Analysis Practice*. <https://doi.org/10.1007/s40617-020-00431-0>. (Erişim tarihi: 25/05/2021).
- The WHO–UNICEF–Lancet Commission (2020). "After COVID-19, a future for the world's children?" - www.thelancet.com Vol 396, August 1, 2020.
- Uzun, A. & Oğrakçı, B. (2020). "Pandemiye Yol Açan Faktörler", İç. Fahri Çakı (Ed.) *Maskeli, Mesafeli ve Kırılğan: Modernitenin Pandemik Halleri*, Ankara: Nobel Yay.
- Waldfoegel, J. (2009). "The Role of Family Policies in Antipoverty Policy" *Focus* Vol. 26, No., P.50-55.
- Wardle, L. D. (2015). "The Future of the Family: The Social and Legal Impacts of Legalizing Same-Sex Marriage" *Ave Maria Law Review*, Vol. 13:2, Pp. 237-279.
- Worldometers (2021). <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (Erişim Tarihi: 20.06.2021)

